

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

YÂRESÂN (EHL-İ HAK) CEMAATİNİN TEŞEKKÜL
SÜRECİ VE İNANÇ ESASLARI

MOHAMMAD DAWOD HAJIZADA

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AYTEKİN ŞENZEBEK

KONYA-2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmanın Metodu	2
4. Araştırmanın Sınırlandırılması	2
5. Yâresân Risaleleri ve Kelâmları Hakkında Genel Bir Değerlendirme	3
5.1. Birincil Temel Kaynakların Tanıtımı	4
5.2. Çağdaş Çalışmalar	16

BİRİNCİ BÖLÜM

YÂRESÂN (EHL-İ HAKK) CEMAATİ'NİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

1.1. İsimlendirme	22
1.1.1. Yâresân	23
1.1.2. Ali İlahîler/Alıyyullâhîler.....	25
1.1.3. Ehl-i Hak.....	28
1.2. Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati'nin Çıkışı ve 7./13. Yüzyıla Kadar Olan Öncüleri	30
1.2.1. Yâresân İnancında Hz. Ali	31
1.2.2. Behlül-i Dânâ/Mâhî	38
1.2.3. Şâh Fazl-ı Veli	41
1.2.4. Baba Serheng Dudânî	42
1.2.5. Şâh Huşin.....	43
1.2.5.1. İlahî Zât'ın Şâh Huşin'de Tecelli Etmesi	44
1.2.5.1.1. Şâh Huşin'in Üç Yârân'la Tanışması	46
1.2.6. Baba Nâhûs.....	47
1.3. Yâresân (Ehl-i Hak) İnançlarının Sistemleştirme Dönemi (8./14. Yüzyıl ile 11./17. Yüzyıllar).....	48
1.3.1. Sultan İshak.....	49
1.3.1.1. Doğumu	49
1.3.1.2. Eğitimi, Hocaları ve Eserleri	55
1.3.1.3. Yârânları	57
1.3.1.4. Vefatı ve Mezarı	59
1.3.2. Sultan İshak'ın Mezhep Düşüncesi	60
1.3.3. Sultan İshak'ın Yâresân İnancına Getirdiği Yenilikler.....	65
1.3.3.1. Hânedanlıkların Kuruluşu	66

1.3.3.1.1. Şâh İbrahim Hânedânlığı	66
1.3.3.1.2. Baba Yadigâr Hânedânlığı.....	67
1.3.3.1.3. Âli Kalender Hânedânlığı	68
1.3.3.1.4. Seyyit Ebû'l-Vefa Hânedânlığı.....	70
1.3.3.1.5. Mir Sûr Hânedânlığı	71
1.3.3.1.6. Seyyid Mustafa Hânedânlığı.....	71
1.3.3.1.7. Hacı Baveysî Hânedânlığı	72
1.3.3.1.8. Zinnûr Hânedânlığı	72
1.3.3.1.9. Âteş Bek Hânedânlığı	73
1.3.3.1.10. Şâh Hayâs Hânedânlığı	75
1.3.3.1.11. Baba Haydar Hânedânlığı	76
1.3.3.2. Hânedânlıkların Kendi Aralarında Baş Eğmeleri	78
1.3.3.3. Hânedânların Birleştikleri Konular	80
1.3.3.4. Hânedânların Ayrıldıkları Konular	81
1.4. Yâresân Mensuplarının Yaşadıkları Bölgeler	82
1.4.1. <i>İran'da Yaşayan Yâresân Bölgeleri</i>	83
1.4.1.1. Kirmanşâh Eyaleti.....	83
1.4.1.1.1. Kerend-i Ğarb	83
1.4.1.1.2. Sahne ve Dînever	84
1.4.1.1.3. Sarpol-i Zehâb.....	84
1.4.1.1.4. Kasrîşîrin.....	85
1.4.1.1.5. İslâmâbâd-i Ğarb.....	85
1.4.1.1.6. Pâve ve Cevânârûd	85
1.4.1.1.7. Harsîn.....	86
1.4.1.2. Zencân ve Hemedan.....	86
1.4.1.3. Güney ve Batı Azerbaycan (Tebriz)	87
1.4.1.4. Tahran	87
1.4.1.5. Mazenderân (Kelardeş).....	88
1.4.2. <i>İran Dışında Oldukları İddia Edilen Yâresân Mensuplarının Yaşadıkları Bölgeler</i>	88
1.4.2.1. Irak	89
1.4.2.2. Türkiye.....	89
1.4.2.3. Suriye	90
1.4.2.4. Afganistan	90
1.4.2.5. Avrupa ve Amerika.....	91
1.5. Ehl-i Hak Cemaati'nin Mukaddes Mekânları	91
1.5.1. <i>Perdiverî ya da Purdiverî</i>	91
1.5.2. <i>Bünyâmin'in Kabri</i>	94
1.5.3. <i>Baba Yadigâr'ın Kabri</i>	95
1.5.4. <i>Âteş Bek'in Kabri</i>	95
1.5.5. <i>Nur Ali İlâhî'nin Kabri</i>	95

İKİNCİ BÖLÜM

YÂRESÂN (EHL-İ HAKK) CEMAATİNİN İNANÇ VE İBADET ESASLARI

2.1. Yâresân'ın Tevhid İnancı.....	98
2.3. Ruhanî Âlemin Yaratılışı	109
2.3.1. Bünyâmin'in (Cebrail) Yaratılışı	110
2.3.2. Diğer Altı Yârân'ın Yaratılışı	113
2.3.3. İlâhî Zât'ın Hudâvendigâr İsmiyle Ortaya Çıkması	117
2.3.4. Ruhanî Âlemin Yaratılışı ve Yârânlar'la Yapılan Anlaşma.....	121
2.3.5. Heftvâne'nin Yaratılışı.....	122
2.4. Kâinatın Yaratılışı.....	126
2.5. Diğer Varlıkların Yaratılışı	129
2.5.1. Âdem'den Önce Yeryüzünde Yaşayan Varlıklar	131
2.5.2. Âdem ve Havva'nın Yaratılışı	134
2.5.2.1. Âdem ile Havva'nın Cennet'ten Yeryüzüne Gönderilmeleri	139
2.6. Yâresân İnancında Dünya Tarihinin Devirleri.....	142
2.7. Yâresân İnancındaki Yârânların Anlayışı.....	149
2.8. Yâresân İnancında Peygamber Anlayışı	152
2.9. Yâresân'ın Sahabe ve Hilafet Anlayışı	158
2.10. Tenâsüh (Ruhların Beden Değiştirme) İnancı	160
2.10.1. Yâresân İnancında Dona Don/Câme be Câme Anlayışı.....	162
2.10.1.1. Seyr-i Tekâmül	167
2.10.1.1.1. Seyr-i Tekâmül-i İdhâlî.....	170
2.10.1.1.2. Seyr-i Tekâmül-i İttisâlî.....	171
2.10.1.1.3. Seyr-i Tekâmül-i İmtizâcî.....	172
2.10.1.1.4. Seyr-i Tekâmül-i İttihâdî	174
2.10.1.2. Tenâsüh ile Seyr-i tekâmül'ün Farkı	181
2.11. Yâresân İnancında Kıyamet Günü	184
2.12. Yâresân İnancında Cennet ve Cehennem Anlayışı.....	187
2.13. Yâresân'ın İbadet Esasları ve Dini Gelenekleri.....	188
2.13.1. Dört Esas	189
2.13.2. Cemhâne	190
2.13.3. Adak	195
2.13.3.1. Adak Merasiminin Yapılış Şekli.....	197
2.13.4. Ad Koyma.....	199
2.13.5. Baş İçin Bir Ceviz Kırmak/Baş Eğmek	199
2.13.6. Evlilik.....	201
2.13.7. Özel Oruç Günleri	202
SONUÇ	206
KAYNAKÇALAR.....	210

ÖNSÖZ

Yârsân, Tayife-i Sân, Tayife-i Gorân, Kakâi, Ali İlâhîler ve Aliyyullâhîler gibi isimler ile anılan Yâresân (Ehli hak) Cemaatinin ortaya çıkışı ve önde gelen kişileri konusunda farklı iddialar bulunmaktadır. Bununla birlikte 7/13. yüzyılda Sultan İshak Yâresân cemaatin kurucusu ve bu inancı sistemli bir hale getiren kişi olarak öne çıkmaktadır. İshak, Yâresân (Ehl-i Hak) mensupları tarafından “İlâhî Zât’ın önemli tecellilerinden” bir olarak kabul edilmektedir.

Batınî bir yorum yapısına sahip olan bu inancın teşekkül süreci hakkındaki bilgiler şifahi (sine be sine) bir şekilde geldiğine inanılır. Bu süreç hakkındaki ifadeler daha sonraki dönemlerde yazılan birincil ve ikincil kaynaklara dayanır. Çalışmamızda bu kaynaklar esas alınarak Yâresân (Ehl-i Hak) inancı ile ilgili olan iddialar aktarılarak değerlendirilecektir.

“Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati’nin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları” başlıklı çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, problemi, önemi, amacı, metodu, sınırlandırılması ve Yâresân risaleleri ve kelimeleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, temel kaynaklar ve önde gelen modern araştırmalar tanıtılmıştır. Bu kaynaklardan yola çıkılarak birinci bölümde “Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati’nin teşekkülü hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilecektir. İkinci bölümde ise Yâresân’ın inanç esasları ve ibadetleri yine detaylı bir şekilde incelenip değerlendirilecektir.

Araştırmamızla ilgili zorlandığım birçok konuda derin ve değerli düşüncelerinden faydalandığım, araştırmamızın sistemli bir hale gelmesinde en büyük katkısı olan, bu süreç boyunca benden her türlü yardımını esirgemeyen Danışmanım Doç. Dr. Aytekin Şenzeybek’e çok teşekkürü borç bilirim. Değerli Hocalarım Prof. Dr. Doğan Kaplan’a, Doç. Dr. Ahmet Aras’a, Prof. Dr. Metin Bozan’a ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Karaca’ya teşekkür ederim. Araştırmamızın tashihi konusunda desteklerini esirgemeyen dostlarıma da minnettarım.

Muhammad Dawod Hajizada

Konya, 2024

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
d.	: Doğum
dip.	: Dipnot
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
HŞ.	: Hicri Şemsî
kg.	: Kilogram
km.	: Kilometre
nşr.	: Neşreden
no.	: Numara
ö.	: Ölüm
şrh.	: Şarh Eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
vd.	: ve diğerleri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmamızın konusu, Ehl-i Hak/Alî İlahîler olarak da isimlendirilen Yâresân Cemaatinin teşekkül süreci ve inanç esaslarıdır. İslam tarihinde ortaya çıkan İsmaililik, Nusayrîlik, Dürzîlik, Yezîdîlik gibi batını dini yorumlaya sahip fırkalarda olduğu üzere Yâresân toplumunda da sırrilik/gizlilik temel prensip olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple gerek teşekkül süreçleri gerekse akîdeleri, inançlarını barındıran temel eserleri ve ritüelleri uzun müddet gizlenmiştir. Yâresân mensupları hakkında araştırmalar yapan bazı araştırmacıların çabaları olmak üzere internetin hayatımıza girmesiyle birlikte Yâresân toplumunda sırrilik prensibi büyük oranda esnetilmiştir. Bunun sonucu olarak Yâresân'ın temel kaynaklarından bazıları ilim dünyasına kazandırılmış ve araştırmacıların konuyla ilgili akademik incelemeler yapmasına zemin hazırlamıştır. Tezimizin temel problemi de Yâresân'ın zikredilen bilinmezlerini ana kaynaklarından hareketle açıklığa kavuşturmak, tarihsel süreçte geçirdikleri değişim ve dönüşümleri ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın temel hedefi İslam toplumu içerisinde varlığını devam ettirmesine rağmen haklarında fazla bilgi bulunmayan Yâresân'ın “ne”liğini ortaya çıkarmaktır. Bütün batını fırkalarda olduğu üzere Yâresân toplumunda da takiyye ve sırrilik prensibini uygulanmaktadır. Esasen bu prensipler Müslüman toplumlarının birbirleri arasındaki güveni sarsmakta, birinin diğerine şüpheyle yaklaşmasına, ötekileştirmesine sebebiyet vermekte, zaman zaman birbirlerine düşmanlık beslemelerine yol açmakta ve bütün bunların neticesinde aralarındaki iletişimi koparmaktadır. Batınî dini yorumlaya sahip bütün fırkalarda olduğu gibi Yâresân hakkındaki bilgiler de dedikodu tarzında şifahi olarak İslam toplumu arasında yayılmıştır. Bu bilgiler kısmi olarak doğru olmakla birlikte ekseriyeti Yâresân'ı yermeye yönelik rivayetlerdir. Yâresân'ın ana kaynaklarından hareketle yaptığımız bu araştırma zikredilen toplumla ileri sürülen bilgilerin doğrusunu yanlışlardan ayırması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

3. Araştırmanın Metodu

“Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati'nin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları” başlıklı çalışmamız, sosyal bilimler alanında kullanılan metotlar göz önünde tutulmak kaydıyla mezkûr cemaatin kendi eserleri ve erken dönem kaynaklarına müracaat edilerek incelenecek ve değerlendirilecektir. Dolayısıyla araştırmamız, fikir-hadise irtibatı, zaman-mekân bağlamı, menkulden makule ulaşma ve tarafsızlık ilkesi gibi İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalına has bilimsel metot ve tekniklere uygun olarak hazırlanacaktır. Ayrıca bu çalışmamızda nitel araştırma tekniklerinden olan tarama, dokümantasyon ve içerik analizi metotları takip edilecektir.

4. Araştırmanın Sınırlandırılması

“Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati'nin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları” adlı araştırmamız, adı geçen cemaatin çıkışı, teşekkülü, gelişim süreci ve inanç esaslarını içermekte olup bunun yanında kim ya da kimler tarafından sistemli hale getirildiğini de kapsamaktadır. Yâresân inancının ilk dönemleri şifahi bir şekilde geliştiği için bu dönemler daha sonraki yüzyıllarda yazılan temel kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu sebeple Yâresân inancının gelişim süreci ve sonraki dönemleriyle ilgili ilk başta elimizde mevcut olan temel kaynaklarda geçen ifadeler esas alınacaktır. Bunlarla birlikte ikincil kaynaklardan da istifade edilecek ve konu değerlendirilmeleri yapılacaktır.

Yâresân mensupları kendi inançlarının ilk olarak şifahi şeklinde geliştiğini ileri sürürler. Buna göre şifahi denilen bu dönemler, 1./7. ya da 3./9. yüzyıldan başlayıp 7./13. yüzyıla kadar sürmüştür. Fakat bu dönemler Yâresân kaynaklarında farklı isimlerle anılmaktadır. Ardından Yâresân inancının sistemleşme dönemleri başlayacaktır. Ancak bizim üzerinde en çok duracağımız (adı geçen cemaat için de önemli) dönem ise 7./13. yüzyıllarla 9./15. yüzyıllar arasındır. Çünkü belirtilen bu yüzyıllar Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati açısından “yeniden canlanma ve yeniden bir araya gelme” olarak adlandırılıp bu şekilde inanılmaktadır.

5. Yâresân Risaleleri ve Kelâmları Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati'nin risalelerinin ve eserlerinin 3./9. yüzyıl ile 13./19. yüzyıllar arasında cemaatin önde gelen kişileri tarafından Gorânî¹ dilinin² farklı lehçelerinde³ söylendiği ileri sürülmektedir.⁴ Ayrıca Yâresân'ın günümüze kadar gelen ve yayımlanan risale ve eserlerin 7./13. yüzyıldan sonraki dönemlerde söylendiği de öne sürülmektedir.⁵ Buna göre, 7./13. ve 8./14. yüzyıllarda Sultan İshak ve onun yârânları tarafından söylenen risalelerin tümüne “*Serencâm*”⁶ denilmektedir.⁷ Adı geçen eser dışındaki yazılan diğer risalelerin çoğunun özgün eserler olmayıp, *Serencâm*'ın şerhi mahiyetinde olduğu bildirilmektedir.⁸ Sultanî, *Serencâm*'ın⁹ içerisindeki bazı şiirlerin hicri üçüncü yüzyıldan itibaren Gorânice lehçesinde söylendiğini ileri sürmektedir.¹⁰

¹ Kürt dili ilk önce Kirmânca (Kirmânî) ve Pehlevîce (Pehlevânî) şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kirmânice kendi arasında kuzey/Bahdinâyî ve güney/Surânî lehçeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Pehlevîce, Gorânî ve Zazayî olarak ikiye ayrılmıştır. Ayrıca Gorânî'nin, Lekî, Kirmanşahî ve Havramî lehçelerinde ayrılmıştır. Eski Kürtçe yazılarının en fazla Gorâniceye yazıldığı bildirilmektedir. Yâresân kelimelerinin (eski kelimelerin) genelini Gorânî lehçesinde yazıldığı bildirilmektedir. Ümid Tabibzâde, “Mükâyise-i Aqvâlî Ezidihâ bâ Kelam-ı Yâresân der Pertev-i Berhî Surudehâ-i İrân-ı Garbî”, *Edebi Pejûhî*, (Tâbistan, 1391/2012), 33/20, 54-55. Gorânî'nin aslının Türkçe olduğu ve buna göre “gören, anlayışlı” gibi anlamlara da geldiğini ileri süren iddiaların olduğu da bildirilmektedir. Golâmhüseyn Sâ'dî, *İlhuçî*, (Tahrân: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir-i Kebir 1. Baskı, 1357/1978), 74. Ayrıca M. Reza Hamzeh'ee, Gorânî sözcüğünü, birçok kürt bölgesinde “köylüler, kabaca konuşanlar, aşiretsizler ve yüreksizler” gibi anlamlarda da kullanıldığını aktarmaktadır. Detaylı bilgi için bk. M. Reza Hamzeh'ee, *Yâresân (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Dini Tarihsel Bir İnceleme*, çev. Ergin Öpengin, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2008), 88-89.

² Zazaca grubuyla bağlantılı olduğu bildirilmektedir. İrân'da bulunan Kirmanşâh ve Senendec denilen şehirlerin arasında yaşayanlara Gorânîler denilmektedir. Bu insanların çoğu Yâresân mensubu sayılmaktadır. Yâresân kaynaklarında (*Serencâm*) bulunan şiirler müzik eşliğinde okunmaktadır. Sultan İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Nâme-i Serencâm veya Kelam-ı Hazâne*, çev. thk. nşr. Sıddık Safizâde (Burake'î), (Tahrân: İntişârât-ı Hirmend, 1375/1996), (thk), 20; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 88; Tabibzâde, “Kelam-ı Yâresân”, 55.

³ Lurice, Lekice, Zazaca, Kirmancî gibi lehçelerinin bulunduğu belirtilmiştir. *Serencâm*'ın içerisinde Farsça kelimeden oluşan istilâhlar da bulunmaktadır. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İrân*, 47-48.

⁴ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İrân*, 47-48.

⁵ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 20.

⁶ *Serencâm* ya da *Defter-i Perdiverî* denilen bu kelimelerin Sultan İshak tarafından Gorânî lehçesiyle söylenen Ehl-i Hakk'ın en meşhur defteri olduğu bildirilmektedir. Hocaeddin, “Önsöz”, *Sersepordegân*, 10.

⁷ Sultan İshak döneminden önceki söylenmiş olan risalelere de *Serencâm* denilmiştir. Dolayısıyla Yâresân önderleri tarafından söylenmiş farklı risalelere *Serencâm* denilmiştir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İrân*, 49-50.

⁸ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 20.

⁹ Sultanî, burada “*Serencâm*” ifadesini genel anlamda kullanmıştır. Çünkü o, yazılan küçük risaleleri de aynı isimle anmıştır.

¹⁰ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İrân*, 48.

Burake’î, *Serencâm* dışında yazılan nâmeleri şu şekilde belirtmektedir: “Devre-i Behlül, Devre-i Baba Serheng, Devre-i Şâh Huşin, Devre-i Baba Nâhûs, Devre-i Baba Celil, Devre-i Pir Âlî, Devre-i Damyâr, Devre-i Şâh Veyskulî, Defter-i Perdiver, Defter-i Sava, Defter-i Divan-i Guruh, Zilal Zilal, Kelam-ı Seyid Hâmuş, Kelam-ı İlbigi, Kelam-ı Hân Elmas, Kelam-ı Şeyh Timur, Kelam-ı Şeyh Emir, Kelam-ı Zülfikar, Kelam-ı Kasıd, Kelam-ı Nevruz, Kelam-ı Haydarî, Kelam-ı Dervişkulî, Kelam-ı Canâb ve Kelam-ı Mucrim”dir.¹¹

Yukarıda adı geçen nâmelerin birçoğunun, okuma yazması az olan insanlar tarafından söylendiği ve çelişkili bilgilerden oluştuğu ileri sürülmektedir. Bu yüzden adı geçen nâmelerin içerisindeki ifadelerin kaynak göstermede daha dikkatli olunması gerektiği vurgulanmaktadır.¹² Ehl-i Hak risâlelerinin ne zaman söylendiği ve yazıldığı konusunda birçok ifade olmakla birlikte bunların 1971-1980 yılları arasında bazı Ehl-i Hak mensupları tarafından yayınlandığı da bildirilmektedir.¹³ Dolayısıyla Yâresân (Ehl-i Hak) kaynaklarında bazı tutarsız ve çelişkili ifadeler görülmektedir. Bunları aşağıdaki bölümlerde delilleriyle beraber ortaya koymaya çalışacağız.

Yâresân Cemaati’nin nâmelerine veya risâlelerine “Kelam” ya da “Defter” de denilmektedir. Bunlar, “Kelam Hân” (Kelam okuyanlar) denilen kişiler tarafından müzik (bağlama, ney ve def) eşliğinde okunmaktadır. Yâresân mensupları açısından müzik kutsal kabul edilmektedir.¹⁴

5.1. Birincil Temel Kaynakların Tanıtımı

Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati’nin kelâmları ilk önce şifahi bir şekilde devam ettirilmiş ardından bunlar farklı risaleler şeklinde yazıya geçirilmiştir. Sıddık Safizâde (Burake’î) bu risalelerin çoğunu bir arada toplayarak *Nâme-i Serencâm ya Kelam-ı Hazâne* ismiyle yayınlamıştır. Aşağıda ilk önce adı geçen eser hakkında detaylı bilgi verildikten sonra Yâresân inancına âit olan diğer önemli bazı temel kaynaklar sırasıyla tanıtılacaktır.

¹¹ Safizâde, “Bârgah Bârgah”, *Serencâm*, 20.

¹² Safizâde, “Bârgah Bârgah”, *Serencâm*, 20.

¹³ Jean During, “Ehl-i Hakk’ın Cem ve Manevi Meclisleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Güz-Eylül 2023), 107/2.

¹⁴ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 48.

5.1.1. Nâme-i Serencâm ya Kelam-ı Hazâne

Gorânî dilinde kaleme alınan yazıların bir arada toplanıp tedvin edildiği *Nâme-i Serencâm ya Kelam-ı Hazâne* isimli eser *Serencâm*,¹⁵ *Kelam-ı Hazâne*,¹⁶ *Kitabı Hazâyin* ve *Mecmu'ul-Kelam*¹⁷ gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Ayrıca Nur Ali İlahî'nin dediğine göre Ehl-i Hak'ın bazı kelimeleri, Fars dilinde ve Türk dilinde¹⁸ de yazılmaktadır.¹⁹ *Serencâm*, “başa gelen olay”, “bir işin sonu ve diğer bir işin başlangıcı” demektir.²⁰ Yâresân mensupları *Serencâm ya Kelam-ı Hazâne*'nin, Tanrı tarafından gönderilen bir feyz (bir çeşit vahiy) olduğunu iddia etmektedirler.²¹ Farklı isimlerle anılan *Serencâm*, Yâresân'ın kutsal²² kaynağı olduğu ileri sürülmektedir.²³ Çünkü adı geçen eserin içerisindeki ifadelerin Kur'an'ın sırlarını (bâtınî anlamlarını) içerdiği öne sürülmektedir.²⁴

¹⁵ F. M. Steat, “İran'daki Ehl-i Hak Mezhebi”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, çev. Zafer Avşar, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 387.

¹⁶ “*Defter-i Hazîne*” de denilmektedir. Heinz Halm, “Batılı Kaynaklarda Ahlê Haq, Kakai, Êzîdî Kürtler Ahlê Haq”, çev. Zafer Avşar, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 383.

¹⁷ *Mecmu'ul-Kelam*'ın, Nur Ali İlahî tarafından bir arada toplandığı bildirilmektedir. Nur Ali İlahî, *Âsârü'l-Hak*, ed. Behram İlahî, (Çap-ı Diba, 4. Baskı, 1373/1994), (ed. 7. dip), 1/494.

¹⁸ Yunus Emre'nin Divanı, Vilâyet Nâmeler, Buyruklar gibi eserlerin temelini *Serencâm* olduğu iddia edilmektedir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, (2. dip), 51.

¹⁹ Nur Ali İlahî, *Burhânu'l-Hak*, (Tahran: İntişârât-ı Ceyhûn, 8. Baskı, 1373/1994), 3.

²⁰ *Serencâm* kelimesinin iki gün manasına geldiği de bildirilmektedir. Buna göre “ser”, insanın doğduğu gün ve “encam” ise insanın öldüğü gündür. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 48.

²¹ Safizâde, “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, 12, 21.

²² *Âsârü'l-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre gerçek *Serencâm*'ın Kur'an'ın batınî sırlarını içermektedir. Diğer bir deyişle Sultan İshak bu sırları yakın yârânlarına söylemiş ve onlar da bu sırların saf bir şekilde devam ettirmişlerdir. Fakat daha sonra kelimeler bazı cahil Ehl-i Hak mensupları tarafından yanlış yorumlanmış ve böylece *Serencâm*'ın aslı dışındaki nüshaları bozulmuştur. İlahî, *Âsârü'l-Hak (1381. Sözler)*, 1/426.

²³ *Hakku'l-Hakâyik*'te ve *Âsârü'l-Hak*'ta geçen ifadelerle göre Ehl-i Hak mensupları tarafından Kur'an'ı-Kerim kutsal kitap olarak kabul edilmektedir. Nur Ali İlahî'nin ifadelerine bakıldığında Kur'an'ın okunması tavsiye edilmektedir. Ancak “Aslında Kur'an'ın 32. Cüz olduğu ve bunun iki cüzünün Hz. Ali'nin velâyeti için indirildiği” iddia edilmektedir. Buna göre 32 cüzlü olan Kur'an Ali'nin elinde saklıymış ve o elindeki Kur'an'ı, bazı sahabelerin olduğu bir mekânda açıklamaya çalışmıştır. Fakat Hz. Ali'nin açıklamasını başta Hz. Ömer olmak üzere bazı kişiler tarafından red edilerek kabul edilmemiştir. Hz. Ömer'in bu tavrına Hz. Ali kızmış ve elindeki Kur'an'ı kendi yârânları hariç kimseye açıklamamıştır. Buna göre 32. Cüzlü olan Kur'an'ın 30 cüzü zahiri ve 2 cüzü ise batınî temsil etmektedir. Âbâdî'nin iddiasına göre batınî iki cüz, Hz. Ali'nin yârânları ve On İki İmam vasıtasıyla şifahi bir şekilde aktarılmış ve İmam Mehdi döneminde bu iki cüze “Furkan” ismi verilmiştir. Daha sonra Kürtçeye çevrilerek *Serencâm* ismi verilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Hacı Nimetullah CeyhunCeyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (Şâhnâme-i Hakâyik)*, thk. şrh. nşr. Muhammed Mokri, (Tahran: Kitaphâne-i Tahurî, 1982), 201-202; İlahî, *Âsârü'l-Hak (1371, 1574. Sözler)*, 1/424-425, 494.

²⁴ İlahî, *Âsârü'l-Hak (1381. Sözler)*, 1/426.

Safizâde *Serencâm* nâmelerini toplayarak Farsça tercümeyle beraber tashih ve şerh etmiştir. Nâmeler, adı geçen kişi tarafından 661 sayfa, tek cilt ve altı bölüm ya da altı cüz haline getirildikten sonra Tahran’da 1996 yılında “*Nâme-i Serencâm ya Kelam-ı Hazâne*” ismiyle yayımlanmıştır. Safizâde’nin çalışmasından önce Ehl-i Hakk’ın eski yazılan risaleleri toplu halinde bir arada getirilmediği bildirmektedir.²⁵ Onun bu çalışması, Fars dilini bilen araştırmacılar için Ehl-i Hak hakkında çalışmalarına en önemli kaynak teşkil ettiği görülmektedir.

Safizâde, kitabın girişinde Yâresân (Ehl-i Hak) hakkında genel bir bilgi verdikten sonra her bölümün başında konunun içeriği ile ilgili açıklamalar yapmakta ve Gorânîce yazılan şiirlere yer vermektedir. Bu şiirleri de Farsçaya tercüme ederek şerh etmiştir. Burake’î, *Serencâm*’ın bölümlerini tercüme ederken Gorânî lehçesine yazılan iki farklı el yazma nüshadan istifade ettiğini söylemektedir. Bunlardan biri 1315/1936 yılında Âka Kaka Rızayî kalemiyle bir diğeri de 1342/1963 yılında Âka Gülzârî’nin yazılan el yazmalarıdır.²⁶ Ona göre Gülzârî’nin kaleme aldığı yazma, Kaka Rızayî’nin el yazmasına göre daha güvenilir bir nüshadır. Safizâde, *Serencâm*’ın bütünü, Gorânîceden Farsçaya ilk defa kendisinin şerh ve tahkik ederek çevirdiğini vurgulamaktadır. O, Rus müsteşriklerinden olan ve İran üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Minorski’nin, adı geçen kitabı çevirdiğini reddetmektedir. Çünkü Safizâde’ye göre, Minorski’nin çevirdiği risale, *Serencâm*’ın bütünü olmayıp onun bir cüzüdür.²⁷ Minorski tarafından Gorânîceden Rusçaya çevrilen araştırma, Namiq Musalı tarafından “*Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Hak*” ismiyle Türkçeye tercüme edilen kitabın içinde “İran’daki Ehl-i Hak veya Ali-İlâhî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar” başlığı altında yayımlanmıştır.²⁸ Safizâde, *Serencâm*’ın

²⁵ Tabibzâde, “Kelam-ı Yâresân”, 54.

²⁶ İlâhî kendi yanında *Serencâm*’ın 72 nüshası olduğunu ileri sürerek Âka Ahmed tarafından yazılan nüshanın en güvenilir olduğunu öne sürmektedir. İlâhî, *Âsârü’l-Hak (1578. Sözlük)*, 1/495.

²⁷ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 21.

²⁸ Eser hakkında bk. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, çev. haz. Namiq Musalı, Ahmet Taşgın, ed. (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 1-512. Adı geçen eser hakkında aşağıda detaylı açıklamalar yapılacaktır.

eski nüshalarını bir araya toplayabilmek için Yâresân halkının yaşadıkları bazı bölgeleri ve köyleri gezdiğini ve adı geçen cemaatten bazı arkadaşlar edinerek bunlar vasıtasıyla birçok bilgi topladığını, fakat bu süreçte bazı problemlerle karşılaştığını bildirmektedir.²⁹ Problemlerden biri ise adı geçen cemaat mensuplarının sır saklama konusudur.³⁰ Çünkü Yâresân'ın temel kaynaklarında, fırka dışındaki kişilere “sırrı ifşa etme” (sır megu)³¹ ifadeleri geçmektedir.

Serencâm'ın şiirleri, altı hece, sekiz hece ve on hece şeklinde Gorânî lehçesinde söylenmiştir. Çalışmamızın önemli kaynaklarından biri olan bu eserin bölümleri ise şu şekilde isimlendirilmektedir: “Bârgêh Bârgêh, Devre-i Heftvâne, Gilim ve Kul, Devre-i Çihilten, Devre-i Âbidin ve Hurde-i Serencâm”.³² Kısaca söylemek gerekirse altı bölümden oluşan bu eserin içerisini, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadarki bazı peygamberler, bazı felozoflar, İran'ın efsanevi kıssaları, Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca, ibadet, insanların dünyadaki sorumlulukları, bazı ülkeler (İran, Hint, Şam) ve şehirler (Mekke, Medine, Kûfe, Şehr-i Zor, İstanbul, Anadolu vs.) gibi konular hakkında da açıklamalar bulunmaktadır.

5.1.1.1. Bârgêh Bârgêh

Serencâm'ın bir bölümü olan “Bârgêh Bârgêh”³³ “Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi/ yansıması” anlamına gelmektedir.³⁴ Bârgêh Bârgêh bölümünde geçen ifadelerle göre, Tanrı'nın bârgesi (tecellisi) kâinatta³⁵ yetmiş iki kere çeşitli yerlerde ve

²⁹ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 15.

³⁰ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 188-189.

³¹ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 107.

³² Sıddık Safizâde (Burake'î), *Meşâhîr-i Ehl-i Hak*, (Tahran: Kitaphane-i Tahurî, 1981), 3.

³³ Farsçada “bâr” Tanrı ve “gâh” taht, kürsü, yer, mekân vs. anlamlarına gelir. Buna göre bârgâh, saray, otağ ve huzur anlamlarına gelir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Kanar, *Farsça Dilbilgisi, Çeviri Tekniği, Sözlük Farsça-Türkçe/Türkçe-Farsça*, (İstanbul: Say Yayınlar, 1. Basım, 2011), 1/275-276, 729. Yâresân kaynaklarında “Bârgêh Bârgêh” şeklinde geçen bu ifade “Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi/yansıması” manasında kullanılmaktadır.

³⁴ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 15.

³⁵ Nur Ali İlâhî'nin bir ifadesine göre kâinatın başlangıcı gök ve bitişi ise yeryüzüdür. Bu ifadeye göre, yer ve gök kavramları birlikte kullanıldığında kâinat kastedilmektedir. İlâhî, *Âsârü'l-Hak (1322. Sözlük)*, 1/400.

farklı zamanlarda gerçekleşmiştir.³⁶ Bu yüzden, kâinata “Tanrı’nın bârgehsi yani O’nun örtüsü denilmektedir”.³⁷ Bârgeh Bârgeh, yetmiş iki bend şeklinde olup *Serencâm* şerhlerinin ilki ve en önemlisi olduğu bildirilmektedir. *Serencâm*’ın bu bölümünün girişinde, “Sultan İshak, *Kelâm-ı Hazâne (Serencâm)*, Yâresân hakkında, Yâresân Hânedânları (On bir hânedân), Bârgeh Bârgeh’de söylenen şiirlerin vezinleri, Bârgeh Bârgeh’de Tevhit, Bârgeh Bârgeh’de Vahdet-i Vücût, Bârgeh Bârgeh’yi söyleyen kişiler ve Şehr-i Zor gibi konular hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Adı geçen bölüm, yetmiş iki bentten oluşmaktadır. Bârgeh Bârgeh’deki şiirler iki mısra olarak söylenmiş ve her bir mısra beş heceden oluşan iki mısradan ibarettir.³⁸ “Heftâdudu Pir”³⁹ denilen kişiler,⁴⁰ tarafından söylenmiş ve bunların her bir bendi müstakil bir şekilde yazılmıştır. Söylenen bentler özel bir şiveye has olup farklı manalardan oluşmaktadır. Ayrıca adı geçen bölümde geçen bentlerin içerisinde, farklı kişiler tarafından söylenen ve “fıkra”⁴¹ ismiyle başlayan otuz ayrı şiir vardır. Özetle söylemek gerekirse Bârgeh Bârgeh bölümünde geçen şiirlerin içerisinde, geçmiş peygamberler, İran’ın eski efsanevi bazı kişileri hakkında da hikâyeler anlatılmaktadır.⁴² Bârgeh Bârgeh, 1356/1977 yılında Safizâde tarafından Gorânîceden Farsçaya tercüme ve şerh edilmiştir.

³⁶ Safizâde, “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, 15.

³⁷ Safizâde, “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, (285. dip),180.

³⁸ Safizâde, “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, 29.

³⁹ İshak’ın Yetmiş iki yardımcısıdır. V. F. Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 253.

⁴⁰ “Pir Süleyman Sistanî, Pir Kâbil Samerkendî, Pir Rükneddin, Pir Mikâil, Pir Nâli Mûrdinî, Pir Tahir İsfahanî, Pir Şems Alemdâr, Pir Kemal Mâmülânî, Pir Rastgûy-i Karadâğî, Pir Teki Şâhûî, Pir Hayder Luristanî, Pir Nere Bâlâmûî, Pir Ahmed Luristanî, Pir Taceddin Fars, Pir Hüseyin Kâşâî, Pir Mahmut Bağdâdî, Pir Abdu’l-Aziz Basreî, Pir İbrahim Câf, Pir Süleyman Erdelânî, Pir Hâlık Erdebilî, Pir Mensur Şûşterî, Pir İsâ Şekâkî, Pir Hayder Kul Meydanî, Pir Mâlik Gûran, Pir Mâmıl Mâhideştî, Pir Nasır Bahtiyârî, Pir İsâ Besâkânî, Pir Halil Mûselî, Pir Cafer Kürdistânî, Pir Hamzeî Birî Şâhî, Pir Hüseyin İstanbulî, Pir İlyas Mûryâsî, Pir Firûz Hindî, Pir Ayâz Mağribî, Pir Nigâhtarî Tanî, Pir Kamer Servû Kemâşî, Pir Tahmasb Kermânî, Pir Timur Havrâmânî, Pir Rahmet Bümbeî, Pir Kûbâd Divâne, Pir Kazım Kengâverî, Pir Dâniyal Dâlâhûî, Pir Safer Kelâceî, Pir Musaî Miyâneî, Pir Süreî Hindeleî, Pir Sadık Mâzenderânî, Pir Nimet Teberdâr, Pir Dilâver Dere Şişi, Pir Hayat Mâçinî, Pir Kanun Şâmî, Pir Hâtım Hemedanî, Pir Muhammed Şehri Zorî, Pir Nârî Hevrâmî, Pir İsmail Kûhlânî, Pir Nâzdar Hâtun Şirâzî, Pir Nûreymân Şâhûî, Pir Tayar Horasanî, Pir Envan Ke’beî, Pir Ahmed Genceî, Pir Ahmed Bersâî, Pir Nâder Kare Papakî, Pir Şehr-i Yar Havramî, Pir Mehmud Luristanî, Pir Necmeddin Parsî, Pir Neki Tûkaî, Pir Hşim Rejvî, Pir Mir Dehver Dinî, Pir Baba Ğayıb Hâvârî, Pir Şemseddin, Pir Aziz Hûdane, Pir Feth Ali Sahnei, Pir Rüstem”dir. Adları geçen kişiler hakkında detaylı bilgi için bk. Sultan İshak vd. “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, 92-180.

⁴¹ “Kısa hikâye, bölüm, kısa haber ve günlük yazı” gibi anlamlara gelir. Kanar, *Farsça Dilbilgisi*, 677.

⁴² Safizâde, “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, 15.

5.1.1.2. Devre-i Heftvâne

Nâme-i Serencâm'ın bölümü olan “Devre-i Heftvâne”,⁴³ 7./13 ve 8./14. yüzyıllarda Yâresân'ın önde gelen kişilere âit edilen sözleri içermektedir. Devre-i Heftvâne'nin giriş kısmında, Yâresân'ın tarihi, efsanevi konuları, inancı, kurban ibadeti⁴⁴ ve İran'ın eski bazı komutanları⁴⁵ hakkında genel açıklamalar verilmektedir. Bu bölümdeki şiirler, Safizâde tarafından tahkik ve şerh edilerek 1361/1982 yılında Farsçaya çevrilmiştir.⁴⁶ Devre-i Heftvâne'de bulunan şiirler, on hece şeklinde söylenmektedir.⁴⁷ Bölümdeki şiirlerde, dona don (ruhların beden değiştirmesi),⁴⁸ ruhların yedi kat gökte gezinmeleri, meleklerin yaratılışları ve ezel günündeki (Tanrı ile Yâresân mensupları arasında geçen anlaşma) konular geçmektedir.⁴⁹ Safizâde ayrıca *Devre-i Heftvâne Cüzvi ez Nâme-i Minevî Serencâm*, isminde kitap olarak yayımlamıştır.⁵⁰

5.1.1.3. Devre-i Gilim ve Kol

“Devre-i Gilim (Kilim) ve Kol” kollarda ya da omuzlarda taşınan (Heybe) dönemi anlamına gelir. Zahidane yaşamı tercih eden kişilerin giydikleri bir tür elbise çeşidi anlamına da gelmektedir. *Serencâm*'ın içerisinde bulunan bu başlıkta Pir Bünyâmin'in hikâyesi şiirli ifadelerle geniş bir şekilde anlatılmaktadır.⁵¹ Buna göre

⁴³ Yediler Devri demektir. Yâresân inancına göre, Heftten'den sonraki yani “Tanrı'nın tecelli ettiği İkinci Yediler'dir”. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 192.

⁴⁴ Yâresân merasimlerinde dağıtılan et parçasına “kurban” denilmektedir. İlk kurban merasiminin gökte (ruhanî âlemde) yapılmış olduğuna inanılmaktadır. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (318. dip), 251. Konuyla ilgili daha sonraki bölümlerde detaylıca açıklamalar yapılacaktır.

⁴⁵ Rüstem, Hüşeng, Keyhusrev, gibi şahıslar Yâresân inanç açısından çok değer verilmiştir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 97, 105.

⁴⁶ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 188-204.

⁴⁷ Adı geçen bölümdeki şiirler: “Pir Bünyâmin, Sultan İshak, Halife Muhammed, Halife Şâh, Halife Şahâbeddin, Halife Baba Pir, Halife Emir, Halife Cebbar, Davud, Pir Musa, Mustafa, Ramzbâr (Hatun Dayrek), Şâh İbrahim, Baba Yedigâr, Pir Şehr-i Yâr Uramânî, Pir Nezer Şâhûî, Pir Rüstem, Pir Nekî, Pir Nigâhdâr Tanî, Pir Muhammed Şehr-i Zûrî, Pir İsmail Kûhlânî, Seyyit Ebu'l-Vefa, Seyyit Mir Ahmed, Seyyit Habib Şâh ve Seyyit Baveysi” denilen kişiler tarafından söylenmiştir. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 189.

⁴⁸ Konuyla ilgili “Dona don” bölümüne bakınız.

⁴⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 3.

⁵⁰ Kitap hakkında bk. Sıddık Safizâde (Burake'î), *Devre-i Heftvâne Cüzvi ez Nâme-i Minevî Serencâm*, (Tahran: Kitap Hane-i Tahurî, 1982), 1-191.

⁵¹ Şiirler, Gorânî lehçesinde Sultan İshak, Pir Bünyâmin, Pir Davud, Seyyit Mir Ahmet, Seyyit Mustafaî Şehr-i Zûrî, Seyyit Muhammed Şehr-i Zûrî, Seyyit Ebû'l-Vefaî Şehrî Zorî, Seyyit Şahabeddin-i Şehr-i Zûrî, Seyyit Habib Şâh, Hacı Baveysi, Hûspe ve Havrez tarafından söylenmiştir.

Yâresân mensuplarından olan Pir Bünyâmin⁵² ve bazı arkadaşlarının Yemen ve Mısır'a yaptıkları seyahat anlatılmaktadır. Anlatılan hikâyeye göre Bünyâmin'in, o bölgeye kendi düşüncelerini yani Yâresân fikirlerini yaymak için gitmiştir. Pir Bünyâmin, Yemen yönetimi tarafından zincire vurularak hepse atılmıştır. Daha sonra Pir Bünyâmin'e, hapishane müdürünün izni ile gündüzleri dışarıya çıkabileceği söylenmiştir. Bunun üzerine Bünyâmin, Yemen bölgesinde kendisinin tutulduğu şehirde gündüzleri su satıcılığı yapıp geceleri tekrar hapishaneye döndüğü ifade edilmektedir. Bu yüzden Pir Bünyâmin, adı geçen bölgede dervişane bir hayat yaşamış ve belli bir süreliğine memleketine geri dönememiştir.⁵³

Serencâm'daki anlatıma göre Pir Bünyâmin, daha sonra bazı tüccarlar tarafından satın alınarak gemiye bindirilmiş ve İskenderiye'ye doğru yola çıkmıştır. Geminin içinde Yâresân mensuplarının başka bazı yârânlarının da olduğu anlatılmaktadır. Fakat bunların farklı kalıplarda (donlarda) olduğu için birbirlerini tanıyamadıkları söylenmektedir. Pir Bünyâmin ve gemide olanlar, denizin ortasında iken aniden çok şiddetli bir fırtına çıkmış ve birkaç gün denizin ortasında aç ve susuz kalmışlardır. Bunun üzerine Pir Bünyâmin, Sultan İshak'a yalvarmaya başlamış İshak da onun duasını kabul etmiştir. Sultan İshak tarafından deniz fırtınasından kurtarılan Bünyâmin ve arkadaşları onun hizmetine geri dönmüşlerdir.⁵⁴ *Serencâm*'ın içerisinde bulunan Gilim ve Kol bölümünün şiiirleri Safizâde tarafından Farsçaya çevirildikten sonra şerh ve tahkik edilerek 1364/1985 yılında yayımlanmıştır.⁵⁵

5.1.1.4. Devre-i Çihilten

Serencâm'ın dördüncü bölümü olan ve onun kırk bendini oluşturan bu bölüme "Devre-i Çihilten" (Kırklar dönemi) denilir.⁵⁶ Adı geçen bölüm, Yâresân'ın büyükleri tarafından 7./13 ve 8./14. yüzyılda Gorânî diliyle kaleme alındığı bildirilmektedir.⁵⁷

⁵² Sultan İshak, Yâresân dini merasimlerinin gerçekleşebilmesi için Yâresân mensuplarının kendileri için bir pir ve bir delil seçmelerini emretmiştir. İshak'ın kendisi bile Bünyâmin'i "Pir" ve Davud'u ise "Delil" olarak seçmiştir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 55.

⁵³ Safizâde, "Devre-i Gilim ve Kûl", *Serencâm*, 311.

⁵⁴ Safizâde, "Devre-i Gilim ve Kûl", *Serencâm*, 310- 313; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 3.

⁵⁵ Safizâde, "Devre-i Gilim ve Kûl", *Serencâm*, 310.

⁵⁶ İddiaya göre bu Kırklar, İlahî Zât'ın nurundan yaratılmıştır. Bu Kırkların, Perdiver denilen bölgede, Sultan İshak'ın Çihilten denilen yârânlarına tecelli ettikleri ileri sürülmektedir. Safizâde, "Devre-i Çihilten", *Serencâm*, 390-391.

⁵⁷ Safizâde, "Devre-i Çihilten", *Serencâm*, 391.

Serencâm'da geçen bir ifadeye göre mezkûr bölümdeki şiirler, 6./12. yüzyılda söylenmiştir. Fakat bu ifadenin doğru olmadığı ya da yazım hatasından kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü adı geçen bölümdeki şiirler, Sultan İshak ve onun bazı yardımcıları tarafından söylenmiştir.⁵⁸ Şiirlerde, “Vahdet-i vücûd” inancı vurgulanmaktadır. Buna göre Kırklar (Çihilten), İlâhî Zât'ın nurundan yaratılan nurlardır. Bu kişilerin ruhlarının her dönemde farklı bedenlerde tezahür ettiklerine inanılmaktadır.⁵⁹ Şiirlerde geçen konular ise “ışık ve karanlığın zıtlığı sonucu kâinatın ortaya çıktığı, Kırklar hakkında, Perdiver'in önemi, Allah'ın Zât'ının ve sıfatlarının anlatıldığı ile ilgili bilgiler görülmektedir.⁶⁰ Adı geçen bölüm Farsçaya tercüme edilmekle beraber şerh ve tahkik edilerek 1365/1986 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.⁶¹

5.1.1.5. Devre-i Âbidin

Serencâm'ın beşinci bölümü olan “Devre-i Âbidin”, 7./13. yüzyılda Âbidin Caf⁶² denilen kişi tarafından, Cafî⁶³ lehçesinde söylenmiştir. Adı geçen bölümün ifadelerinin birbirinden farklı ve kendine has bir üslubu vardır. Bölüm, otuz bir bentten oluşmakta olup daha çok ahlak, dürüstlük ve ziraattan söz edilmektedir. Tarım ve Ziraatla uğraşmak Yâresân mensupları için bir tür ibadet sayılmaktadır. Çünkü herkesin sosyal görevi ve inancı gereği kendi topraklarını sulayıp ondan faydalanması gerekir. Buna göre görevini yerine getiren herkesten Tanrı razı olur.⁶⁴ Ayrıca bölümde geçen bir diğer konu ise Allah'ın tekliği ve onun benzersiz bir varlık oluşudur. Bununla birlikte bölümde geçen bazı ifadelerle göre Sultan İshak, Allah'ın dünyadaki yansıması/zuhurudur.⁶⁵

⁵⁸ Devre-i Çihilten'deki şiirleri söylenen kişilerin 7./13. yüzyıllarda yaşadıkları nakledilmektedir. Bu kişilerin isimleriyle ilgili bk. Safizâde, “Devre-i Çihilten”, *Serencâm*, 391.

⁵⁹ Safizâde, “Devre-i Çihilten”, *Serencâm*, 390-391.

⁶⁰ Safizâde, “Devre-i Çihilten”, *Serencâm*, 390-392.

⁶¹ Safizâde, “Devre-i Çihilten”, *Serencâm*, 389.

⁶² Âbidîn Caf ya da Âbidîn Çavuş isimleriyle anılan bu kişi, daha sonradan Yâresân Cemaati'ne girmiş ve Sultan İshak'ın yardımcılarından olmuştur. Adı geçen kişinin şâir, arif biri olduğu ve 720/1320 yılında Şehr-i Zûr'da vefat ettiği aktarılmaktadır. Safizâde, “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 491.

⁶³ Şehr-i Zûr'da bulunan kürt kabilelerinden olduğu bildirilmektedir. Safizâde, “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 492.

⁶⁴ Safizâde, “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 492.

⁶⁵ Bu iddia ile ilgili bk. İshak vd. “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 524, 527, 529-530-531-532-533, 535.

Devre-i Âbidin'in bölümü, Safizâde tarafından Farsçaya çevrilerek şerh, tahkik edilmiş ve 1366/1987 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.⁶⁶ Safizâde, bu şiirlerin, Âbidin Caf tarafından söylendiğini ifade etmektedir. Fakat Devre-i Âbidin'in bölümünde, Sultan İshak ve onun bazı yardımcıları (Nergis Hanim, Pir Davud) tarafından da söylenmiş bazı şiirler bulunmaktadır. Safizâde'nin, "Cafî tarafından söylendi" ifadesinden mezkûr bölümün Cafî lehçesinde söylendiğini kastetmiş olduğu anlaşılmaktadır.

5.1.1.6. Hurde-i Serencâm

Nâme-i Serencâm'ın altıncı bölümü ve aynı zamanda onun şerhlerinden biri olan "Hurde-i Serencâm", Yâresân mensupları içerisindeki dini uygulamaları nesir ve nazım şeklinde ele almaktadır. Bu dini uygulamalar; yeni doğan çocuklar için düzenlenen isim töreni (Nam güzârî), baş eğmek/boyun eğmek (Ser siporden), baş için bir ceviz kırmak (Cevz-i Serşikesten) töreni, evlilik (İzdivaç), Cemhâne, adaklar (nezirler) ve özel oruç günleri (Roze-i mahsus) gibi uygulamalardır.⁶⁷ Yâresân Cemaati'nin diğer ibadet şekilleri (gusül teyemmüm, ölü yıkama), Dürretü'l-Beyzâ, Peyman-ı Ezeli ve Sultan İshak'tan önceki dönem şeklindedir.⁶⁸ "Hurde-i Serencâm" bölümünün içerisindeki irfanî istilahlar da Safizâde tarafından tercüme edilerek 1367/1988 yılında Tahran'da yayımlanmıştır. Zikredilen bölüm, *Serencâm*'ın en küçük bölümü olup içindeki bilgiler ise Pir Bünyâmin, Sultan İshak, Pir Musa ve Mustafa Davudan tarafından söylenmiştir.⁶⁹ Yukarıda belirtildiği gibi *Nâme-i Serencâm*'ın içerisinde ki şiirler, birçok kişi tarafından farklı dönemlerde ve farklı lehçelerde söylenmiş olan risalelerin toplamıdır.

5.1.2. Hakku'l-Hakâyik Ya Şâhnâme-i Hakikat

Hakku'l-Hakâyik Ya Şâhnâme-i Hakikat, Yâresân önderlerinden biri olan Hacı Nimetullah Ceyhunâbâdî (ö.1338/1920)⁷⁰ tarafından kaleme alınmıştır. *Hakku'l-Hakâyik*, 1909 yılında Farsça olarak yazılmıştır. Ceyhunâbâdî eserinde, Yâresân düşüncelerini (sözlü ve yazılı) geleneğini şiir şeklinde yazmıştır. *Hakku'l-Hakâyik*,

⁶⁶ Safizâde, "Devre-i Âbidîn", *Serencâm*, 491.

⁶⁷ Detaylı bilgi için ibadetler bölümüne bakınız.

⁶⁸ Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 552; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 4.

⁶⁹ İshak vd. "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 551.

⁷⁰ Sıddık Safizâde (Burake'î), *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, (Tahran: İntişârât-ı Hurufiyye, 1. Baskı, 1387/2008), 636.

Yâresân hânedânlarından birine bağlı olan ve ismi yukarıda zikredilen kişinin Farsça olarak kaleme aldığı en erken temel kaynaklardan biridir.⁷¹ Eser, Nimetullah'ın oğlu olan Nur Ali İlâhî tarafından *Haşiye be Şâhname-i Hakikat* ismiyle 1346/1967 yılında yayımlanmıştır.⁷² *Hakku'l-Hakâyik ya Şâhnâme-i Hakikat* adlı eser *Serencâm*'dan sonra Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati'nin inancı ve tarihi gibi konularda detaylı bir şekilde bilgi veren önemli bir kaynaktır. Elimizde mevcut olan ve araştırmamız için sık sık istifade edeceğimiz bu kaynak, Yâresân tahkikçilerinden biri olan Muhammed Mukrî tarafından tahkik ve şerh edilerek *Hakku'l-Hakâyik Ya Şâhnâme-i Hakikat (Tarih-i Menzûm-i Bozorgan-ı Ehl-i Hak)* ismiyle ikinci baskısı 1982 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.⁷³ Daha önce de belirtildiği gibi Yâresân mensupları ilk başlarda kendi inançlarının başkaları (yabancılar) tarafından bilinmesini istememişlerdir. Onun için Yâresân Cemaati hakkında araştırma yapan yazarların en çok karşılaştıkları problem ise, cemaat mensupları tarafından cemaatle ilgili sırları saklama ve yazılan eski metinleri cemaat mensupları dışındaki kişilere göstermemeleridir. Hatta bu kaynakları, okuma yazma bilmeyen Ehl-i Hak Cemaati'nin kendi taraftarlarından bile saklanması gerektiğini söylemektedirler. Çünkü onlara göre bu insanlar, bâtinî ilme sahip olmadıkları için Yâresân Cemaati'nin önderleri tarafından söylenen bilgilerin çoğunu anlayamazlar.⁷⁴

Hakku'l-Hakâyik Ya Şâhnâme-i Hakikat (Tarih-i Menzûme-i Bozorgan-ı Ehl-i Hak) adlı eser, tek cilt halinde yayımlanmış ve yaklaşık sekiz yüz sayfadan oluşmaktadır. Bunun ilk 55 sayfası tahkik eden kişi tarafından yapılan mukaddimedir.⁷⁵ Fakat tek cilt şeklinde yayımlanan bu kitap aslında iki cilttir ve her cildi de iki bölüm (cüz) şeklindedir. İlk cildin birinci bölümün ismi, "Firdevs" ve ikinci bölümün ismi "Rıdvân"dır.⁷⁶ İkinci cildin ilk bölümü "Huld" ve ikinci bölümü "Cenân/Cinân" şeklindedir. Bunlar yazar tarafından yazılan şiirler olup yaklaşık 530

⁷¹ Nur Ali İlâhî, babası tarafından yazılan bu eserin ve içindeki kelimelerin, Ehl-i Hak'ın benzersiz kelimelerinden saymaktadır. İlâhî, *Asâru'l-Hak (1580. Sözlük)*, 1/496.

⁷² Mokrî, "Mukaddime", *Hakku'l-Hakâyik*, 12; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 64.

⁷³ Mokrî, "Mukaddime", *Hakku'l-Hakâyik*, 16-17.

⁷⁴ Safizâde, "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 21; Abdullah Hudâbende, *Şinâht-ı Firka-i Ehl-i Hak*, (Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir-i Kebir, 3. Baskı, 1388/2009), 15-16.

⁷⁵ Mukaddime'nin sayfa numarası rakamla değil Farsça dilindeki harflerle yazılmaktadır.

⁷⁶ İkinci bölümün ilk 17 sayfasına da "Firdevs" ismi verilmekte ardından "Rıdvân" ismiyle devam ettirilmektedir. Bunun bir yazım ya da basım hatası olduğunu düşünmekteyiz.

sayfadan oluşmaktadır. Eserin kalan kısmı ise tahkik eden kişi tarafından adı geçen cemaatin bazı kelimeleri ve bazı irfanî ıstılahları hakkında yapılan açıklamalardır. Nimetullah Ceyhunâbâdî şiirlerinde sürekli Yâresân Cemaati tarihi, yaratılışı ve bazı önemli şahıslar gibi konuları anlatmıştır. Fakat o, ne yazık ki bazı şiirlerinde Hz. Ebü Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Muaviye, Hz. Ayşe'ye ve diğer bazı sahabelere hakaret etmektedir.⁷⁷ Kitabın içindeki şiirlerin anlamları ilerideki bölümlerde aktarılarak değerlendirilecektir.

5.1.3. Burhânu'l-Hak

Burhan'l-Hak, Nur Ali İlâhî (ö. 1392/2013)⁷⁸ tarafından ilk bölüm halinde 1341/1962 yılında Farsça olarak ilk defa yayımlanmıştır. Eserin ikinci bölümü ise soru cevap şeklindedir. Tek cilt ve iki bölümden oluşan kaynak toplam 680 sayfa olup 1373/1994 yılında sekizinci baskısı yapılmıştır. İlâhî tarafından bu kitabın ilk bölümünde Ehl-i Hak Cemaati hakkında bilgi verilmekte ve kitabın ikinci bölümünde adı geçen cemaat hakkında gelen sorular cevaplanmaktadır.⁷⁹ Hamzeh'ee'nin de değindiği gibi⁸⁰ Nur Ali İlâhî, Ehl-i Hakk'ın en önemli reformcu yazarlarından biri kabul edilmektedir. Çünkü o, Yâresân inancını Şîa'nın on iki kolundan biri olan Caferîlik'in içinden çıktığını⁸¹ ve adı geçen inancın İslâm tasavvufu ile uyumlu olduğunu ileri sürmektedir.⁸² İlâhî'nin 1964'te yayımladığı ilk kitabı olan *Burhânu'l-Hak*, Ehl-i Hak Cemaati'nin (Yâresân) ritüelleri hakkında önemli kaynaklardan biridir.⁸³ Nur Ali'nin diğer bir eseri olan *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre, “*Burhânu'l-Hak*, Bütün hakikat kelimelerin gerçeğini ortaya çıkarandır”.⁸⁴ Ayrıca Nur Ali İlâhî'nin, *Âsâru'l-Hak*, *Marifetu'r-Ruh*, *Tefsiru'l-Kur'ân*, *Furkanu'l-Ahbâr* ve *Raz Hâ-i İrfânî Kürt*, isimlerinde eserleri de bulunmaktadır.⁸⁵ Çalışmamızda *Burhanu'l-Hak*, *Marifetu'r-Ruh* ve *Âsâru'l-Hak* eserlerinden bolca istifade etmekteyiz.

⁷⁷ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 207-218.

⁷⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 163-164.

⁷⁹ Kitap hakkında geniş bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 1-680.

⁸⁰ Detaylı bilgi için bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 18.

⁸¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 10, 273.

⁸² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 5-8.

⁸³ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 65-66.

⁸⁴ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1585. *Sözler*), 499.

⁸⁵ Safizâde, *Meşâhir Ehl-i Hak*, 164.

5.1.4. Marifetu'r-Ruh

Nur Ali İlâhî'ye ait olan *Marifetu'r-Ruh*, tek cilt halinde olup giriş, sekiz fasıl ve sonuçtan oluşan toplam 190 sayfadır. Eserin sonunda kitapta kullanılan kaynakların tanıtımı yapılmaktadır. Yazar bu kitabında, Allah'ın tek yaratıcı olduğu ve ruh ile cisim ilişkisi, seyr-i tekâmül hakkında bilgi vererek Tenâsüh çeşitlerini izah etmeye çalışmıştır. *Marifetu'r-Ruh*'un, beşinci baskısı Tahran'da 1384/2006 yılında yayımlanmıştır.⁸⁶ İlâhî, kendi yazılarının Kur'ân'dan istinbat edilerek yazıldığını öne sürmektedir.⁸⁷

5.1.5. Âsâru'l-Hak

Âsâru'l-Hak, Nur Ali İlâhî'nin sohbetlerini içeren bir eserdir. Behram İlâhî babasının bazı sohbetlerini toplayarak *Âsâru'l-Hak* isminde iki cilt şeklinde yayımlamıştır. Birinci cildin giriş kısmı Behram İlâhî'nin önsözü (Pişgoftâr) ve diğer kısmı ise yirmi dört bölümden (fasıldan), 2082 sözden (numaralandırılmış sözler) ve 708 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın sonunda Nur Ali İlâhî ve diğer bazı kişilerin resimleri eklenmiştir. *Âsâru'l-Hak*'ın ikinci cildindeki Nur Ali İlâhî'nin 1963-1972 yılları arasındaki sohbetleri bir öğrencisi tarafından not tutulmuş ve bunlar daha sonra Behram tarafından kitap haline getirilmiştir. Bu cilt toplam 582 sayfadır. Eserde, içindekiler, önsöz (Behram'a âit), iki bölüm, Hz. Ali hakkında söylenen münacatlar, Nur Ali İlâhî'nin bazı el yazmaları ve resimleri yer almaktadır. İkinci cildin birinci bölümü 629 sözü (numaralandırılmış sözler) ve 186 sayfayı kapsar. Bu cildin ikinci bölümünde Nur Ali İlâhî'nin sohbetleri, gün, ay ve yıllar şeklinde numaralandırılmakta ve bunlar toplam 349 sayfadan oluşmaktadır. Eserin kalan kısmı ise münacatları, bazı el yazma ile resimleri içermektedir.⁸⁸ Behram İlâhî, *Âsâru'l-Hak*'ın her iki cildinde de geçen sözlerin babasının ağzından çıkan kelâmlar olduğunu ileri sürmektedir. O bununla birlikte eğer birinci cilt ile ikinci ciltte geçen sözler arasında

⁸⁶ Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Nur Ali İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, (Tahran: İntişârât-ı Ceyhûn, 5. Baskı, 1384/2005), 1-191.

⁸⁷ *Âsâru'l-Hak (1384. Sözler)*, 1/427.

⁸⁸ İkinci cilt için bk. Nur Ali İlâhî, *Âsâru'l-Hak*, ed. Behram-ı İlâhî, (Tahran: İntişârât-ı Ceyhûn, 1373/1994), 2/1-582. .

herhangi bir konuyla ilgili farklılıklar olursa bu gibi durumlarda birinci ciltteki sözlerin delil kabul edilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.⁸⁹

5.2. Çağdaş Çalışmalar

Bu bölümde Yâresân (Ehl-i Hak) inancıyla ilgili Farsça, Türkçe dillerinde araştırılan ve Türkçeye tercüme edilen önemli bazı kaynaklar tanıtılacaktır.

5.2.1. Esrar-ı Fırak-i Hâksâr-i Ehl-i Hak

Esrar-ı Fırak-i Hâksâr-i Ehl-i Hak Nureddin Çahar Dehî (ö.1376/1998) tarafından Farsça yazılan toplam 310 sayfalık bir eserdir. Yazar, kitapta Ehl-i Hak'ın eski el yazmalarından istifade ettiğini söylemektedir. Eserin ilk bölümlerinde tasavvuf ve bazı fırkalar (Sebeyiyye, Hurufiye ve Bektaşîye) hakkında da bilgiler verilmektedir. Kitabın kalan kısmında ise Ehl-i Hak'ın genel konuları ele alınmaktadır.⁹⁰

5.2.2. Sersepordegân Tarih ve Şerh-i Âkâid-i Dinî Ehl-i Hak

Seyit Muhammed Ali Hocaeddin tarafından yazılan *Sersepordegân Tarih ve Şerh-i Âkâid-i Dinî Ehl-i Hak* adlı Farsça bir eser. Yazar eserinde *Hakku'l-Hakâyik*, *Mecmûe-i Risâil Ehl-i Hak*, *Sûrûdhâ'i Dinî Yâresân* ve *Burhanu'l Hak* gibi eserlerden bolca istifade etmiştir.⁹¹

5.2.3. Usture-i Ehl-i Hak

İreç Behrâmî tarafından araştırılıp tahkik ve şerh edilen “*Usture-i Ehl-i Hak: Custar-ı Tarih-i Piramon-ı Mahr ve Mahrperestî Ehl-i Hak (Yâresân) ez Rüzgâri Bâstân tâ Devrân-ı Meâsır*” eserin giriş bölümü, Abdul-Hüseyinî Nevâî tarafından ele alınmıştır. Adı geçen eserin son (kaynakçadan önceki) bölümlerinde, Muhammed Hasan Han İtimâdu'l-Saltane ismiyle anılan kişinin “Tahkik der Mezheb ve Tarikayi Aliyullahî ki be Nusayrî ve Ğâlî ve Ehl-i Hak Niz Maruf Mibâşed” adlı Farsça elyazma çalışması da İreç Behrâmî tarafından tashih edilmiş ve bazı yerlerde (dipnotlar halinde)

⁸⁹ Behram-ı İlâhî, “Önsöz”, ed. *Âsâru'l-Hak*, 2/2. Adı geçen eserde Nur Ali İlâhî'nin kelimeleri numaralandırma şeklinde aktarıldığı için alıntı yaptığımız bu sözleri eser isminden sonra parantez içinde ilk önce numaralar ardından sözler şeklinde dipnot olarak göstereceğiz.

⁹⁰ Geniş bilgi için bk. Nureddin Çahar Dehî, *Esrar-ı Fırak-i Hâksâr-i Ehl-i Hak*, (Tahran: Ferhengi Pik, 1. Baskı, 1369/1990), 1-310.

⁹¹ Eser hakkında geniş bilgi için bk. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 1-176.

açıklamalar yapılmıştır. Yukarıda değinildiği gibi İreç Behrâmî'nin tashih ve araştırmasıyla kitap haline getirilen eserin içeriği birkaç başlıktan oluşmaktadır.⁹²

5.2.4. Meşâhir-i Ehl-i Hak

Meşâhir-i Ehl-i Hak, Yâresân inancı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Ehl-i Hak'ın büyüklerinin hayatları anlatılmaktadır. Eserin son bölümünde kavramlar açıklanmakta ve Gorânî lehçesindeki harfler, Latin harfleriyle ve Fars harfleriyle izah edilmeye çalışılmaktadır. Safizâde tarafından kaleme alınan bu eser toplamda 230 sayfadan oluşmaktadır. Araştırmamızda faydalandığımız bu kitap Tahran'da 1981 yılında yayımlanmıştır.⁹³ Safizâde'nin ayrıca *Ehl-i Hak Piran ve Meşâhir* isiminde bir kitabı vardır. Adı geçen kitapta da Yâresân (Ehl-i Hak) yârânlarının hayatları anlatılmaktadır. Bu kitap toplam 741 sayfadan oluşur.⁹⁴

5.2.5. Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak

Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak, Ehl-i Hak fırkasının tanıtımı demektir. Abdullah Hudabende dokuz yıllık araştırmasını, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak* adında bir kitap halinde Tahran'da 1382/2004 yılında yayımlamıştır.⁹⁵ Eser, üç bölümden oluşmakta toplam 210 sayfa halindedir.⁹⁶

5.2.6. Hamâse-i Milli-i İran der İtikadı Aleviyân-ı Yâresân

Muhammed Ali Sultanî tarafından Farsça yazılan bu eser, Yâresân hakkında çalışılmış kaynaklardandır. Sultanî adı geçen eserin ilk bölümlerinde; "İran'ın genel tarihi ve Fars dili, hicri ilk iki asırda İslâm hukuku ile ilgili düşünceler, dört mezhep, itikadî ve tasavuf konularında ilk tahrifatlar, İran'ın milli konularını savunulması, bazı eski kaynaklar (*el-Mu'cem fi tarîhi mulûkı cem, Şâhnâme*) gibi konuları ele almaktadır. Sultanî, daha sonra Yâresân Cemaati'nin⁹⁷ itikadî konusuyla ilgili genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ardından mezkûr cemaatin eski kaynağı olan

⁹² Kitap hakkında geniş bilgi için bk. İreç Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, (Tahran: Naşr-ı Âtiyye, 1. Baskı, 1378/2000), 1-162.

⁹³ Detaylı bilgi için bk. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 1-224.

⁹⁴ Kitap hakkında detaylı bilgi için bk. Safizâde, *Ehl-i Hak Piran ve Meşâhir*, 1-741.

⁹⁵ Abdullah Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, (Tahran: İntişârât-ı Emir-i Kebir, 3. Baskı, 1388/2009), 13.

⁹⁶ Bk. Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*. 1-210.

⁹⁷ "Âyini Aleviyân-ı Yâresân" diye isimlendirilmektedir. Konuyla ilgili bk. Muhammed Ali Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran der İtikadı Aleviyân-ı Yâresân*, (Tahran: İtlâ'at-ı İntişârât, 2. Baskı 1395/2016), 45.

Serencâm'ın içerisinde şiirler halinde geçen ifadelerin, İran'ın eski kültürünün bir parçası ve aynı zamanda onun devamı olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁸ Ayrıca Sultanî, *Serencaâm*'ın içerisindeki temel felsefenin, *Şâhnâme*,⁹⁹ Mevlana,¹⁰⁰ Attar,¹⁰¹ Hacı Bektâş-ı Velî¹⁰² gibi kişilerin felsefesiyle benzerliklerinin çok olduğunu öne sürmektedir. Sultanî'nin adı geçen eserinde, *Serencâm*'ın içerisinde geçen birçok şiir bulunmaktadır.¹⁰³

5.2.7. Tarih-i Hânedânhâ-i Hakikat ve Meşâhir-i Mutehhir-i Ehl-i Hak der Kirmanşâh

Tarihi Hânedânhâ-i Hakikat ve Meşâhiri Mutehhir-i Ehl-i Hak der Kirmanşâh, Muhammed Ali Sultanî tarafından Farsça yazılan bir eserdir. Sultanî'nin bu eserinde, Yâresân'ın (Ehl-i Hak) on bir hânedânın tarihsel süreçleriyle ilgili malumatlar verilmektedir. Her bir hânedânın kendi bölümünde onlara ait bazı önemli kişilerin fotoğrafları gösterilmiş, bazı elyazmalar koyulmuş ve bölümün sonunda soy şecereleri çizilmiştir. Eserde, en çok üç (Şâh İbrahimî, Hamuşî ya da Haydarî ve Âteş Bek) hânedânın tarihsel süreçleri hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Çünkü Sultanî'ye göre, Yâresân mensupları en çok bu üç hânedâna mensuptur.¹⁰⁴ Sultanî'nin bu eseri, Yâresân hânedânları ile ilgili önemli kaynaklardanır.¹⁰⁵

5.2.8. Yâresân (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Din-Tarihsel Bir İnceleme

Son zamanlarda Yâresân hakkında yapılan çalışmalardan bir diğeri de, M. Reza Hamzeh'ee'yi tarafından yazılan eser, 1990 yılında Berlin'de yayımlanmıştır. Ergin Öpengin vasıtasıyla İngilizceden Türkçeye tercüme edilen bu kitap toplam 415 sayfadan müteşekkil olup birinci baskısı 2009 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.¹⁰⁶

⁹⁸ Geniş bilgi için bk. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 48, 52, 105-106, 130.

⁹⁹ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 105.

¹⁰⁰ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 99-100. Nur Ali'ye göre Mevlana da gizli Şîi hayranlarından ve kemale erişmişlerdendir. İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1529. Sözlük)*, 1/479.

¹⁰¹ Detaylı bilgi için bk. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 93-97.

¹⁰² Detaylı bilgi için bk. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 97-99.

¹⁰³ Eser hakkında geniş bilgi için bk. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 1-175.

¹⁰⁴ Yazarın bu konu hakkındaki düşünceleriyle ilgili hânedânlar bölümüne bakınız.

¹⁰⁵ Eser hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Ali Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 1-226.

¹⁰⁶ Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 1-415

5.2.9. Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar

Rus yazarları tarafından Yâresân (Ehl-i Hak) hakkında 19. yüzyıl ile 21. yüzyıllar arasında yazılan risalelerin ve makalelerin toplamı, Namiq Musalı vasıtasıyla “*Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Hak*”, ismiyle Türkçeye çevrilerek Ahmet Taşğın editörlüğü ile İstanbul’da 2009 yılında yayımlanmıştır. Kitap, iki bölüm ve 512 sayfadan oluşmaktadır. Eserin birinci kısmında mütercim tarafından, “Ehl-i Hak Cemaati’nin inançları, âyinleri, tarihi ve yayılım coğrafyası gibi” konuları hakkında bilgi verilmektedir. Bununla beraber eserin hazırlanmasının gerekçe ve prensipleri üzerinde durulmuş; Rus Oryantalizminin oluşumu ve gelişimi tarihine göz atılmış, konuya dair araştırmaları edildiği Rus bilim insanlarının hayat ve faaliyetlerinden, Ehl-i Hak’la ilgili araştırmalarından bahsedilmiştir. Kitabın ikinci kısmı ise Rus oryantalistlerinin araştırmalarının tercümelelerinden ve mütercimin yaptığı ilavelerden ibarettir.¹⁰⁷ Eserde, Rus oryantalistleri tarafından kaleme alınan on iki makale ve dört tane, ansiklopedi maddelerinin tercümeleleri yapılmıştır.

5.2.10. Ehl-i Hak [Baba Tahir Uryan Zerdüş]

Ömer Uluçay vasıtasıyla yazılan *Ehl-i Hak [Baba Tahir Uryan Zerdüş]*’ün ana konusu, Baba Tahir Uryan¹⁰⁸ ve onun dubeyitleridir.¹⁰⁹ Eser toplam 135 sayfa ve farklı başlıklardan ibarettir.¹¹⁰ Uluçay’a göre Baba Tahir hakkında Türkiye’de ilk yayın, Ömer Kavalcı’nın hazırladığı ve Kültür Bakanlığınca yayımlanan “Baba Tahir Uryan ve Şiirleri” isimli eseridir. Uluçay, mezkûr kitabının referanslarından biri olarak, Kavalcı’nın bu çalışmasını göstermektedir.¹¹¹

5.2.11. Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler

Êzidî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler eser, üç bölüm ve toplam olarak 736 sayfadan oluşmaktadır. Bunlardan birinci bölüm, Mehmet Bayrak’ın yazılarıdır. Eserin ikinci kısmı birçok farklı çalışmadan oluşmaktadır. Adı geçen eserin Üçüncü bölümünün ana

¹⁰⁷ Namiq Musalı, “Giriş”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 13.

¹⁰⁸ Baba Tahir Hemedanî de denilmektedir. Onun Şâh Hûşi’nin yardımlarından biri ve Hemedan Şehrinde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bek’le (447-450/1055-1058) görüştüğü ileri sürülmektedir. Buna göre Baba Tahir Tuğrul Bek’e: “Ey Sultan insanlara adil davran” diye nasihatte bulunmuştur. Baba Tahir’in hicri dördüncü yüzyılın sonlarında vefat ettiği nakledilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33, 38-39.

¹⁰⁹ Farsça dilinde de aynı ikili beyitler vardır. Kitap hakkında detaylı bilgi için bk. Baba Tahir-i Uryan, *Divan-ı Baba Tahir-i Uryan*, ed. ve tsh. Vehid Destgerdî, (Tahran: İntişârât-ı Emir-i Kebir, ts). 1-81.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bk. Uluçay, *Ehl-i Hak: Baba Tahir Uryan-Zerdüş*, 1-135.

¹¹¹ Uluçay, *Ehl-i Hak: Baba Tahir Uryan-Zerdüş*, 6.

başlığı ise “Kürtler’de Bâtînlilik ve Tasavvuf” ismiyle yazılmaktadır. Bu ana başlığın altında sekiz ayrı çalışma vardır. Zira eserin son iki bölümün içerisindeki yazılar, genelde batılıların çalışmaları olup bunlar farklı kişiler tarafından Türkçeye tercüme edilen makalelerdir. Dolayısıyla Mehmet Bayrak, eserin birinci bölümünde kendi çalışmalarına, batılıların adı geçen çalışmalarını ekleyerek, *Êzîdî- Kızılbaş-Yâresân-Kürtler* ismiyle 2014 yılında yayımlamıştır.¹¹²

5.2.12. Geçmişten Geleceğe Kürt Aleviliği

Geçmişten Geleceğe Kürt Aleviliği, Ali Rıza Özdemir tarafından yazılan eser, on ana başlıktan oluşup toplam 303 sayfadan müteşekkildir. Bu kitap on bölüm ve sonuçtan ibarettir. Adı geçen eser, ilk olarak 2016 yılında yayımlanmıştır.¹¹³ Dolayısıyla Özdemir’in, “Ehl-i Hak (Yâresân) Üzerinden “Kürt Alevîliği” İnşa Etmek” başlıklı yazısı Türkçe olarak yapılan çalışmalardandır. Bu çalışmasının dayanağı ise Ehl-i Hak (Yâresân) Cemaati hakkında çalışılmış ve sonradan Türkçeye çevrilmiş kaynaklar olduğu görülmektedir.

5.2.13. Yarizm Ehl-i Hak Alevilerin Yirme Dört Ulu Ereni

Yarizm Ehl-i Hak Alevilerin Yirme Dört Ulu Ereni eser Cavit Murtezaoğlu tarafından yazılmıştır. Kitabın giriş ve ilk bölümü Ehl-i Hak’la ikinci kısmı ise “Ulu Eren” denilen yirmi dört kişinin hayatları ve onların düşünceleriyle ilgilidir. Eserin sonunda, Yâresân (Ehl-i Hak) mensupları tarafından değerli kabul edilen bazı kişilerin ve mekânların fotoğrafları verilmektedir.¹¹⁴

5.2.14. Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat

Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat; eser İbrahim Karaca tarafından yazılan önemli çalışmalardan biridir. Eser giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, Ehl-i Haklar literatürü başta olmak üzere Ehl-i Haklar’ın kavramsal çerçevesi ele alınmaktadır. Eserin birinci bölümünde, “Ehl-i Haklar” ana başlığı altında “Ehl-i Hak İncancının Zuhuru” “Tarihsel Olarak Ortaya Çıkış”, Ehl-i Haklar İncancı ile İlgili Sufî İnanış ve Topluluk”, “Ehl-i Hak Coğrafyası”, “Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı ve

¹¹² Eser hakkında bk. Mehmet Bayrak (ed.) *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 1-736.

¹¹³ Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Ali Rıza Özdemir, *Geçmişten Geleceğe Kürt Aleviliği*, (Ankara: Kripto Yayınevi, 2016), 1-303.

¹¹⁴ Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Cavit Mürtezaoğlu, *Yarizm, “Ehl-i Hak Alevilerin Yirme Dört Ulu Ereni”*, (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2011), 1-303.

Kurumlar” ve “Hanedanlar” gibi konular incelenmektedir. Eserin ikinci bölümünde, “Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat” ana başlığı altında “Ehl-i Haklarda Dini Yaşam”, Ehl-i Haklarda Ritüeller” ve “Ehl-i Haklarda Toplumsal Yaşam” konuları irdelenmektedir. Eserin sonuç kısmında işlenen konuların değerlendirmesi yapılmaktadır. Karaca’nın bu araştırmasında “Tebriz, Tahran ve Kirmanşah merkezli saha çalışması yaptığı görülmektedir.¹¹⁵

Yukarıda belirtilen kaynaklar Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati hakkında şimdiye kadar yazılmış olan önemli birincil ve ikincil temel kaynaklardır. Bunlar dışında da mezkûr cemaat ile ilgili farklı dillerde bazı araştırmalar bulunmaktadır. Yâresân inancıyla ilgili burada bahsedilen eserlerin birçoğu elimizde mevcut olup çalışmamızda bolca yararlandık.

¹¹⁵ Kitap hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Karaca, *Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat* (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022), 1-272.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÂRESÂN (EHL-İ HAKK) CEMAATİ'NİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

1.1. İsimlendirme

Yâresân (Ehl-i Hak) taraftarlarına: “Taife-i sân”,¹¹⁶ “Yâresân”,¹¹⁷ “Yârsîtân”,¹¹⁸ “Din-i Yarî (yârın dini)”, “Âyin-i Yarî (yârın inancı/yolu)”, “Gorânî, Dervîşî”¹¹⁹ ve “Âyin-i Hakikat (hakikat yolu)” denilmektedir.¹²⁰ Ayrıca “Tayife-i Gorân”,¹²¹ “Ali İlâhîler/Alıyyullâhîler”, “Kakâî”,¹²² “Davudî”,¹²³ “Nusayrî”,¹²⁴ “Bektâşî”,¹²⁵ “Nuristanî”,¹²⁶ “Ehl-i Sır”,¹²⁷ de denilmektedir. Fakat bizim üzerinde en çok durduğumuz isimler ise “Yâresân” ile “Ehl-i Hak” olacaktır. Çünkü adı geçen isimler daha kapsayıcı ve en çok bilinendir. Yâresân inancının ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir delilin bulunmadığı¹²⁸ gibi, isimlendirme konusunda da çeşitli iddialar mevcuttur.¹²⁹ Ancak Yâresân’ın (Ehl-i Hak) önde gelen kişileri tarafından

¹¹⁶ En eski kullanılan bir isim olduğu söylenmektedir. İlâhî, *Âsârü'l-Hak* (ed. 5.dip), 493.

¹¹⁷ İran’daki Alevîler’e “Yâresân” denildiği de belirtilmektedir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 9.

¹¹⁸ Yârîstân diye de okunduğu bu ismi belirli bir coğrafyayı temsilen söylendiğini düşünmekteyiz.

¹¹⁹ Doğan Kaplan, “Ehl-i Haklar (Yaresanilik) ve Kürtler”, *Kürtler (Toplum, Din)*, ed. Adnan Demircan vd. (İstanbul: Nida Yayıncılık 1. Baskı 2015), 2/267.

¹²⁰ Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 19.

¹²¹ “Tayife-i Gavran” (inek otlatanlar yahut çiftçiler) anlamında da kullanılmıştır. Bk. Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 50-51.

¹²² Kakâî ya da Kakâiler Irak’ın, Kerkük, Süleymaniye, Halepçe, Hanikin ve Mendilî, bölgelerinde yaşayan ve Yâresân’ın (Ehl-i Hak) bir diğer adıdır. Bk. J. C. Edmonds, “Kakailer”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yaresan-Kürtler*, çev. Zafer Avşar, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 417; Hudâbande, *Şînâht-ı Firka-i Ehl-i Hak*, 26.

¹²³ Adı geçen şahsın müritlerine söylendiği ve Kakâilerin bir parçası olduğu belirtilmiştir. Bk. Edmonds, “Kakailer”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, 421-422.

¹²⁴ Suriye’de, Yâresân (Ehl- Hak) mensuplarının “Nusayrî” ismiyle anılmış oldukları iddia edilmektedir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 9.

¹²⁵ Yâresân (Ehl-i Hak) mensuplarının Türkiye’de “Alevî Bektâşî ve Kızılbaş” isimleriyle meşhur oldukları ileri sürülmüştür. Bk. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 9.

¹²⁶ Nuristan, Afganistan’ın güney bölgesinde olan bir şehrin adıdır. Bu bölgenin eski ismi “Kâfir-Nihan ya da Kâfiristan” olduğu aktarılmıştır. Adı geçen bölgede Yâresân’a (Ehl-i Hak) mensup kişilerin de olduğu iddia edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Abdâlî, *Şi’ayân-ı Afganistan*, (Tahran: Naşr-ı Mezrab, 1391/1012), 8; Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 9-10.

¹²⁷ İnançlarını yabancılardan saklamış oldukları için “Ehl-i Sır” diye isimlendirilmişlerdir.

¹²⁸ Behrâmî, Yâresân inancının temelini, İslâm’dan (Hz. Muhammed’dan) önce de İran’da (Mitraizm Dininde) var olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, Yâresân inancı İran’ın eski dinlerinin devamıdır. Bk. Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 20, 53-55-56.

¹²⁹ Yâresân mensupları yabancılara güvenmedikleri için kendi inançlarını sır olarak saklamışlardır. Bu yüzden onlar hakkında yapılan araştırmaların içerisinde farklı iddiaların bulunmuş olduğu

verilen bilgilere göre bu akım, 3./9. veya 4./10. yüzyıllarda ortaya çıktığı¹³⁰ ve yaklaşık üç asır sonra 7./13. yüzyılda Sultan İshak tarafından sistemli bir hale getirildiği iddia edilmektedir.¹³¹ Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümünde öncelikle elimizde mevcut olan kaynaklara dayanarak adı geçen fırkanın, isimlendirilmesi konusunda ilgili bilgi verilecek ardından da Yâresân'ın (Ehl-i Hak) Sultan İshak öncesi ve sonrası teşekkül süreci olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

1.1.1. Yâresân

Yâresân ismi, “Yâr” ve “Sân”¹³² sözcüklerinin birleşimi ve Ehl-i Hak'ın en önemli eski isimlerinden biridir.¹³³ “Yâr” Farsça bir kelime olup “dost, âşinâ (tanıdık), yardımeden, mahbup, ma’şuk ve sahabe (yardımcılar) anlamlarına da gelmektedir. Yâresân taraftarları “Yâr” kelimesini Tanrı için kullanırlar.¹³⁴ Ayrıca “Tanrı'nın yoldaşları ve yardımcıları” diye inandıkları bazı kişilere de “Yâr” ismini vermişlerdir.¹³⁵ Bu konuyla ilgili Nur Ali İlahî şöyle demektedir: Ehl-i Hak Cemaati, Yâr kelimesiyle iki mana kastetmektedirler. Bunlardan birincisi, ismi zikredilen cemaatin taraftarları ibadet ederken, Tanrı'nın bahrine (rahmetine) dalarak kişi kendisine sadece O'nu dost edinerek, Tanrı dışında başkasını tanımamış, O'ndan başkasından yardım istememiş, ancak O'na mahbup ve ma'şuk olan kimselerdir. Bu yüzden, Ehl-i Hak Cemaati'nin taraftarları, Tanrı'yı Yâr bilsinler ve aynı şekilde, Allah'ın mazharına¹³⁶ sahip olan kimseleri de Yâr olarak tanıırlar. Çünkü Allah'ın isimlerinden biri de Yâr'dır. İkinci anlamı ise, Ehl-i Hak Cemaati, Huda'nın (Tanrı'nın) sahabesi ve O'nun yâri demektir. Dolayısıyla Ehl-i Hak'ın her bir ferdine

görülür. Fakat bununla birlikte artık Yâresân inançlarını gizlenmiş olmasına gerek olmadığı da beyan edilmektedir. Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 19-20.

¹³⁰ İslâm dönemindeki ilk Yâresân temsilcileri de denilmiştir. Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 20.

¹³¹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2-3; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 90-100.

¹³² Ehl-i Hak Cemaati'nin kendi aralarında, “Yâresân, Taife-i sân”, ya da kısa şekliyle “Sân” diye kullandıkları isimlerdir. “Yâresân”, “Sân” ve “Yâr” kelimelerinden oluşmaktadır. “Sân” sözcüğü Sultan'ın kısaltması ve “Yâr” ise arkadaş, dost, tanış, yardımcı ve sevgili anlamlarında geldiği belirtilmektedir. Bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 72-73.

¹³³ Hocaeddin, “Önsöz”, *Sersepordan*, 10; Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 599.

¹³⁴ İshak vd. “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 539.

¹³⁵ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 72-73.

¹³⁶ Mazhar, “Herhangi bir tanrısal varlık veya bir Tanrı herhangi bir mekânda, nesnede, bir varlıkta veya bazan insanda ya bütünüyle yahut kısmen görünebilir”. Mustafa Sinanoğlu, “Mazhar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/243-245.

Yâr ve bütün Ehl-i Hakk'a Yâresân denilmektedir.¹³⁷ Hemzeh'ee'ye göre, muhtemelen bu Yâr ile Yâ aynı kelime olup zaman içinde “r” harfini yitirdi ya da daha anlamlı olması için “r” harfi sonradan eklendi. Çünkü Yâresân inancına göre İlâhî Zât'ın ilk tecellisi Yâ'dır. Onun için, Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati bütün dua ve törenlerinde, “Evvel ve Âhir Yâr'dır” şeklindeki ifadeyi kullanırlar.¹³⁸ Bununla ilgili, *Serencâm*'ın beşinci bölümü olan “Devre-i Âbidin'in” içerisinde bulunan her bir şiirin (bent) son bölümünde, “Evvel ve Âhir Yâr'dır” sözleri yer almaktadır.¹³⁹ Dolayısıyla Hemzeh'ee'ye göre Yâresân (Ehl-i Hak) mensuplarının, Yâr'dan amacı “İlâhî Zât'ın ilk tecellisi olan Yâ'yı kastetmiş olmalıdır.¹⁴⁰ Ayrıca Safizâde, “Evvel ve Âhir Yâr'dır” ifadesinin, Kur'ân'ın Hadid süresinin üçüncü ayetine¹⁴¹ dayandırılarak söylendiğini de öne sürmektedir.¹⁴²

Yâresân'ın ikinci kelimesi olan “Sân” sözcüğünün anlamı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri, Gorânî lehçesi ve eski Farsçada “Şâh ve Sultanın” kısaltması olarak “Sân” kelimesinin kullanıldığı aktarılmaktadır.¹⁴³ İlâhî'ye göre, eski Fars dilinde Sâ'nla Şâh aynı manaya gelmekte ve ikisi de “Tanrı” anlamına gelen Sultan'ın isimleridir.¹⁴⁴ Fakat Hamez'ee, Yâresân (Ehl-i Hak) ile ilgili yazdığı eserinde, Havraman'daki¹⁴⁵ Lohun Hanları, “Sân” sözcüğünün “Sâmân'ın”¹⁴⁶ bir kısaltması olduğunu ileri sürdüklerini ve kendilerinin de Sâmâniyân (Sâmâniler) neslinden gelmiş oldukları iddiasını aktarmıştır.¹⁴⁷

Nâme-i Serencâm'da geçen ifadelerle göre, “Sân veya Şâh kelimelerinden kasıt; Allah'ın mazharı ve O'nun yeryüzündeki âynasıdır.”¹⁴⁸ Aynı zamanda Sâ'n ve Şâh kelimeleri adı geçen kitabın değişik yerlerinde eserin yazarları tarafından, bazen “Allah ve O'nun yeryüzündeki yardımcıları anlamında ve bazen de Yâresân inancına

¹³⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 109-110.

¹³⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 110.

¹³⁹ İshak vd. “Devre-i Âbidin”, *Serencâm*, 523-49.

¹⁴⁰ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 72-73.

¹⁴¹ Hadid, 57/3.

¹⁴² Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, (660. dip), 552.

¹⁴³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 110; Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 195.

¹⁴⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 41-42.

¹⁴⁵ Havraman, İran'ın batısında ve Irak'ın kuzeyinde olan bir bölgedir.

¹⁴⁶ Geniş bilgi için bk. Aydın Usta “Sâmâniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/64-68.

¹⁴⁷ Geniş bilgi için bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 73.

¹⁴⁸ İshak vd. “Bârgah Bârgah”, *Serencâm*, 22.

sahip olanların mesleği (âyinleri)” anlamına gelen Yâr, Yârân ve Yâresân şeklinde kullanılmaktadır.¹⁴⁹ Bu yüzden adı geçen cemaat, Yâresân ismini, “Allah ve O’nun yârânları, Sultan’ın yardımcıları ya da Ehl-i Hak mensuplarının âyinleri ve hakikatin yolu” diye tanımlamışlardır.¹⁵⁰ Dolayısıyla “Yâresân” ifadesi “Ehl-i Hak” ifadesine göre daha geniş ve daha kapsamlı bir isimdir.¹⁵¹ Çünkü adı geçen cemaate mensup olan kişilerin çoğu kendileri için “Yâresân” ismini tercih etmektedirler.¹⁵² Adı geçen cemaat mensuplarının, kendileri için Yâresân ismini tercih etmelerinin mutemmel sebeplerinden biri “Kutsal” olarak inandıkları, *Serencâm*’da da bu ismin kullanımındır.

1.1.2. Ali İlahîler/Alıyyullâhîler

Yâresân, taraftarlarına verilen bir diğer isim, “Ali İlahîler veya Alıyyullâhîler”¹⁵³ yani “Ali’yi İlah kabul eden ya da Allah’ın, Ali’nin cisminde tecelli ettiğine inanan” kimselerdir.¹⁵⁴ Fakat Nur Ali İlahî ve diğer bazı Yâresân araştırmacılarının ifadelerine göre “Ali İlahîler ya da Alıyyullâhîler” ile “Yâresân Cemaati” arasında bazı benzerlikler bulunmasına rağmen ikisi ayrı fırkalardır.¹⁵⁵ İlahî, Ali İlahîler’in veya Alıyyullâhîler’in, temel akidelerini Hz. Ali döneminde yaşamış olan İbn Sebe’ye¹⁵⁶ dayandırarak şöyle demektedir: Ali İlahîler, Hz. Ali döneminde yaşayan, İbn Sebe taraftarlarıdır.¹⁵⁷ Fakat Ehl-i Hak (Yâresân) Cemaati ise Ali İlahîler’den altı yüz yıl sonra yani 7./13. yüzyılda Sultan İshak vasıtasıyla ikame edilen bir inanç sistemidir.¹⁵⁸ Nur Ali İlahî, Ali İlahîler’in sadece Ali’ye ibadet ettiklerini ve Ali’den önce geçmiş

¹⁴⁹ İshak vd. “Bâreğh Bâreğh”, *Serencâm*, 97-98-99, 106, 109, 112, 117-118, 122, 126, 131, 141-142, 144, 146, 148, 151, 159, 161, 169, 174, 178-179-180; İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 246-247, 262-263-264, 284, 287, 292.

¹⁵⁰ Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 599.

¹⁵¹ Mehmet, Bayrak, (ed.), “İnanç ve Kültür Kaynaklarıyla Kürt Aleviliği”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, (Ankara: Özge Yayınlar, 1. Basım, 2014), 18.

¹⁵² Hamzeh’ee, *Yâresân*, 74: Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 23.

¹⁵³ İlahî, adları yukarıda zikredilen fırkaların Yâresân (Ehl-i Hak) mensuplarından olmadıklarını yani mezkûr fırkaların “İbn Sebe” (Hz. Ali’yi İlah olarak görenler) akidesine sahip olduklarını ileri sürmektedir. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 252, 634-35; Behrâmî, *Ustûre-î Ehl-i Hak*, (1. dip), 123.

¹⁵⁴ A. Krymsky, “Ansiklopedi Maddeleri”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşgım, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 473.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bk. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 177-178, 634-37; Jukovsky, “İran’da Ehli Hak Tarikati”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 134; Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlahî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 190; Behrâmî, *Ustûre-î Ehl-i Hak*, (1. dip), 123.

¹⁵⁶ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 1-240.

¹⁵⁷ İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 188.

¹⁵⁸ İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 188.

kitaplara, peygamberlere inanmadıkları gibi Ali'den sonra gelen imamlara ve evliyalara da itibar etmediklerini ileri sürmektedir. Buna göre Ali İlahîler'in, Sultan İshak ve Ehl-i Hak Cemaati hakkında bile herhangi bir bilgileri yoktur. Diğer bir deyişle Ali İlahîler, Ehl-i Hak Cemaati'nin hiçbir ibadet (Pir, Delil, Sersepordan, Cemhâne ve nezirler vs.)¹⁵⁹ esaslarına sahip değildirler ve bu ibadet erkânlarına da inanmamaktadırlar. İlahî'nin bir diğer ifadesine göre Ali İlahîler, "Hz. Ali'nin, isminin, resminin, keyfiyetinin, zatının, cisminin ve her şeyinin mutlak bir şekilde Tanrı olduğuna inanmaktadırlar." Buna göre, "Ali İlahîler'le Ehl-i Hak Cemaati" arasında, Ali sevgisi dışında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır.¹⁶⁰ İlahî'nin diğer bir iddiasına göre Hz. Ali, İbn Sebe taraftarlarının aşırı düşüncelerinden vaz geçmeleri için ilk başta onların öldürülmelerini emretmiş fakat daha sonra bu emrinden vazgeçmiştir. Çünkü Hz. Ali'nin emrine rağmen adı geçen taraftarlar aşırı düşüncelerinden dönmemişler ve sayılarına da çok fazla azalma görülmemiştir.¹⁶¹

Nur Ali İlahî, Ehl-i Hak Cemaati taraftarlarının iki kısım olduğuna değinerek şöyle devam etmektedir: "Birincisi, bilinçli ve hakiki Ehl-i Hak taraftarları, ikincisi ise sözde ve iddiada (cahil) Ehl-i Hak mensuplarıdır."¹⁶² Ona göre Ehl-i Hak Cemaati'ni "Ali İlahîler ya da Aliyullâhîler", diye aynı kategoriye koyanlar; ya Ehl-i Hak Cemaati'ne mensup olmayan şahıslar tarafından isimlendirilmiş ya da mezkûr cemaatin, bilinçsiz ve cahil bazı fertleri, kendilerini "Ali İlahîler ya da Aliyullâhîler" diye tanımlamışlardır.¹⁶³ İlahî'nin, Yâresân Cemaati içerisinde bulunan bazı kavramlara ve aşırı düşüncelere karşı yeni yorumlar ve farklı anlayışlar getirmeye çalışan reformcu bir Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaatin'in müellifi olduğunu daha önce belirtmiştik. İlahî'nin belirtilen yönü Ehl-i Hak Cemaati'nin bazı araştırmacıları tarafından da vurgulanmaktadır.¹⁶⁴ Zira İlahî, Yâresân Cemaati'nin, Aliyullâhîlerle aynı düşünceye sahip olmadığını ve cemaatin İsnâaşeriye'ye (Caferi Mezhebine) bağlı olduğunu iddia etmektedir.¹⁶⁵ Yukarıda da geçtiği gibi adı geçen yazarın: "Ali

¹⁵⁹ Adı geçen kavramlar ile ilgili "İbadetler" bölümüne bakınız.

¹⁶⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 634-635.

¹⁶¹ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1451. Sözler)*, 1/445.

¹⁶² İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 252.

¹⁶³ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 638.

¹⁶⁴ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 66; Peyman-ı Ebu'l-Beşerî - Hadî Vekilî, "Endişe-i Hindû ve Budâ-î Tenâsüh der Ehli Hak (Yâresân)", *Marifet-i Edyan*, 5/3, (1393/2015), 69, 71-72.

¹⁶⁵ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 271-73.

İlâhîlerin akideleriyle Yâresân Cemaati arasındaki Ali sevgisi dışında, herhangi bir bağın ya da benzerliğin olmadığı” söylemleri, *Serencâm*’ın içerisindeki ifadelerle ve *Hakku’l-Hakâyik*’in yazarı olan Ceyhunâbâdî’nin sözleriyle çeliştiği görülmektedir. Çünkü Yâresân Cemaati’nin en temel kaynakları olan ve isimleri yukarıda geçen eserlerin içerisindeki ifadeler, Ali İlâhîlerin Hz. Ali hakkındaki görüşlerini destekler mahiyettedir.¹⁶⁶ Üstelik İlâhî’nin *Burhânu’l-Hak* isimli eserinin birçok yerinde de: “Allah’ın, Hz. Ali’ye ve mezkûr cemaatten olan bazı kişilere de tecelli ya da zuhur ettiği”, şeklinde farklı ifadelerinin bulunduğu görülmektedir.¹⁶⁷ İreç Behrâmî, bir taraftan Yâresân mensuplarının Ali İlâhîler ya da Aliyullâhîler’den ayrı olduğunu ileri sürerken diğer taraftan İlâhî Zât’ın, Hz. Ali ve Yâresân’ın önde gelen kişilerinin bedenlerine zuhur ettiğini öne sürmüştür.¹⁶⁸ Zira adı geçen cemaatle ilgili araştırma yapan araştırmacıların birçoğuna göre Yâresân Cemaati ile Ali İlâhîler ya da Aliyullâhîler arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen genel çerçevede akidevi olarak aynı kategoriye koymak mümkündür.¹⁶⁹ Bununla birlikte İbrahim Karaca’nın da dediği gibi Ehl-i Hak mensupları kendilerine Ali İlâhîler ya da Aliyullâhîler olarak

¹⁶⁶ Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Bârgeh Bârgeh”, *Serencâm*, 100, 102, 108-09, 114-15; Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik*, 23-25, 28-29, 32, 49.

¹⁶⁷ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 17-18, 172-177, 634-635, 638-639.

¹⁶⁸ Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 103-104.

¹⁶⁹ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 177-178, 634-637; Musalı, “Giriş”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 13-16; Jukovsky, “İran’da Ehli Hak Tarikati”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 134; İ. L. Seqal, “Ali-Allahîler”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 143, 158; A. Y. Krymsky, “İran’da Gizli Bir Tarikat: Ehli Hak”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 159-162; Minorsky, “İran’da Ehli Hak”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 190; K. N. Smirnov, “Nuseyrîlik ve Ehli- Hak”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 365; V. A. Gordlevsky, “Karakoyunlu”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 393; Y. N. Marr, “Ehli- hak Tarikatının Zikir Töreni”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 431; Y. A. Belyayev, “Aleviler, Ali-İlâhîler”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Özge Yayıncılık, 2013), 448; İ. P. Petruşevsky, “Ehli- Hak veya Ali-İlâhî”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 451; L. S. Vasilyev, “Aleviler ve Ali-İlâhîler”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 457; K. P. Matveyev, “Ali İlâhîler: Halife Ali’yi İlâhlaştırınlar”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 459; A. A. Khismatulin, “Ehli- Hakk Dininde Berzah Âlemi”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 462-463; A. Krymsky, “Ali-İlâhî” çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar Ansiklopedi Maddeleri*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 473-474; Y. M. Jukov, (ed.) “Ehl-i Hak”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar Ansiklopedi Maddeleri*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 475-476; Hudâbande, *Şinâht-ı Furka-i Ehl-i Hak*, 75; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

hitap edilmesinden rahatsız oldukları görülmektedir.¹⁷⁰ Çünkü bu kavramlar kendilerini aşağılamak için söylendiğini düşünmektedirler.

1.1.3. Ehl-i Hak

Arapçada “Ehlü'l-hak” Farsçada “Ehl-i Hak”, yazılan Ehl-i Hak kelimesi, “Ehl ve Hak” sözcüklerinden oluşan bir kavramdır. “Hak ehli”, “Hakikat insanları”, “Hak topluluğu” gibi anlamlara gelen ve bâtinî bir topluluk olan Yâresân Cemaati'nin bir diğer ismidir.¹⁷¹ İran'ın Batısında (Kirmânşâh, Luristan)¹⁷² ve Irak'ın bazı bölgelerinde (Bezencân, Süleymaniye, Kerkük, Musul)¹⁷³ ortaya çıkan ve sonradan diğer bölgelerde de yayılan¹⁷⁴ Yâresân mensupları daha sonraki süreçte yukarıda saydığımız isimlerle beraber “Ehl-i Hak Cemaati”, “Hak Sahibi” “Ehl-i Sır”, “Ehl-i İrfân” gibi adlarla da anılmaya ve tanıtılmaya çalışılmaktadır.¹⁷⁵

İlâhî'ye göre Sultan İshak “Meslek-i Ehl-i Hak”¹⁷⁶ kavramını “hak ve hakikat ehlinin yolu” şeklinde tanımlamış ve o kendi yârânlarını da bu isimle adlandırmıştır.¹⁷⁷ İlâhî, Ehl-i Hakk'ı “hakikat yolunu bulan irfânî bir cemaattir” diye tanımlayarak şu açıklamaları yapar: “Her konuda olduğu gibi insanın kemale erişmesi için bazı

¹⁷⁰ İbrahim Karaca, “Ali İlahi Değil Ehl-i Hak'ız; Ehl-i Hak Türklerinde Ali Kültü”, *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 105 (Bahar- Mart 2023), 242.

¹⁷¹ Namiq, “Giriş”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 13-14; A. İ. Kolesnikov, “Ehl-i Hakk”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar Ansiklopedi Maddeleri*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 479.

¹⁷² Adı geçen bölgeler için bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 75-76.

¹⁷³ Namiq Musalı, “Berzincân” şeklinde yazmaktadır. Geniş bilgi için bk. Namiq, “Giriş”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 25.

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Namiq, “Giriş”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 25-30.

¹⁷⁵ İsimlendirmeler hakkında geniş bilgi için bk. Krymsky, “Ali İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 473-774; Jukov, Ehl-i Hakk”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 475-476; A. İ. Kolesnikov, “Ehl-i Hakk”, çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 479-481; Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 75; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2; Hamid Algar, “Ehl-i Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/513; Haşmetullah Tabibî, “Menşâ-i İctimâ-i Mutekiddat-ı Kürdan-ı Ehl-i Hak”, *Berresihây-î Tarihi*, 7/5, (ts), 53; İsmail Numan Telci, “Bir Etno-Dini İnanış Olarak İran'daki Yâresân İnanıcı: Tarihi, Esasları ve Bugünkü Durumu”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2, (Güz 2017), 441-443.

¹⁷⁶ Bu ifade *Nâme-i Serencâm*'ın içerisinde adı geçen cemaatin, âyini, inancı, yolu, mezhebi gibi anlamlarında kullanılmıştır. Konuyla ilgili daha sonra geniş bilgi verilecektir.

¹⁷⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43.

merhaleleri geçirmesi şarttır. Mezhep konusundaki merhaleler ise, şeriat,¹⁷⁸ tarikat, marifet ve hakikat¹⁷⁹ şeklindedir. Zira Ehl-i Hak mertebesine ulaşan kimseler, ilk üç merhaleyi geçmiş olan ve “hakikat makamına ulaşmış olanlardır.” Ona göre, “şeriat” zahire delalet ederken “irfan” ise manevi hakikate delalet etmektedir. Farklı bir deyişle “irfan; şeriat ağacının meyvesi, felsefe ve hikmetin gayesinin neticesidir. Ehl-i Hak Cemaati de Muhammedî şeriatın irfanı silsilelerinden biri olduğu” ileri sürülmektedir.¹⁸⁰ İlahî'nin bir diğer ifadesine göre, “Hakikat (Ehl-i Hak)” derecesine ulaşmak için, şeriatın, tarikatın ve marifetin yolları bir vasıttır.¹⁸¹

Hemzeh'ee'ye göre, cemaatin en eski ismi Yâresân'dır. Ehli Hak adı ise ilk 19. yüzyılda Fransız araştırmacı Joseph Arthur Comte de Gobineau¹⁸² tarafından kullanılmıştır.¹⁸³ Hamzeh'ee aynı zamanda Ehli Hak ismini, “Hurûfler, Nusayriler ve Safevîler gibi firkalar tarafından da kullanılmış olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁴

Bizim ulaştığımız sonuca göre Ehl-i Hak ismine nazaran Yâresân adı daha kapsamlı olup mezkûr cemaatin mensuplarının geneli tarafından da benimsenmektedir. Diğer bir ifadeyle *Serencâm ve Hakku'l-Hakâyik*'te geçen bilgilere istinaden, yukarıda adı geçen cemaatin en eski ismi, “Yârsân mesleği (Yâresân yolu)” şeklindedir. Dolayısıyla Ehl-i Hak Cemaati kavramı mezkûr cemaate daha sonradan kendileri yahut başkaları vasıtasıyla verilse bile adı geçen isimle meşhurdurlar. Farklı isimlendirmelerin sebebi cemaatin çeşitli coğrafyalara yayılmış olması ve bu bölgelerde bulunan farklı kültür, medeniyet ve dinlerin etkisiyle bazı farklı düşüncelerden etkilenmiş olmalarıdır.

¹⁷⁸ İlahî, gerçek şeriatın emirlerinin Ali vasıtasıyla Ehl-i Hak'ın kaynakları içinde var olduğunu ileri sürmektedir. Şer'î emirler, evin kapısına benzetilmiş ve batinî mevzuları anlamak isteyenler için bu emirler ilk merhale olarak görülmüştür. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 265, 572.

¹⁷⁹ İlahî, hakikatin ilk üç merhalede gizli olduğunu söylemektedir. Bu söyleme göre, şeriat süte, tarikat yoğurda, marifet tereyağına benzetilerek hakikatin bunların içinde gizli olan en saf ve en temiz yağdır. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (457. Sözler), 1/133.

¹⁸⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 5-7.

¹⁸¹ Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 7-8; İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1568-1569. Sözler), 1/491-492.

¹⁸² Gobineau, Fransız diplomat bir yazardır. 14 Temmuz 1816'da Fransa'da doğmuş ve 13 Ekim 1882'de İtalya'da vefat etmiştir. 1853-1855 yılları arasında yazdığı “*İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme*” eseriyle meşhurdur.

¹⁸³ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 72. Fakat Krymsky, Gobineau'nun Yâresân hakkında verdiği bilgilerin problemliliğini ileri sürmüştür. Çünkü Krymsky'ye göre Gobineau, şifahi şahitliklere dayanarak ve herhangi bir yazılı kaynaktan veya güvenilir eserlerden istifade etmemiştir. Krymsky, “İran'da Gizli Bir Tarikat: Ehli Hak”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 160.

¹⁸⁴ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 72.

1.2. Yâresân (Ehl-i Hak) Cemaati'nin Çıkışı ve 7./13. Yüzyıla Kadar Olan

Öncüleri

Yâresân Cemaati'nin, ne zaman ortaya çıktığına dair maalesef kesin bir kanıt bulunmamaktadır.¹⁸⁵ Çünkü adı geçen cemaatin ilk bilgileri şifahi olup bunlar daha sonradan yazıya dökülmüştür.¹⁸⁶ Ancak öne sürülen bazı ifadelerle göre Yâresân Cemaati, 3./9. veya 4./10. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve 7./13. yüzyılda doğmuş olan Sultan İshak tarafından sistemli bir hale getirilmiştir.¹⁸⁷

Yâresân inancına bağlı olan kişilere göre Tanrı, ezel gününde (elest bezminde) nurânî âlemde yaratılan bütün ruhlardan ulûhiyeti konusunda söz (misak) almıştır. Tanrı o günden itibaren, başta Hz. Ali olmak üzere bazı peygamberlere ve mezkûr cemaatin belirli kişilerine¹⁸⁸ tecelli ya da zuhur etmiştir.¹⁸⁹

Yâresân kaynaklarında geçen iddialara göre firkanın öğretileri sır olup “Zât-ı İlâhî'nin tecellisi olan” Hz. Ali, gizli sırları, Nusayr'a,¹⁹⁰ Selman'a¹⁹¹ ve onların vasıtasıyla Yâresân Cemaati'nin önderlerine öğretmiştir.¹⁹² İleri sürülen iddiaya göre gizli olan sırlar daha sonra “sine be sine (şifahi olarak)”, Behlûl Mâhî (ö. 219/834),¹⁹³

¹⁸⁵ Hudâbande, *Şinaht-ı Firka-i Ehl-i Hak*, 23.

¹⁸⁶ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

¹⁸⁷ Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43; Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 20; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2-3; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 90-100.

¹⁸⁸ Behlûl, Baba Serheng, Baba Nâvûs ve Sultan İshak gibi kimselerdir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

¹⁸⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 17; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

¹⁹⁰ Yâresân mensuplarına göre Nusayr, Hz. Ali'nin çocuk kölesidir ve Hz. Ali bu çocuğu bazı sınavlardan geçirdikten sonra bütün sırları ona öğretmiş daha sonra Nusayr, Hz. Ali'nin İlâh olduğunu iddia etmiştir. Bu olay, Yâresân kaynaklarında bir balık üzerinden efsanevî bir şekilde anlatılır. Bu efsanevî kıssa ile ilgili geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 236-239; Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 44-46.

¹⁹¹ Hz. Ali dönemindeki Yediler'in başı olan bu kişinin Ruhu'l-emîn'in (Cebrâil) ruhu ve İslâm'la beraber Selman-ı Farsî ismiyle meşhur olduğu öne sürülmektedir. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 187-188, 192, 196.

¹⁹² Seyyit Cevad İmam Cumazade - Sara Veyisî, “Ehl-i Hak (Yâresân) Mûtaala-i Merdum Şinasâ-i Guruh-i az Şâ'ayanı Ustan-ı Kirmânşâh”, *Fasıl Nâme-i İlmi-Pozuhişî Şi'a Şinasî*, 13/50, (Tabistân 2015), 108.

¹⁹³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2, 18-20; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 91-93.

Şâh Fazl-ı Veli,¹⁹⁴ Baba Serheng (d. 324/936),¹⁹⁵ Şâh Huşin (ö. 467/1075),¹⁹⁶ Baba Nâvûs (d. 477/1085)¹⁹⁷ ve Sultan İshak gibi kişilere de aktarılmıştır.¹⁹⁸ Bununla birlikte Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal* ve Bağdadî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-fırak* gibi ilk dönem İslâm mezhepleri tarihi kaynaklarında, Yâresân mensupları ve öncüleriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁹⁹

Safizâde, Yâresân Cemaati'nin eski bir elyazmasına dayanarak şöyle demektedir: Mezkûr cemaat, 2./8. yüzyılın sonlarında veya 3./9. yüzyılın başlarında Behlûl ve yârları tarafından Havraman'da kurulmuştur. Safizâde, Yâresân'ın ilk öncüleri, İran'ın eski inancı olan Zerdüştlük,²⁰⁰ Hıristiyanlık,²⁰¹ gûlât fırkalarının görüşleri ve İslâm dininden esinlenerek cemaatin akidevi temelini oluşturduğunu öne sürmektedir.²⁰² Fırka kaynaklarında geçen bazı ifadelerle göre Yâresân âyininin 2./8. yüzyılın sonlarında Behûl denilen kişi tarafından yayılmaya başladığı ileri sürülmekle birlikte²⁰³ aslında adı geçen inancın ilk temsilcisi Hz. Ali ve onun yârânları olduğu da öne sürülmektedir.²⁰⁴ Konuyla ilgili aşağıdaki bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

1.2.1. Yâresân İnancında Hz. Ali

Yâresân (Ehl-i Hak) mensupları Hz. Ali'nin kendileri için önemli zatlardan biri olduğuna inanmaktadırlar. Nur Ali İlahî, Ali'nin iki yönlü bir zat olduğunu söylemektedir. Buna göre Hz. Ali'nin bir beşerî (cismi) yönü ve bir de beşer üstü (zâtı) yönü vardır.²⁰⁵ İlahî, Ali'nin vefatıyla birlikte bedeninin de yok olduğunu fakat zatının

¹⁹⁴ Şâh Fazl-ı Veli'nin hicri üçüncü yüzyılın sonlarında vefat etmiş olduğu belirtilmiştir. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 30.

¹⁹⁵ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2, 29; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 99.

¹⁹⁶ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2, 33-34; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 99.

¹⁹⁷ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2, 46.

¹⁹⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

¹⁹⁹ Seyyit Haşim Âqa Cerî - Hadî Estahrî, "Nigahî Nev be Âyin-i Ehl-i Hak ba Tekye-i ber Kitab-ı Serencâm", *Tarihname-i Harezmî Fasılname-i İlmi Tahassüsî*, 1/2 (Danışgâh-i Harazmî, 1392/2014), 4.

²⁰⁰ Zerdüştlük ile Ehl-i Hak inançları arasındaki benzerlikler için bk. Cumazade, "Ehl-i Hak (Yâresân)", 104.

²⁰¹ Hıristiyanlıkla Ehl-i Hak inançları arasındaki benzerlikler için bk. Cumazade, "Ehl-i Hak" (Yâresân)", 104-105.

²⁰² Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

²⁰³ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 28; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 18.

²⁰⁴ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 221; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 17.

²⁰⁵ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1434. Sözlük)*, 1/442.

kalıcı olduğunu ileri sürmektedir.²⁰⁶ Buna göre İlahî Zât'ın nuru Ali'nin zatında zuhur etmiştir.²⁰⁷ Bu sebeple Ali'nin zatı aynı zamanda Zât'ı temsil eder.²⁰⁸ Diğer bir ifadeyle Tanrı'nın Zât'ı Ali'nin mazharında görünür. Bu şekilde Zât (Vechullah) kendisi için belirlediği özel bedenlerde zuhur eder.²⁰⁹ Ali'nin bedeninde tecelli eden İlahî Zât daha sonraki süreçte Şâh Huşin, Baba Nahûs ve Sultan İshak'ın bedenlerinde de tecelli etmiştir. Eğer adları geçen şahısların her birinin ayrı zatı olsaydı birden fazla Tanrı'nın varlığı kabul edilmiş olurdu. Bu sebeple adı geçen kişilerin bedenlerinde tecelli eden zat, tek olan İlahî Zât'tır.²¹⁰ Ancak bu şahısların zatları aynı kabul edilmekle birlikte onlar makam ve mükemmellik açısından birbirlerinden farklıdır.²¹¹

Nur Ali İlahî, Ali'nin bedeniyle ilgili farklı açıklamalarda bulunur. Müellif ilk olarak Ali'nin vefat etmesiyle birlikte bedeninin de yok olduğunu ileri sürmektedir.²¹² Ancak aynı eserin farklı bir bölümünde gerek Ali'nin gerekse Yediler'in bedenlerinin yok olmadıklarını, göğe yükseldiklerini öne sürmektedir.²¹³

İlahî, Ehl-i Hak mensuplarının Ali ismini iki şekilde kullandıklarını kaydeder. Bunlardan ilkinde göre, Ali adı doğrudan İlahî Zât'ı tanımlamak için kullanılan bir isimdir. İkincisi ise İlahî Zât'ın tecelli ettiği bedeni tanımlamak için kullanılan bir isimdir.²¹⁴ İlahî Zât'ın isimlerinden biri olan Ali ismi, İsm-i A'zam'dandır.²¹⁵ Bu ismi bir kere söylemek Allah'ın diğer bin ismini söylemeye denktir.²¹⁶

²⁰⁶ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1418. Sözlere)*, 1/437-438.

²⁰⁷ İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 136.

²⁰⁸ İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 297; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 639; İlahî, *Âsâru'l-Hak (1422. Sözlere)*, 1/438.

²⁰⁹ Allah'ın Zâtı'na "Vecih" denilmektedir. Buna göre Mebde'den (Varlıktan) herhangi bir yöne (kişiye) nazar edilirse ona Vec denilmektedir. Zira Ali'ye de Vechullah denilmektedir. Bk. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1356. Sözlere)*, 1/416-417. Vecih konusuyla ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Vecih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/585-586.

²¹⁰ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1418. Sözlere)*, 1/438.

²¹¹ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1726. Sözlere)*, 1/537.

²¹² İlahî, *Âsâru'l-Hak (1418. Sözlere)*, 1/437-438.

²¹³ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1070. Sözlere)*, 1/327.

²¹⁴ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1425. Sözlere)*, 1/439.

²¹⁵ İsm-i A'zam ile ilgili detaylı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "İsm-i A'zam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/75-76.

²¹⁶ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1395. Sözlere)*, 1/431.

İlâhî bu açıklamalarından sonra isim-müsemma ilişkisine girer. Yazara göre Kur'ân'da dokuz defa kullanılan Ali isminin müsemması²¹⁷ Hudâ'nın Zât'ıdır (İlâhî Zât'tır).²¹⁸ Buna göre eğer bir kişi ismi müsemmadan ayrı düşünürse kâfir olur ve eğer isim ile müsemmanın her birini ayrı ayrı düşünürse müşrik olur. Öte yandan eğer biri isme müsemmanın aynası olarak bakarsa ve Ali'nin isminin aynasında Hak dışında başka bir şey görmezse o zaman bu kişi muvahhit ve Hudâ'ya tapanlardan olur. Hz. Ali'nin ismi Müsemma'nın (Hudâ'nın) aynasıdır. Yani Hakk'a tapan biri Hz. Ali'nin sıfatında (bedeninde) O'nun Zâtı'nın yansıması dışında başka bir şey göremez ve aksini düşünen ya kâfir ya da müşrik olur.²¹⁹ Müslümanlık şart koşulmaksızın, Ali'yi ve ismini sevmeye bir lütuftur ve iyi niyetin göstergesidir.²²⁰

İlâhî'nin bu açıklamaları onun batınî anlamdaki Hz. Ali'yi makamı Hz. Muhammed'den üstün gördüğüne işaret eder.²²¹ Ceyhunâbâdî, bu üstünlüğün Hz. Muhammed'in kendisi tarafından da kabul edildiğini iddia eder.²²² Buna göre Hz. Peygamber, Ali'nin Hak olduğu konusundaki gizli sırrı, mi'raçta²²³ öğrenmiş ve daha sonra Ali'ye itaat etmeye başlamıştır.²²⁴ Ceyhunâbâdî'nin konuyla ilgili anlattığı hikâyeye göre Hz. Muhammed Cebrâil'le birlikte mi'raça çıkarken yollarını bir aslan²²⁵ kesmiş ve Cebrâil Hz. Peygamber'e aslana bir şeyler vermesini istemiştir. O da parmağındaki mücevher yüzüğü çıkararak aslana vermiş ve yola devam etmişlerdir.²²⁶ Arşın sır perdesine (Sidretü'l-Münteha) yaklaştıklarında Cebrâil, Peygamber'in artık tek başına devam etmesi gerektiğini söylemiştir.²²⁷ Peygamber sır

²¹⁷ İsim ve Müsemma ile ilgili geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, "İsim Müsemma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 20/548-551.

²¹⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 637.

²¹⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 637.

²²⁰ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (459. Sözlür)*, 1/134.

²²¹ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3905, 3909)*, 205.

²²² Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3913)*, 205.

²²³ Salih Sabrı Yavuz, "Mi'rac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132-135; Nur Ali İlâhî, mi'rac hadisesinin ruhanî olarak gerçekleştiğine inandığını söylemiştir. İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1265. Sözlür)*, 1/380.

²²⁴ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3897-3899)*, 204.

²²⁵ Ali'nin lakaplarından biridir.

²²⁶ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3600, 3858-3862)*, 190, 203.

²²⁷ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3610-3611)*, 190. *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre Peygamber Cebrâil'le mi'raça çıkarken "Kubbetü'l-hudrâ'ya" yani gökteki kapıya ulaştıklarında onlara kim oldukları sorulmuştur. Peygamber "kendisinin Allah'ın elçisi ve kavimlerin seyyidi (büyüğü)" olduğunu söylemiştir. Bu söze karşı onlara geçiş izni verilmemiştir. Daha sonra Cebrâil, Peygamber'e "kendisinin Allah'ın elçisi ve fakirlerin hizmetçisi olarak tanıtmasını söylemiştir. Peygamber de Cebrâil'in sözünün aynısını gökten gelen sese karşı söyleyince giriş izni verilmiş ve gökteki kapı

perdesine sırdaş olduğunda (yaklaştığında) Hudâ ona perdenin arkasından Ali'nin sesiyle seslenmiştir.²²⁸ Hz. Muhammed, Ali'nin aynı anda hem yerde hem de arşta²²⁹ mevcut olmasına çok şaşırılmış ve bunun sırrını kâinatın yaratıcısına (seslenene) sormuştur. Yaratıcı tekrar aynı sesle seslenerek bu sırrı ona açıklayacağını söylemiştir. Bu hikâyenin sonunda Ceyhunâbâdî, Tanrı ile Ali arasında bir saç teli kadar bile farkın olmadığını ve Tanrı'nın hakikatının (bilgisinin) ancak onun (Ali'nin) bedeninden öğrenilebileceğini söyler.²³⁰

Daha sonra Ali (Îlâhî Zât), Hz. Muhammed'e şeriatın esasları ile Yâresân'ın (Ehl-i Hak) âyinlerini de açıklamış²³¹ ve arşta Hz. Muhammed için bir yemek sofrası kurdurtmuştur.²³² Akabinde sofranın üzerindeki yemeğe gaipten Ali'nin eline benzeyen bir el uzanmıştır. Peygamber sofradaki yemekten bir damlayı gaipten gelen bu elin arkasına damlatmıştır. Bunun üzerine Îlâhî Zât olan Ali, yemekten sonra bir elmayı ikiye bölerek bunun yarısını Hz. Muhammed'e vermiş ve diğer yarısını da sofradaki el aracıyla perdenin arkasına almıştır. Hz. Ali, Hz. Muhammed mi'raçtan döndüğünde onun mi'racını ilk tebrik eden olmuş, arşta gerçekleşen bütün hadiseleri Peygamber'e anlatmış ve aslana verilen mücevherli yüzük ile perdenin arkasına götürülen elmanın yarısını da Peygamber'e uzatmıştır.²³³ Hz. Muhammed uzatılan elin arkasına baktığında kendisinin arşta dökmüş olduğu yemek damlasını görmüştür. Bütün bu hadiselere şahit olan Hz. Peygamber, Ali'nin zatının Hak olduğunu emin olmuş, Ali'ye boyun eğmiş ve kendisini affetmesini istemiştir.²³⁴ Kanaatimizce Hz. Muhammed'e verilen elmanın ilk yarısı zahirî ilmi ve diğer yarısı da batınî (hakikatı)

açılmıştır. Bu anlatıya göre eğer biri Hakk'a ulaşmak isterse o kişi peygamber bile olsa ilk önce kendi varlığını yok sayarak tevazu içinde olması gerekir. Îlâhî, *Âsâru'l-Hak (1526. Sözler)*, 1/474. Hocaeddin'in konuyla ilgili aktardığı hikâyeye göre Hz. Muhammed'i Kubbetü'l-hudrâ'ya, Kırklar (Çihiltan) karşılamıştır. Detaylı bilgi için bk. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 8-9.

²²⁸ Hz. Muhammed sır perdesine ulaşınca Ali'yi gördü ve Ali ona her şeyi anlattı, ibaresi de geçmektedir. Bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 190-191.

²²⁹ Diğer bir iddiaya göre Ali olan Îlâhî Zât, aynı anda yetmiş yerde görünmüştür. Îlâhî, *Âsâru'l-Hak (1412. Sözler)*, 1/435.

²³⁰ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3864-3868)*, 203.

²³¹ Bu açıklamalar ile Hz. Muhammed'e üç sır bildirilmiştir. Bunlardan ikisi (şeriat esasları ile hakikat âyinleri) mi'racta açıklanmıştır. Fakat üçüncü sır olan Ali'nin zatının Hak olduğu konusu Peygamber mi'raçtan döndükten sonra ona beyan edilmiştir. Bu sırrı birkaç yârân dışında kimsenin bilmediği iddia edilmektedir. Bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3874-3878, 3901)*, 203, 205.

²³² Bu yemeğin cennetten getirilen sütlü pirinç (sütlaç) olduğu bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3879, 3882)*, 204.

²³³ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3608-3609)*, 190.

²³⁴ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 203-204.

temsil etmektedir. Yani Hz. Muhammed şeriatı temsil ettiği için onun Hakk'ın zahirî yönünü temsil ettiğine inanılmaktadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in, sır olan batnî (hakikat) ilmi, mi'race çıktığında Ali olan İlâhî Zat'tan öğrenmiştir.

Ceyhunâbâdî'nin iddiasına göre Hz. Muhammed hakikati öğrendikten sonra Ali hakkında şu sözleri söylemiştir: “Ali, evvel ve âhirdir. O, zahirde ve batında Hudâ'dır. Kendisi için Haydar'ın (Ali) dışında başka Hudâ yoktur. Muhammed, Ali'nin iki cihanda Hudâ olduğuna şahit olmuş ve ona inanmıştır.”²³⁵ Ali, Muhammed'den bu sözleri sır olarak saklamasını ve kimseyle paylaşmamasını istemiştir.²³⁶ Bu yüzden Muhammed de sırrı kimseye söyleyememiş ve susmuştur. Bununla birlikte Hz. Muhammed, Ali'yi tek gördüğünde onun iki cihanın Hudâ'sı (Tanrı) olduğunu söylediği de iddia edilmektedir.²³⁷ Buna göre Ali'nin Hak olduğu ve bu sırdan peygamber ile birkaç yârân haberdar olmuştur.²³⁸ Bütün bu sırlara bizzat şahit olan peygamber, gerçek kurtuluşun hakikatin (Yâresân) âyinine olduğunu anladığı için Pir'e (Selman'a) yani onun şart ve ikrarına boyun eğmiştir.²³⁹ Daha önce de söylendiği gibi Peygamber şeriat dönemindeki ikinci Yediler'den sayılmış²⁴⁰ ve Selman (Bünyamin) ise mezkûr dönemin ilk Yediler'in başı sayılmaktadır.²⁴¹ Nur Ali İlâhî'nin Selman ile ilgili aktardığı²⁴² bir bilgiye göre Hz. Ali, Ebû Zer ile Mikdad'a şöyle demiştir: “Eğer benim Selman'a söylediğim hakikatlerden bazılarını o size söylemiş olsaydı onu hemen tekfir ederdiniz.”²⁴³

Nur Ali İlâhî'ye göre Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra zahirde onun vâsisi olduğu da söylenmektedir.²⁴⁴ Yani Ali, zahirde Peygamber'e boyun eğmiş²⁴⁵ ve kendisinin ne yapması gerektiğini ona sormuştur. Buna karşın Hz. Muhammed, Ali'ye İslâm dinini Yahudilik ve Hıristiyanlık da dâhil diğer bütün dinlerden üstün hale

²³⁵ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3904-3906), 205.

²³⁶ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3907-3908), 205.

²³⁷ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3909-3913), 205.

²³⁸ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3901-3905), 205.

²³⁹ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3915-3944), 205-207.

²⁴⁰ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3732), 196.

²⁴¹ Selman'ın, Cebrâil'in zuhuru ve Ali'nin en yakın sırdaşı olduğuna inanılmaktadır. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3722-3723, 3931), 196, 206.

²⁴² Kaynağını belirtmemiştir.

²⁴³ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1414. Sözler), 1/436.

²⁴⁴ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1422. Sözler), 1/438.

²⁴⁵ Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi İlâhî Zât'ın zuhurları zahirî anlamda bazı kişilere boyun eğerler.

getirmesini ve şeriatı yeryüzüne yaymasını istemiştir.²⁴⁶ Böylelikle Hz. Ali kendi kılıcıyla İslâm dinini ve Müslümanların âyinlerini (şeriatı) yeryüzüne yaymaya ve zalimleri yok etmeye çalışmıştır.²⁴⁷ Fakat Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi kişiler gücü elde ederek halifelik makamını gaspetmişlerdir. Böylece şeriat tahrip edilmiş biçimde yeryüzüne yayılmıştır.²⁴⁸ Nur Ali İlahî, Hz. Ali'yi hem hakikatin âynası hem de peygamberin şeriatını yeryüzüne yayan kişi olduğunu ileri sürmektedir.²⁴⁹ Buna göre Hz. Ali'nin yaymak istediği şeriat ile adı geçen kişilerin yaymış oldukları şeriat farklıdır. Yâresân kaynaklarındaki ifadelerle göre Hz. Peygamber'in şeriatı ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Hz. Ali ve onun yârânları kanalıyla gelen hükümler olup bunlar dinin zahîr yönünü oluşturmaktadır. İkincisi ise başta ilk üç halife olmak üzere diğer sahabeler tarafından Müslümanlar arasında tahrif edilerek yayılmış olan hükümlerdir. Dolayısıyla Yâresân mensupları, Hz. Ali kanalından geldiğini ileri sürdükleri birçok şer'i hükümleri kendi yorumları çerçevesinde kabul ettikleri görülmektedir.

Nur Ali İlahî, Hz. Ali'nin vefatıyla ilgili de bazı iddialarda bulunmaktadır. Bu iddialardan birine göre Hz. Ali kendisinin İbn Mülcem²⁵⁰ tarafından yaralanacağını biliyormuş ve bu olay onun kendi izni dâhilinde²⁵¹ gerçekleşmiştir.²⁵² Buna göre Hz. Ali, yaralanacağı gece hiç uyumamış, İbn Mülcem geldiğinde ona hiç karşılık vermeden kendi kılıcını kendisine saplamasını beklemiş ve şöyle demiştir: “Fâni hayatın görevlerini tamamlamış oldum ve ulaşmak istediğim amaca ulaşmış durumdayım.”²⁵³ Hz. Ali yaralandıktan üç gün sonra vefat etmiştir.²⁵⁴ Ayrıca bazı Ehl-i Hak mensuplarına göre Allah'ın Zat'ı (O'nun zuhuru) olan ve kendilerinin inanmış oldukları Ali'yi kimse öldüremez. Bu inanışa göre “Kendilerinin inandığı yani

²⁴⁶ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3794-3798), 199-200.

²⁴⁷ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3480-3482, 3811-3833), 183, 200-2001.

²⁴⁸ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3948-3951), 207.

²⁴⁹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 650.

²⁵⁰ Amr b. Abdud'un bir sonraki reenkarnasyonu İbn Mülcem olduğu ve bu kişinin Hendek savaşının intikamını almak için Hz. Ali'yi yaralamış olduğu söylenmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3705-3706, 4119), 195, 216.

²⁵¹ Ceyhunâbâdî, İbn Mülcem'in yaptığı bu işi “Hakk'ın kararı” yani daha önceden verilmiş bir karar olduğunu öne sürmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 4117), 215.

²⁵² İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1403. Sözlür), 1/433.

²⁵³ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1403. Sözlür), 1/433.

²⁵⁴ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1398. Sözlür), 1/431.

Hakk'ın Zâtı olan Ali ile ölmüş olan Ali farklıdır.”²⁵⁵ Ancak İlâhî, Ali'nin zahiren ölmediği inancını doğru bulmadığını bildirmektedir. Ona göre Ali kendi bedeninin de öleceğini insanlara göstermek istemiş ve o yaralandıktan sonra üç gün içinde Hz. Hasan'a yapması gereken bazı şeyleri söylemiştir.²⁵⁶ Yani Hz. Ali kendi vekâletini Hz. Hasan'a vererek ona şöyle demiş: “Eğer ben iyileşirsem İbn Mülcem hakkında kararı kendim vereceğim aksi olur ise onun hakkındaki kararı senin vermen gerekecektir. Yani ister onu affet ister ona kisası uygula karar senindir.”²⁵⁷

Nur Ali'nin diğer bir iddiasına göre Hz. Ali kendi cenazesinin bazı belirsiz kişiler tarafından kaldırılacağını önceden haber vermiştir. Cenaze günü onun naaşı yüzleri maskeli olan bazı kişiler tarafından kaldırılınca Hz. Hasan buna mâni olmaya çalışmış fakat bu kişilerden biri yüzündeki maskesini çıkarmış ve Ali suretinde Hz. Hasan'a “oğlum mâni olma” demiştir. Bu olaya şahit olan Hz. Hasan geri çekilmiştir. Zira Hz. Ali'nin zatında hiçbir eksikliğin olmadığı ve bu olayların sırrını ancak manevi ya da batınî düşünceye sahip olan kişilerin anlayabilecekleri ileri sürülmektedir.²⁵⁸ Diğer bir ifadeye göre Ali'yle Hüseyin'in öldürülmeleri zahirî anlamda gerçekleşmiş, ancak gerçekte yani manevi anlamda kâfirler (katiller) kaybetmişlerdir. Buna göre Ali'yle Hüseyin'in zahirî ölümleri Müslümanlığın ayakta kalmasına sebep olmuştur.²⁵⁹ Yukarıda anlatılan olayların Hz. Ali'nin kendi planı olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü Yâresân mensupları her olayın bir zahirî bir de batını olduğunu ve kendi iddialarının çoğunun batınî açıdan değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedirler.

²⁵⁵ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1402. Sözler)*, 1/432; Sultanî, “Hak olan Ali'yle ölmüş olan Ali'nin farklı olduğu” iddialarının bazı Ehl-i Hak mensupları tarafından verilen bir tepki olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu insanlar, kendileri gibi inanan bazı zihniyetler (Müslümanlar) tarafından inanç ve kültürel bakımından çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Bu durum bir kesim Yâresân mensuplarının kendilerinin İslâm dininden olmadıklarını ve ayrı bir inanca sahip olduklarını dile getirmelerine sebebiyet vermiştir. Sultanî, bu insanların iddialarını Yâresân kaynaklarında geçen (genel) ifadelerle uyuşmadığını da belirtmektedir. Bk. Sultanî *Hamâse-i Milli-i İran*, (1. dip), 78-79.

²⁵⁶ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1398. Sözler)*, 1/431.

²⁵⁷ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1401. Sözler)*, 1/432.

²⁵⁸ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1404. Sözler)*, 1/433.

²⁵⁹ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1472. Sözler)*, 1/455.

1.2.2. Behlül-i Dâna/Mâhî

Asıl adı Amr b. Leheb'dir. Lakabı ise Behlül (Bûhlül),²⁶⁰ Behlül-i Mâhî²⁶¹ veya Behlül-i Dâna'dır.²⁶² Behlül'ün, 2./8. yüzyılın sonlarında ya da 3./9. yüzyılın başlarında yaşamış Yâresân Cemaati'nin önde gelen ve önemli kişilerinden biri olduğu söylenmektedir.²⁶³ Behlül'ün, Kirmanşâh'ta bir Kürt ailede 2./8. yüzyılda dünyaya geldiği ileri sürülmekte fakat onun doğumu ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶⁴ Ceyhunâbâdî, Behlül'ün, Abbasî halifesi olan Hârûnürreşîd'in kardeşi olduğunu öne sürmektedir.²⁶⁵ Fakat İlâhî, Behlül'le Hârûnürreşîd'in bir anneden doğma kardeşler olmadıklarını yani üvey kardeş ya da amcaoğulları olabileceklerini belirtmektedir.²⁶⁶ Ayrıca Safizâde, Behlül'le Hârûnürreşîd'in kardeş ya da amcaoğulları olmadıklarını Behlül'ün İran asıllı bir Kürt olduğunu ve Hârûnürreşîd'le aynı dönemde yaşamış olduklarından dolayı ona "halifenin kardeşi ya da akrabası" denilmiş olduğunu da aktarmaktadır.²⁶⁷ Behrâmî, Behlül ve yârânlarının Emevî ile Abbasî yönetiminin "zûlmüne" karşı duranlar²⁶⁸ ve Yâresân (hakikat) inancını tekrar canlandıranlar olarak takdim etmektedir.²⁶⁹ Yazar, *Serencâm*'da kendisinin bu görüşünü destekleyen birçok ifadenin geçtiğini ileri sürmektedir.²⁷⁰

Hamzeh'ee'ye göre, Kirmanşâh halkı, Abbasî Halifesi el-Mehdi'ye (ö. 158/775) karşı ayaklandığında halife, varisi olan Hârûnürreşîd'i Kirmanşâh valisi olarak

²⁶⁰ "Be"nin ötreli yazıldığı ve "Bûhlül" şeklinde okunduğu da belirtilmiştir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 28. Arapların, "Behlül" ismini "Bûhlül" şeklinde okumuş oldukları belirtilmiştir. Bu okunuşa göre, "Yüzü gülen adam, cömert, seçkin kişi ve aşiretin reisi" anlamlarına gelmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, (46. dip), 91.

²⁶¹ "Mâhî'nin" aslında "Madî" olduğu yani "d" harfinin "h" harfine çevrilmiş olduğu öne sürülmektedir. Hamzeh'ee'nin aktardığı bir araştırmaya göre "Mah terimi batı Medya bölgesi için kullanılmıştır". Buna göre "Mah eski Mada/Medya ismiyle aynıdır". Behlül'e, Mâhî unvanının verilme sebebinin onun doğduğu "Mada/Medya" bölgesinin isminden kaynaklandığı olabileceğidir. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, (52. dip), 93; Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 89.

²⁶² "Behlül Dânende" şeklinde de yazılmıştır. İvegin Hayrettin, *Deli Görünüşlü Behlül Dânende*, (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2005), 9.

²⁶³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 18.

²⁶⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33.

²⁶⁵ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 223.

²⁶⁶ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 194.

²⁶⁷ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 19.

²⁶⁸ Hamzeh'ee, bunu Arap (Emevî ve Abbasî) hâkimiyetine karşı duran Kürtler diye anlatmıştır. Kürt ismi "erken İslâmî dönemde İranî soyundan olan tüm kırsal topluluklar için kullanılmış" olduğu iddia edilmiştir. Bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 95-99.

²⁶⁹ Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 94-95.

²⁷⁰ Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 95.

atamıştır. Hârûnürreşîd, halife olunca Kirmanşâh sarayını yaz aylarında dinlenme yeri yapmıştır.²⁷¹ Hamzeh'ee, Behlül ile Hârûnürreşîd'in ilk defa karşılaşmaları ile ilgili Yâresân hikâyesine dayanarak şöyle aktarımda bulunmuştur: "Behlül yol üstünde bilgece bir oyun oynarken Hârûnürreşîd'le karşılaşınca Halifeyi baskıcı yönetimi konusunda uyarmıştır."²⁷² Fakat bazı tarih kitaplarında adı "Bilge Abdal Behlül" denilen kişiyle Yâresân kaynaklarında ismi geçen Behlül'ün aynı mı yoksa farklı kişiler mi olduğu konusunda net bir bilginin bulunmadığı da belirtilmiştir. Çünkü "Bilge Abdal Behlül'ün" kabrinin Bağdat'ta olduğu söylenirken Yâresân Behlül'ün Kirmanşâh'ta öldüğü sanılmaktadır.²⁷³ Dolayısıyla Ceyhunâbâdî ve İlâhî'nin, Behlül'le Harun Reşid'in kardeş ya da akraba olduğu iddiaları sağlam bir dayanağa dayanmadığı görülmektedir. Çünkü Safizâde ve Hemzeh'ee, Behlül'ün Kirmanşâh'ta bir Kürt ailede doğduğunu ve oraya ait olan "Tenge Gûl" bölgesinde metfun olduğunu öne sürmektedirler.²⁷⁴ İvegin de Bağdat'ta 190/806 yılında vefat eden Behlül'ün kabrinin Dicle kenarında Şunûziyye mezarlığında olduğunu ileri sürmektedir. Adı geçen mezar, Behlül'ün ölümünden üç yüz yıl sonra ona mal edilmiştir.²⁷⁵ Dolayısıyla İvegin, Behlül Dârende denilen kişinin Yakınoğu kültürüne geniş bir şekilde yayılmış bir halk karakteri olup tarihi kişiliğinden çok binlerce yıllık mitolojik öğeleri yansıtan bir şahsiyet olarak algılanması ve benimsenmesi gerektiğini öne sürmektedir.²⁷⁶

Safizâde, Yâresân Cemaati'nin öncülerinden biri olan Behlül'ün, Havraman'da mezkûr cemaatin temel görüşlerini insanlara yaydıktan sonra bazı yârânlarıyla beraber Bağdat'a gittiğini ve orada Ca'fer es-Sâdık'la (ö. 148/765)²⁷⁷ tanıştıktan sonra ondan eğitim aldığını söylemektedir. Daha sonra Behlül'ün, Yâresân Cemaati'ni genişletebilmek için Kirmanşâh'a dönerek orada birçok taraftar toplamış ve 219./834.

²⁷¹ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 91.

²⁷² Hamzeh'ee, *Yâresân*, 92.

²⁷³ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 92-93.

²⁷⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 18.

²⁷⁵ İvegin, *Behlül Dârende*, 11.

²⁷⁶ İvegin, *Behlül Dârende*, 14.

²⁷⁷ Safizâde'nin, İmam Ca'fer'in yaşadığı dönemi (119-185/737-810) yıllar olarak aktarmıştır. Bk. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 18.

yılında Tenge Gûl'de²⁷⁸ vefat etmiş olduğuyula ilgili rivayetleri de aktarmaktadır.²⁷⁹ Hudâbende, Behlül'ün 190./805. yılında vefat etmiş olduğunu aktarmıştır.²⁸⁰ İlâhî, onun çok uzun bir zaman yani yüz seneden fazla yaşadığını söylemiştir.²⁸¹ Hudâbende'nin aktarımına göre Behlül zahidane bir hayat yaşamış fakat o bazı aşırı düşünceleri insanlara açıklamış bu yüzünden dönemin halifesi onun ölüm fermanı vermiştir. Behlül, kendisine bir yol göstermesi için İmam Ca'fer'in yanına gitmiştir. Ca'fer'in, Behlül'e "kendini deli şeklinde göstererek hayatını sürdürmeye çalış" dediği ve Behlül'ün de Ca'fer'in dediklerini kabul edip kalan hayatını deli ve mecnun bir şekilde devam ettirdiği ifade edilmiştir.²⁸² Behlül'ün hayatıyla ilgili yukarıda aktarılan ifadelere rağmen bu olayların gerçekleşmiş olduğunu net bir şekilde söyleyemeyiz. Çünkü Behlül hakkında Yâresân kaynaklarında anlatılan hikâyelerin kronolojik açıdan problemlili olduğu görülmektedir.

Safizâde tarafından verilen bir bilgiye göre Luristân ve etrafında diğer Behlül isimlerinden de söz edilmektedir. Bunlardan biri "Behlül-i Hâricî" isminde olduğu ve bu kişi Hişâm b. Abdül-Melik (ö. 125/743) döneminde yaşamıştır. Adı geçen kişinin birçok askeri kendi etrafında toplayıp az bir müddet de olsa Musûl ile Kufe'yi kendi kontrolüne almış ve daha sonra bir savaşta öldürülmüştür. Safizâde'nin aktarmasına göre isimlerden bir diğeri "Behlül-i Şûlî" adında olup bu kişinin de Luristân'ın ârif ve şairlerinden biri olduğudur.²⁸³ İvegin'in ifadesine göre "Behlül" kelimesi, Tanrı sevgisinden deli divâne olan sûfî, mecnun ve meczup gibi bazı evliyalara verilen bir isimdir. Buna göre, ilk dönemlerde her türlü fazilet ve iyilikseverliği kendine toplayan seçilmiş şahıslara "Behlül" denilmektedir.²⁸⁴

Fakat *Serencâm*'da geçen ifadelerle göre, İslâm dini geldikten (Hz. Ali'den) sonraki, Yâresân Cemaati'nin ilk devresi "Behlül" ve onun yârânlarıyla başlamıştır.²⁸⁵ Behlül'le ilgili yukarıdaki farklılıklarla beraber onun yakın bazı yârânlarının olduğu

²⁷⁸ İran'ın İslâm âbâd ilinin 16km yakınında "Çeşme-i Sefid" denilen köyde bir dağın ismidir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 19.

²⁷⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 18.

²⁸⁰ Hudâbende, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 33.

²⁸¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 29.

²⁸² Hudâbende, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 33.

²⁸³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 19.

²⁸⁴ İvegin, *Behlül Dânenide*, 10.

²⁸⁵ Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 580-581.

ve bunların isimleri belirtilmektedir. Bu isimler, “Baba Lure-i Luristânî,²⁸⁶ Baba Receb-i Luristânî,²⁸⁷ Baba Hâtîm-i Luristânî²⁸⁸ ve Baba Nücûm’dür.²⁸⁹ Ayrıca adı geçen eserde şöyle denilmektedir: “Behlül, Allah’ın yeryüzündeki bir tecellisidir. Bu konuyla ilgili *Serencâm*’da geçen bazı ifadelerle göre, Behlül’ün kendisine Tanrı tecelli etmiş ve yârânlarının bedenleri ise meleklerin (feriştelerin) ruhlarını taşımışlardır.²⁹⁰ Onun hakkında söylenen birçok şiir ve efsanevi hikâyelerle kendi ismiyle anılan “Devre-i Behlül” adında yazılar da vardır.²⁹¹ Yukarıdaki ifadelerden de belli olduğu gibi Behlül isimli kişiyle ilgili Farsça ve Türkçe gibi dillerde birçok hikâye ve efsane anlatılmaktadır. Dolayısıyla bunlarla birlikte Yâresân’ın temel kaynaklarında Behlül denilen kişi hakkında birçok ifade geçmekte ve o, Yâresân inancını temsil eden kişi olarak görülmektedir.

1.2.3. Şâh Fazl-ı Veli

Yâresân Cemaati’nin önde gelen isimlerinden bir diğeri Şâh Fazl-ı Veli’dir. Adı geçen kişinin 3./9. ve 4./10. yüzyıllarda yaşamış olduğu ileri sürülmekle birlikte hangi yılda doğduğu ve hangi yılda vefat ettiğiyle ilgili net bir bilginin bulunmadığı ifade edilmektedir.²⁹² İlâhî, Şâh Fazl-ı Veli’nin Hindistan bölgesinden olduğunu ileri sürmektedir.²⁹³ Ayrıca *Serencâm*’da ve *Hakku’l-Hakâyik*’te geçen ifadelerle göre Allah, Şâh Fazl-ı Veli’nin bedeninde tecelli etmiş ve o, kendi dönemindeki yârânları

²⁸⁶ Baba Lüre, Behlül’ün hizmetçilerinden biri ve onun dönemindeki “dört melekten” biri olduğu iddia edilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 22.

²⁸⁷ Baba Recep, gençliğinde Bağdat’ta Behlül’ün hizmetçiliğini yaptığı bilgisi aktarılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 23.

²⁸⁸ Baba Hâtîm, Luristan’dan Bağdat’ta giderek Behlül’le tanışmış ve onun cem halkasına girmiştir. Hâtîm’in de Behlül zamanındaki “dört melekten” biri olduğu ifade edilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 24.

²⁸⁹ Baba Nücûm’ün Behlül dönemindeki “dört melekten” biri olduğu belirtilmektedir. İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 581.

²⁹⁰ İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 581.

²⁹¹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 19-23.

²⁹² Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 25.

²⁹³ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 30.

yani Hallac-ı Mansur,²⁹⁴ Nesîmî, Zekeriya, Türke²⁹⁵ ve Sâri²⁹⁶ ile beraber marifet ilmini insanlara yaymaya çalışmıştır.²⁹⁷ Şâh Fazl-ı Veli'yi gören birinin Kâbe'yi ziyaret etmiş gibi olduğu ileri sürülmektedir.²⁹⁸ Şâh Fazl-ı Veli'nin hayatı hakkında net bilgi olmamasına rağmen Yâresân mensupları kendi kaynaklarında geçen ifadeleri öne sürerek “Tanrı'nın ona tecelli etmiş” olduğunu söylemektedirler.

1.2.4. Baba Serheng Dudânî

Yâresân Cemaati'nin, önderlerinden kabul edilen Baba Serheng, 324/935-936 yılında Şâhû Dağı'nın²⁹⁹ yakınında olan bir bölgede doğmuştur. Fakat kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili malumat verilmemiştir.³⁰⁰ *Serencâm*'da geçen ifadelere göre Baba Serheng kendisinin Tanrı'nın mazharlarından biri olduğunu söylemiş ve yârânlarıyla beraber Yâresân düşüncesini, yaşadıkları bölgelerde yaymaya çalışmıştır.³⁰¹ *Serencâm*'da, Baba Serheng'e atfedilen bir şiirde şöyle denilmektedir: “Benim ismim Baba Serheng Dudânî'dir. Kürtlerin (Yâresân) âyinlerini yaymak için kullarımla (yârânlarımla) beraber dağları gezerim. Yedi tenim (Yedi Yârânlarım), göklerde olan meleklerin başlarıdır. Bunların her biri kendi metot ve üsluplarına has âyinleri

²⁹⁴ Tasavvuf ve felsefi görüşleriyle meşhur olan Hallac-ı Mansur'un (ö. 309/922) onun yârânlarından biri olduğu iddia edilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 25-26. Ayrıca Ceyhunbâdî'nin eserinde Hallac-ı Mansur'un hikâyesi ayrı bir başlıkta anlatılmaktadır. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 261-265.

²⁹⁵ Yukarıdaki isimle ilgili kaynaklarda farklı yazılış şekilleri vardır. Mesela *Serencâm*'da “Türke” şeklindedir. *Hakku'l-Hakâyik*'te “Terk-i Ser (başından vaz geçen/hak yolunda başını koyan)” kişi şeklinde geçer. *Burhanu'l-Hak*'ta “Türk-i Ser Büride (Başı Kesilen Türk)” şeklinde geçer. Bk. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 152; Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 269; İlähî, *Burhanu'l-Hak*, 30. Adı geçen kaynaklarda farklı şekillerde yazılan Türke denilen kişinin hayatı ile ilgili net bir bilginin olmamasına rağmen kaynaklardaki ifadelere istinaden mezkûr kişinin Türk asıllı biri olduğu muhtemeldir.

²⁹⁶ Bir kuşun ismi anlamında olan Sâri'nin, Şâh Fazl-ı Veli'nin dostlarından biri olduğu ifade edilmektedir. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, (182. dip), 151. Âbâdî tarafından yazılan bazı şiirlerde “Nesîmî, Zekeriya ve Türk'e ile ilgili abartılı ifadeler yer almaktadır. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 265-270.

²⁹⁷ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, (146. dip), 137.

²⁹⁸ Bk. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 137-138; Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 260-261.

²⁹⁹ Senendec şehrinin güneyinde 12 km. yakınında olan bir bölgenin adıdır. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 27.

³⁰⁰ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 23.

³⁰¹ Baba Serheng'in önde gelen yârânları, Baba Rûtaf, Baba Rûm, Baba Hünkâr, Baba Neva, Baba Kalem, Baba Kayser ve Baba Gerçek isimindeki kişiler oldukları bildirilmektedir. Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 582-582.

yaymakla görevlidirler.”³⁰² Ceyhunâbâdî de Baba Serheng’in bedeninde Tanrın’ın tecelli ettiğini, yârânlarının da onun hizmetçileri (kulları) olduklarını iddia eder.³⁰³ Yukarıda zikredilen ifadeler dışında Baba Serheng’le ilgili elimizde daha fazla malumat bulunmamaktadır.

1.2.5. Şâh Huşin

Şâh Huşin veya Mübarek Şâh isimleriyle bilinen kişi Yâresân Cemaati’nin önemli önderlerinden biridir.³⁰⁴ Mirza Emanullah Luristânî’nin³⁰⁵ torunu ve Celâle Hatun’un³⁰⁶ oğlu olan Şâh Huşin, Luristân şehrinde 406/1015-1016 yılında doğmuştur.³⁰⁷ *Serencâm*’da, Ca’feri Kürdistânî³⁰⁸ tarafından söylenen bir şiirde³⁰⁹ Şâh Huşin isminde birinin geleceği ve Hûrin Dağı’nda³¹⁰ saklı olan “Kibâle (Kibele) mektubunu”³¹¹ bulacağı ve onun içindeki sırları kendi yârânlarına açıklayacağı, anlatılmaktadır.³¹² Adı geçen cemaatin diğer önderleri hakkında farklı iddialar bulunduğu gibi Şâh Huşin’in doğumu ve hayatıyla ilgili da bazı iddialar ve efsânevi hikâyeler anlatılmaktadır. Bu anlatımlardan biri onun babasız yani bakire bir anneden dünyaya geldiğidir. Safizâde konuyla ilgili *Mecmua’i resâil-i Ehl-i Hak*’tan aktarımda bulunarak şöyle demektedir: “O (Şâh Huşin), Celâle denilen bakire bir anneden doğmuş, küçük yaşlarında Luristân şehrinde bazı tarikat mensuplarından ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Şâh Huşin de bölgenin önde gelen tarikat erbablarından biri

³⁰² Anlamları söylenen Farsça şiirlere bk. İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 582.

³⁰³ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku’l-Hakâyik*, 272.

³⁰⁴ Asıl ismin Mübarek Şâh, Şâh Huşin’in ise lakap olduğu ileri sürülmekle birlikte Şâh Huşin’in isim Mübarek Şâh’ın ise lakap olduğu da öne sürülmektedir. Bk. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 120, 134-135; Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku’l-Hakâyik (no: 5275)*, 274; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33. Bu yüzden çalışmamızda Mübarek Şâh ismi de kullanılmaktadır.

³⁰⁵ Mirza Emanullah Luristânî, anne tarafından Mübarek Şâh’ın dedesidir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33.

³⁰⁶ Celâle Hatun, Yâresân Cemaati’nin meşhur kadınlarından olup 387/997-998 yılında Luristan’da doğmuş ve beşinci yüzyılın ortalarında vefat etmiştir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33.

³⁰⁷ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33; İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 30-31.

³⁰⁸ Ca’fer-i Kürdistânî’nin Sultan İshak’ın Yetmiş iki pirinden biri olduğu söylenmektedir. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm* (96. dip),119.

³⁰⁹ Kürdistanî tarafından dile getirilen şiirlerin aslında daha önce Baba Serheng tarafından haber verilmiş olduğu aktarılmıştır. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm* (96. dip),119.

³¹⁰ Hûrin Dağı, Havraman’da bulunan ve Yâresân topluluğu için mukaddes bir mekândır. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm* (95. dip), 119.

³¹¹ Kibele Mektubu, içinde Yâresân Cemaati’nin sırlarının bulunduğu ve hak (kimi kastettiği belli değil) tarafından Hûrin Dağı’nda saklandığı iddia edilen gizli bir mektuptur. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm* (96. dip), 119.

³¹² İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 119-120.

sayılmış ve bazı kişiler onun müridi olarak ilminden faydalanmaya çalışmışlardır.”³¹³ Adı geçen şahsın doğumuyla ilgili ve iddia edilen diğer mucizeleri hakkında aşağıda ayrı bir başlık altında detaylı bilgi verilecektir.

Şâh Huşin hakkında ileri sürülen iddialardan bir diğeri ise “Nühse-d-i Nühse-d”³¹⁴ isminde yârânlarının olduğudur. Bu şahısların sayıları hakkında da birçok iddia bulunmaktadır. Örnek olarak, bu sayılardan biri Şâh Huşin’in yârânlarının sayısının doksan dokuz olduğu ve kendisiyle beraber yüz kişi olduklarıdır. İlâhî, Şâh Huşin’in yârânlarının rakamları ve bunlar hakkındaki iddiaların bazılarını *Burhânu’l-Hak*’ta anlattıktan sonra şöyle demektedir: “Kaç kişi oldukları ve haklarında söylenenlerle ilgili sağlam bir bilgi bulunmadığından dolayı bu iddialara güvenemeyiz.”³¹⁵ Çünkü ona göre Ehl-i Hak ile ilgili ortaya atılan iddiaların güvenilir bir kaynağa dayanması gerekir. Yukarıda verilen rakamların amacının yârânların sayısının çokluğunun vurgulanmak istenmesidir.³¹⁶ İlâhî Zât’ın yedi tecellisinden biri sayılan³¹⁷ Şâh Huşin altmış bir³¹⁸ ya da altmış iki³¹⁹ yaşında, Luristân’dan geçen Gamasi-âb nehrinde kayıp olduğu sanılmaktadır.³²⁰

1.2.5.1. İlâhî Zât’ın Şâh Huşin’de Tecelli Etmesi

Serencâm’da, Pir Danyal Dâlâhû’î³²¹ tarafından söylenmiş olan bazı ifadelere göre, “Tek olan Zât’ın tecellisi, Mirza Emanullah’ın evinde zuhur etti. Hudâvendigâr (İlâhî Zât), Luristân’da (Şâh Huşin’in doğumuyla beraber) geniş bir hoşnutluk indirdi ve Şâh’ım,³²² Şâh Huşin’e zuhur etti ve onun ismini Mübarek Şâh koydular.”³²³

³¹³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33-4. Fakat bu ifadelerin aslının Baba Serheng’e ait olduğu ve daha sonra Kürdistanî tarafından dile getirildiği tahmin edilmektedir. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm* (96. dip), 119.

³¹⁴ Nühse-d-i Nühse-d, “Dokuz yüz dokuz yüz” diğeri bir ifadeyle “Dokuz yüz kere dokuz yüz kadar” anlamlarında kullanılmıştır. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku’l-Hakâyik*, 286; Minorsky, “İran’da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 238.

³¹⁵ Ceyhûnâbâdî konu ile ilgili rakam belirtmektedir.

³¹⁶ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 30-31.

³¹⁷ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163. Konuyla ilgili daha sonra geniş bilgi verilecektir.

³¹⁸ Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 582-583.

³¹⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 33.

³²⁰ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 100.

³²¹ *Serencâm*’da şiiirleri bulunan Pir Danyal Dâlâhû, 8./14. yüzyılda yaşayan ve Sultan İshak’ın yetmiş iki yârânından biri olduğu belirtilen kişidir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 112.

³²² “Şâh’ım” ifadesinden bazen Sultan İshak da kastedilmektedir. Konuyla ilgili gelecek bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

³²³ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 134-135.

Şiirlerin devamında, Şâh Huşin'in yedi yardımcısı olduğu ve bunların da Sultan İshak'ın yedi yardımcısının mazharları³²⁴ olduklarından söz edilmiştir.³²⁵ *Hakku'l-Hakâyik*'te Şâh Huşin'in doğumuyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: Bakire Celâle (Mübarek Şâh'ın annesi), Luristân'da güneşli bir günde güneşin altında oturduğunda gökten bir nur inmiş onun zerresi Celâle'nin ağzına girmiş ve o bundan dolayı hamile kalmıştır. Gün geçtikçe hamileliğin belirtileri malum olmaya başlamış ve bu durum Celâle'yi endişelendirmiştir. Birkaç ay sonra Celâle'nin babası ve onun aşireti, kış otlaklarına doğru yola çıkmışlardır. Babasıyla beraber olan Celâle, aşiretin gerisinde kaldığından ötürü onlara yetişememiştir. Bu esnada Kaka Reza,³²⁶ Kadı³²⁷ ve Hudâdâd³²⁸ denilen üç yârân, Celâle'nin olduğu yerde peyda olmuşlar ve ona "Kendilerinin Şâh (Zât) tarafından gönderilen yârânlar olduklarını" söylemişlerdir. Celâle'nin Zât'ın nurundan hamile olduğundan ve Mübarek Şâh'ı doğuracağından dolayı onu tebrik etmişlerdir. Celâle kendisini babasının aşiretine yetiştirmesi için onlardan yardım istemiş ve adı geçen şahıslar onu bir ineğe bindirerek babasının yanına ulaştırmışlardır. Sonunda babası ve bölgedeki halk onun hamile olduğunu öğrenmişlerdir. Celâle, insanlara özellikle babasına kendisinin bakire olduğunu söylemiş ve bu hamileliğin sebebini ise gökten gelen bir nur parçasının ağzına girmesi vasıtasıyla gerçekleştiğini anlatmıştır. İnsanlar onun dediklerine inanmamışlar ve Celâle'nin bakire olmadığını söylemişlerdir."³²⁹ Hikâyenin devamında anlatılanlara göre, Şâh Huşin doğduğunda kâinat aydınlanmış ve bütün melekler sevinmiştir. Celâle'ye iftira atan kişiler çocuğun yüzündeki nuru görünce rezil olmuşlar ve pişman olarak ona secde etmişlerdir.³³⁰ Ceyhunâbâdî'nin, yukarıda dile getirdiği bu hikâye ise "Hz. Meryem'in bakire olduğu halde, Allah'ın ruhundan³³¹ hamile kalarak Hz. İsa'yı doğuran bilgilerden esinlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

³²⁴ Yâresân inancına göre Sultan İshak'ın yedi yardımcısı vardır. Bunlar her dönemde farklı kişilerin bedenlerinde zuhur ederler. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 4.

³²⁵ Şiirler ilgili olarak bk. İshak vd. "Bârgah Bârgah", *Serencâm*, 135.

³²⁶ Kaka Reza'nın, Pir Bünyâmin'in reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5307), 276.

³²⁷ Kadı'nın, Davud'un reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5308), 276.

³²⁸ Hudâdâd'ın, Pir Musa'nın reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5309), 276.

³²⁹ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 274-278

³³⁰ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 278; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 370.

³³¹ Tahrîm, 66/12.

1.2.5.1.1. Şâh Huşin'in Üç Yârân'la Tanışması

Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyeye göre daha önce Celâle'ye görünen Kaka Reza, Kadı ve Hudâdâd isimli yârânlar Şâh Huşin ile tanışmak için bir plan kurmuşlardır. İsimleri zikredilen yârânlar, Şâh Huşin'in bölgesinde yaşayan insanların koyun sürüsünü beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu haberi alan halk, evinde uyuya kalan Şâh Huşin'i uyandırması ve çalınan malların durumunu öğrenmesi için bir kızı³³² göndermişlerdir. Şâh Huşin evinden çıkınca insanlar kendilerinin çok çaresiz olduklarını söyleyerek sürülerinin bulunup kendilerine geri getirilmesi için ona yalvarmışlardır. Bunun üzerine Şâh Huşin insanlara, çalınan sürülerinin getireceğini söz vermiş ve üzülmemelerini söylemiştir. Zira Şâh Huşin kayıp olan sürüleri araması için kendisine bir atın getirilmesini istemiş fakat hiç atın olmadığı hepsinin çalındığı cevabını alınca o "Lare Lare" (daha önce ölmüş at) adında olan atı diriltmiş³³³ ve onun üzerine binerek sürüleri bulmak için bölgedeki dağları aramaya başlamıştır. Şâh Huşin bir dağın dibinde yârânlarını görünce onlara, kendisinin Tanrı'nın mazharı olduğunu³³⁴ ve ölüleri diriltebildiğini söylemiştir. Kendisinin bu hayatta kâh sır şeklinde kâh da açık bir şekilde ortaya çıktığını, isminin de ilk önce dürr (inci) ve Hudâvendigâr olduğu daha sonraki dönemlerde ise bazı insanların bedenlerine³³⁵ zuhur ettiğini söylemiştir.³³⁶ Onun bu sözlerinden sonra orada mevcûd olan sürüleri çalan yârânlar ona secde ederek "sen Hudâvendigâr, tek ve her şeyi yaratan İlâhısın" diyerek kendilerinin şimdiki isimlerini ve geçmiş dönemdeki (önceki bedenlerdeki) adlarını anlatmışlardır.³³⁷ Yârânlar kendilerini tanıttıktan sonra Şâh Huşin oradakilerle "Ahd-i peymanlarını (ezel günündeki sözlerini)" yenilemiştir. Şâh Huşin ile tanışma hedeflerine ulaşan yârânlar, yeni sözleşmeden sonra daha önce çaldıkları sürüleri Şâh Huşin'e teslim etmişler ve o da hayvanları sahiplerine geri götürmüştür. Daha sonra

³³² Yukarıda belirtilen kızın, Mübarek Şâh'ın nişanlısı olduğu söylenmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5382), 279.

³³³ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5409-5410), 281.

³³⁴ Zât'ın dünyadaki yansıması olduğu ileri sürülen Haydar'ın (Ali) mazharı olduğu da söylenmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5515), 281.

³³⁵ Bu insanlardan bazıları İran'ın eski kahramanlarından olan Huşeng, Feridun, Keyhüsrev gibi isimlerdir. Ceyhunâbâdî aynı şekilde Şâh Huşin'in ruhanî âlemdeki ruhunun dünyadaki Ali'nin, Şâh Fazl-ı Veli'nin, Baba Serheng'in bedenlerinde ve Şâh Huşin'in kendi bedeninde de zahir olduğunu iddia etmiştir. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 281; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 370.

³³⁶ Bu ifadelerle ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5415-29), 279.

³³⁷ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 282-286.

Şâh Huşin'in yârânlarının sayılarının arttığı ve onun da yârânların Yâresân Cemaati'ni yaymaları için çeşitli bölgelere ve farklı coğrafyalara gönderdiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.³³⁸ Dolayısıyla Ceyhunâbâdî'nin iddiasına göre Şâh Huşin, ölüleri diriltebilen, yaşlı insanları gençleştirebilen ve hamile kalamayan yaşlı çiftlerin hamile olmaları için mucizeler gösterebilen bir kişidir.³³⁹

1.2.6. Baba Nâhûs

Asıl adının İbrahim Câf olup Baba Nâhûs ismiyle meşhur olan bu zat, Ahmed Caf'ın oğludur. Baba Nâhûs, Yâresân Cemaati'nin Sultan İshak'tan önceki "Tanrı'nın kendisine tecelli etmiş olduğu iddia edilen"³⁴⁰ önemli kişilerden biridir.³⁴¹ Nur Ali İlahî, onun doğum tarihi hakkında net bir bilginin olmadığını söylemiştir. Bu iddiaya göre Baba Nâhûs, Eil Câf³⁴² denilen bölgede bir Kürt ailesinde 5./11 veya 6./12. yüzyıllarda doğmuş ve yârânlarıyla belirli bir zaman geçirdikten sonra vefat etmiştir.³⁴³ Fakat Safizâde, Kaka Rıda'î'nin el yazma nüshasına dayanarak şöyle demektedir: Baba Nâhûs, Havraman'ın yakınlarında olan "Lûhün" denilen bölgede Kürt bir ailede 477/1084-1085 yılında doğmuştur. O, küçüklüğünde bir müddet ilim tahsil etmiş ve daha sonra seyr-i süluk hayatını tercih ederek doğduğu bölgedeki insanların arasına Yâresân inancını yaymaya çalışmıştır. İlk başlarda insanlar tarafından onun divâne (mecnun) biri olduğu düşünülmüştür. Fakat Baba Nâhûs'ün, yârânlarıyla³⁴⁴ beraber Yâresân inancını halk arasına yaymayı başarmış ve kendisinin "Tanrı'nın aynası yani tecellisi olduğunu" inandırmaya çalışmıştır.³⁴⁵

Diğer bir anlatıma göre Şâh Huşin, kendisinin zuhur edeceğinin alametini³⁴⁶ yârânlarına söylemiştir. Huşin'in, Gamasi-âb nehrinde kayıp olmasından sonra yârânları onun, bedenine zuhur edeceği kişiyi aramaya başlamışlardır. Günlerden bir

³³⁸ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 286-297.

³³⁹ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 301-303; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 373.

³⁴⁰ Konuyla ilgili bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 304, 310.

³⁴¹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 46.

³⁴² İran'la Irak arasında Kürt aşiretlerinden birinin yaşadığı bölgenin ismidir.

³⁴³ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 40.

³⁴⁴ Bu yârânlardan bazıları şunlardır: Kadı Nebi, Hamze, Salih, Ahmed, Nimet, Kûmri gibi kişilerdir. Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 583.

³⁴⁵ Safizâde, "Bârgah Bârgah", *Serencâm*, 24.

³⁴⁶ Şâh Huşin'in kendi yârânları ile beraber tambur çalarak "zikirde bulunduğu" söylenmiştir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 46.

gün bu yârânlar Şâh Huşin'in söylediği tanbur sesini bir ağacın altından duyunca oraya gittiklerinde (Daye Hazan³⁴⁷ denilen kişinin evi)³⁴⁸ Baba Nâhûs'le karşılaşmışlar ve o da "kendisine İlâhî Zât'ın zuhur ettiğini" iddia etmiştir. Gelen yârânlar Baba Nâhûs'ün Şâh Huşin'in dediği kişi olduğunu anlamışlar ve ona secde etmişlerdir.³⁴⁹ Ceyhunâbâdî, "Baba Nâhûs'ün hikâyesi" altında onun bedeninde "Zât'ın zuhur ettiğini"³⁵⁰ ve bu konuda Nâhûs'a karşı gelen kardeşinin bile bedenini mesh³⁵¹ ederek domuz şekline dönüştürdüğünü iddia etmiştir.³⁵²

İsimleri yukarıda sırasıyla söylenen ve haklarında açıklamalar yapılan kişiler Yâresân inancının Sultan İshak'tan önceki önemli zatları olarak kabul edilmektedir. Ancak bu zatlardan sözlerinin Yâresân âyini için bir ahkâm teşkil etmediği ve Sultan İshak'tan önceki merhaleleri takip edenler oldukları belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu kişilerin, Hz. Ali ve ondan sonraki imamların bâtinî sözlerini şifahi bir şekilde kendilerinden sonra gelen kişiye ya da kişilere aktaran ve İshak'tan önceki Yâresân'ın önde gelen manevi liderleri olarak görülmektedirler.³⁵³ Nur Ali İlâhî, yukarıdaki ifadeleriyle Sultan İshak'ın en önemli tecelli olduğunu vurguladığı görülmektedir.

1.3. Yâresân (Ehl-i Hak) İnançlarının Sistemleştirme Dönemi (8./14.

Yüzyıl ile 11./17. Yüzyıllar)

Yâresân mensupları kendi inanç ve âyinlerinin farklı bölgelerde dağınık bir şekilde devam ettiğini ileri sürmektedirler. Fakat Sultan İshak'la birlikte bu inancın ve âyinin sistemli bir hale getirildiğine inanılmaktadır.³⁵⁴

³⁴⁷ İlk başlarda Baba Serheng'in iddiasına karşı gelen ve daha sonra ona boyun eğen Yâresân'ın önemli kadınlardan biri olduğu ifade edilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 47.

³⁴⁸ Şâh Huşin tarafından söylenen ağaç muhtemelen Daye Hazan'ın evinin avlusundadır.

³⁴⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 46.

³⁵⁰ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5885, 5913), 304.

³⁵¹ Tenâsüh tanımında öldükten sonra insan ruhunun hayvan bedenine intikal etmiş olduğu inancıdır. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 139.

³⁵² Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5915-5929), 304-305.

³⁵³ Geniş bilgi için bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1706. *Sözler*), 1/525-527.

³⁵⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43.

1.3.1. Sultan İshak

Sultan İshak, Yâresân mensupları açısından en önemli zattır. Çünkü Sultan İshak Yâresân âyinlerini yeniden canlandırmış ve sistemli hale getirmiştir.³⁵⁵ İshak, Yâresân'ın en önemli kurucusu ve İlâhî Zat'ın yeryüzündeki önde gelen zuhuru olarak kabul edilmektedir.³⁵⁶ Bu yüzden İshak'ın sözleri hak kabul edilmekte ve bunlara kesin emirler olarak boyun eğilmektedir.³⁵⁷ Çünkü İshak'ın hakikat merhalesinin kurucusu ve en mükemmel zuhurunun gerçekleştiği beden olduğuna inanılmaktadır.³⁵⁸

1.3.1.1. Doğumu

Sultan İshak'ın doğum tarihiyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Onun, 445/1054, 528/1134, 612/1216 ya da 675/1277 tarihlerinden birinde doğmuş olduğu ile ilgili çeşitli anlatımlar mevcuttur.³⁵⁹ Yâresân'ın eski risâlelerine dayandırılan *Name-i Serencâm*'da geçen bilgilere göre asıl adı Mir Seyyit İshak olan bu kişi, Şeyh Baba İshâ³⁶⁰ (ö.754/1353) ve Dâyre³⁶¹ Hatun'un (ö.745/1345) oğludur. Buna göre İshak, Berzence³⁶² denilen köyde, 675/1277 yılında doğmuştur.³⁶³ Çünkü Şeyh Baba İshâ'nın ve Dâyre Hatun'un hicri yedinci ve hicri sekizinci yüzyıllarda yaşamış oldukları göz önüne alındığında, Sultan İshak'ın da hicri yedinci yüzyıldan önce doğmuş olduğuyula ilgili rivayetler de tutarlı görülmemiştir.³⁶⁴ Ayrıca Baba İshâ'nın vefat tarihi ile Sultan İshak'ın doğum tarihi arasındaki zaman göz önüne alındığında bu tarihlerin de kendi içerisinde tutarlı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda

³⁵⁵ Hocaeddin, *Sersepordegân*, 2-3; Hüseyin Ruhanî Nejad, “Ehl-i Hak der Âyine-i Hakikat”, *Pejûhişgâ-i Âlum-i İnsanı ve Mûtaliâtü Ferhangî*, ts. 39/168-169.

³⁵⁶ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 42-43.

³⁵⁷ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1706. Sözlür)*, 1/526.

³⁵⁸ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1726. Sözlür)*, 1/537.

³⁵⁹ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16; Mûkrî, “Giriş”, *Hakku'l-Hakâyik*, 6; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 54; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 111; Müslimizâde, “Berresî ve Tahlil-i Âyini Fırka-i Ehl-i Hak”, 31; Âqa Cerî, Hadî Estehrî, “Nigahî Nev be Âyini Ehl-i Hak”, 8-9; Ruhanî Nejad, “Ehl-i Hak der Âyine-i Hakikat”, 172-173; Telci, “Bir Etno-Dini İnanış Olarak İran'daki Yarsan İnanç”, 437.

³⁶⁰ Şeyh Baba İshâ'ya “Şeyh Baba İshâ” de denilmiştir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 42.

³⁶¹ Dâyre isminin, Hüseyin Bek kabilesinin adı olduğu da nakledilmektedir. Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 37.

³⁶² Berzence, bugünkü Irak topraklarında Süleymaniye'ye bağlı olan bir bölgenin adı olup insanların çoğunun Kürtçe konuştukları ifade edilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 42; Hocaeddin, *Sersepordegân*, (2. dip), 2-3; Nejad, “Ehl-i Hak der Âyine-i Hakikat”, 172.

³⁶³ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16; Tabibî, “Kürdan-ı Ehl-i Hak”, 17.

³⁶⁴ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16.

aktarılan ifadelerle göre İsa'nın Dayrek Hatun'la evlendiğinde onun çok yaşlı biri olduğundan söz edilmektedir. Buradan hareketle İshak'ın doğum tarihi ile İsa'nın vefatı arasındaki tarihlerin de tutarlı olmadığı görülmektedir.

Sultan İshak, Yâresân taraftarları içerisinde “Sahib-i Kerem” lakabıyla da meşhurdur. İshak'ın, İmam Musa el-Kâzım'ın soyundan geldiği ve doğduğunda alnında “Tanrı'nın nurunun gözüktüğü (dünyayı aydınlattığı)”³⁶⁵ iddia edilmektedir.³⁶⁶ Konuyla ilgili Yâresân'ın bazı kaynaklarında şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: Şeyh İsa ve eşi Dâyre Hatun, günlerden bir gün tarlada çalışırken gökten bir ses gelmiş ve Dâyre Hatun'un ağzına bir parça nur girmiştir. Şeyh İsa da bu hadiseye şahit olmuştur. Daha sonra Dâyre Hatun hamile kalarak Sultan İshak'ı doğurmuştur. Sultan İshak küçükken, Davud³⁶⁷ onun alnındaki nuru görmüş ve bunun Tanrı'nın tecellisi olduğunu anlamıştır. İshak'a sorduğunda ise o bunu inkâr etmemiş açıkça kendinin “Tanrı'nın tecellisi” olduğunu etrafındakilere ilan etmiştir. Ancak onun bu iddiasına ilk karşı çıkanlardan birinin İshak'ın babası olduğu rivayet edilmektedir.³⁶⁸ Çünkü anlatılan rivayetlerden birine göre İshak'ın babası “Sufi ve takvalı” bir kişiliğe sahip olması sebebiyle Sultan İshak'ın kendisinin: “Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi” olduğu iddiasını duyunca oğluna baş eğmemiştir. Bunun üzerine İshak, kendisine inanması için, babasından Mekke'ye gitmesini istemiştir. Babası Mekke'ye ulaştığında İshak'ın iddia ettiği nuru kendi gözleriyle görmüştür. Bu olaya şahit olan İsa, oğluna inanmak için şahadet getirmeye çalışmış ancak olaydan hemen sonra dilinin tutulduğu ve İshak'ı bir daha göremeden hacdan eve dönerken yolda vefat ettiği anlatılmaktadır.³⁶⁹ Kanaatimizce bu gibi hikâyelerin amacı Sultan İshak'ı daha çok övmek ve yüceltmektir. Çünkü Ceyhunâbâdî'nin iddiasına göre Şeyh İsa Mekke'ye varınca oranın her tarafında (yer ve gök) Sultan İshak'ın zatı görülmüş ve kendisinin buraya kadar (Mekke'ye)³⁷⁰ boşuna geldiğini söyleyen gâipten sesler

³⁶⁵ Safizâde, “Bârgah Bârgah”, *Serencâm*, 17.

³⁶⁶ Hocaeddin, *Sersepordegân*, (2. dip), 2-3.

³⁶⁷ Davud, Sultan İshak'ın en yakın yardımcılarından ve onun dönemindeki dört melekten birinin tecellisi olduğu aktarılmaktadır. Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 40-41.

³⁶⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 52.

³⁶⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 51-2.

³⁷⁰ Asıl Mekke'nin ise Şeyh İsa'nın kendi evi yani Sultan İshak'ın olduğu yer olarak iddia edilmektedir. “Rıdvân”, Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 332.

duymuştur.³⁷¹ Ayrıca diğerk bir hikâyeye göre Şeyh Îsâ'nın, Dâyre Hatun'la evlenmeden daha evvel hacca gitmek için yola çıkmış fakat kendisi yaşlı olduğundan dolayı yoldaşları tarafından yolda bırakılmıştır. Bu durum sebebiyle Îsâ'nın çok üzüldüğü ve ağladığı gökteki bir buluttan (gaipten) ona “Eve dön! Sen artık hacı oldun” yani “hacca gitmene gerek kalmadı” şeklinde bir sesin geldiği de anlatılmıştır.³⁷² Şeyh Îsâ, iki şekilde tanıtılmıştır. Bunlardan birincisi, Îsâ Yâresân Cemaatine bağlı olan arif bir kişi olarak takdim edilmiştir.”³⁷³ İkincisi ise o, ilk başlarda İshak'a inanmadığı için, “Şâh” tarafından cezalandırılmış bir kişi olarak” anlatılmıştır.³⁷⁴

Sultan İshak'ın doğumu hakkındaki anlatılan iddialara bakılınca Şeyh Îsâ ve Dâyre Hatun onu dünyaya getiren sembolik ebeveynlerdir. Çünkü Yâresân'ın bazı kaynaklarında geçen ifadelere göre Şâh Huşin gaybete girdikten sonra Yetmiş iki kişi (Heftâdu-du ten), “Dünya Şâhı'nın (İshak)”³⁷⁵ tekrar yeryüzünde zuhur etmesi için üç yüzyıl³⁷⁶ bir denizin³⁷⁷ kenarında beklemişlerdir. Bu konuyla ilgili anlatılan hikâyenin özeti şu şekildedir: Yetmiş iki kişi, denizin kenarında yıllarca Şâh'ın tekrar zuhur edeceğini bekledikten sonra Pir Âli'nin³⁷⁸ yanına giderek ona “artık kendilerinin beklemekten yorulduklarını” söylemişlerdir. Zira mezkûr kişilere göre Dünya Şâhı, Pir Âli'ye, döneceğim diye daha önceden söz verdiği³⁷⁹ için onu şereflendirmiştir. Bu yüzden şimdi gidip Şâh'ı bulup tekrar yeryüzüne dönmesi ya da kendilerine aşikâr olması talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Pir Âli, Şâh'ı bulmak için “kuş şekline³⁸⁰ girerek yedi kat göğü” aramaya çıkmış fakat Şâh'ı gökte bulamayınca

³⁷¹ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 331-2.

³⁷² Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 53.

³⁷³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 53.

³⁷⁴ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân” *Hakku'l-Hakâyik*, 332.

³⁷⁵ Minorsky, “İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 252.

³⁷⁶ Bu açıklama aynı zamanda Yâresân'ın son liderinin ölümüyle İshak'ın doğumu arasındaki zaman dilimine işaret eder.

³⁷⁷ Bu denizin hakkında bir bilgi verilmemiştir. Fakat “Gamasi-âb” olduğu tahmin edilmektedir.

³⁷⁸ Anlatılan hikâyeye göre Pir Âli Yâresân'nın mensuplarından ve Allâle isminde bir oğlu vardır. Detaylı bilgi için bk. Minorsky, “İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 254-258.

³⁷⁹ Bu sözün kimin tarafından verildiği ve içeriğinin ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁸⁰ Yâresân akidesine göre “kuş”, insan-ı kâmilî temsil etmektedir. *Serencâm*'da bu kuşun ismi “Simurg (Büyük Kuş), Baz ve Şâhbaz” olarak geçmektedir. Büyük Kuş'un kahramanların koruyucusu ve Tanrı'nın sembolü olduğuna inanılmaktadır. Diğerk bir iddiaya göre ise Pir Âli, “Ebâbil (dağ kırlangıcı ve keçişagan)” denilen bir kuşa dönüşmüştür. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 202, 204, 296-

yeryüzündeki bir kayanın üzerinde Şâh'ın atının³⁸¹ kokusunu almış ve orayı elleriyle kazarak denize ulaştı ve sonunda Şâh'ı suyun içindeki canlılarla (balıklarla) sohbet ederken görmüştür. Pir Âli, Yetmiş iki kişi'nin (Heftâdu-du ten) isteklerini söylemek için Şâh'a yaklaşmaya çalışmıştır. Fakat o, "Erbâb Pir-Şeng veya Bebir Şeng"³⁸² ismindeki bir canlı tarafından engellenmiştir. Dolayısıyla Pir Âli ne kadar uğraşsa da Dünya Şâhı'na yaklaşamayınca tekrar Yetmiş iki ten'in yanına dönerek Şâh'ı bulduğunu ancak ona ulaşamadığını söylemiştir.³⁸³ Pir Âli'nin bu sözünden sonra Yârânlar, Bünyâmin'in yanına giderek ona şöyle demişlerdir: "Dünya Şâhı, ezel gününde (manevi âlemde) sana söz verdiği için sen onun yanına gidip konuşursan belki o bize belki dönecektir. Bünyâmin, yârânların arzularından ötürü Pir Âli'nin söylediği denizin altında olan Şâh'ın yanına gitmeyi kabul etmiştir. Bünyâmin, Dünya Şâhı'nın yanına vardığında, onun deniz canlılarıyla sohbet ettiğini görmüştür. Bebir Şeng'in engellerine rağmen Bünyâmin, Dünya Şâhı'na (nurun beyaz ışığına) ulaşmayı başarmış, ellerini göğsüne koyarak saygıyla durmuş ve muhabbet sohbeti başlamıştır. Dünya Şâhı: 'Ey Bünyâmin! Sen niye buraya geldin!' diye sorunca Bünyâmin de 'Ey Dünya Şâhı! 300 yıldır yârânlar denizin kenarında senin zuhur etmeni bekliyorlar ve bunu da daha önce kendilerine söz vermiştin'³⁸⁴ diye cevap vermiştir. Onun bu sözüne karşı Dünya Şâhı şöyle demiştir: 'Ey Bünyâmin! Ben onlardan (yârânlardan) çok incindim çünkü onlar benim koyduğum yola tam olarak uymadılar. İşte bu sebepten dolayı ben, deniz canlılarıyla sohbet etmekle meşgûlüm.' Bunun üzerine Bünyâmin: 'Aman Mürüvvet'tir.³⁸⁵ Sen iki Zât (dünya ve âhiret) sahibisin ve sende yalan olmaz. Sen yârânlara ikrar ettin. Şimdi onlara merhamet et ve önceden söz verdiğin gibi tekrar ikrarına dön!' demiştir. Bu sözlere karşı Dünya Şâhı: 'Ey Bünyâmin, ben geleceğim fakat bir şartım var ki, sen pir olacaksın ben ise senin müridin (taleben) olacağım'

297; Namiq, "İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (138. dip), 254-255; Hamzeh'ee, *Yâresân*, (53. dip), 138.

³⁸¹ At, yaratılan en değerli ve kutsal hayvanlardan biri kabul edilmektedir. İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 203.

³⁸² Erbâbil Pir Şeng veya Bebir Şeng'in deniz altında olan canlılardan birinin ismi olduğu iddia edilmektedir. Buna göre Hz Ali'nin de deniz altında balıklardan oluşan yârânları vardı ve bunlardan birinin ismi de "Qar qar"dır. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 236-237.

³⁸³ Minorsky, "İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 254-255.

³⁸⁴ Bu sözün, Sultan İshak'tan önceki "Allah'ın tecellilerinden biri kabul edilen" Şâh Huşin tarafından verildiği iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 281-282, 284, 286.

³⁸⁵ "Haşa" anlamında kullanılan bir ifadedir.

demıştır. Bünyâmin, Şâh'ın bu şartına karşılık, ilk başta şaşır kaldığı yani kendisinin ona pir olabilecek kabiliyette olmadığını düşünerek yok demeye çalışmışsa da Şâh onu kabullendirmiş ve sonunda ikisi anlaşmışlardır.³⁸⁶ Bu anlaşmadan sonra Dünya Şâhı Bünyâmin'e, artık yârânların beklememelerini yani herkesin kendi bölgelerine gitmelerini söylemesini istemiştir. Kendisinin, Şeyh Îsâ'nın evine (Berzance'ye) zuhur edeceğini bildirerek Bünyâmin'e diğer iki yârânla birlikte oraya gidip beklemesini söylemiştir. Bunun üzerine Bünyâmin, Davud ve Musî (Musa)³⁸⁷ Berzence'de olan Şeyh Îsâ'nın evine misafir olmuşlardır.”³⁸⁸

Serencâm'da geçen bir diğer hikâyeye göre Baba Nahûs kayıp olduktan sonra yârânları (Bünyâmin, Davud ve Musa) onu aramak için Havraman denilen bölgede çiftçiliğe başlamışlar ve oradan da Berzance'ye gidip Şeyh Îsâ ile tanışmışlardır.³⁸⁹ Adı geçen kişiler, Şeyh Îsâ'ya kendilerini “dervişler” olarak tanıtmışlar ve onun Dâyre Hatun'la evlenmesini istemişlerdir. Söze karşılık Şeyh Îsâ, kendisinin çok yaşlı ve fakir biri olduğundan dolayı evlenmesinin mümkün olamayacağını ifade etmeye çalışmıştır. Dervişler Şeyh Îsâ'ya, sen evlenmeyi kabul et gerisini bize bırak diyerek onu ikna etmişler ve Dâyre Hatun'un babası olan Hüseyin Bek'in (Bey) evine kızını istemeye gitmişlerdir. Hüseyin Bek, evine gelen bu kişilerin kimler olduklarını ve nereden geldiklerini sormuştur. Adı geçen kişiler kendilerinin dervişler olduklarını söyledikten sonra kızı olan Dâyre Hatun'un Şeyh Îsâ ile nikâhlanması için Hüseyin'den izin istemişlerdir. Fakat Hüseyin Bek, bu işin mümkün olmayacağını çünkü Şeyh Îsâ'nın yaşlı ve çok fakir biri olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ancak dervişler ısrar etmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine Hüseyin Bek, bu işin olabilmesi için kendisine “üzerlerinde kıymetli taşlar ve kumaşlar yüklü olan yedi katar deve istiyorum demıştır.”³⁹⁰ Çünkü Hüseyin Bek, kız istemeye gelen kişilerin bu

³⁸⁶ Sultan İshak'ın en önemli işlerinden birinin başta kendisi olmak üzere herkesin bir pir ve bir de delil seçmiş olmasıdır. Çünkü Yâresân'ın dini törenleri ve merasimleri pir ve delilin önderliğinde gerçekleşir. Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 48-49. 60-64.

³⁸⁷ Adları geçen bu üç kişi İshak'ın en yakın yardımcılarıdır. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 196-197. Fakat Minorsky bu dervişlerin sayısının dört olduğunu bildirir. Minorsky, “İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 262.

³⁸⁸ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 324.

³⁸⁹ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 17.

³⁹⁰ Ceyhunâbâdî develerin sayısının yedi olduğunu bildirmesine rağmen Minorsky bu sayıyı sekize çıkarır. Bk. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 327; Minorsky, “İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 262.

kadar başlık parasını getireceklerini düşünmemiştir. Fakat dervişler ellerini gözleri üzerlerine koyup demişler ki: “Siz bizden bir tel iplik bile istemediniz. Daha fazla istemeniz gerekiyordu.” Zira ismi geçen kişiler, Hüseyin’den kendilerine bir ip getirmesini istemişler ve ipi alıp dağın arkasına giderek arzu edilen şekilde yedi deveyi getirmişlerdir. Dervişlerin mucizesine şahit olan Hüseyin onlardan af dilemiş, değerli eşyalarla yüklü develeri serbest bırakmalarını talep etmiş ve Dâyre Hatun’un Şeyh Îsâ ile evlenmesine izin vermiştir. Şeyh Îsâ, Dâyre Hatun’u kendi evine getirmiş ve daha sonra Dâyre Hatun hamile kalınca³⁹¹ insanlar Şeyh Îsâ’nın yaşlı biri olduğundan dolayı dervişlerden şüphelenerek onlar hakkında çirkin iddialarda bulunmuşlardır. Çünkü isimleri yukarıda anılan kişilerin de Şeyh Îsâ’nın evinde kaldıkları anlatılmıştır. Bu iddialardan sonra dervişler çocuğun (Sultan İshak’ın) doğumuna kadar kendilerinin mağarada (evin yakınlarında olan bir yer) kalacaklarını fakat her gün gelip doğmamış çocuğun durumundan haber alacaklarını Şeyh Îsâ ve onun eşine söylemişlerdir. Anlatılan hikâyeye göre Dünya Şâhı, Bünyâmin’e kendisinin zuhur edeceği zamanı ve işareti daha önceden haber vermiştir. İşaret ise Şeyh İsa’nın evinin yanında, daha önceden kurumuş olan bir dut ağacının tekrardan yeşillenip üzerine kuşun konmasıdır.³⁹² Onun için dervişler Eyüvvet’e³⁹³ o tayin olunan yerden ayrılmamasını ve kuşun kurumuş dut ağacına konmasının izlemesini söylemişlerdir. Dâyre Hatun’un doğumu yaklaşınca Eyüvvet söylenen kuşun kurumuş ağaca konduğunu görmüş ve bu haberi hemen dervişlere iletmiştir. Adı geçen kişiler de bu haberi alınca belirlenen yere gelmişler, kuşun ağaçtan yere indiğini ve daha sonra ise Şeyh Îsâ’nın evine gittiğini görmüşlerdir. Kuşun, halının altından Dâyre Hatun’un karnına girdiği ve Sultan İshak’ın şeklini aldığı iddia edilmiştir. Dervişler, Îsâ’nın evine gelince çocuk (Sultan İshak) doğmuş, orada bulunanlardan ve diğer herkesten daha üstün olduğunu görmüşlerdir.³⁹⁴ Onun hakkındaki bir diğer iddia ise Dâyre Hatun’un ağzından

³⁹¹ Yukarıda da işaret edildiği gibi adı geçen kadının ağzına gökten gelen bir parça nurun girmesiyle beraber hamilelik gerçekleşmiştir. Hudâbande, *Şinâht-ı Firka-i Ehl-i Hak*, 37.

³⁹² Şâh’ın tecellisi olduğu iddia edilen kuş, Dâyre Hatun doğum yaparken karnında girmiş ve İshak’ın şeklini almıştır. Minorsky, “İran’da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 261.

³⁹³ Eyüvvet ya da Eyvet şeklindokunan kelime Kürtçede, “Terbiye etmek, korumak ve bakıcılık” gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir. Sultan İshak’ın bazı yârânlarına Eyüvvet lakabı verilmiştir. Buna göre Eyüvvetlerin ruhları farklı dönemlerde farklı bedenlerde ortaya çıkmıştır. Bk. İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 49-50, 67, 199, 201; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 66-67, 173.

³⁹⁴ Minorsky, “İran’da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 253-265.

doğduğudur.³⁹⁵ Sultan İshak'ın doğumu hakkındaki iddialar ve burada özetleyerek anlattığımız bu efsanevi hikâyeye, Minorsky tarafından çevrilmiş *Serencâm*'ın nüshalarından birine aittir. Aynı hikâyeye çok az bir değişiklikle Ceyhunâbâdî tarafından da anlatılmaktadır.³⁹⁶ Sultan İshak hakkındaki iddialardan bir diğeri “üç yüzyıl yaşadığı, inziva hayatına önem verdiği, takva sahibi olduğu ve bâtinî yollardan bazı bilgiler elde ettiği” şeklindedir. Çünkü Yâresân taraftarlarına göre Sultan İshak “Zât'ın nuru ya da O'nun tecellisi” olarak dünyaya gelmiştir.³⁹⁷

1.3.1.2. Eğitimi, Hocaları ve Eserleri

Sultan İshak'ın, fakir ve köylü bir ailede doğduğu ve babasının Müslüman hacılara rehberlik (hizmet) eden biri olduğu aktarılmaktadır.³⁹⁸ Muhtemelen kendi bölgesindeki hacdan dönen hacılara hizmet etmiştir. Çünkü yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Şeyh İsâ'nın fakir biri olduğu ve hacca gidip gitmediği bile tartışılan konular arasındadır. Bununla birlikte İshak'ın ailesinin belli bir seviyede eğitim geleneğine sahip olduğu rivayet edilmektedir. Buna göre dedesi Hemedan'lı Baba Âli, döneminin tanınmış âlimlerinden biri kabul edilmektedir.³⁹⁹ İshak'ın, Şehr-i Zor'da bulunan Molla İlyas (İshak'ın aile akrabalarından biri) denilen kişiden ilk dini eğitimini aldığı belirtilmektedir.⁴⁰⁰ Onun yaşadığı dönemde Şehr-i Zor, ilim tahsil etme ve ticaret açısından İslâm beldeleri içerisinde önemli bir konumdadır.⁴⁰¹ Bölgede yaşayan halkın çoğunun kürt kökenli ve Şâfi mezhebine mensup oldukları ve bunlarla beraber bazı Nusayrîyye fırkası mensuplarının da var oldukları beyan edilmektedir.⁴⁰²

Sultan İshak'ın Şehr-i Zor'dan sonra Bağdat'ta bulunan Nizâmiyye Medresesine giderek bazı (edebiyat, felsefe, metafizik ve din hukuku) ilimlerini oradaki hocalardan almıştır.⁴⁰³ Onun “üstün bir zekâyâ sahip olduğu” hocaları tarafından keşfedilmiş ve

³⁹⁵ Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 37.

³⁹⁶ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 317-338.

³⁹⁷ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 17; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 42.

³⁹⁸ İddiaya göre Şeyh İsâ'nın, Mûsî isminde zengin bir kardeşi varmış ve o her yıl hacca gidermiş. İsa kardeşinden kendisini de hacca götürmesini istemiş ve bunun karşılığında Mûsî ve yanındaki diğer insanlara hizmet edeceğini söylemiştir. Minorsky, “İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlahî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 259-260.

³⁹⁹ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 110; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 51.

⁴⁰⁰ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 54; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 111.

⁴⁰¹ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16.

⁴⁰² Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16.

⁴⁰³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 54.

kendisine hocalık icazet belgesi verilmiştir. Daha sonra İshak, Şam, Mısır ve Mekke'yi gezmiş ve ardından yaşadığı şehir olan Berzence'ye geri dönmüştür. Safizâde'nin aktardığı rivayete göre İshak kendi zamanının hadis âlimlerinden biri sayılmıştır.⁴⁰⁴ Ancak yukarıdaki iddia dışında Yâresân'ın temel kaynaklarında bu konu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Rivayet edildiğine göre İshak, kavgalardan, tartışmalardan uzak durmuş ve zahidâne bir hayat yaşamaya çalışmıştır. Ancak İshak'ın herhangi bir bölgede hak ile yaşayan ya da hakkı arayan kişilerle keşif, ilham, batını yöntemlerle irtibata geçtiği ve onları kendi ilminden faydalandırdığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı onun Çin, Hint, Buhara ve diğer bazı bölgelerde müritlerinin olduğu ve bunlar vasıtasıyla Yâresân düşüncesinin adı geçen bölgelerde yayıldığı iddia edilmektedir.⁴⁰⁵

Sultan İshak Berzence'ye döndükten sonra bir cami inşa ederek kendi düşüncelerini insanlara aktarmaya ve bölgede yaşayan Nusayrîlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. O ömrünün çoğunu Yâresân mensuplarını yeniden bir araya toplamak ve kendi düşüncelerini yaymak için harcamıştır. İshak'ın “*el-Kur'ân*” isminde bir tefsirinin var olduğu ile ilgili bazı söylemler var olmakla beraber adı geçen eserin şimdiye kadar bulunmamıştır.⁴⁰⁶ Dolayısıyla elimizde mevcut olan *Nâme-i Serencâm*'in içerisinde İshak'a ait olduğu bildirilen bölümlerin onun şimdiye kadar en önemli eseri (şiirleri) olduğu bilinmektedir.

Nakledilen rivayete göre İshak'ın dağınık bir şekilde yaşayan Yâresân düşüncesine mensup insanları bir araya toplamasının altında iki önemli sebep yatmaktadır. Bunlardan birincisi, o dönemde İran'ın Batısında olan ve adı geçen insanları tehdit eden Moğollar'dır. İkincisi ise Yâresân prensiplerini (âdet, kültür) ve inanç esaslarını korumaktır.⁴⁰⁷ Fakat bunlarla beraber Yâresân'ın bazı taraftarları, İshak'ın ilim tahsil etmiş olduğunu kabul etmemektedirler. Çünkü bu iddia sahiplerine göre Sultan İshak “İâhî Zât'ın tecellisi olduğu için” onun kimseden ilim tahsil etmeye ihtiyacı yoktur.⁴⁰⁸ Zira Sultan İshak, farklı bölgelerde ve dağınık bir şekilde varlığını

⁴⁰⁴ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 54.

⁴⁰⁵ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16.

⁴⁰⁶ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16.

⁴⁰⁷ Tabîbî, “Kürdân-ı Ehl-i Hak”, 4-5.

⁴⁰⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 54.

sürdürmekte olan Yâresân mensuplarını bir araya toplamış ve onların farklı inançlarını kendi öğretileri doğrultusunda sistematize etmiştir. Bu yüzden Sultan İshak Yâresân mensuplarının kurucusu ve en önemli manevi önderi olarak kabul edilir.⁴⁰⁹

1.3.1.3. Yârânları

Sultan İshak'ın birçok yârânı olduğu öne sürülmektedir. Onun en önemli yârânlarının başında Heftten (Yedi beden ya da Yediler) denilen kişiler gelmektedir.⁴¹⁰ Bunların kendi isimlerinin yanında bir de meşhur oldukları lakapları vardır. Bu isimler şunlardır: Seyyit Hıdır Şâhû'î (Pir Bünyâmin), Musa Siyah (Pir Davud), Molla Rükneddin (Pir Musa), Hatun Dâyre (Ramzbâr), Mustafa (Davudan), Şâh İbrahim (Melik Tayyar) ve Hüseyin (Baba Yadigâr)'dir. Adları geçen Yediler'in ilk dördüne "Çârten"⁴¹¹ ya da "Penç Melek"⁴¹² ve toplamına ise "Heftten" denilmektedir.⁴¹³ Sultan İshak tarafından bu kişilere belli görevler verilmiştir. Bu görevleri şöyle sıralayabiliriz: Bünyâmin, başta Sultan İshak olmak üzere bütün Yâresân mensuplarının birinci piri ve Davud delilidir. Pir Musa'nın görevi kâtipliktir. Ramzbâr, Yâresân kadınlarının reisidir. Mustafa'ya cemaatin işlerini idare etme vazifesi verilmiştir. Şâh İbrahim ve Şâh Baba Yadigâr Sultan İshak'ın irfanî saltanatının halifeleri olarak tayin edilmişlerdir. Bu yüzden Şâh İbrahim'e ve Şâh Baba Yadigâr'a da şâh lakabı verilmiştir. Sultan İshak'ın bir diğer ismi Şâh'tır. Nur Ali İlâhî'ye göre Şâh İbrahim ve Şâh Baba Yadigâr'dan önce de Yâresân mensuplarının içerisinde şâh lakaplı kişiler vardı. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır: "Şâh Hüseyin Bek Celd (Ramzbâr'ın babası), Şâh Eyüvvet Erdebilî ve Şâh Âli Kalender"dir.⁴¹⁴ Şâh, Yâresân toplumu içerisinde Sultan İshak'tan önceki bazı kişilerin isimlerinin başında da kullanılmıştır.

⁴⁰⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43; Hocaeddin, *Sersepordegân*, 3; Nejad, "Ehl-i Hak der Âyineyî Hakikat", 172.

⁴¹⁰ Farsçada, Heftten "Yedi beden" ya da "Yedi cisim" anlamlarına gelmektedir. Yâresân kaynaklarında Heftten'in "Yedi Manevi kişileri" temsil ettiğine inanılmaktadır. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 45; Sultanî, *Târîh-i Hânedânihâ-i Hakikat*, 108.

⁴¹¹ "Dört melek" de denilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 48-49.

⁴¹² "Beş Melek" de denilmektedir. Bunlardan dördünün erkek birinin ise kadın olduğuna inanılır. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 12-13.

⁴¹³ Detaylı bilgi için bk. Safizâde, "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 195-196; Ceyhunâbâdî, "Huld", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 6387-6354), 330.

⁴¹⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 49.

Dolayısıyla Yâresân mensupları, “İlâhî Zât”ın yeryüzünde Şâh ismiyle anılan zatların bedenlerinde de zuhur ettiğine inanmaktadırlar.

Sultan İshak’ın en önemli yardımcılarından bir diğeri de “Yedi benzeyen kişiler” anlamına gelen “Heftvân” veya “Heftvâne”dir.⁴¹⁵ Bu yedi kişinin isimleri şöyledir: Seyyit Muhammed, Seyyit Ebû’l-Vefa bunun Ebü’l-Vefa, Hacı Baba (Babû), Îsâ (Hüseyin), Mir Sûr (sûrh renk), Seyyit Mustafa (Musaffa), Şeyh Şahabettin ve Şeyh Habîb Şâh’tır. Adları zikredilen kişilerin görevleri ise insanları “karanlıklardan kurtarıp doğruluğa, hidayete ve hak yola” gelmelerini sağlamaktır.⁴¹⁶ İshak’ın bir diğer müritleri, “Kavvâltâs veya Kurtâs”⁴¹⁷ denilen yedi kişidir. Bu yedi kişinin isimleri şöyledir: “Kûlî, Şahabettin, Şâh Kerem, Şâh Nazar, Îsâ, Şâh Murat ve Pir Dilaver”dir.⁴¹⁸ Sultan İshak’ın “Şestü-Şeş Bende-i Kemer Zerin (Altmışaltı altın kemerli)” isminde müritleri vardır. Kemerlerin Sultan İshak tarafından mezkûr kişilere verildiğine inanılmaktadır.⁴¹⁹ İshak’ın, “Çihil-Çihil Tenân (Bin altı yüzler)” ve “Nevedû-Nüh (Doksan dokuz)” veya “Nühsedû-Nüh (Dokuz yüz dokuz)” denilen müritleri olduğu iddia edilmektedir.⁴²⁰ Son iki grubun sayıları ve isimleri konusunda bazı tutarsız ifadeler vardır. İlâhî’ye göre mezkûr müritlerin isimleri Ehl-i Hak kaynaklarında geçmemekte ya da verilen bilgiler çelişmektedir. O bu yüzden kendi eserlerinde son iki grubun isimlerini yazmama kararı aldığını belirtmektedir.⁴²¹ Dolayısıyla Sultan İshak’ın yukarıda adları geçen “Heftten ve Heftvâne” dışındaki müritlerinin sayıları ve bunların isimlerinin net olmadığı görülmektedir.

⁴¹⁵ “Yedi renkli” anlamına gelen bu kelime “İlk Yediler’e benzeyen ikinci Yediler”i ifade etmektedir. “Vân” ya da “vâne” kelimesi Farsçada, “can, benzeyen, kuruyan, saklayan, suyun çıktığı yer” vs. anlamlarına geldiği belirtilmektedir. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193; İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 45.

⁴¹⁶ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 50-51.

⁴¹⁷ İlâhî, “Kavvâl”ı bir şeyi öğretmek ya da emretmek, “Tâs’ı” ise iyilik ve güzellik diye çevirmiştir. Buna göre Kavvâltâs ifadesi “iyi ve güzeli öğreten yedi kişi” anlamına gelir. İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 45.

⁴¹⁸ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 51.

⁴¹⁹ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 200.

⁴²⁰ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 200-201.

⁴²¹ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 51.

1.3.1.4. Vefatı ve Mezarı

Sultan İshak ilim tahsilini tamamlayıp Berzence'ye döndükten bir müddet sonra kardeşleriyle bazı konularda yaşadığı anlaşmazlıklar neticesinde “Diye-i Şeyhân'a”⁴²² göç etti. O, burada da Yâresân düşüncesini yaymaya devam etti.⁴²³

Sultan İshak göç ettiği Diye-i Şeyhân'da vefat etti ve bu ilin Perdiver mahallesine defnedildi. Daha sonra buradaki türbesi Yâresân mensupları tarafından “kutsal” bir mekân haline getirildi.⁴²⁴ İshak'ın, doğum tarihinde olduğu gibi ölüm tarihinde ve kaç yıl yaşadığı konusunda da farklı iddialar bulunmaktadır.⁴²⁵ Bu iddialar içerisinde en dikkat çekenini ise İshak'ın ölmediği, onun gaybete girdiğidir.⁴²⁶ Ancak Yâresân mensuplarının genel kanaatine göre İshak, Diye-i Şeyhân'da 798/1396 yılında öldüğü ve mezarının Perdiver'de bulunduğu⁴²⁷

Sultan İshak ve arkadaşlarının Berzence'den Diye-i Şeyhân'a kaçmaları ile ilgili şöyle bir hikâye anlatılmaktadır. İshak ve arkadaşları, onun kardeşleri veya Çiçek⁴²⁸ ismindeki kişinin askerleri tarafından takip edilmişlerdir. Bu askerlerin sayısının “elli ile altmış bin” arasında olduğu ileri sürülmüştür.⁴²⁹ Sultan ve arkadaşları, “Ğar-ı Nev (Yeni Mağara)” diye bilinen ve “Mernevo” olarak da isimlendirilen yerde saklanmışlar ve orada üç gün ve üç gece aç susuz kalmışlardır. Daha sonra İshak yanında bulunan Davud'a yerden bir avuç toprağı alıp askerlerin olduğu tarafa atmasını istemiş ve Davud da onun dediğini yapınca “Tanrı'nın kudretiyle” askerler farklı şekillere girerek birbirlerini katletmişler ve geriye kalanlar da dağılıp gitmişlerdir. Bu olaydan sonra İshak ve arkadaşları buldukları mağaradan çıkarak Diye-i Şeyhân'a ulaşmışlardır. Bu hadiseden sonra Sultan İshak, Yâresân mensuplarına bu üç günde oruç tutmalarını,

⁴²² Perdiver halkının (genelinin) Kürtçe konuştukları ifade edilmektedir. Hocaeddin, *Sersepordegân*, (2. dip), 3; Telci, “Bir Etno-Dini İnanış olarak İran'daki Yâresân İnanıcı”, 437.

⁴²³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2.

⁴²⁴ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 17.

⁴²⁵ Sultan İshak'ın ölüm tarihiyle ilgili olarak bk. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 54.

⁴²⁶ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 19.

⁴²⁷ Safizâde, “Barge Baege”, *Serencâm*, 16.

⁴²⁸ Çiçek'in, Şeyh Îsâ'nın diğer eşinden olan “Murdar Kadir” ismindeki çocuğunun dayısı ve aynı zamanda bölgenin komutanlarından biri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Çiçek isminin bir ovanın adı olduğu da rivayet edilmektedir. Jukovsky, vd. “İran'daki Ehl-i Hak veya Ali-İlâhî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (155. dip), 265.

⁴²⁹ Tabibî, yukarıda belirtilen asker sayılarının gerçeği yansıtmadığını yani bunu abartılı bir rakam olduğunu bildirmektedir. Detaylı bilgi için bk. Tabibî, “Kürdan-ı Ehl-i Hak”, 15.

kurtuluş günü olarak da isimlendirilen dördüncü günde ise bayram (Ceşn-i Şâhî ya da Ceşn-i Hudâvendigârî) yapmalarını emretmiştir.⁴³⁰

Aktarılan bir rivayete göre Sultan İshak'ın Kadir, Hıdır ve Selamet isminde üç erkek kardeşi bulunmaktadır.⁴³¹ Fakat Haşmetullah Tabîbî, bu rivayetin çok zayıf olduğunu söylemiş ve konuyu şu şekilde izah etmeye çalışmıştır: Şeyh Âsâ'nın toplam üç oğlu vardır. Bunlardan birincisi, Mir Seyyit Abdülkerim ismindedir. Onun oğulları Ehl-i Sünnet'in dört mezhebinden biri olan Şafî mezhebine bağlıdır. Ayrıca bunlar Abdülkadir Geylânî tarikatının müritlerinden ve mensuplarıdır.⁴³²

Şeyh Âsâ'nın ikinci oğlu Mir Seyyit İshak'tır.⁴³³ Şeyh Âsâ'nın üçüncü oğlu ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu çocuğun küçükken vefat etmiş olmasının muhtemel olduğu bildirilmektedir.⁴³⁴ Dolayısıyla elimizde mevcut olan kaynaklardan yola çıkarak Sultan İshak'ın kardeşlerinin isimleri ve sayıları hakkında kesin bir bilginin mevcut olmadığını ifade edebiliriz.

1.3.2. Sultan İshak'ın Mezhep Düşüncesi

Yâresân Cemaati'nin bulunduğu bölgelerde yaşayan insanlar farklı inançlara sahip oldukları için adı geçen cemaatin hangi inanca ya da hangi mezhebe bağlı olduğuyla ilgili maalesef net bir bilgi bulunmamaktadır.⁴³⁵ Çünkü Yâresân inançları eklektik bir yapı arz etmektedir. Bu eklektik yapı, Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdekizm gibi kadim Fars Dinleri, Hint Dinleri, Türk kültür ve inançlarıyla başta Gulat olmak üzere Şîî akidesi ve mistisizmi ile İslam Mezhepleri ve tasavvuf düşüncesinden oluşmaktadır. Ayrıca Yâresân düşüncesinin, orijinal bir yapıya sahip olan taşkın bir Şîî grubu olduğu da ileri sürülmektedir.⁴³⁶ Daha önce zikrettiğimiz gibi İshak, Molla İlyas-ı Şehr-i Zorî ve diğer bazı şahıslardan dini dersler aldıktan sonra mistik tasavvufa yönelmiştir.⁴³⁷ İshak ve yardımcıları kendilerini “Meslek-i Yâresân ya da Meslek-i

⁴³⁰ Tabîbî, “Kürdan-ı Ehl-i Hak”, 13-14.

⁴³¹ Hocaeddin, *Sersepordegân*, (2. dip), 3.

⁴³² Tabîbî, “Kürdan-ı Ehl-i Hak”, 16-17.

⁴³³ Tabîbî, “Kürdan-ı Ehl-i Hak”, 17.

⁴³⁴ Tabîbî, “Kürdan-ı Ehl-i Hak”, 17.

⁴³⁵ Kiyumers-i Azimî - Muhammed Ali Çelünger, “Perakendegi Fırak ve Mezheb-i Teşeyyû der Kürdistan” *Fasılânâme-i İlmi- Pejûheşî-i Şîa Şinasi* 39/10 (Payız, 1391/2012), 81.

⁴³⁶ Namiq, “Giriş”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 14.

⁴³⁷ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 16.

Yârân”⁴³⁸ diye tanımlamışlardır.⁴³⁹ İshak, Pir Bünyâmin’in kendisinin evlenmesi talebine şöyle cevap vermiştir: “Ey Bünyâmin! Arzu ettiğini kabul ederek seni Meslek-i Yâresân’ın baş piri olarak tayin ettim.”⁴⁴⁰ İshak bununla beraber Yediler’in (Heften) bedenlerini de kendisinin yarattığını ve amacının bunlar üzerinden Yâresân âyini yeryüzünde yaymak olduğunu söylemiştir. Eğer Yâresân mensupları içerisinde Yediler’in yolunu yani “Meslek-i Yâresân”ı kabul etmeyenler çıkarsa onları cezalandıracağını ve ayrıca hiç kimsenin bu meslekte bir noksanlık bulamayacağını iddia etmiştir. Çünkü İshak’a göre “ezel gününde herkes (yârânların ruhları) bu yedi kişiye (Heften’e) boyun eğmişti.”⁴⁴¹ O, kendisinin “İlâhi Zât’ın yeryüzündeki tecellilerinden biri olduğunu ve Yâresân âyininin de noksansız bir yol” olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴² İshak, *Serencâm*’ın değişik yerlerinde yârânlarına hitap ederken üzerinde durduğu en önemli hususlardan birinin Yâresân düşüncesini insanların arasında yârânlar (Heften) vasıtasıyla yaymak olduğunu söylemiştir. *Nâme-i Serencâm*’da geçen ifadelerle göre Meslek-i Yâresân, ezel gününde yârânlar huzurunda kurulmuş ve buna herkes (oradakiler) boyun eğmiştir. Şimdi ise yârânların geçmişte verdikleri söze sadık kalmaları ve bu düşünceyi insanlar arasında yaymaları için tekrardan İshak’a boyun eğmeleri gerekir.⁴⁴³ Dolayısıyla İshak’ın, *Serencâm*’ın içerisinde bulunan bu ifadelerine dayanılarak onun bir mezhebe bağlı olmaktan ziyade Meslek-i Yâresân’î (Yâresân âyini/yolu) yaymak olduğunu ve kendisini de bu yolun en büyük manevi lideri olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Yukarıdaki ifadelerle birlikte Ceyhunâbâdî ve Nur Ali İlâhî, Yâresân Cemaati’nin Şîa Mezhebinin İsnâaşeriyye Ca’ferî’ye kolundan geldiklerini ve Hz. Ali’nin buyruklarına tabi olduklarını da öne sürmektedir.⁴⁴⁴ Ayrıca Ceyhunâbâdî,

⁴³⁸ “Hak ve hakikatin ayinleri” demektir. *Serencâm*’ın değişik yerlerinde “Meslek-i Yâresân, Meslek-i Yârân” şeklinde kullanılmaktadır. Bk. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 126, 141-142, 144, 161, 163, 174. Aktarılan bir rivayete göre Ehl-i Haklar kendi inançlarını, “din, mezhep, meslek, yol, kol fırka, cemaat ve ayin” gibi farklı farklı adlandırmaktadırlar. Kaplan, “Ehl-i Haklar”, 2/ 268.

⁴³⁹ Bk. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 109, 119, 126, 141, 142, 144, 151, 161, 163, 163, 169, 174, 178.

⁴⁴⁰ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 247.

⁴⁴¹ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 249-250.

⁴⁴² Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (312. dip), 249.

⁴⁴³ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 269-270, 280-284, 289-292, 308.

⁴⁴⁴ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 216-218, 220, 224; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 9-10, 189, 271, 297.

Yâresân Cemaati'nin "Nusayrî mezhebinden" olduğunu da ileri sürmektedir.⁴⁴⁵ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*'te, Nusayr'ın, Hz. Ali'den sonraki Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi ve Yâresân Cemaati'nin o dönemdeki Heft-serdar'ın (Yedi serdar) başı olduğunu iddia etmektedir.⁴⁴⁶ O, kendilerinin (Yâresân inancının) daha önceden de var olduğunu ifade ederek Sünnilik ve Şiilik kavramlarının (mezheplerinin) Hz. Ali ile Muaviye savaşıdan sonra ortaya çıkmış olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴⁷ Ceyhunâbâdî, Muaviye taraftarlarına "Müslümanlar, Şeriatçılar ve Sünni Mezhepçileri" diyerek hakaretlerde bulunmuş ve buna karşılık Hz. Ali taraftarlarının "hak bir yol üzere olduğunu ve mezheplerinin ise Şîa olduğunu" öne sürmektedir. Ceyhunâbâdî, Hz. Hasan'ın öldürülmesinden⁴⁴⁸ sonra "kâfirler" (dönemin sünni bazı yöneticileri) tarafından uygulanan zahirî şeriatın bir öneminin kalmadığını, İslâm'ın da değersizleştirildiğini ve bu yüzden insanların tarikat ve marifet yollarına yöneldiklerini iddia etmiştir. Tarikat ve marifet yollarının da Yâresân'ın ilk imamları⁴⁴⁹ vasıtasıyla oluşturulduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Ayrıca Sultan İshak'ın doğumu ile başlayıp daha sonra onun çabalarıyla tarikat, marifet ve hakikat yani Meslek-i Yâresân diye tanımlanan bu cemaatin en zirveye çıkarıldığını ve bölgedeki insanlar arasında yaygınlaştığını ifade etmiştir.⁴⁵¹ Ceyhunâbâdî'nin Müslümanlar içerisinde özellikle Sünnileri "Şeriatçılar" diye tanımladığı için bu kavramdan hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden de o, Yâresân'ın (Meslek-i Yâresân) oluşum sürecini anlatırken "şeriat" kelimesini kullanmaktan imtina etmektedir.

Nur Ali İlâhî, Ehl-i Hakk'ın mensuplarını şöyle tanımlamıştır: "Şeriat, tarikat ve marifet merhalelerini geçerek hakikat mertebesine ulaşan kimselerdir." Bu yüzden

⁴⁴⁵ Yukarıdaki "Nusayrî mezhebi ya da Nusayr" denilen kişi küçüklüğünden itibaren Hz. Ali'nin kölesi olduğu iddia edilen şahıstır. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 236-239, 510; Jukovsky, "İran'da Ehl-i Hak Tarikati", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 111, 114; Neşet, Çağatay - İbrahim Agah, Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.), 79.

⁴⁴⁶ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 68, 130, 236-239.

⁴⁴⁷ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 216-218.

⁴⁴⁸ Ceyhunâbâdî, Hasan'ın kendi eşi vasıtasıyla zehirlenerek öldürüldüğünü ve bunun asıl müsebbibinin ise Muaviye olduğunu iddia etmektedir. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 217.

⁴⁴⁹ Âbâdî, Nusayr, Kumeyl (Hz. Ali'ye yakın olan sırdaşlarından biri), İbrahim Edhem gibi şahsiyetlerle Şîa'nın On İki İmam'ının Yâresân tarikatının ilk dönem liderleri olduğunu bildirir. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 217-224; İlâhî, *Âsârü'l-Hak (1413. Sözler)*, 1/435.

⁴⁵⁰ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 216-217.

⁴⁵¹ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik*, 317-318.

kendileri için “mezhep ya da şeriat” yerine “Meslek-i Ehl-i Hak” ya da “Meslek-i Yârân” isminin verildiğini öne sürmektedir. İlâhî de Ehl-i Hakk’ın temel gayesinin “Hakka ulaşmak” olduğunu ileri sürerek bunun değişik isimlerde ve farklı kalıplarda her zaman var olduğunu öne sürmüştür. O, Yâresân dönemlerini şu şekilde ayırmaktadır: Kendilerinin elest gününden⁴⁵² itibaren son peygamber dönemine kadar velayete tabi olduklarını söylemiş, Hz. Ali’nin vefatından gaybeti kübraya kadar ki zamanı “sır dönemi” ya da “tarikât dönemi” diye isimlendirmiştir. İlâhî, Sahibü’z-Zaman’la (Muhammed el-Mehdî),⁴⁵³ Sultan İshak dönemine kadar ki süreci “esrar-ı marifet” (Marifet dönemi) ve İshak’la beraber ise “Meslek-i Ehl-i Hak” yani “Hakikat döneminin” başladığını iddia etmektedir.⁴⁵⁴ Bununla beraber İlâhî, Ehl-i Hakk’ın diğer bütün ahkâmının (helal haram ve fikhî meselelerde) Kur’ân’ın hükümlerine uygun olduğunu da öne sürmektedir.⁴⁵⁵ Ona göre eğer Kur’ân âyetlerinin manevi (batınî) anlamlarından anlaşılamayan ve Sultan İshak’ın da açıkça söylemediği konular var ise Ehl-i Hak mensuplarının Kur’ân âyetlerinin zahir anlamlarına ve şeriatın hükümlerine boyun eğmeleri gerekmektedir.⁴⁵⁶ Nur Ali İlâhî aynı zamanda şeriatın zahirî bazı ibadetlerini imandan saymamış ve bu ibadetlerin yapılmış olmasını insanların imana gelmelerine bir hazırlık aşaması olarak görmüştür. Yani o, imana (hakikate) ulaşan birinin ışık gibi parlayacağını ve kendi kendine yeterli hale geleceğini söylemektedir.⁴⁵⁷ Buna göre gerçek Ehl-i Hak mensubu olan biri şeriatın zahirî anlamlarıyla değil onun batınî anlamları ile ilgilenmelidir.⁴⁵⁸

Ceyhûnâbâdi ve İlâhî kendilerini Ca’ferî kolundan sapsalar da aslında Yâresân mensuplarının çoğu genelde Müslümanları sevmemektedirler. Hatta Yâresân mensuplarının günümüzdeki İran Şîîlerini de sevdiklerini söyleyemeyiz. Çünkü İran’daki bazı Şîa kesimleri, Yâresân’ın aşırı düşüncelerinden dolayı onları

⁴⁵² Âraf süresindeki 172. Âyette işaretir.

⁴⁵³ “Muhammed b. el-Hasen b. Ali b. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar, (gaybeti 260/874)” Şîa’nın on ikinci imamıdır. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz. “Mehdî el-Muntazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/367-377; İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 17-18.

⁴⁵⁴ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 297-298.

⁴⁵⁵ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 298-299.

⁴⁵⁶ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 272.

⁴⁵⁷ İlâhî, *Âsâru’l-Hak (1383. Sözlük)*, 1/426.

⁴⁵⁸ Bk. İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 272-273, 564.

İsnâşeriyye mezhebinden saymamaktadırlar.⁴⁵⁹ Yâresân araştırmacısı olan Jukovsky'e göre Yâresân'ın çoğunluğu Müslümanların kınamalarından çekindiklerinden dolayı takiyye yaparak kendilerini Müslüman olarak göstermekte ve gerektiği zaman abdest alıp namaz kılmaktadırlar. Fakat öylesine koyu Ehl-i Haklar vardır ki kendi inançlarını ve ibadetlerini gizlemeye ihtiyaç duymadan inandıkları gibi yaşamaktadırlar.⁴⁶⁰ Zerdüştlük tarihi konusunda çalışmaları olan Reşit Şehmerdan'a göre Yâresân, İran'ın eski dini olan Zerdüştlükten etkilenmiş, irfan ve tenâsüh akidesine sahip bir inançtır. Zira onların çoğu İslâm'ın temel esasları ve ibadetlerinden olan; namaz, oruç, nübüvvet, zekât, hac, meâd vesaire şeylere inanmamaktadırlar. Yani onların kendilerine göre zorunlu olan inanç ve ibadetleri vardır. Bu yüzden Yâresân'ın İslâm diniyle alakasının bulunmadığı iddia edilmektedir.⁴⁶¹ Diğer bir iddiaya göre İran'ın batısında yaşayan Kürt (Gorânî) halkının içerisinde daha önceden de mistik tasavvuf (tarikât) zihniyetlerinin var olduğu görülmüştür. Bu zihniyetlerin o toplumun İslâm'dan önceki dini olan Zerdüştlük inancında da yaygın olduğu bilinmektedir.⁴⁶² Çünkü Zerdüş'tün peygamber olduğu ve Yâresân inancını temsil ettiği öne sürülmektedir.⁴⁶³ İslâm'ın gelmesiyle beraber bu insanlarda aşırı Şîî mezheplerinin özellikle de İsmâilî düşüncenin etkili olduğu iddia edilir.⁴⁶⁴ Muhammed Ali Sultanî yukarıdaki iddiaların aksine, Yâresân mensuplarının bütün İlâhî dine ve peygamberlere inandıklarını belirtmektedir. Buna göre daha önceki dinler seyr-i tekâmül⁴⁶⁵ ederek İslâm dini ile kemale ulaşmıştır. Bu yüzden bütün peygamberlerin amacının Yâresân inancını yaymak olduğu iddia edilmektedir.⁴⁶⁶ Sultanî'nin de dediği gibi Yâresân mensupları İlâhî dinleri ret etmemekle beraber bütün dinlerin asıl amacının Yâresân inancını yaymak olduğunu öne sürdükleri görülmektedir. Dolayısıyla Yâresân Cemaati için "Meslek-i Yâresân ya da Meslek-i Yârân" diye

⁴⁵⁹ Jukovsky, "İran'da Ehl-i Hak Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 103-105; Hudâbande, *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*, 72-73; Philip, Kreyenboerk, "Se' Nihle'î Yezidî, Ehl-i Hak ve Alevî der Kürdistan", çev. Mustafa Dehkan, *Mearif*, 20/3, (1383/2005), 54-55; Nejad, "Ehl-i Hak der Âyineyi Hakikat", 165-167; Peymanî Ebû'l-Beşerî - Hadî Vekilî, "Endişe'î Hindü ve Budâyî Tenâsüh der Ehl-i Hak (Yâresân)", 80.

⁴⁶⁰ Jukovsky, "İran'da Ehl-i Hak Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 105.

⁴⁶¹ Reşit Şehmerdan, *Tarihi Zerdüştiyân Pas ez Sâsâniyân*, (Tahran: Çapı Rastî, 1360/1982), 113-116.

⁴⁶² Azimi-Çilünger, "Mezheb-i Teşeyyû der Kürdistan", 83.

⁴⁶³ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70-71.

⁴⁶⁴ Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali İlâhiler", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 162.

⁴⁶⁵ Detaylı bilgi için "Seyr-i tekâmül" bölümüne bakınız.

⁴⁶⁶ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70.

tanımladıkları kendi mezheplerine ve büyüklerinin sözlerine bağlı kalmaları her şeyden önceliklidir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi *Serencâm*'ın değişik yerlerinde, mezkûr cemaatin inancına sıkı bir şekilde bağlı kalmayan kişiler sert bir şekilde eleştirilmiş ve hatta Meslek-i Yâresân'dan sayılmamışlardır.

1.3.3. Sultan İshak'ın Yâresân İnançına Getirdiği Yenilikler

Sultan İshak, Yâresân'ın itikadi düşüncelerini sistemli bir hale getirmeye çalışan kişidir. Onun ilk önemli çalışmalarından biri Yâresân Cemaati'nin sayısını yedi olarak belirlediği hânedânlar sistemini kurmuş olmasıdır. İshak'tan sonra gelen ardılları dört hânedân daha kurmuş ve hânedânların sayısı on bire çıkarılmıştır.⁴⁶⁷ Hânedân soyları Yâresân âyini için pir ve delil unvanını taşırlar ve bunların önderliğinde âyinler yapılır. Hânedânlar oluşturulmadan önce Yâresân mensuplarının piri Bünyâmin ve delili ise Davud'tu.⁴⁶⁸ Adları geçen kişiler evlenmemişler ve çocukları olmamıştır. Bu yüzden İshak Yâresân mensuplarının pirleri ve delilleri devam etmiş olsun diye sâdât adına bazı hânedânlar kurmuştur.⁴⁶⁹ İlâhî Zât'ı temsil ettiğine inanılan Sultan İshak şâhlık ünvanı için belirli birini tayin etmemiştir. Bununla birlikte Şâh (İshak) hânedânların içerisindeki bazı kişilere, “Şah Mihman” denilen geçici tecellilerini gerçekleştirdiği suretlere ve dini ritüellerin gerçekleştirildiği Cemhânelere tecelli edeceğini müritlerine açıklamıştır.⁴⁷⁰

Yâresân mensupları Sâdât aileleri ve sıradan aileler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁷¹ Sultan İshak tarafından hânedânlara sâdât ismi ve bu soydan gelenlere seyyitlik ünvanı verilmiştir.⁴⁷² Diğer bir ifadeyle hânedânlara seyyitlik ünvanı nesep açıdan değil manevi açıdan verilmiştir.⁴⁷³ Bu manevi seyyitlik Sultan

⁴⁶⁷ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 20-21.

⁴⁶⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 65; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 55, 61-62.

⁴⁶⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 65-66; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 296-297.

⁴⁷⁰ Tanrı, Hz. Ali ve Sultan İshak suretlerinde gerçekleştirdiği Zâti tecellilerinden sonra Şâh Mihman denilen kişilerin bedenlerinde tekrar zuhur ettiğine inanılır. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 54-55, 66, 633.

⁴⁷¹ Hamzeh'e, *Yâresân*, 292.

⁴⁷² Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 17.

⁴⁷³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 65; İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1571. Sözlük)*, 1/493. Ayrıca hânedânlıkların bazılarının (Şâh İbrahimî Hânedânlığı, Hamûşî Hânedânlığı ve Âteş Bekî Hânedânlığı) soyları Sultan İshak'a dayandırılmaktadır. İshak'ın soyu İmam Kazım'a ve hatta Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır. Diğer sekiz hânedânlığın seyyitliklerinin nesep yolundan gelmediği belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 26, 65, 154-160.

İshak tarafından koyulmuş olan Yâresân prensiplerine bağlanmıştır. Dolayısıyla belirtilen bağlamlar dikkata alınarak hânedânların soylarına seyyitler denilmektedir.

1.3.3.1. Hânedanlıkların Kuruluşu

Hânedânlar, Sultan İshak ve diğer bazı kişiler tarafından 7./13. ve 13./19. yüzyıllar içerisinde kurulmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Yâresân Hânedânlarına genel anlamda Sâdât denilmekle birlikte bu hânedânların her birinin farklı isimleri vardır. Bunlar kısaca şu şekildedir: “Şâh İbrahim Hânedânlığı, Baba Yadigar Hânedânlığı, Hamûşî (Haydarî) Hânedânlığı,⁴⁷⁴ Âli Kalenderî Hânedânlığı, Mir Surî Hânedânlığı, Seyyit Mustafa Hânedânlığı, Hacı Baba Îsâ (Baveysî) Hânedânlığı, Zinnûrî Hânedânlığı, Âteş Bek (Bey) Hânedânlığı, Şâh Hayâsî Hânedânlığı ve Baba Haydarî Hânedânlığı”dır.⁴⁷⁵ Adları geçen hânedanlıkların sıralaması kaynaklara göre değişmektedir. Sultanî'nin ifadesine göre “Şâh İbrahim Hânedânlığı, Hamûşî Hânedânlığı ve Âteş Bek Hânedânlığı”, on bir hânedânlık içerisinde coğrafi ve nüfus açısından en geniş Hânedanlıklardır.⁴⁷⁶ On bir Hânedânlığın isimleri aşağıda ayrı başlıklar altında detaylıca incelenecektir.

1.3.3.1.1. Şâh İbrahim Hânedânlığı

Heftenlerden biri olan Şâh İbrahim, Seyyit Muhammed Gore Suvar'ın oğlu ve Şâh İbrahim Hânedânlığının' kurucusudur.⁴⁷⁷ Şâh İbrahim 752/1351 yılında Diye-i Şeyhân'da doğmuş ve 9/15. Yüzyılın başlarında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁷⁸ Sultan İshak, Yâresân inancını insanlara tebliğ etmesi için İbrahim'i Bağdat'a göndermiştir. Şâh İbrahim'in mensupları Irak'ın Hanekin ve Mendili denilen bölgelerinde yaşamaktadırlar ve bunlara “Kâkâî” denilmektedir.⁴⁷⁹ Sultanî'nin ifadesine göre

⁴⁷⁴ Hamûşî hânedânı yanında “Haydarî” ismi de kullanılmaktadır. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 18, 34.

⁴⁷⁵ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 55.

⁴⁷⁶ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 18.

⁴⁷⁷ Seyyit Muhammed Gore Suvâr, Heftvân'den biri sayılmaktadır. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 67.

⁴⁷⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 66-67. Ancak Hemzeh'ee'nin kitabında Şâh İbrahim'in doğum tarihi 725/1325 olarak verilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 169. Ancak Hamzeh'ee'nin de referans olarak gösterdiği kaynaktaki Şâh İbrahim'in doğumu 752/1351 yılı olarak kaydedilmiştir. Yani ilk kaynaktaki 725 olarak belirlenen tarihin son iki hanesi karıştırılmış ve 725 olarak aktarılmış olduğu düşünülmektedir.

⁴⁷⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 55.

Kerkük, Kirmanşâh (Kerend ve Sahne),⁴⁸⁰ Tahran, Hemedan gibi bölgelerde yaşayan Ehl-i Hak mensuplarının geneli dini merasimleri Şâh İbrahim soyundan gelenler tarafından yürütülmektedir.⁴⁸¹

Şâh İbrahim'in, "*Divân-ı Eyüvvet*" isminde bir şiir mecmuasının var olduğu ifade edilmektedir. Adı geçen mecmuada, Şâh İbrahim bedeninde ortaya çıkmış ruhun daha önceki dönemlerde bazı peygamberlerin (Hz. İbrahim gibi) ve İran'ın bazı büyüklerinin (Dahhak gibi?) bedenlerinde de zahir olduğuna inanılmaktadır.⁴⁸² Yâresân'ın önemli hânedânlarından olan Şâh İbrahimî Hânedânlığının isim seçerelerine bakıldığında bunların Türk kökenli bir aileden geldikleri görülmektedir.⁴⁸³

1.3.3.1.2. Baba Yadiğâr Hânedânlığı

Asıl adı Seyyit Ahmet, lakabı ise Baba Yadiğâr olarak bilinen bu kişi Heftenlerdendir.⁴⁸⁴ Onun, 761/1360 yılında Diye-i Şeyhân'da "bakire" bir kızıdan⁴⁸⁵ doğduğu iddia edilmektedir.⁴⁸⁶ Anlatılan hikâyeye göre Sultan İshak'ın daha önceden ektirdiği nar ağacından toplanılan narlar, cem töreninde yârânlara dağıtılmış fakat bunlardan bir nar tanesi yere (halı üzerine) düşmüştür. Tören bittikten sonra Baba Yadiğâr'ın annesi olacak olan kız (Dâdâ Sârâ) evi (cemhâneyi) süpürürken, düşen nar tanesini bulmuş ve onu yemiştir.⁴⁸⁷ Nar tanesinden hamile kalmış ve daha sonra Baba Yadiğâr'ı "ağız yolundan" doğurmuştur.⁴⁸⁸ Bunun üzerine insanlar Dâdâ Sârâ hakkında kötü niyette bulunmuşlardır. Ancak Sultan İshak mucize bir doğum olduğunu insanlara söylemiş ve bunu ispat etmek için pir Davud'a çocuğu⁴⁸⁹ üstü

⁴⁸⁰ Adı geçen bölgelerde seyyitlik eden Şâh İbrahim Hânedânlığı iki seçereye dayandırılmaktadır. Bk. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 26, 32.

⁴⁸¹ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 19-20.

⁴⁸² Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 67-68.

⁴⁸³ Adı geçen hânedânın isimleriyle ilgili bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 67.

⁴⁸⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 67.

⁴⁸⁵ Anlatılan hikâyeye göre Pir Mikâil Davdanî'nin kızı ve ismi "Dada Sârâ"dır. Adı geçen kız, Sultan İshak'ın ve yârânlarının hizmetçilerindedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 68-69; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 45.

⁴⁸⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 45. Baba Yadiğâr'ın "Ricab" denilen bölgede doğduğu belirtilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 69.

⁴⁸⁷ Yâresân inancına göre nar mukaddes bir meyvedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 69.

⁴⁸⁸ Hemzeh'ee, İran'ın eski metolojisinde Siyaveş hakkında benzer olayların anlatıldığını ifade etmektedir. Siyaveş'in eski Eyüvvetlerden birinin raankarnasyonu olduğuna inanılmaktadır. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 173.

⁴⁸⁹ "Doğduktan üç gün sonra" şeklinde de belirtilmektedir. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 149

kapalı bir fırına koymasını emretmiştir. Davud, çocuğu üç gün boyunca üstü kapalı bir fırına koymuştur. Daha sonra İshak, itiraz eden insanlara fırının içinde yaşayan çocuğu göstermiştir.⁴⁹⁰ Buna göre insanlar şahit oldukları olayın İshak'ın mucizelerinden biri olduğunu ve çocuğun bakire bir annenin ağzından dünyaya geldiğini kabul etmişlerdir.⁴⁹¹

Baba Yedigâr çocukluk yıllarını Sultan İshak'ın yanında geçirmiş ve daha sonra onun tarafından Yâresân düşüncesini yaymak için Hindistan'a gönderilmiştir. Yedigâr daha sonra Diye-i Şeyhân'a geri dönmüş ve Serâne köyünde öldürülmüştür. O, aynı köyde defnedilmiş ve bölge daha sonradan "Baba Yedigâr" ismiyle meşhur olmuştur. Yedigâr hiç evlenmediği için onun adında kurulan Hânedânlığın "Hayâl ve Vesâl" ismindeki iki yardımcısının soyu tarafından devam ettirildiği beyan edilmektedir.⁴⁹² Adı geçen Hânedânlık mensuplarının günümüzde Kirmanşâh ve Luristân bölgelerinde yaşamlarını devam ettirdiği bilinmektedir.⁴⁹³

Yukarıda aktarılan hikâyelere göre Baba Yedigâr doğduğunda Sultan İshak'ın (ö.798/1396 esas alındığında) yaklaşık yüz yaşında olduğu görülmektedir. Ayrıca Yedigâr'ın gençliği İshak'ın yanında geçmiş ve onun daha sonra Hindistan'a gönderilmiş olduğu söylenmektedir. Şunu da zikretmek gerekir ki yukarıda anlatılan hikâyeler bazen kronolojik açıdan problemlidir çünkü ifade etmemektedir.

1.3.3.1.3. Âli Kalender Hânedânlığı

Yâresân kaynaklarında Âli Kalender Hânedânlığı ile ilgili geçen ifadelerin net olmadığı görülmektedir. Mesela Nur Ali İlâhî, Âli Kalenderî'nin Sultan İshak döneminde hayatta olmadığını belirtmekle birlikte İshak tarafından onun adına bir Hânedânlık kurulduğunu da ifade etmektedir. Çünkü İlâhî, Kalenderî'nin

⁴⁹⁰ Bir diğer iddiaya göre çocuk fırından çıktıktan sonra Sultan İshak'a hamd etmiştir. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 149.

⁴⁹¹ Detaylı bilgi için bk. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 68-69; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 172-173; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 45.

⁴⁹² Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 67; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 68-70; Safizâde, *Ehl-i Hak: Pirân ve Meşâhir*, 150; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 45.

⁴⁹³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 45.

Eyüvvetlerden⁴⁹⁴ biri olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹⁵ Sultan İshak'ın, ilk Yedi Hânedân kurduğunda Âli Kalenderî'nin vefat ettiği ifade edilmektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca Âli Kalenderî'nin aslında Şâh İsmail (ö. 930/1524)⁴⁹⁷ denilen kişi olduğu da iddia edilmektedir. Bu iddia sahibine göre Safevîler döneminde Hûzistân bölgesinde Müşa'şalar⁴⁹⁸ ile iç içe olan Şâh İsmail denilen kişi Âli Kalenderî lakabıyla meşhurdur.⁴⁹⁹ Fakat görüldüğü gibi Şâh İsmail 892/1487 yılında, Âli Kalenderî'nin ise 838/1435 yılında doğduğu aktarılmaktadır. Yâresân kaynaklarda geçen ifadelerle göre Âli Kalenderî 838/1435 yılında Dâlâhû'da doğmuş, daha sonra Diye-i Şeyhân'a giderek İshak'tan manevi eğitimini almış ve ardından Bağdat'a gönderilmiştir.⁵⁰⁰ Buna göre Âli Kalenderî hiç evlenmemiş ve onun adındaki Hânedânlık "Dede Ali ve Dede Hüseyin" in soyu tarafından devam ettirilmiştir. Kalenderî'nin Yâresân düşüncesini yaymaya çalışan bir kişi olduğu ve daha sonra onun öldürüldüğü söylenmektedir.⁵⁰¹ Farklı iddialara rağmen Âli Kalenderî adında bir Hânedânlığın var olduğu ve bu Hânedânlıkta Dede Ali'nin çocuklarının pir, Dede Hüseyin'in çocuklarının ise delil olarak dini görevleri ifa ettiklerine inanılmaktadır.⁵⁰²

Görüldüğü üzere kaynaklarda Sultan İshak'ın Âli Kalenderî denilen kişi doğmadan önce vefat ettiği de aktarılmaktadır. Kanaatimizce yukarıdaki farklı iddiaların sebepleri Yâresân kaynaklarında geçen ifadelerin kronolojik açıdan tutarsızlıklarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Yâresân'ın düşünceleri cemaatin ilk dönemlerinde şifahi bir şekilde aktarılmış ve bunlar daha sonra farklı kişiler tarafından

⁴⁹⁴ Daha önce ifade edildiği gibi Eyüvvetlerin ruhları her dönemde farklı bedenlerde ortaya çıkar. Bundan dolayı Âli Kalenderî de Eyüvvetlerden sayılmıştır. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 49-50, 67, 199, 201; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 173.

⁴⁹⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 67.

⁴⁹⁶ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 292-293.

⁴⁹⁷ Detaylı bilgi için bk. Tufan Gündüz, "Şâh İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/ 252-255.

⁴⁹⁸ Müşa'şalar hakkında geniş bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Müşa'şalar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32./155-156.

⁴⁹⁹ Sultanî ayrıca Âli Kalenderî Hânedânî'nin Dede Ali ve Dede Hüseyin denilen kişiler tarafından devam ettirildiğini de aktarmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Sultanî, Âli Kalenderî Hânedân'ını Ateş Beklerin (Müşa'şai) aynısı (parçası) saymıştır. Detaylı bilgi için bk. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 173-174.

⁵⁰⁰ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 56, 137; Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 513.

⁵⁰¹ Safizâde, "Bârgah Bârgah", *Serencâm*, 26; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 56.

⁵⁰² Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, "Huld", 397-398; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 56.

yazıya geçirilmiştir. Bu yüzden kaynaklarda geçen bazı ifadelerin ve tarihlerin karıştırılmış olduğu düşünülmektedir.

1.3.3.1.4. Seyyit Ebû'l-Vefa Hânedânlığı

Seyyit Ahmet Şehr-i Zorî'nin oğlu Seyyit Ebû'l-Vefa (d. 663/1265) döneminde kurulmuş olan Hânedânlık, Seyyit Ebû'l-Vefa isimiyle anılmıştır.⁵⁰³ Ayrıca Sultanî, coğrafî ve nüfus açısından adı geçen Hânedânlığın Yâresân'ın en büyük üç Hânedânlıklarından biri olduğunu bildirmiş ve onların "Haydarî (Gorânî)⁵⁰⁴ ve Haydarî (Kazvine)"⁵⁰⁵ diye isimlendirildiğini vurgulamıştır.⁵⁰⁶

Ebû'l-Vefa'nın vefatından sonra oğlu Seyyit Ud ve torunu Şeyh Ali sırasıyla Hânedânlığın başına geçmişlerdir. Şeyh Ali'nin vefatından sonra onun en küçük oğlu Seyyit Ekâbir-i Hâmuşî babasının yerine geçirilmiştir.⁵⁰⁷ Ekâbir-i Hâmuşî 844./1441. yılında Diye-i Şeyhân'da doğmuş ve aynı bölgede dinî tahsilini tamamlamıştır. Hâmuşî daha sonra Havraman'a gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır.⁵⁰⁸

Seyyit Ekâbir en küçük oğul olması sebebiyle babasının yerini almasına kardeşleri (Seyyit Halil ve Seyyit Rıza) karşı çıkmışlardır. Hatta Seyyit Halil'in Yâresân âyinini bile terk ettiği belirtilmektedir.⁵⁰⁹ Seyyit Rıza'nın ise Luristân'a göç ettiği fakat Seyyit Halil gibi hakikatten bağını koparmadığı belirtilmektedir. Bunun neticesinde Tanrı, Seyyit Rıza'ya beş erkek ve bir kız çocuğu nasip etmiştir. Çocukların isimleri, Baba (Babû) Ali, Eyuz, Yakup, Baba Huşe, Baba Muhammed ve

⁵⁰³ Seyyit Ebû'l-Vefa, Heftvâne'dendir. *Serencâm*'da ona ait ifadeler (bent) bulunmaktadır. Onun 663/1265 yılında Şehr-i Zor'da doğduğu ve Hemedan'da vefat ettiği bildirilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 73-74. Sultanî ise Ebû'l-Vefa'nın nesebini Sultan İshak'ın soyuna dayandırmaktadır. Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 34, 65.

⁵⁰⁴ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 34.

⁵⁰⁵ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 177.

⁵⁰⁶ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 34.

⁵⁰⁷ Seyyit Ebû'l-Vefa Hânedânlığının başına geçecek olan kişiler Şâh İbrahimî Hânedânı tarafından kararlaştırılmıştır. Fakat Seyyit Ekâbir'den sonra bu karar Hâmuşî Hânedânı'na geçmiştir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 68.

⁵⁰⁸ Ekâbir'in iki beyitli şiirlerin günümüze ulaştığı bilinmekle birlikte bunların bir araya toplandığı herhangi bir eser mevcut değildir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 56, 138-139.

⁵⁰⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 68.

Hatun Esmere'dir. Adı geçen hatundan Zinnurî Kalender isiminde bir çocuk doğmuştur.⁵¹⁰

1.3.3.1.5. Mir Sûr Hânedânlığı

Mir Sûrî, Sultan İshak'ın kardeşlerinden biri olup asıl ismi Seyyit Mir Ahmet'tir.⁵¹¹ Onun neslinden gelenlere Mir Surî Hânedanı denilmektedir. Mir Ahmet, Diye-i Şeyhân'a giderek İshak'ın düşüncelerini kabul etmiş ve adı geçen Hânedânlığı birlikte kurmuşlardır. O, Heftvâne'den sayılmaktadır.⁵¹² Mir Ahmet 652/1254 yılında Diye-i Berzence'de doğmuştur. Aktarılan rivayete göre Mir Ahmet, belli bir müddet Bağdat'ta kalmış ve daha sonra doğduğu yere geri dönmüştür.⁵¹³

İshak, Mir Ahmet'i insanları Yâresân düşüncesine davet etmesi için Havraman'a göndermiştir. Mir Ahmet gittiği yerde yıllarca görevini yaptıktan sonra Havraman'la Şehr-i Zor arasında bulunan Mir Surî denilen bölgede 745/1345 yılında vefat etmiştir.⁵¹⁴ *Serencâm*'ın içerisinde ona ait ifadeler geçmektedir.⁵¹⁵

1.3.3.1.6. Seyyid Mustafa Hânedânlığı

Heftvane'den biri olan Seyyit Mustafa, Seyyit Ahmet Şehr-i Zorî'nin oğludur. Mustafa, 675/1277 yılında Şehr-i Zor'da doğmuştur.⁵¹⁶ O, Diye-i Şeyhân'a giderek ömrünün sonuna kadar Sultan İshak'a hizmet etmiştir. Mustafa, 761/1360 yılında Havraman'ın Dûdân denilen bölgesinde vefat etmiştir.⁵¹⁷ *Serencâm*'da ona ait bazı ifadeler geçmektedir.⁵¹⁸

⁵¹⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 68-69. Aktarılan iddiaya göre Zinnurî Kalenderî, "İlahî Öz (Zât) tarafından (nuruyla) hamile bırakılmış bir bakire olan Asmere'nin (Esmere) oğludur." Hamzeh'ee, *Yâresân*, 294

⁵¹¹ Ona "Mir Suver" ya da "Mir Ahmet Alevî Berzencî" de denilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 180.

⁵¹² Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 180.

⁵¹³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 71-72.

⁵¹⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 72.

⁵¹⁵ Şiirler için bk. Safizâde, *Serencâm*, 346-348.

⁵¹⁶ Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 132, 158.

⁵¹⁷ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 75; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 44.

⁵¹⁸ Detaylı bilgi için bk. İshak vd. "Devre-i Çihiltên", *Serencâm*, 438, 442-443; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 75.

1.3.3.1.7. Hacı Baveysî Hânedânlığı

Hacı Baveysî⁵¹⁹ Hânedânlığı, İshak döneminde kurulan Hânedânlıklardandır. Adı geçen şahıs Heftvâne'den olup 676/1278 yılında “Diye-i Sâzân” bölgesinde doğmuş ve Molla İlyas-i Şehr-i Zorî'den ders almıştır. İsa daha sonra Bağdat'ı, Mekke'yi, Beytü'l-Mukaddes'i ziyaret etmiş ve ardından doğduğu yere dönmüştür.⁵²⁰ Anlatılan rivayete göre Baveysî, Diye-i Şeyhân'a giderek hakikatı İshak'ta bulmuş, onun müridi olmuş ve 778/1377 yılında yüz iki yaşında aynı bölgede vefat etmiştir.⁵²¹ *Nâme-i Serencâm*'ın “Gilim ve Kul” bölümünde ona ait ifadeler geçmektedir.⁵²²

İsimleri yukarıda zikredilen yedi Hânedânlık, Heftten ya da Heftvâne silsilesindedir ve bunlar bizzat Sultan İshak tarafından 7./13. ve 8./14. yüz yıllarında kurulmuştur. Adı geçen dönemlerde Yâresân mensuplarının şâhı Sultan İshak, pirleri Bünyâmin ve delilleri ise Davud'tur.⁵²³ Aşağıda haklarında bilgi verilecek diğer dört Hânedânlık ise Sultan İshak'tan sonra yani 9./15. 10./16, 11./17. ve 12./18. yüz yıllarda kurulmuştur.

1.3.3.1.8. Zinnûr Hânedânlığı

Zinnûr Hânedânlığı'nın kurucusu Zinnûrî Kalender, Seyyit Rıza'nın torunu ve Hatun Esmere'nin oğludur.⁵²⁴ Zinnûr, 9./15. yüzyılın sonlarında Luristân'da doğmuştur.⁵²⁵ Zinnûr, “keşif, keramet ve hârikulâde” olaylar göstererek etrafındaki bazı insanları kendine hayran bırakmıştır.⁵²⁶ O, hiç evlenmediği için hânedânlık Seyyit Rıza'nın diğer torunları tarafından devam ettirilmiştir. Adı geçen Hânedânlık, Seyyit Ebu'l-Vefa Hânedânı'nın bir kolu sayılmakla birlikte Zinnûrîlerin Yâresân'ın ayrı bir Hânedânlığı olduğu kabul edilmektedir.⁵²⁷ Zinnûr mensupları, Yezîdîlerde olduğu gibi horoz etini yemezler. Çünkü Bünyâmin'in ruhunun horozun bedeninde girdiğine

⁵¹⁹ Ona “Hacı baba İsa” ve “Baba Hüseyin” de denilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57; Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 181.

⁵²⁰ Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 159.

⁵²¹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 76.

⁵²² İshak vd. “Devre-i Gilim ve Kul”, *Serencâm*, 358-361.

⁵²³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 76.

⁵²⁴ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 179.

⁵²⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 69.

⁵²⁶ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57.

⁵²⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 69; Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 179-180.

inanılmaktadır.⁵²⁸ Hânedânlığa mensubu ailelerin Kirmanşâh (Sahne), Kırand, Luristân (Kuhi-deşt)⁵²⁹ ve Nur-âbad gibi bölgelerde yaşadıkları belirtilmektedir.⁵³⁰

İlâhî, Ehl-i Hak mensuplarına âit bazı şiirlerden ve tarihi kalıntılardan yola çıkarak isimleri aşağıda geçecek olan üç Hânedânlığın ilk kurucularının aynı dönemlerde yaşamış olduklarını ifade etmektedir.⁵³¹

1.3.3.1.9. Âteş Bek Hânedânlığı

Sultan İshak'tan sonra kurulan Hânedânlıklardan biri Âteş Bek Hânedânlığı'dır. Muhammed Bek Luristânî'nin⁵³² oğlu olan Âteş Bek 11./17. yüzyılda doğmuştur.⁵³³ Âteş Bek daha sonra kendi Hânedânlığını oluşturmuştur.⁵³⁴ Muhammed Bek'in, Âteş Bek, Han Elmas, Han Abdal, Han Cemşid ve Peri Hanım isimlerinde çocukları olduğu belirtilmiştir. Muhammed Bek vefat edince Han Elmas, (ö.1138/1725) ilk başta kendini Tanrı'nın tecellilerinden biri olarak ilan etmiş⁵³⁵ fakat daha sonra kardeşine (Âteş Bek'e) itaat etmiştir. Rivayete göre Muhammed Bek vefat etmeden önce kendi yerine Âteş Bek'i tayin etmiştir.⁵³⁶ Dolayısıyla yukarıda belirtildiği gibi Hânedânlık, Âteş Bek'in soyundan devam ettirilmiş ve kardeşleri ona yardımcılığı görevini üstlenmişlerdir.⁵³⁷ Âteş Bek'in "Tanrı'yı" ve kardeşlerinin ise "dört büyük meleği" temsil ettiklerine inanılmaktadır.⁵³⁸

Safizâde, Âteş Bek Hânedânlığı ile ilgili aktarılan ifadelerin birçoğunun şifahi ve efsanevi şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁵³⁹ Sultanî, Âteş Bek'e, diğer bazı

⁵²⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57.

⁵²⁹ Adı geçen bölgede Meş'âse'ilerden sayılan bazı kişilerin mezarlıklarının bulunduğuudur. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 106.

⁵³⁰ Adları geçen bölgelerden olan Kuhi-deşt'e yaşayanların Şîa mezhebinden oldukları ve Ehl-i Hak mensuplarından sayılmadıkları da ifade edilmektedir. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 47.

⁵³¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 72-73.

⁵³² Şâh Muhammed Bek ismiyle ve Dede Seyyit Muhammed lakabıyla anılmıştır. Adı geçen kişinin Şâh İsmail'in dailerinden biri olduğu da iddia edilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 6-70.

⁵³³ Adı geçen kişinin doğumuyla ilgili net bir tarih verilmemektedir. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 531.

⁵³⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 145.

⁵³⁵ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 145.

⁵³⁶ Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 531.

⁵³⁷ Detaylı bilgi için bk. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 145; Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 71, 154-159.

⁵³⁸ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57.

⁵³⁹ Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 532.

Hânedânlık (Şâh Hayâsî ve Âli Kalenderî) mensuplarının da itaat ettiklerini belirtmektedir. Ona göre, isimleri zikredilen üç Hânedânlığın birçok benzer (âyinsel ve dona don vs.) yönü bulunmaktadır.⁵⁴⁰ Dolayısıyla Âteş Bek Hânedânlığı'nın İran'ın batısında (Azerbaycan, Luristân, Kirmanşâh, Hûzistân Hemedan⁵⁴¹ gibi bölgelerde)⁵⁴² mensuplarının bulunduğu aktarılmıştır.⁵⁴³

Sultanî, Âteş Bek Hânedânlığı Yâresân'ın en büyük üç Hânedânlıklarından biri olduğunu öne sürmektedir.⁵⁴⁴ Ona göre Şâh İsmail Safevî döneminde kurulan Hânedânlık, Şâh Veyskulî⁵⁴⁵ denilen şahıs tarafından temsil edilmiştir. Adı zikredilen şahıs öldürüldükten⁵⁴⁶ sonra onun yerine Şâh Muhammed Bek geçmiştir. Sultanî, Yâresân Cemaati'nden sayılan Müşa'sa'lar ve Nur-bahşiler'in⁵⁴⁷ de Muhammed Bek döneminde onun Hânedânlığına tabi olduklarını ve bunların dini ritüellerini uyguladıklarını bildirir.⁵⁴⁸ Müşa'sa'lar Hânedânlığı, daha sonraları Âteş Bek soyundan olan Seyyit Mensur Âteş Bek tarafından temsil edilmiştir.⁵⁴⁹ Daha önce de belirtildiği gibi Sultanî, Âteş Bek Hânedânlığını Yâresân'ın en büyük üç Hânedânlığından biri saymıştır. Bu yüzden o, Nur-bahşî, Müşa'sa'largibi diğer kesimleri de aynı Hânedânlıktan saymıştır. Hâlbuki Sultanî'nin *Tarihi Hânedân-hâ-i Hakikat*'in bir diğer yerinde aktardığı ifadelerle göre Meş'sa'iler, Mulî (Miraz)⁵⁵⁰ Ali b. Muhammed Müşa'sa'lar (861/1457?) adındaki şahsın soyundan gelmektedir. Dini âyinlerinin ise "Safeviler ve Nur-bahşilerin âyinleriyle benzerliklerinin olduğu ve Sultan İshak'ın yolundan gittikleri belirtilmektedir.⁵⁵¹

⁵⁴⁰ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 70-71.

⁵⁴¹ Hemedan hakkında geniş bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1998, TDV Yayınları), 17/183-185.

⁵⁴² Konuyla ilgili detaylı açıklamalar "Bölgeler" bölümünde yapılacaktır.

⁵⁴³ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 72.

⁵⁴⁴ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 69.

⁵⁴⁵ Şâh Veyskulî'nin 810/1407 yılında doğduğu belirtilmekle birlikte bu tarihin kesin olmadığı da ifade edilmektedir. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 509.

⁵⁴⁶ Şâh Veyskulî'nin Osmanlı yönetimi tarafından öldürüldüğü iddia edilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 69.

⁵⁴⁷ Müşa'sa'lar ve Nur-bahşiler'in kimler olduklarıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

⁵⁴⁸ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 69.

⁵⁴⁹ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 80-81.

⁵⁵⁰ Mulî'nin, Mirza anlamında geldiği belirtilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 153.

⁵⁵¹ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 153.

1.3.3.1.10. Şâh Hayâs Hânedânlığı

Şâh Hayâs Hânedânlığı, 12./18. yüzyılda Şâh Hayâs-ı Basâkânî tarafından kurulmuştur. Adı geçen kişi çiftçi bir ailenin çocuğudur.⁵⁵² İlâhî, Şâh Hayâsî hakkında Alaaddin⁵⁵³ tarafından söylenen bir şiiri referans göstererek Şâh Hayâsî'nin torunlarının mezarlığında bulunan eski taşlarda yazılan belgelere dayanarak onun 1125/1713 yılında Basâkân denilen köyde doğduğunu aktarmaktadır.⁵⁵⁴ Şâh Hayâs, kendisinin “Tanrı'nın yeryüzündeki tecellilerinden biri” olduğunu iddia etmiş, etrafına bazı insanları toplamış ve kendi Hânedânlığını kurmuştur.⁵⁵⁵ Onun en önemli iki yardımcısı “Pir Kanber (Dest-ver) ve Baba Abdullah (Gulâb)”tır.⁵⁵⁶ Pir Kanber'in neslinden gelenler Hânedânlığın pirlık, Baba Abdullah'ın soyundan gelenler ise delillik vazifesini üstlenmişlerdir. Şâh Hayâsî'nin evlatlarına,⁵⁵⁷ Şâh'ın (İshak) vazifesini yürütme yetkisi verilmiştir.⁵⁵⁸ Şâh Hayâsî'nin vefatıyla birlikte Hânedânlığın önderlik görevi Seyyit Rüstem ve daha sonra Seyyit Abbâs tarafından üstlenilmiştir. Adı geçen Hânedânlık en çok Seyyit Abbâs döneminde yayılmıştır.⁵⁵⁹

Ceyhunâbâdî ve Nur Ali İlâhî Şâh Hayâs Hânedânlığı'na mensupturlar.⁵⁶⁰ Şâh Hayâsî'nin onayıyla ve onun döneminde Baba Haydar Hânedânlığı'nın da kurulduğu öne sürülmektedir.⁵⁶¹ Sultanî, Şâh Hayâsî, Âteş Bek, Âlî Kalenderî ve Baba Haydar Hânedânlığının dini âyinlerinin aynı olduğunu belirtmektedir. Bunun için adı geçen Hânedânlıkların müritlerinin istedikleri seyyide baş eğmelerinde bir sakınca görülmemiştir.⁵⁶² Buna göre Şâh Hayâsî Hânedânî'nin müritleri İran (Tahran ve Ceyhûnâbâd gibi bazı bölgelerde), Irak ve Türkiye gibi ülkelerde vardır.⁵⁶³ Yâresân mensupları Hacı Bektaşî Veli'yi kendilerinden saydıkları için Türkiye'de de taraftarlarının olduğunu söylemektedirler.

⁵⁵² Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 149-150.

⁵⁵³ Adı geçen kişinin, Ateş Bek'in kâtibi olduğu belirtilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 73.

⁵⁵⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 73; Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 133.

⁵⁵⁵ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57.

⁵⁵⁶ Adı geçen kişilerle ve diğer yardımcılarıyla ilgili bk. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 164.

⁵⁵⁷ Bk. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 171-172.

⁵⁵⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 71, 74-75.

⁵⁵⁹ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 161-162.

⁵⁶⁰ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 193; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 47.

⁵⁶¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 72.

⁵⁶² Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 161.

⁵⁶³ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-i Hakikat*, 164-165.

1.3.3.1.11. Baba Haydar Hânedânlığı

Baba Haydar ya da Seyit Bereke (ö.1290/1873) denilen kişi Seyyit Mensur'un oğludur.⁵⁶⁴ Haydar Hânedânlığı, Yâresân'ın meşhur on bir hanedanındandır Haydar'ın, yetmiş iki pirin önderi (Serhalka)⁵⁶⁵ olan Rüstem'in⁵⁶⁶ soyundan⁵⁶⁷ geldiği iddia edilmektedir.⁵⁶⁸ Aktarılan bir diğer iddiaya göre Sultan İshak, ismi geçen kişinin gelecek dönemlerde tekrar ortaya çıkacağını (zuhur edeceğini) söylemiştir.⁵⁶⁹ Buna göre Haydar'ın ruhu kendisinden sonra bazı yârânların bedenlerinde tekrar zahir olmuştur.⁵⁷⁰

Haydar Hânedânlığı, Şâh Hayâs'ın onayı ile Şâh Haydar ismiyle kurulmuştur.⁵⁷¹ Haydar, 1210/1795 yılında Kirmanşâh'ın "Tutu Şamî" isimli köyünde doğmuş ve 1280/1863⁵⁷² ya da 1290/1873⁵⁷³ yıllarda öldürülmüştür. Bu bilgiden hareketle Şâh Haydar doğduğunda ve hânedânlık kuracak yaşa geldiğinde Şâh Hayâs'ın da hayatta olduğu söylenebilir.⁵⁷⁴

Ceyhunâbâdî, Şâh Haydar'ın "Tanrı'nın yeryüzündeki tecellilerinden biri olduğunu" ifade etmiştir.⁵⁷⁵ Şâh Haydar ve yardımcıları tarafından söylenen şiirlerin toplamına *Divan-ı Haydarî* denilmiştir.⁵⁷⁶ Haydar'ın döneminde kendisine en yakın, "Nevruz-ı Surânî" ve "Timuru Banyârânî" isimlerinde müritleri olmuştur. Adı geçen Hânedânlığın âyinlerin en son 2005-2006 yılında Nasuruddin Haydarî denilen kişi tarafından Kirmanşâh bölgesinde uygulandığı bildirilmektedir.⁵⁷⁷

⁵⁶⁴ Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 560.

⁵⁶⁵ Sultan İshak döneminde "Haydar Kel Meydânî" isminde yaşamış olan kişinin de yetmiş iki pirin önderi (Ser-helkesi) olduğu belirtilmektedir. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 200.

⁵⁶⁶ Rüstem'in, "yetmiş iki pirin" başı olduğu ifade edilmektedir. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 224.

⁵⁶⁷ Seyyit Haydar'ın, Pir Rüstem'in mazharı olduğu iddia edilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 175.

⁵⁶⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 72; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 295.

⁵⁶⁹ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 175.

⁵⁷⁰ Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 175.

⁵⁷¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 72; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 295.

⁵⁷² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 48.

⁵⁷³ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57.

⁵⁷⁴ Safizâde, Şâh Hayâs'ın doğum tarihinin 1215/1713 olduğunu bildirmekle birlikte gerek doğum tarihini gerekse onun hayatı ve ölüm tarihi hakkında net bilgilerin bulunmadığını vurgular. Safizâde, *Ehl-i Hak Pirân ve Meşâhir*, 546.

⁵⁷⁵ Ceyhunâbâdî, "Cenân", *Hakku'l-Hakâyik*, 557.

⁵⁷⁶ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 57-58.

⁵⁷⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 48.

Yâresân toplumu içerisinde sayıları on bir olan Hânedânlıklar, isimleri yukarıda zikredilen kişiler tarafından 7./13. yüzyıl ile 12./18. yüzyıllar arasında kurulmuştur. Ayrıca adı geçen hânedânların sayılarının on iki⁵⁷⁸ ya da on üç⁵⁷⁹ olduğu da belirtilmektedir. Ancak Hânedânlıkların sayılarıyla ilgili iddia edilen bu son rakamların Yâresân mensuplarının geneli tarafından kabul edildiğini söyleyemeyiz. Çünkü elimizde mevcut olan kaynaklarda on bir hânedân dışındaki diğer hânedânların soyları ve takipçileri hakkında detaylı malumat verilmemiştir. Bununla birlikte Ceyhunâbâdî, Hacı Bektâş-ı Velî'nin aslında Sultan İshak'ın "tecellilerinden biri olduğunu ileri sürmüş ve onun takipçilerini de mezkûr cemaatin Hânedânlıklarından biri olduğunu iddia etmiştir.⁵⁸⁰

Daha önce de belirtildiği gibi Yâresân mensuplarının her bir ferdinin kendi Hânedânlıklarına bağlı olmaları ve bu Hânedânlıklardan bir pir ve bir de delil seçmeleri zorunludur. Çünkü Hânedânlıkların önderleri yani pir ve delil ya da bu zatların temsilcileri mevcut olmadan Cemhâne'de baş eğme gibi dini törenler yapılamaz.⁵⁸¹ Hânedânlıklar içerisinde pir ve delil görevini üstlenen kişilerin mertebesini yükseltmek için "onların batınî ilmi bildikleri ve bu zatların masum oldukları" gibi cümleler sarf edilmektedir.⁵⁸² Ancak Yâresân'ın bazı zümreleri tarafından pir ve delillerin mutlak şekilde masum olarak görülmedikleri de aktarılmaktadır.⁵⁸³ Konuyla ilgili Sultan İshak ve onun en yakınlarından olan bazı yârânları kısaca şöyle demişlerdir: Kıyamet gününe kadar herkesin (Yâresân) Sâdât hânedânlarına bağlı olmaları ve onlara itaat etmeleri gerekmektedir. Çünkü bu inanca göre hânedânların içerisindeki bazı zatlarda (pir ve delil) Şâh'ın (Tanrı veya Sultan İshak) tecellisi gerçekleşir. Zira seçilen pir ve delile baş eğmeyen kişiler Yâresân

⁵⁷⁸ Şâh Hayâsî ailesine bağlı olduğu belirtilen Ceyhûnâbâdî'nin soyundan gelenleri (İlâhî ailesini) de daha sonradan ayrı bir hânedân sayılmışlardır. Sultanî, *Târîh-i Hânedânî-hâ-i Hakikat*, 199.

⁵⁷⁹ Baba Celil ve Seyyit Ferzî isimlerindedirler. Fakat bu iki kişinin hânedân kurmalarına ve kendilerine halef tayin etmelerine izin verilmemiştir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 73.

⁵⁸⁰ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, "Huld", 403-409; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 48.

⁵⁸¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 49.

⁵⁸² İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 288-289.

⁵⁸³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 49.

âyininden dâhil edilmezler.⁵⁸⁴ Sâdât ailelerinin tüm erkek çocukları pir ve delil vazifesi görebilirler.⁵⁸⁵

Yâresân Cemaati'nin mensubu olmak ve hânedânlara başvurmak için üç yol vardır. Bunlardan biri, çocuk Yâresân Cemaati'ne mensup bir ailede doğmalı, ardından ailesi tarafından isim koyma dini töreni yapılmalı ve pirinin kontrolü altında büyümelidir. Bunlara “Çekide (soydan gelen)” denilir. İkinci grup kişiler, maneviyatı yüksek birinin gözetimi altında “şeriat, tarikat ve marifet” merhalelerini sırasıyla geçerek hakikat derecesine ulaşanlardır. Bunlara “Çespide (Ehl-i Hak soyundan olmayanlar)” denilir.⁵⁸⁶ Yâresân inancına girebilme hakkı kazanan bir diğer kişiler ise, Tanrı'nın hidayet ettiği ya da kendi çabalarıyla hakka ulaşanlardır.⁵⁸⁷ İlâhî'nin ifadesine göre yukarıda saydığımız üç gruptan ilkinde mensup olanların kendi hânedânlarına baş eğmeleri gerekir. İkinci gruptan olan kişiler herhangi bir hânedân tarafından hidayet edilmiş iseler kendilerine hidayet eden hânedâna baş eğip itaat etmelidirler. Allah'ın hidayeti ve kendilerinin de çabalarıyla Yâresân inancını seçenler ise istedikleri hânedâna baş eğebilirler. Dolayısıyla mezkûr hânedânlara baş eğen kimseler, pir ve delillerin manevi çocukları sayılmaktadırlar. Bu yüzden bu iki sınıf arasında yani pir, delil ve bunlara tabi olan halk arasında evlilik söz konusu olamaz.⁵⁸⁸

1.3.3.2. Hânedânlıkların Kendi Aralarında Baş Eğmeleri

Yâresân inancına göre Seyyitler kendi aralarında pir ve delil seçmelidirler. Çünkü piri ve delili olmayan kişi Yâresân mensubu sayılmamaktadır.⁵⁸⁹ Bu yüzden Sultan İshak, kurmuş olduğu hânedân mensuplarına kendi aralarında karşılıklı olarak baş eğmelerini emretmiştir.⁵⁹⁰ Hânedânın seyyit üyeleri kendi pirlarını başka hânedânın pirlarları arasından seçerler. Bu hânedânlar isterlerse delillerini kendi hânedânlarının içerisindeki deliller arasından ya da öteki hânedânların delilleri arasından seçme yetkisine sahiptirler. Deliller, pirlarını kendi hânedânları arasından seçerler. Fakat bunların delilleri kendi pirlarları tarafından seçilir. Seçilen bu delil ya pirin

⁵⁸⁴ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 282-292.

⁵⁸⁵ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 296.

⁵⁸⁶ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 56, 79.

⁵⁸⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 56-57.

⁵⁸⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 79-80.

⁵⁸⁹ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 247.

⁵⁹⁰ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 280- 284; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 76.

kendi hânedânı içerisinde ya da pirin kendisinin de baş eğdiği hânedân içerisinde olur.⁵⁹¹

Hânedânların kendileri için başka hânedânlardan pir ve delil seçmeleri o hânedânların derece açısından herhangi bir üstünlüklerini göstermemektedir. Çünkü hânedânların hepsinin derece açısından aynı oldukları belirtilmektedir.⁵⁹² Seyyit ailelerin kendi aralarında baş eğmelerinin gerçek amacının, törenlerin (Sultan İshak tarafından belirlenen) silsilesine bağlı kalınması ve bunun da kesintisiz olarak devam ettirilmesidir.⁵⁹³

Bir pir, kendi pir ve delilini ve ayrıca kendi hânedânının delilini seçerken genellikle seçilen deliller aynı hânedânın mensuplarıdır. Genelde delillerini kendi pirlerinin ailelerinden seçerler. Şunu da belirtmek gerekir ki bu hânedânların pir ve delillerinin seçimleri yine gelenekle sabittir. Yani bazı hânedânların kendileri için belli bazı hânedânları seçmiş olduklarıdır. Fakat bazı hânedânların bu gelenekten çıkarak pir seçimi konusunda önceden baş eğdiği hânedânı değiştirip başka bir hânedâna baş eğdiği de görülür.⁵⁹⁴ Zira seyyit ailelerinin, İshak'tan sonra kendi aralarında baş eğmeleri şu şekilde olmuştur: Şâh İbrahim Hânedânlığıyla Hamuşî Hânedânlığı karşılıklı olarak kendi aralarında baş eğmektedirler. Âli Kalenderî Hânedânlığı, Ateş Bek'in zuhurundan önce Şâh İbrahimî Hânedânlığı'na baş eğmiş fakat Ateş Bek Hânedânlığı kurulduktan sonra Ateş Bek Hânedânlığı'na baş eğmişlerdir. Baba Yadigâr Hânedânlığı da Şâh İbrahim Hânedânlığı'na baş eğmişlerdir. Mir Suver Hânedânlığı ile Seyyit Mustafa Hânedânlığı baş eğme konusunda birbirine denktir. Bununla beraber Baba İsa Hânedânlığı da Mir Suver Hânedânlığı'na baş eğer. Zinnûrî Hânedânlığı kendi aralarında baş eğerler. Daha sonradan kurulan Ateş Bek Hânedânlığı, Baba Haydar Hânedânlığı ve Baba Hayâsî Hânedânlığı'nın seyyitleri kendi aileleri içerisindeki seyyitlere baş eğerler.⁵⁹⁵

Nur Ali İlâhî'nin aktardığı rivayete göre bir kişinin Hânedânlıklardan birine temiz ve saf bir niyetle bir kere baş eğmesi yeterlidir. Baş eğme töreni yapıldıktan

⁵⁹¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 76; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 296-297.

⁵⁹² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 77.

⁵⁹³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 77.

⁵⁹⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 77; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 298.

⁵⁹⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 77-78; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 298.

sonra kişinin Hânedânlıktan ayrılması yasaktır ve onun için yeniden başvurma törenleri yapılmaz. Çünkü bu inanca göre kişi, mezkûr Hânedânlıklardan herhangi birine baş eğdikten sonra artık o kişinin bu konudaki iradesi kendi elinden çıkmış olur. Zira kişinin baş eğmesi, “başını, canını ve varlığını hakka teslim etmesi” demektir. Başka bir deyişle “bedende baş olmayınca tende can kalmaz” şeklinde izah edilmiştir. Yani pir ve delile baş eğen birinin artık iradesi kendi elinde değildir. Yapılmış olan törenin de başka biri tarafından iptali ya da tekrarı söz konusu olamaz. Bununla birlikte İlâhî, kişi baş eğdiği zaman “temiz, saf bir niyete sahip değilse, kalbinde şüphe taşıyorsa ya da baş eğdikten sonra bilgisizliği yüzünden mürtet olduysa kişinin pişmanlık duyması ve tövbe etmesi gerektiğini” söylemektedir. Pişman olup tövbe eden bu kişilerin eskiden baş eğmiş oldukları hânedân dışında başka bir hânedâna yeniden dinî bir törenle baş eğmeleri gerekir. Çünkü her bir kişinin herhangi bir hânedânı bir defa seçme hakkı bulunmaktadır.⁵⁹⁶

Adları zikredilen on bir hânedânın arasında birçok benzerliğin olmasının yanı sıra pek çok farklılıkları da bulunmaktadır.⁵⁹⁷ Aşağıdaki başlıklarda konuyla ilgili öncelikle hânedânlar arasındaki benzerliklere daha sonra ise farklılıklara değinmeye çalışılacaktır.

1.3.3.3. Hânedânların Birleştikleri Konular

Yâresân Hânedânlıkları Sultan İshak’ın en büyük manevi bir lider olduğuna hemfikirdirler. Bunlar aynı zamanda Bünyâmin, Davud, Pir Musa, Remzbâr ve Mustafa gibi zatların da kutsal ve günahsız kişiler olduklarına inanmışlardır.⁵⁹⁸ Hânedânlıklar, tayin edilen merasimlerle herkesin pir ve delil seçme hakkı olduğu konusunda birleşirler.⁵⁹⁹ Baş eğme ve baş için bir ceviz kırmak (Cevz-i serşikesten) merasimlerinin yapılma şekliyle ilgili mezkûr hânedânlar arasında az bir farklılık olmasına rağmen bütün hânedânlar ifade edilen merasimin yapılmasının gerekliliği konusunda birleşirler.⁶⁰⁰ Hânedânlıklar, Cemhâne’ye bağlıdırlar ve bunların

⁵⁹⁶ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 78-79.

⁵⁹⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁵⁹⁸ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1070. Sözlük)*, 1/327; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁵⁹⁹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁶⁰⁰ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

çoğunluğu “İyd-i Yarî (Yârânların Bayramı)” denilen bayramı kutlamaktadırlar.⁶⁰¹ Hânedânlıklar, adak (nezir) merasimlerinin yapılmasının gerekliliği konusunda birleşirler.⁶⁰² Üç günlük orucun tutulması konusunda mezkûr hânedânların çoğunluğu hemfikirdir.⁶⁰³ Yâresân mensuplarının geneli namaz kılmaz, bıyıklarını kesmezler ve inançlarının sır olarak saklanması gerektiğini düşünmektedirler.⁶⁰⁴ Fakat günümüzde bu konuyla ilgili eskisi kadar sınırlarını saklamadıkları ya da saklayamadıkları görülmektedir.⁶⁰⁵ Yâresân mensuplarının temel dillerinin Kürtçe lehçelerinden olan Gûrânî ve Havramânî olduğu konusu hakkında birleştikleri de öne sürülmektedir. Ayrıca hânedânların içerisinde Türk ve Fars kökenli hânedânlar da bulunmaktadır.⁶⁰⁶ Yâresân mensuplarının geneli ruhların beden değiştirdiği inancına sahiptirler.⁶⁰⁷

1.3.3.4. Hânedânların Ayrıldıkları Konular

Yâresân Hânedânlıkları genel olarak birçok konuda birleşmelerine rağmen bazı konularda kendi aralarında farklılaşmalar da vardır. Bu farklılaşmaların en önemlileri şunlardır: Yâresân hânedânlıklarının çoğunluğu şeytanın kötü bir varlık olduğuna inanmaktadır. Ancak bazı hânedânlıkların içerisindeki üyelerin bir kısmı şeytanın kötü bir varlık olmadığı kanaatindedirler. Buna göre şeytan, Tanrı tarafından zahirde kovulmuş olmasına rağmen o batında Tanrı nezdinde iyidir. Bu görüşü savunanlar Baba Yedigâr Hânedânlığı, Haydar Hânedânlığı, Zinnûr Hânedânlığı ile Hâmûş Hânedânlığının içerisindeki bir kesimdir. Bunların “Kerend” denilen bölgenin batısında yaşadıkları ifade edilmektedir.⁶⁰⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Yâresân Cemaati’ne mensup olanlar bıyıklarını kesmeyerek ona manevi bir değer atfederler. Fakat Şâh Hayâs Hânedânlığı içerisindeki Nur Ali İlâhî ailesi ve diğer bazı Ehl-i Hak taraftarlarının önemsiz görmeseler de bıyığın manevi bir değerinin olmadığını

⁶⁰¹ İyd-i Yarî, üç günlük orucun bitmesinin ardından kutlanır. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 177. Konuyla ilgili detaylı bilgi için “Özel Oruç Günleri” bölümünde bakınız.

⁶⁰² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁶⁰³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50. Fakat oruçla ilgili bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bu konu hakkında “Özel Oruç Günleri” bölümüne bakınız.

⁶⁰⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁶⁰⁵ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁶⁰⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁶⁰⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 50.

⁶⁰⁸ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 51.

söylemektedirler.⁶⁰⁹ Luristân bölgesinde yaşayan Yâresân Cemaati'nin geneli günlük namazları kılmamakta ve Ramazan orucunu da tutmamaktadırlar. Fakat Âteş Bek Hânedânlıkları içerisinde olanlardan bazılarıyla Kirmânşâh, Luristân bölgesinde yaşayan Müşa'şa'lar⁶¹⁰ ile Luristân'daki Zinnûr Hânedânlıkları, Zencân, Kazvin ve Hemedan bölgelerinde yaşayan Yâresân mensuplarının günlük namazları kıldıkları ve ramazan orucunu da tuttıkları belirtilmektedir.⁶¹¹ Yâresân Hânedânlıklarının çoğuna göre "Yârânların Bayramı" gecesinin merasiminde horoz kurban edilmelidir. Fakat Luristân'da yaşayan bazı Ehl-i Haklara göre adı geçen gece merasim için horoz kurban edilmemelidir.⁶¹²

Daha önce de ifade edildiği gibi Yâresân mensuplarının çoğunluğu dinî inançlarının sır olarak saklanmasına inanırlar. Fakat Nur Ali İlâhî gibi bazı kişiler inançlarının saklanması konusunun artık önem arz etmediğini açıkça söylemektedirler.⁶¹³ Yâresân Hânedânlıkları arasındaki bu farklılıkların temel nedeninin Yâresân topluluklarının farklı kültürlere ait olmaları ve değişik bölgelerde yaşam sürmeleri olduğu anlaşılmaktadır.

1.4. Yâresân Mensuplarının Yaşadıkları Bölgeler

Yâresân mensupları, sosyo-kültürel bakımdan daha çok köylüler, göçebeler ve fakir aileler arasında yayılmıştır. Yâresân inancının ilk çıkış yerinin İran'ın Batısı ve Irak'ın Kuzey bölgeleri⁶¹⁴ olduğu aktarılmaktadır.⁶¹⁵ Fakat bazı iddialara göre adı geçen inancın ilk çıkış merkezi Luristân bölgesidir.⁶¹⁶ Yâresân nüfusunun daha sonra Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Luristân'ın batısına, Kirmanşâh vilayetinin çevrelerine, Kuzey Azerbaycan (Tebriz), Tahran, Zencân ve Hemedan gibi şehirlere de yayılmış olduğu ifade edilmektedir.⁶¹⁷ Luristân ile Kirmanşâh Yâresân inancının

⁶⁰⁹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 51.

⁶¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Casım Hasan Şeber, *Târîh-i müşa'şa'in ve terâcimi i'lâmühüm*, (Necef: Metba'tu'l-âdâb, 1965), 11-13.

⁶¹¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 51. Hocaeddin'in aktarımına göre Aşek Bek ile Şâh Hayasî Hanedanlıkları arasında dini merâsimlerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 7.

⁶¹² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 51.

⁶¹³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 51.

⁶¹⁴ Namiq, "Giriş", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 25.

⁶¹⁵ Halm, "Batılı Kaynaklarda Ahlî Haq" *Ezîdî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, 383.

⁶¹⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 55. Aktarılan bir rivayete göre Yâresân inancı Mübarek Şâh liderliğinde hicri dördüncü yüzyılda Luristan'da temsil edilmiştir. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 2.

⁶¹⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 55.

yayıldığı ve nüfus yoğunluğunun bulunduğu en önemli iki vilayettir. Bazı kaynaklarda Yâresân mensuplarının İran dışında Irak, Azerbaycan, Türkiye, Suriye, Hindistan, Orta Asya ve Avrupa gibi ülkelerde varlığını sürdürdüğü iddia edilmektedir.⁶¹⁸ Bu iddiaların gerçekliği ileride detaylı olarak incelenecektir.

1.4.1. İran’da Yaşayan Yâresân Bölgeleri

Yâresân mensuplarının yoğun olarak yaşadıkları bölgeler İran’ın Kirmanşâh ve Luristân vilayetleri ve çevreleridir.⁶¹⁹ Bu bölgelerde bulunan Yâresân mensupları ve nüfuslarıyla ilgili bilgi verildikten sonra konu hakkında değerlendirme yapılacaktır.

1.4.1.1. Kirmanşâh Eyaleti

İran’ın kadim şehirlerinden biri olan Kirmânşâh Eyaleti, Yâresân mensuplarının yaygın olarak yaşadığı önemli merkezlerindedir.⁶²⁰ Ayrıca bu şehir, Yâresân mensuplarının hem dinî hem de siyasi açıdan propaganda yaptığı bir bölgeyi de temsil etmektedir.⁶²¹ Adı geçen şehrin merkezinde olduğu kadar köy ve kasabalarında da Yâresân mensupları yaygındır.⁶²²

1.4.1.1.1. Kerend-i Ğarb

Kerend-i Ğarb⁶²³ Kirmanşâh’ın batısında yer almakta ve bu şehri Bağdat’a bağlayan karayolu üzerinde bulunmaktadır. Kerend-i Ğarb’ta yaşayan insanların çoğunluğunun Yâresân inancına mensup oldukları ileri sürülmektedir.⁶²⁴ Muhammed Ali Sultanî’ye göre Kerend-i Ğarb’ta yaşayan Yâresân mensuplarının çoğunluğu Şâh İbrahim Hânedânlığından olup bunlar Irak’ın Kerkük bölgesinden gelmişlerdir.⁶²⁵ Adı

⁶¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 4; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 86-88; Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 136-137; Mehrdad R. İzady, “Kürtlerin Din ve İnanç Yapısı”, çev. Hürî Tuşık Öztürk, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 520; Mohammed Mokri, “Kürt Batınlığı”, çev. V. Barak, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 574-575.

⁶¹⁹ Halm, “Batılı Kaynaklarda Ahlî Haq”, *Êzidî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, 383; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 86; Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 17-18, 20-21.

⁶²⁰ Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 85.

⁶²¹ Gordlevsky, “Karakoyunlu”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 422-423; Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 20.

⁶²² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 55.

⁶²³ Bazı kaynaklarda sadece “Kerend” diye bildirilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 18.

⁶²⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 56.

⁶²⁵ Sultanî, *Târîh-i Hânedân-hâ-i Hakikat*, 20.

geçen şehrin 130'a yakın kasabasında bu insanların yaşadığı ve sayılarının da toplamda 70 ile 150 bin arasında olduğu bildirilmektedir.⁶²⁶

Kerend-i Ğarb, Yâresân mensupları için önemli ziyaretgâlardandır. Çünkü Baba Yadigâr, Bünyâmin, Davud (Kebud Suvar),⁶²⁷ Pir Musa, Seyyit Bereke, Seyyit Rıza (ikinci Rıza), Seyyit İsmail, Seyyit Derviş, Eshabi Zengi (Davud), Seyyit Rıza (büyük Rıza), ve Seyyit Ca'fer Hukânî gibi şahısların kabirleri Kerend-i Ğarb'ta bulunmaktadır.⁶²⁸ Bu şehrin merkezinde ve bazı kasabalarında Yâresân'a ait birkaç Cemhâne bulunmaktadır.⁶²⁹

1.4.1.1.2. Sahne ve Dînever

Sahne ve Dînever şehirleri, Kerend-i Ğarb'tan sonra Yâresân mensuplarının önemli merkezlerinden bir diğeridir. Sahne ve Dînever'in merkezinde ve etrafında yaşayan insanların %30-50'sinin (yaklaşık 40 bin) Yâresân mensupları oldukları ifade edilmektedir.⁶³⁰ Sultanî, Sahne bölgesindeki Yâresân mensuplarının Kerkük'ten ve özellikle Şâh İbrahim Hânedânlığına bağlı olan Seyyit Murat⁶³¹ denilen bir şahısın soyundan gelenler tarafından kurulmuş (önderlik edilmiş) olduğunu bildirmektedir.⁶³² Aynı zamanda Sahne ve Dînever bölgelerinde Yâresân'ın bazı önemli dini liderlerinin kabirlerinin olduğu da bildirilmektedir.⁶³³ Ayrıca adı geçen bölgeler, Yâresân mensupları için önemli ziyaretgâhlardan biridir.⁶³⁴

1.4.1.1.3. Sarpol-i Zehâb

Sarpol-i Zehâb'ta yaşayan nüfusun yaklaşık %20'sinin Yâresân düşüncesine bağlı oldukları aktarılmaktadır.⁶³⁵ Bu sayının nüfus olarak 14 bin olduğu

⁶²⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 56; Kubâdî, "Fırka-i Ehl-i Hak", 85.

⁶²⁷ Davud (Kebud Suvar)'ın, "mavi ata binerek (gökyüzünde) dolaştığı" iddia edilmektedir. Buna göre Davud gece ile gündüzü döndürmekten sorumludur. Behrâmî, *Ustûre-i Ehl-i Hak*, 105, 113.

⁶²⁸ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 24; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 56.

⁶²⁹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 56.

⁶³⁰ Kubâdî, "Fırka-i Ehl-i Hak", 86.

⁶³¹ Seyyit Murat'ın seçeresi hakkında bk. Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 32.

⁶³² Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 27-28.

⁶³³ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 164.

⁶³⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 56.

⁶³⁵ Kubâdî, "Fırka-i Ehl-i Hak", 85.

belirtilmektedir.⁶³⁶ Hudâbende'ye göre Sarpol-i Zehâb'in elli beş kasabasında⁶³⁷ Yâresân mensupları yaşamaktadır.⁶³⁸

1.4.1.1.4. Kasrîşîrin

Kasrîşîrin İran ile Irak arasında ve Kirmanşâh'ın batı bölgesinde bulunan bir şehirdir.⁶³⁹ Burada farklı firkaların (Sünnî, Şîî, Yâresân, vs.) mensuplarının bir arada yaşamakta oldukları belirtilmektedir. Kasrîşîrin'in merkezinde ve etrafında yaşayan insanların yaklaşık %10'unun Yâresân mensubu olduğu öne sürülmektedir.⁶⁴⁰ Kasrîşîrin'in "Rudhâne-i el-Vend" denilen bölgesinde bir Cemhâne bulunmaktadır.⁶⁴¹

1.4.1.1.5. İslâmâbâd-i Ğarb

Kirmanşâh eyaletine bağlı olan şehirlerden bir diğeri İslâmâbâd-i Ğarb'tır. Şehrin merkezi ve kasabalarında (Surân, Çünger, Celil-vend, Simine-vend, Çûfte, Çeşme-i Heleng, Kûzrân vs.) yaşayan insanların yaklaşık 40 bin Yâresân mensubu olduğu aktarılmaktadır.⁶⁴² İslâmâbâd-i Ğarb'ta da Şâh İbrahim Hânedânîliğine bağlı olan seyyitlerin bulunduğu bildirilmektedir.⁶⁴³

1.4.1.1.6. Pâve ve Cevânîrûd

Pâve'nin Şeyhân⁶⁴⁴ kasabasında Sultan İshak'ın kabri bulunmaktadır. Cevânîrûd şehrinde bazı Yâresân mensuplarının yaşamlarını devam ettirdikleri ifade edilmektedir.⁶⁴⁵

⁶³⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 57.

⁶³⁷ Sarpol-ı Zahâb'in 23 kasabası olduğu da belirtilmektedir. Kubâdî, "Fırka-i Ehl-i Hak", 85.

⁶³⁸ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 56.

⁶³⁹ Kasrîşîrin hakkında detaylı bilgi için bk. Rhoads Murphey, "Kasrîşîrin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/ 575.

⁶⁴⁰ Kasrîşîrin'de yaşayan Yâresânların Şâh İbrahim Hânedânîliğine bağlı oldukları bildirilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedânîhâ-i Hakikat*, (2. dip), 25.

⁶⁴¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 57.

⁶⁴² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 57; Kubâdî, "Fırka-i Ehl-i Hak", 85.

⁶⁴³ Sultanî, *Târîh-i Hânedânîhâ-i Hakikat*, (2. dip), 21, 25.

⁶⁴⁴ Perdiver ismiyle de meşhurdur. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 57.

⁶⁴⁵ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 57.

1.4.1.1.7. Harsîn

Harsîn, Kirmanşâh eyaletinin doğusunda olan bir şehirdir. Harsîn’da yaşamlarını devam ettiren Yâresân mensupları Âteş Bek Hânedânlığına mensupturlar. Bu şehrin Çeşme-i Kebûd denilen bölgesinde Âteş Bek’in kabri bulunmaktadır.⁶⁴⁶

1.4.1.2. Luristân

Luristân eyaleti İran’ın güneybatısında olan ve nüfus açısından oldukça büyük şehirlerindedir. Bu şehrin merkezi “Hürremâbâd” ismiyle bilinmektedir. 2002 yılında yapılan nüfus sayımına göre Luristân eyaletinin nüfusunun 1.671.706 kişi olduğudur.⁶⁴⁷ Luristân’ın bazı kasabalarında (Gerâb, Belverân ve Bil-vefâ vs.) Kalenderî, Zinnûrî ve Âteş Bek hânedânlığına mensup Yâresânların yaşadığı bildirilmektedir.⁶⁴⁸ Hudâbende ve Kubâdî’ye göre Luristân’da yaşayan Ehl-i Hakk’ın geneli şeriatın emrettiği vecibeleri yerine getirmektedir. Ayrıca Luristân bölgesinde Ali İlahî inancına sahip bazı kişilerin de var oldukları iddia edilmekte fakat bunların sayılarının eskiye nazaran azaldığı bildirilmektedir.⁶⁴⁹ Daha önce de belirtildiği gibi “Ali İlahî” denilen bu insanlar Ehl-i Hak mensuplarından sayılmayarak bunlara “İbn Sebe taraftarları” ya da “Sebeyiyye” denildiği görülmektedir.

1.4.1.2. Zencân ve Hemedan

İran’a bağlı olan Zencân ve Hemedan gibi vilayetlerin bazı bölgelerinde Yâresân mensuplarının yaşadıkları belirtilmektedir.⁶⁵⁰ Bunların “Mustafaî, Mirî ve Hamûşî (Gorânî) hânedânlarına mensup oldukları bildirilmektedir.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 58.

⁶⁴⁷ Rıza Kurtuluş, “Luristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/227.

⁶⁴⁸ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 58. Hamûş (Gorânî) Hânedânlığının mensuplarının da yaşadıkları belirtilmektedir. Sultanî, *Târîh-i Hânedânihâ-i Hakikat*, 34-35.

⁶⁴⁹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 58; Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 86.

⁶⁵⁰ Hocaeddin, *Sersepordegân*, 4.

⁶⁵¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 58; Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 86; Sultanî, *Târîh-i Hânedânihâ-i Hakikat*, 34-35.

1.4.1.3. Güney ve Batı Azerbaycan (Tebriz)

Günümüzde İran sınırları içerisinde olan Güney Azerbaycan'ın Tebriz⁶⁵² vilayetinin Çerend-i âb mahallesinde, İlhiçî kasabasında, Şiş-vân ve Miyandu-âb (Gorân kabilesi)⁶⁵³ gibi bölgelerde Yâresân mensuplarının yaşadıkları belirtilmektedir.⁶⁵⁴ Sultanî, Karabağ bölgesinde de Âteş Bek (Müşa'şa'lar) Hânedânlıklarından olan Ehl-i Hak mensuplarının yaşadıklarını söyler.⁶⁵⁵ Hudâbende'nin aktardığı rivayete göre Tebriz bölgesinde yaşayan Ehl-i Haklar "Gorânî" ismiyle meşhurdurlar. Yani Tebriz'de yaşayan Ehl-i Hakların, İran'ın batısında yaşayan Gorânî kabilelerinin göçmenleri oldukları bildirilmektedir.⁶⁵⁶ Ayrıca Tebriz'de yaşayan Ehl-i Hakların "Perniya ailesi" ismiyle de anıldıkları ifade edilmektedir.⁶⁵⁷

1.4.1.4. Tahran

Tahran'da yaşayan Yâresân mensuplarının farklı Hanedânlıklardan oldukları görülmektedir. Jukovsky'ye göre Tahran'da ve onun etrafında yaşayan Ehl-i Haklar daha önce İran'ın batısında yaşayan ve sonradan ülkenin çeşitli yerlerine göç etmiş olan Gorânî Kürtlerdir. Ona göre Gorânî aşireti Kuzievend, Gahvore, Bazyânî, Kalhânî, Kala-Zencirî, Bibiânî, Bâcilâven gibi kabilelere ayrılmışlar ve daha sonradan bu kabileler kendi aralarında farklı gruplara bölünmüşlerdir. Bunlardan özellikle Kuzievend aşiretinden olanların onda bir kısmı Tahran'ın muhtelif köylerinde göçebe olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.⁶⁵⁸ Hudâbende'ye göre Tahran'da yaşayan en meşhur Yâresân aşiretleri Müşa'şa'lar ve Şâh Hayâs Hanedânlıklarıdır. Yâresân mensuplarının Tahran'da yaygın evleri bulunmakta, burada telif ettikleri eserler yoluyla kendi akidelerini insanlar arasında yaymaya çalışmaktadırlar.⁶⁵⁹

⁶⁵² Mokri, "Kürt Batniliği", *Êzidi-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 575.

⁶⁵³ Sultanî, "Miyandu-âb" bölgesindekilerin Gorânî kabilesinden olduklarını bildirmektedir. Sultanî, *Tarih-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 107.

⁶⁵⁴ Namiq, "Giriş" *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 25-26; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 58-59.

⁶⁵⁵ Sultanî, *Tarih-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 107.

⁶⁵⁶ Detaylı bilgi için bk. Jukovsky "İran'da Ehl-i Hak Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 100-101; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 59.

⁶⁵⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 59.

⁶⁵⁸ Jukovsky, "İran'da Ehl-i Hak Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 101.

⁶⁵⁹ Detaylı bilgi için bk. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 59.

Tahran ve çevresinde yaşayan Ehl-i Hakların tek bir hânedâna mensup edilmemesi gerekir. Çünkü Ehl-i Hak olarak tanınan topluluklar arasında On İki İmam Şîa'sına meyilli olan kabileler de mevcuttur.⁶⁶⁰ Yâresân mensuplarının bazı batınî fırkaları ve tasavvufî akımları kendilerinden saydıkları görülmektedir.

1.4.1.5. Mazenderân (Kelardeş)

İran'ın doğu illerinden biri olan Mazenderân'ın Kelardeş ilçesinde, Ali İlâhî ya da Aliyyullahî diye belirlenen kişilerin yaşadıkları bildirilmektedir. Bu kişiler, Mirî ve Âteş Bek Hânedânlıklarından sayılmışlar ve İran'ın batı bölgesinde yaşayan Ehl-i Hak mensupları ile benzetilmişlerdir.⁶⁶¹ Yaresân mensuplarının birden fazla Hânedânlığa ve farklı kabilelere ayrılmış olmaları sebebiyle bunlar farklı isimlerle tanınmıştır. Mesela Mazenderân'daki Ehl-i Haklara, "Hacevend" denilmiştir.⁶⁶² Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi adı geçen bölgelerde yaşamlarını devam ettiren ve bunların içerisinde Yâresân inancına bağlı olmamalarına rağmen bazı kesimler Ehl-i Hak mensuplarından sayılmıştır. Dolayısıyla yukarıda isimleri zikredilen bölgelerde yaşayan insanların tümünü Yâresân inancının mensubu olarak görmemek gerekir.

1.4.2. İran Dışında Oldukları İddia Edilen Yâresân Mensuplarının Yaşadıkları Bölgeler

Yâresân kaynaklarında geçen ifadeler ve bazı araştırmacılara göre İran dışındaki bazı ülkelerde de Yâresân mensupları vardır.⁶⁶³ Buna göre Yâresân inancı ilk olarak Sultan İshak'ın müritleri vasıtasıyla İran dışındaki bazı ülkelerde de yayılmıştır.⁶⁶⁴ Bu ve benzeri iddialara aşağıda sırasıyla yer verilecektir.

⁶⁶⁰ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 107.

⁶⁶¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 59.

⁶⁶² Gordlevsyky, "Karakoyunlu", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 384.

⁶⁶³ Namiq, "Giriş", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 25-26.

⁶⁶⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 2-3.

1.4.2.1. Irak

Irak'ın Kerkük, Süleymaniye, Musul, Halep, Mendilî, Hânekîn gibi bölgelerinde Yâresân mensuplarının var oldukları ileri sürülmektedir.⁶⁶⁵ Adları geçen bölgelerde yaşayanlara “Kâkâî ya da Kâkâiyye” denilmiştir.⁶⁶⁶ Kâkâîlerle İran'daki Ehl-i Haklar arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen bunların inanç ve kültür açısından pek çok benzeyen yönlerinin olduğu bildirilmektedir.⁶⁶⁷ Musul ve Hânekîn gibi şehirlerde Yâresân'ın bazı önde gelen kişilerinin kabirleri bulunmaktadır.⁶⁶⁸

1.4.2.2. Türkiye

Yâresânîlik hakkında gerek cemaat içi gerekse dışı müellifler tarafından telif edilen bazı eserlerde Türkiye'de yaşayan “Alevî⁶⁶⁹ ve Bektaşî” tarikatının bu cemaatin bir kolu olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁷⁰ Bu müelliflerden biri olan Hudâbende Alevîler-Bektaşîler'in İran'ın Nişabur bölgesinden çıkan Yâresân toplumunun bir kolu olduğunu iddia eder. Ayrıca Kafkas⁶⁷¹ coğrafyasındaki Bektaşîler de “Ehl-i Hak” ve “Ali-İlahî” fırkalarından sayılmışlardır.⁶⁷² Segal, Ehl-i Hak'ın (Yâresân) farklı kollara ayrıldıklarını öne sürmüştü ve bunlardan birinin Ali-İlahîler olduğunu ifade etmiştir. O ayrıca Güney Kafkasya'daki ve Aras'ın güney kıyasındaki Ali-İlahîlerin inançları ile Mazenderân ve İran'ın diğer bölgelerinde yaşayan Ali-İlahîler arasında bazı farklılıkların olduğunu da bildirmiştir.⁶⁷³

Yâresân'ın bazı temel kaynaklarında geçen ifadelerle göre isimleri yukarıda geçen ülkelerde ve bölgelerde yaşayan Alevî-Bektaşî tarikatının ilk dinî önderlerinde aslında Yâresân mensupları oldukları ifade edilmektedir.⁶⁷⁴ Bu kişiler vasıtasıyla

⁶⁶⁵ Mokri, “Kürt Batınlığı”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 575.

⁶⁶⁶ Metin Bozan, “Ehl-i Hak (Yâresânîlik)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2020) 2/130-131.

⁶⁶⁷ İzady, “Kürtlerin Din ve İnanç Yapısı”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 520; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 59.

⁶⁶⁸ Sultanî, *Târîh-i Hânedânhâ-i Hakikat*, 163-164.

⁶⁶⁹ Alevîler hakkında geniş bilgi için bk. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklara Göre Alevîlik*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1. Baskı 2010), 1-355.

⁶⁷⁰ Belyayev, “Alevîler, Ali-İlahîler”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 448-450; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 60; Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 87.

⁶⁷¹ Detaylı bilgi için bk. Fatma Ahsen Turan, “Arnavut'taki Bektaşî Tekkeleri”, *IV. Uluslararası Alevîlik-Bektaşîlik Sempozyumu*, ed. Orhan Kurtoglu vd.(Ankara: Bildiriler Kitabı, 2018), 633-648.

⁶⁷² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 60; Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 87.

⁶⁷³ Detaylı bilgi için bk. Segal, “Ali-Allahîler”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 157.

⁶⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Velî ve yârânları kastedilmektedir. İshak vd. “Bârgah Bârgah”, *Serencâm*, 149-150.

Yâresân inancı günümüz Türkiye'sinin farklı coğrafyalarına yayılmıştır.⁶⁷⁵ Bu iddialara bakıldığında Türkiye'deki Alevî-Bektaşîler ile Ehl-i Hakların (Yâresân) aynileştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak bize göre Türkiye'deki Alevî-Bektaşîler ile Ehl-i Haklar arasında bazı benzer noktalar bulunmakla birlikte iki tarikatın aynı kökene sahip olduğuyla ilgili iddiayı tam olarak destekleyecek deliller bulunmamaktadır.

1.4.2.3. Suriye

Suriye'deki Nusayrîler ve Dürzîler,⁶⁷⁶ Yâresân mensuplarından sayılmışlardır.⁶⁷⁷ Daha önce ifade edildiği gibi Yâresân mensupları Ali'yi seven bazı Şîfî fırkalarını kendilerinden saymışlardır. Fakat Suriye'de bulunan Nusayrî fırkasının Ehl-i Haklara benzetilmesinin temel dayanaklarından biri mezkûr fırkaların Hz. Ali'yi Allah'ın yeryüzündeki tecellilerinden biri saymış olmalarıdır.⁶⁷⁸ Çünkü bazı iddialara göre, Yâresân'ın ilk kurucularından biri Hz. Ali'nin kölesi denilen Nusayr'dır.⁶⁷⁹ Zira isimleri yukarıda geçen fırkalar Ehl-i Hak mensuplarından sayılmış olmalarına rağmen mezkûr fırkalar aşırı Şîa'nın ayrı kolları oldukları bilinmektedir.

1.4.2.4. Afganistan

Serencâm'ın "Barge Barge" bölümünde Pir Ahmed Genceî,⁶⁸⁰ tarafından söylenen bir şiirde Afganistan'ın başkenti olan Kabil şehrinden söz edilmekte ve Yâresân düşüncesinin varlığından bahsedilmektedir. Bu iddiaya göre Afganistan'da bulunan Yâresân Cemaati'ne bağlı kişiler Pir Âli'nin müritlerinden sayılmaktadırlar.⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 149-150; Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 404-409.

⁶⁷⁶ Dürzîler'in Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi sevmedikleri bildirilmektedir. Geniş bilgi için bk. Aytakin Şenzeybek, *Ana kaynaklarına göre Dürzîlik*, (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 313-323. Ancak Ehl-i Haklar, Hz. Ali'yi Tanrı'nın tecellisi olduğuna inanırlar. Bu sebeple Ehl-i Hak ile Dürzîler arasında temel esasta fark olduğu görülmektedir.

⁶⁷⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 60; Kubâdî, "Fırka-i Ehl-i Hak", 87.

⁶⁷⁸ Belyayev, "Aleviler, Ali-İlâhîler", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 448.

⁶⁷⁹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 31-32.

⁶⁸⁰ Pir Ahmed Genceî, Sultan İshak'ın müritlerindedir. Safizâde, "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, (212. dip), 159.

⁶⁸¹ İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 159-160.

Hüseyin Abdalî, Afganistan'ın Nûrîstân bölgesinde de Aliyyullâhî ismiyle bilinen insanların yaşadıklarını iddia etmektedir.⁶⁸² Ayrıca Herât ilinde “Hakikatin insanları” ismiyle bilinen Ehl-i Hak düşüncesine bağlı kişilerin var oldukları da ileri sürülmektedir.⁶⁸³ Afganistan'daki İsmâîlîler ve diğer bazı Şîa fırkaları Ehl-i Hak düşüncesi içerisinde kabul edilmeye çalışılmıştır.⁶⁸⁴

1.4.2.5. Avrupa ve Amerika

Yâresân Cemaati'nin, Amerika (ABD) ve Avrupa (Almanya, İngiltere ve Fransa) kıtalarında da sayıları az da olsa taraftarlarının ve bunları temsil eden bazı derneklerin bulunduğu öne sürülmektedir. Bu ülkelerdeki temsilcilerin başında ise Nur Ali İllâhî ailesinin bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁸⁵

1.5. Ehl-i Hak Cemaati'nin Mukaddes Mekânları

Yâresân Cemaati'nin önem verdiği bir diğer konu, cemaat mensupları tarafından belirlenen bazı özel mekânlardır. Aşağıda açıkladığımız bu mekânlar Yâresân mensuplarının mukaddes ziyaretgâh ve ibadet hanelerdir.⁶⁸⁶

1.5.1. Perdiverî ya da Purdiverî

Perdiverî ya da Purdiverî kelimesi, Gurânî ve Havramanî⁶⁸⁷ lehçelerinde “köprü'nün bu tarafı”⁶⁸⁸ ya da “köprü'nün diğer tarafı”⁶⁸⁹ anlamlarına gelmektedir. Nur Ali İllâhî'ye göre Kürtçe bir kelime olan Perdiverî ya da Purdiverî'nin aslı ise Pired-iver'dir. Pired (Perd), köprü ve iver (ver) ise diğer taraf demektir. Buna göre Perdiverî, köprü'nün bu tarafı anlamındadır.⁶⁹⁰ *Serencâm*'da Perdiver şeklinde geçmektedir.⁶⁹¹ Bu yüzden çalışmamızda, Perdiver ya da Perdiverî yazılış şeklini kullanmayı tercih ettik.

⁶⁸² Abdalî, *Şi'âyân-ı Afganistan*, 81.

⁶⁸³ A. M. Menteşşavili, “Ehl-i Hak (Ali-İllâhî, Kakai)”, çev. Mehmet Demir, *Êzedî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 438.

⁶⁸⁴ Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 87.

⁶⁸⁵ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 61; Kubâdî, “Fırka-i Ehl-i Hak”, 87.

⁶⁸⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 61.

⁶⁸⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 173.

⁶⁸⁸ İllâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43; Hocaeddin, *Sersepordegân*, 119.

⁶⁸⁹ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 5.

⁶⁹⁰ İllâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43.

⁶⁹¹ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 111, 132, 149.

Günümüzde Perdiver, İran sınırları içerisinde Kirmanşâh vilayetine bağlı olan Pâve Şehri ile Nevsud Şehri'ne yakın özel bir mekânın adıdır. Sultan İshak'ın kabrinin de Perdiver'de olduğuna inanılmaktadır.⁶⁹² Buna göre Perdiver, İshak'ın anlaşmasını Sirvân Nehri (Gorân'ın Kuzey Doğusunda)⁶⁹³ üzerindeki bir köprünün diğer tarafında yaptığının inanılan mukaddes bir mekânın adıdır.⁶⁹⁴ Bu inanca göre “elest bezminde” başlayan ve farklı dönemlerde bazı kişiler vasıtasıyla yenilenmiş sözleşme 7./13 yüzyılın başlarında Sultan İshak'ın liderliğinde Perdiver'de tekrar yenilenmiştir. Adı geçen anlaşma Sultan İshak'ın liderliğinde yapılan yedinci (son) anlaşma olarak bilinmekte ve anlaşmanın şartlarının kıyamete kadar geçerli olacağına da inanılmaktadır.⁶⁹⁵ Konuyla ilgili *Serencâm*'in içerisinde Sultan İshak'a atfedilen bir şiirde şöyle ifadeler geçmektedir: “Ey Pir (Bünyâmin)! Anlaşma sağlandı (söz verildi). Yedilerin makamlarına da şahitlik edildi.⁶⁹⁶ Anlaşmayı yaptığımıza göre artık Yârânlar rahat ve tevazulu bir şekilde cemde otursunlar. Ey Yârânlar! Yedilerin sözlerine güvenin ki bundan sonra yolunuzdan sapmayasınız. Sözleşme kıyamete kadar geçerlidir. Eğer bundan sonra sayısız Hudâvendigâr gelmiş olsa da (onlarla sözleşme yapmayın) Şâh'a (Sultan İshak) ve Pir'e (Bünyâmin) yaptığımız anlaşmadan vazgeçmeyin.⁶⁹⁷ Çünkü ben (İshak) Perdiver'de Yâresân inancını yeniden kurdum ve buna herkesin uymasını emrediyorum. Hiç kimse benim yolumu (Yâresân inancını) parçalamaya kalkmasın ve bu yoldan ayrı düşmesin. Bu yolda doğru olun ki Hudâvendigâr sizi affetsin.”⁶⁹⁸

⁶⁹² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 173.

⁶⁹³ Adı geçen Sirvân Nehrinde daha önce Şâh Huşin, dinin (Yâresân âyininin) esaslarını açıklamış ve yoldaşları ile sadakat akdini gerçekleştirmiştir. Fakat bu esaslar daha sonra Sultan İshak tarafından yenilenmiştir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, (146. dip), 278,

⁶⁹⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 278.

⁶⁹⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43.

⁶⁹⁶ İlâhî'ye göre Sultan İshak, “Hudâvendigârî sözleşmesini” yenileyerek sözleşmede kendi dönemindeki Yediler'in görevlerini de yeniden belirlemiştir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43-45, 333.

⁶⁹⁷ İshak, yârânlarına bundan sonra yeni bir anlaşmanın yapılmayacağını söylemiştir. İshak vd. “Devre-i Çihilten”, *Serencâm*, 485; İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 559.

⁶⁹⁸ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 283-284.

Nur Ali İlâhî, Sultan İshak'ın mezkûr anlaşmasını “Beya-bes”⁶⁹⁹ adı ile de tanımlamıştır.⁷⁰⁰ İlâhî, anlaşma dönemlerini şu şekilde sıralamaktadır: 1. Ruhânî âleminde Allah'ın, Yâresân Yârânlarından söz aldığı anlaşma olup buna “Beya-bes’î Hudâvendigârî” denilir. 2. ve 3. Sözleşmeler Tanrı'nın, Cân ve İbn Can'dan aldığı sözdür.⁷⁰¹ 4. İnsanoğlunun (Hz. Âdem ve Havva'nın) yaratılışıyla başlayan ve bu varlıkları Allah'a vermiş oldukları sözdür. 5. Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed dönemine kadar olan süreçte yapılan sözleşme ve daha sonra Hz. Ali ile yapılan sözleşmedir. 6. Sac-ı Nârî⁷⁰² denilen sözleşme ve kıyamete kadar sürecek olan yani Perdiverî sözleşmesidir.⁷⁰³ Nur Ali İlâhî, İshak'ın yenilediği bu son anlaşmanın şartlarını üçe bölmüştür. Bunlardan ilki Perdiver'de İshak tarafından söylenen ve yapılması zorunlu olan temel esaslardır. İkincisi, Perdiver anlaşmasından sonra ve İshak'ın da hayatta olup onay verdiği bazı fikhî meselelerdir. Üçüncüsü ise İshak'tan sonra Yâresân mensuplarının önde gelen kişileri tarafından zamanın ortaya çıkardığı problemlere çözüm üretmek için söylenen hükümlerdir. Son iki hükmün yapılması zorunlu olmayıp bunlar müstehap niteliğinde olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁴

Serencâm'da geçen bir ifadeye göre Perdiver, “Sırat köprüsü” demektir.⁷⁰⁵ Safizâde, Yâresân'ın bu inancının Zerdüştlükten etkilenmenin bir tazhürü olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰⁶ Zerdüştlük âyinlerinde geçen “Çinüt pertev (Sırat köprüsü)”⁷⁰⁷

⁶⁹⁹ “Beya-besi Perdiverî” şeklinde de ifade edilmektedir. Farsça kökenli olan “Beya” ve “bes” şeklinde iki kelimeden oluşmaktadır. “Beya” sözcüğü, “odanın kapısı, sarayın kapısı, içi dolu”, “bes” ise “yeter, çok, fakat” anlamlarına gelmektedir. Zikredilen kelimelerin anlamlarını birleştirilerek: “Âhret sarayında hakikat evinin kapısıdır ki bu kapı hakikatın çok faydalı sırlarıyla doludur ve kat’i/kesin olarak kifayet edecektir. Allah'ın emriyle meftûh olacaktır” denilmektedir. Diğer bir ifadeyle “Beya-bes” kelimesi Ehl-i Hak açısından, “Bey’at edilen sözün kesin olması, yeterli olması, Ehl-i Hakk’ın esas kanunları” anlamlarına geldiği bildirilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 18.

⁷⁰⁰ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 43.

⁷⁰¹ İlâhî, Âdem'in yaratılışından önce yeryüzünde “Cân ve İbn Can” ifadeleriyle anılan bazı varlıkların yaşamış olduklarını iddia etmektedir. Konuyla ilgili Kur’ân’ın bazı âyetleri delil olarak gösterilmektedir. Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 200-201.

⁷⁰² Farsça ve Arapça iki sözlükten oluşan “sac” yuvarlak demir ve “nâr” ise ateş demektir. Buna göre Sac-ı nârî, “üzerinde ekmek pişirilen ateşli demir” anlamına gelir. Yâresân inancına göre Sac-ı nârî, “nurun çıktığı yer” (Çeşme-î Hurşid) demektir. Buna göre Sac-ı nârî, Tanrı ile Yâresân mensupları arasında ruhanî âlemden gerçekleşen sözleşmedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 18-19.

⁷⁰³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 44-45.

⁷⁰⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 391.

⁷⁰⁵ Safizâde, “Bârgéh Bârgéh”, *Serencâm*, (243. dip), 168.

⁷⁰⁶ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 5.

⁷⁰⁷ *Yesna Bahşî az Kitabı Avesta*, thk. İbrahimî Pur Davud, (Tahran: Esatir, 1387/2008), 71; *Hurde-i Avesta Bahşî az Kitabı Avesta*, thk. İbrahimî Pur Davud (Tahran: Esatir, 1386/2007), 183.

kelimesi İran'ın dağlarından birinin adıdır.⁷⁰⁸ Buna göre ölen kişilerin ruhları⁷⁰⁹ dördüncü gününün sabahında adı geçen köprü'nün üzerinden geçer.⁷¹⁰ Ölen kişi dünyada iyi amel işlemiş ise onun ruhunu köprü'nün başında güzel yüzlü bir kızın karşılayacağına ve onun yardımıyla köprü'den geçerek cennete gireceğine inanılmaktadır. Ancak kişi dünyada kötü amel işlemiş ise onun ruhunu çirkin bir kadının karşılayacağına ve köprü'den geçemeyerek cehenneme atılacağına inanılmaktadır.⁷¹¹ Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Yâresân'daki Perdiverî inancının Zerdüştlükten esinlenerek oluşturulduğu görülmektedir.

Perdiver, Sultan İshak tarafından Yâresân inanç esaslarının oluşturulduğu kutsal bir mekân olması sebebiyle Yâresân mensupları için ayrı bir öneme sahiptir.⁷¹² Perdiver, İshak'ın vefatından sonra Yâresân mensuplarının kiblesi olarak kabul edilmiştir.⁷¹³ Hudâbende Perdiver'in kutsiyetiyle ilgili Yâresân mensupları arasında farklı görüşler bulunduğunu bildirir. Bu farklılıklar genel anlamda üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre kible'nin herhangi bir yönü olmayıp Ehl-i Hakların kiblesi insanların kalpleridir. İkinci görüşe göre Tanrı'nın evi olan ilk kible (Mekke) Ehl-i Hakk'ın da kiblesi sayılmaktadır. Buna göre Sultan İshak'ın kendisi de hacca gitmiş ve kendi müritlerini de oraya gitmeleri için tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak İshak, fakirlikten dolayı hacca gidemeyenlerin umre için Perdiver'e gitmelerini söylemiştir. Üçüncü görüşe göre ise Sultan İshak'tan sonra Yâresân mensuplarının kiblesi Perdiverî'dir.⁷¹⁴ Dolayısıyla Sultan İshak'ın Yâresân inanç esaslarını korumak ve sürdürmek için Perdiver çok büyük bir öneme sahiptir. Adı geçen mekân Yâresân mensuplarının geneli açısından âdeta Müslümanların kiblesi ile kıyaslanmaktadır.

1.5.2. Bünyâmin'in Kabri

Sultan İshak'ın yedilerinden biri olan Pir Bünyâmin'in kabri de Yâresân mensupları açısından "kutsal" mekânlardan biridir. Bu mekân, Kerend-i Ğarb'ta olup

⁷⁰⁸ Safizâde, "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, (243. dip), 168.

⁷⁰⁹ Yâresân inancına göre ruh, bin defa beden değiştirdikten sonra son bedenini ölümünü müteakip üç gün o cesedin üzerine durur. Safizâde, "Devre-i Çihiltên", *Serencâm*, 391-392.

⁷¹⁰ Ölen kişilerin ruhlarının Perdiver'den geçeceklerine inanılmaktadır. Safizâde, "Devre-i Çihiltên", *Serencâm*, 391.

⁷¹¹ *Hurde-i Avesta Bahşî az Kitabı Avesta*, 183.

⁷¹² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 174.

⁷¹³ Ceyhunâbâdî, "Huld", *Hakku'l-Hakâyik*, 359; Hocaeddin, *Sersepordegân*, 119.

⁷¹⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 172-173.

Yâresân mensuplarının ziyaretgâhlarındandır.⁷¹⁵ Aynı mekânın civarında, Seyyit Bereke, Pir Musa gibi kişilerin kabirleri de bulunmaktadır.⁷¹⁶

1.5.3. Baba Yadigâr'ın Kabri

Baba Yadigâr'ın kabri, Kirmanaşâh Velayetinin Dalahû Dağları'nın “Serâne” isimli bölgesindedir.⁷¹⁷ Adı geçen bölge Yâresân mensuplarının en çok ziyaret ettikleri mekânlardandır. Yeşilliği ve güzel doğasıyla mezkûr bölge yaz aylarında özellikle Nevruz Bayramı'nda başta Ehl-i Haklar olmak üzere diğer bazı insanlar tarafından da tercih edilen mekânlardan biridir.⁷¹⁸ Ceyhunâbâdî, Baba Yadigâr'ın Allah'ın dünyadaki tecellilerinden biri⁷¹⁹ ve mezarının Yâresân mensuplarının kiblesi (mukaddesi) olduğunu iddia etmektedir.⁷²⁰ Baba Yadigâr'ın kabrinin olduğu mekânın etrafında Sultan İshak'ın yârânlarından Seyyit Derviş, Şâh İbrahim, Seyyit Rıza Bek ve Davud-u Kebud-Suvâr gibi kişilerin mezarlarının da olduğu belirtilmektedir.⁷²¹

1.5.4. Âteş Bek'in Kabri

Yâresân taraftarlarının ziyaret ettikleri mekânlardan bir diğeri de Âteş Bek'in kabridir. Daha önce de belirtildiği gibi Âteş Bek'in 11./17. yüzyılda vefat ettiği söylenmektedir.⁷²² Âteş Bek'in kabrinin Kirmanaşâh bölgesinde bulunan “Harsîn” ve “Gerebân” denilen köylerde olduğu belirtilmektedir. Bu bölgenin Âteş Bek Hânedânı'na ait olduğu fakat günümüzde “Meşa‘şe‘î Hânedânı” tarafından idare edildiği aktarılmaktadır.⁷²³

1.5.5. Nur Ali İlâhî'nin Kabri

Nur Ali İlâhî daha önce ifade edildiği gibi Şâh Hayâs Hânedânlığı silsilesine bağlı olan bir ailede doğmuştur. O, Yâresân Cemaati içerisindeki reformcu kişiliğiyle tanınan biridir. İlâhî, Şâh hükûmeti döneminde İran'da belli bir süre savcılık görevinde

⁷¹⁵ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 61.

⁷¹⁶ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 63.

⁷¹⁷ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 69.

⁷¹⁸ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 62.

⁷¹⁹ Ceyhunâbâdî, “Huld”, *Hakku'l-Hakâyik*, 401-402.

⁷²⁰ Ceyhunâbâdî, “Cenân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 527.

⁷²¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 62.

⁷²² Âteş Bek'in, kuş (şahbâz) olup göçe çıktığı da iddia edilmektedir. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 62.

⁷²³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 62-63.

bulunmuş ve 1353/1974 yılında vefat etmiştir. İlâhî'nin kabri Tahran'ın "Haştgerd" yani Savucbelağ denilen bölgesindedir. Bu bölge, Yâresân mensupları, özellikle Şâh Hayâs Hânedânlığı tarafından ziyaret edilen bir mekândır. İlâhî'nin düşünceleri İran dışındaki bazı ülkelerde yaşayan Yâresân mensupları tarafından desteklenmiştir. Onun doğumunun yüzüncü yıldönümü (1374/1995) münasebetiyle, ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin başkentlerinde Ehl-i Haklar tarafından anılmaktadır.⁷²⁴

Yâresân mensuplarına ait diğer bazı ziyâretgâhlar da mevcuttur. Bunların en önemlileri şunlardır: "Kengâver Şehrinin Kazvin ilçesinde bulunan Seyyit Ferzi Hamûş⁷²⁵ ve Şeyh Emiri Zûleyî'nin⁷²⁶ kabirleri, Sahne vilâyetinin Ceyhûnâbâd ilçesinde bulunan Nimetullah Ceyhûnâbâdî'nin kabri, Sankar İlçesinin Karakaç köyünde bulunan Hacı Baveysi'nin kabri, Kerend-i Gehvâre'nin köyünde bulunan Timurbân Yârânî'nin kabri, Gilân-i Ğarb Haydariye köyünde Baba Haydar'ın kabri, Kerend-i Ğarb'ın Dâlâhû Dağlarında bulunan Behlül Mağarası ve Serpol-i Zahâb bölgesinde bulunan Davud Mağarası, Yâresân mensuplarının ziyâret için gittikleri mekânlardır.⁷²⁷ İsimleri yukarıda zikredilen yerler Yâresân mensupları için, değerli ziyâretgâhlar olmakla beraber Perdiver bölgesi en önemli mekândır. Dolayısıyla Perdiver, Yâresân mensuplarının geneli tarafından kutsal kabul edilen bir mekândır.

⁷²⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 64.

⁷²⁵ Seyyit Ferzi Hamûş, 11-12./16-17. yüzyıllarda yaşamıştır. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 56; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 149.

⁷²⁶ Zûleyî 1125/1713 yılında Kazvin'de vefat etmiştir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 147.

⁷²⁷ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 64-65.

İKİNCİ BÖLÜM

YÂRESÂN (EHL-İ HAKK) CEMAATİNİN İNANÇ VE İBADET ESASLARI

Yâresân (Ehl-i Hak) düşüncesine göre kâinat yaratılmadan önce yani zaman ve mekân yok iken İlâhî Zât, özgür iradesiyle, ilk önce kendi nurunu ortaya çıkarmak istemiş ve daha sonra bu nurdan manevi hayat ile maddi hayatı yaratmıştır. Zât'ının idrak edilmesi imkânsız olan İlâhî Zât, önce kendi nuruyla Ezeli Deniz'e (İlâhî Zât'ın sırrına)⁷²⁸ zuhur etmiş ve İnci'ye⁷²⁹ dönüşmüştür.⁷³⁰ İnci'nin içinde olan bu nurun ismi ise "Ya"⁷³¹ olduğu iddia edilmiştir. Daha sonra, yaratılan bütün varlıkların bu İnci'nin nurundan (parçalarından) ortaya çıktığına inanılmaktadır. Yâresân inancına göre önce manevi hayat daha sonra maddi hayat yaratılmıştır. Buna göre, tek olan Allah'ın zatının bilinmesi ve idrak edilmesi yaratılmış varlıklar açısından imkânsızdır. Bu yüzden O, İnci'ye tekrar zuhur etmiş ve O'nun nurani parçalarından manevi bazı varlıklar yaratmıştır. Bu parçalardan önce Cebrâil'i akabinde ise diğer altı kutsal varlığı yaratmıştır. Yıllar geçtikten sonra bu yedi yaratılmış varlık Ya isminde olan

⁷²⁸ Deniz kavramı *Serencâm*'da "İlâhî Zât'ın sırrı" anlamında da kullanılmıştır. İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 250; *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir iddiaya göre Hakikate ulaşmanın beşinci merhalesi, kişinin İlâhî Zât'ın Nuru ile birleşen Deniz'den (İlâhî Zât) bir parça konumuna gelmesidir. Geniş bilgi için bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1413. Sözler)*, 1/435-436. Su kavramı, Hallac-ı Mansur düşüncesi açısından da önem arz eden bir semboldür. Yani su kavramı, "sonsuzluğun derin denizi, sonsuz anlayış denizi" şeklinde kullanılmıştır. Bk. Hallac-ı Mansur, *Tavasın 'Enel Hak'*, çev. Yaşar Güneç, (İstanbul: Yaba Yayınları, 2020), 30. Su kavramının Avesta'da da övülmektedir. Buna göre "eski İran'da çok kutsanan öğelerden su, Zerdüş inançlarında ikinci kutsaldır." Diğer bir ifadeyle su, "evrenin düzeninde yaratıcı rol ve tanrısal özellik taşıdığına inanılan bir öğedir." Su kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Nimet Yıldırım, "İran Mitolojisinde Su, Su ile İlgili Kutsallar ve Törenler", *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsî'ye Sadi'den Şamlûya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, ed. Özge Uysal, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, İkinci Basım 2019), 47-73.

⁷²⁹ İran'ın kadim inançlarına inanan halklarda olduğu gibi Yâresân'da da inci bekâretin sembolüdür. İran mistisizminde incinin ruhanî doğuş ve bilincin sembolü olduğuna inanılmaktadır. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 134

⁷³⁰ Diğer bir efsaneye göre Tanrı, beyaz bir inci yarattı ve kırk bin yıl boyunca onun içinde dinlendikten sonra tekrar onun içinden çıktı. Detaylı bilgi için bk. Roger Lescot, *Yezidiler*, çev. Ayşe Meral, ed. Abdullah Keskin, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001), 50-52.

⁷³¹ Hemzeh'ee'ye göre buradaki "Yâ", "Yar" kelimesinden gelmektedir. Çünkü Tanrı'nın yoldaşları da "Yar" ismiyle anılmaktadır. Buna göre "Yar" kelimesinin son harfi olan "r" zaman içinde kaldırılmış ya da daha anlamlı olması için "Ya" kelimesine "r" harfi eklenmiştir. Çünkü Yâresân mensupları, dua ve törenlerinde şu ifadeyi kullanırlar: "Evvel ve Âhir Yar'dır." Hemzeh'ee'ye göre buradaki "Yar" ile büyük ihtimalle İlâhî Zât'ın ilk tecellisi anlamındaki "Ya" kastedilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 73.

İlâhî Zât'tan kendisini ortaya çıkartmasını ve kâinatı da yaratmasını istemişlerdir. Bunun üzerine İlâhî Zât, bu isteklerin kabul olması için ilk yaratılan Yedi varlığın kendisine bazı sözleri vermeleri gerektiğini söylemiştir. Yediler, İlâhî Zât'ın söylediği şartların hepsini kabul ederek kendisine söz vermişlerdir. Ya biçiminde olan İlâhî Zât'ın nuru bu defa “Havendigâr” ya da “Hudâvendigâr”⁷³² ismiyle ortaya çıkmış ve kâinatı sırasıyla yaratmaya karar vermiştir.⁷³³ Eşi ve benzeri olmayan İlâhî Zât, dünyadaki bütün hayırlı, bereketli, iyi ve güzel olan şeylerin örneğidir. Tek olan İlâhî Zât, güneşi, ayı döndüren, yağmuru yağdıran, suyu, toprağı, ateşi ve bütün canlıları yaratandır. O, insanların hidayete ermesi için peygamberleri ve evliyaları gönderendir. Zira insanların, tevhid inancına⁷³⁴ ulaşmaları için “marifeti” elde etmeleri gerekir. Marifeti elde etmek için ise kalp gözünün açılması gerekir. Bu yüzden insanların, peygamberlere, evliyalara ve pirlere boyun eğerek Yâresân düşüncesine mensup olmaları gerekir. Dolayısıyla bu düşünceye göre, hakikatin yolu, “şeriat, tarikat ve marifet” süreçlerinden geçmektedir.⁷³⁵

2.1. Yâresân'ın Tevhid İnancı

Yâresân mensupları, eşi benzeri olmayan ve tek olan Allah'a inandıklarını, yaratılan her şeyin O'nun nurundan zuhur ettiğini⁷³⁶ ifade etmektedirler.⁷³⁷ *Serencâm*'da geçen bir ifadeye göre, tek olan Allah'ın Zât'ını ve cevherini kimse göremez ve tanıyamaz.⁷³⁸ Nur Ali İlâhî, Ehl-i Hakk'ın esasının “Tevhid anlayışı”⁷³⁹ üzerine kurulduğunu ifade etmektedir. Buna göre, insan ilk önce kendini bilmeli ve

⁷³² Farsçada Tanrı anlamına gelen Hudâvendigâr, Yezidî inancında Tanrı'nın bin bir isminden en mükemmeli olan “Hudâ” adından türetildiği ileri sürülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz, “Yezidilik”, *Başlangıçtan günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 740-741; Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 410.

⁷³³ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 30.

⁷³⁴ “Bütün eşyada Tanrı'nın görünmesine tavid inancı, aksine ise müşriklik” denilmektedir. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Âsârü'l-Hak* (726. 734. 755. Sözler), 1/209, 213, 218.

⁷³⁵ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 30.

⁷³⁶ Yâresân İnancına göre İlâhî Zât'ın nuru bütün varlığa zuhur etmiştir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 28-32), 3; İlâhî, *Âsârü'l-Hak* (725. Sözler), 1/208.

⁷³⁷ Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 30-31; Ceyhunâbâdî, “Giriş”, *Hakku'l-Hakâyik*, 2-3.

⁷³⁸ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 130.

⁷³⁹ Tevhid kavramı ile ilgili geniş bilgi için bk. Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18-20.

daha sonra Yaratanını bilmelidir.⁷⁴⁰ Diğer bir deyişle, insan bu hayatta nereden geldiğini, niçin geldiğini ve gelme sebebinin ne olduğunu farkına varırsa ilk önce kendini ve daha sonra Yaratanını tanımış olur.⁷⁴¹ Yani insanın kendisini ve Yaratanını tanıması ilk merhale olarak belirlenmiş ve bu merhalenin kemâl merhalesine⁷⁴² giriş olduğu öne sürülmüştür.⁷⁴³

Nur Ali İlahî, Ehl-i Hakk'a mensup olan bazı kişilerin görüşlerinin tevhid inancına ters düştüğünü söylemiştir. Böyle görüşlerin ortaya çıkma sebebinin, bu kişilerin tevhid inancı hakkında cahil olduklarından ya da bu konuyla ilgili hatalı bilgiye sahip olmalarından kaynaklandığını ifade etmiştir. İlahî, bilinçli Ehl-i Hak mensuplarının müşrik⁷⁴⁴ olmayıp “tevhid ehli olduklarını öne sürmektedir.”⁷⁴⁵ O, dinin temel esasının tevhid inancından oluştuğunu ve Tanrı'nın, tek, benzersiz, doğmamış, ölmeyen ve her şeyin ilki olduğunu beyan etmiştir.⁷⁴⁶ İlahî, bu konuyla ilgili sözlerini şöyle devam ettirmiştir: İlahî Zât'ın nuru, her şeye tecelli etmektedir. O, hiçbir zaman kapalı ve gizli değildir. Zira gönlü kemale (Hakka) ulaşanlar, yaratılanlara baktıklarında Tanrı'yı (nuru) görürler. *Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır.*⁷⁴⁷ âyetini delil getirmektedir. Fakat İlahî, Allah'ın, açığözle (dünya gözüyle) görünmesinin, O'nun kendi ifadesiyle⁷⁴⁸ imkânsız olduğunu da vurgulamıştır.⁷⁴⁹ Dolayısıyla zâhiren görülemeyen ve bilinemeyen Allah, ilk başta kendi nurunu ortaya çıkarmış ve daha sonra kâinatı yaratmıştır. İlahî'ye göre O'nun Zât'ının nuru, ilk defa inciye tecelli ederek Yâ ismiyle ortaya çıkmıştır.⁷⁵⁰

⁷⁴⁰ İlahî "من عرف نفسه فقد عرف ربه" hadisini Farsça bir ifadeyi şöyle aktarmıştır: به خود ای به خدا قسم که خود "خدائی". Yani "Kendine gel Tanrı'ya yemin olsun ki kendin Tanrı'sın". İlahî, *Âsâru'l-Hak* (728. *Sözler*), 1/209. Buradaki "Tanrı'sın" ifadesindeki amaç, "sen Tanrı'nın zuhurusun" demektir.

⁷⁴¹ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (729. *Sözler*), 1/209.

⁷⁴² Bu merhaleye "seyr-i tekâmül" de denilmektedir. Ruh ile beden birlikte kemale erişmiş olduklarında Tanrı'nın zuhuruna hak kazanmış olduğuna inanılmaktadır. Yani ruhun, farklı bedenlerde belirli süreçleri başarılı bir şekilde geçirdikten sonra o ruhun kemale ya da tekâmüle ulaştığına inanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 172-174.

⁷⁴³ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (729. *Sözler*), 1/211.

⁷⁴⁴ Ali İlahîler ya da İbn Sebe taraftarları kastedilmiştir. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 635.

⁷⁴⁵ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 177-178.

⁷⁴⁶ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 306.

⁷⁴⁷ Nisâ, 4/126.

⁷⁴⁸ A'raf, 7/143.

⁷⁴⁹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 310-311.

⁷⁵⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 332.

Buna göre, hiçbir şey yok iken Yâ ismindeki Zât, ezelde denizin dibinde bir incinin içerisinde ikamet etmekteydi.⁷⁵¹ Ardından Yâ, Hudâvendigâr biçiminde zuhur etti ve içinde kendi Zât'ının sergilenebildiği özel bir ruh yarattı.⁷⁵² Daha sonra Zât, bu özel ruha zuhur etti.⁷⁵³ Bu süreç Yâresân mensupları tarafından efsanevi hikâyelerle anlatılmaktadır. Hikâyeler ilk başlarda Yâresân mensupları arasında şifahi bir şekilde aktarılmıştır. Daha sonra bu hikâyeler, yazarlar ve kalamhanlar tarafından bazı ilaveler yapılarak yazıya geçirilmiştir.⁷⁵⁴ Bu sebeplerden dolayı Yâresân'ın Varlık ve Tevhid anlayışlarıyla ilgili temel kaynaklarında geçen ifadelerin karışık ve çelişkili olduğu görülmektedir. Aşağıda bu temel kaynakların içerisinde tevhid konusuyla ilgili anlatılan hikâyeler ve iddialar verildikten sonra, bunlarda bulunan karışık ve çelişkili ifadeler de açıklanmaya çalışılacaktır.

Nâme-i Serencâm'da tevhid konusu şöyle anlatılmaktadır: “O'nun Zât'ının cevherini hiç kimse gözle göremez ve tanıyamaz.”⁷⁵⁵ *Hakku'l-Hakâyik*'in mukaddimesinde ise İlâhî Zât şöyle tanımlanmıştır: “O, sonsuz, kerim, yaratan, rızık veren ve rahimdir. O, benzersiz, tek, kâdir ve azametli Yaratıcı'dır. O, her bilgi hakkında âlim ve ariftir. O, her mekânda hazır ve mevcuttur. O, rahman ve bağışlayandır. O, yazılan her şeye hâkim ve âdildir. O, bütün yaratılanların yani insanların, cinlerin, yer ve göğün özüdür.”⁷⁵⁶ Ceyhunâbâdî'nin diğer bir iddiasına göre O, her dönemde, her zuhurde (tecelli) ve her mekânda Zât'ın/cevherin elbisesini tenime giydirendir. Hakkı arıyorsan, O'nun Zât'ını bütün bedenlerde bulabilirsin.

⁷⁵¹ Detaylı bilgi için bk. Lescot, *Yezidiler*, 50-52.

⁷⁵² Nur Ali İlâhî, ruhu genel anlamda “melekutî ruh” ve “beşerî ruh” diye ikiye ayırmaktadır. Melekutî ruhların, Allah'ın yarattığı en özel ruhlar olduğu ve bunlar için özel bedenlerin de yaratılmış olduğu öne sürülmektedir. Beşerî ruhların ise normal bedenlere girdikleri söylenmektedir. Ayrıca Melekutî ruhlar da ikiye ayrılmaktadır. Buna göre beden ile beraber yaratılan melekutî ruh (normal ruh) ve bedenden bağımsız olarak yaratılan melekutî ruh ya da Ruhü'l-Kudüs'tür. Ruhü'l-Kudüs'ün gökte olduğu ve bunlar için özel bedenlerin yaratıldığı öne sürülmektedir. Bunların birleşmeleri İlâhî Zât'ın takdirine bağlı olduğu belirtilmektedir. Yani bu özel ruhların yaratıldıktan hemen sonra ya özel bir bedene girmeleri ya da milyonlarca yıl bedenden bağımsız olarak gökte kalmaları gerektiği iddia edilmektedir. Mesela Hz. İsâ'nın, Hz. Ali'nin ve Sultan İshak'ın ruhlarının melekutî ruhlar ve bedenlerinin de özel bedenler oldukları iddia edilmiştir. Fakat Nur Ali İlâhî aynı zamanda melekutî ruh ile beşerî ruhun iç içe olduğunu da öne sürerek Âdem'e üflenen ruhun da melekutî ruh olduğunu ve bu sebeple bütün bedenlerde melekutî ruhun bir izi olduğunu söylemektedir. Bu söyleme göre, iyi işler yapmış olanlarda bu melekutî ruhun izi öne çıkmış olur. Buna karşılık kötü işler yapanlarda melekutî ruhun izleri yok olmuş olur. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Âsârü'l-Hak (768-771. 797. Sözler)*, 1/224-225, 231.

⁷⁵³ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 151-152.

⁷⁵⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 81.

⁷⁵⁵ Sultan İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 130.

⁷⁵⁶ Ceyhunâbâdî, “Giriş”, *Hakku'l-Hakâyik (no: 6-9)*, 2.

Çünkü O'nun Zât'ı her şeye tecelli etmektedir.”⁷⁵⁷ “Varlık yaratılmadan önce, ne yer ne gök vardı. Gökte ne kürsü ne levh ne kalem, ne cennet ne ateş, ne huri ne de melek vardı. Ne yıldızlar ne güneş ne ay vardı. Yalnızca Yaratan'ın Zât'ı (Nuru) İnci'nin içinde vardı. O'nun dışında hiçbir canlı mevcut değilken, O'nun teklifi vardı. O'nun Zât'ı (Nur) İnci'nin içinde saklı idi. İnci de deniz kabuğunun içinde ve deniz kabuğu da denizin altındaydı.”⁷⁵⁸

Minorsky konuyla ilgili şu ifadeleri aktarmaktadır: “Bir zamanlar Dünya Şâh'ı (Tanrı) incinin (dür) içindeydi. O, yeşil semadan indi ve dünyaya gelerek, altı gün içinde Kaf'tan Kaf'a⁷⁵⁹ ya da başka bir ifadeye göre Kef'ten Ğayn'a (dağdan dağa)⁷⁶⁰ kadar tüm dünyayı yarattı ve onu yükseltti. O zamanlar ne levh, ne kalem, ne Âdem ve ne de Âdemoğulları vardı.”⁷⁶¹ Minorsky aynı eserin bir başka yerinde, buna benzeyen iddiaların Şâh İsmail Hâtâî tarafından söylendiğini de nakletmiştir.⁷⁶²

Hudâbende, tevhid konusuyla ilgili Yâresân kaynaklarında geçen ifadelerin net olmadığını ve bunların birbiriyle çeliştiğini bildirmektedir. O, Yâresân kaynaklarında İlâhî Zât'ın teklifiyle ilgili bazı ifadelerin olduğunu aktarmaktadır. Diğer bir deyişle Yâresân mensupları Tek varlığa inandıklarını ifade etmekle birlikte O'nun Zât'ının bütün varlığa tecelli etmiş olduğuna da inanmaktadırlar.⁷⁶³ Buna göre İlâhî Zât'ın, (Nur) bütünde ve parçada (kül ve cüzde) vardır.⁷⁶⁴ İbrahim Karaca'ya göre Ehl-i Hak inancının merkezinde tek bir tanrı var olup bu tanrının belli kişilerde zuhur ettiğine inanılmaktadır.⁷⁶⁵ Dolayısıyla Yâresân mensupları, eşi benzeri olmayan, bilinmeyen

⁷⁵⁷ Ceyhunâbâdî, “Giriş”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 17, 27), 3.

⁷⁵⁸ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 34.

⁷⁵⁹ Kaf Dağ'ı diye meşhurdur. Burası İran halk mitolojisinde efsanevi bir dağın adıdır ve Simurg (Hüma'ya ya da Tuğrul'a benzetilen kuş) denilen kuşun yuvasıdır. Zerdüştlük inancında adı geçen dağdan “Hara” ismiyle bahsedildiği aktarılmaktadır. Hamzeh'ee, *Yâresân*, (11. dip), 129, 138.

⁷⁶⁰ “Kef ve Ğayn” isminde yaratılan bu iki dağın sayesinde yeryüzünün sabitlenmiş olduğu iddia edilmiştir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 58.

⁷⁶¹ Minorsky, “İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 285-286.

⁷⁶² Detaylı bilgi için bk. Namiq, “İran'da Ehli Hak veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (204. dip), 285-286.

⁷⁶³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 82.

⁷⁶⁴ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 81.

⁷⁶⁵ Bk. İbrahim Karaca, “İran Ehl-i Haklar”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, 863; İbrahim Karaca, “Ehl-i Haklar'da Toplumsal İlişkiler”, *Academic Social Studies / Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar* Year: 4- Number: Special Issue (Özel Sayı) 1, P 51-54, Desember 2020.

ve görünmeyen yani tek olan Zât'a inandıklarını söylemekle birlikte O'nun, farklı bedenlere tecelli ettiğini ve böylece kendini ortaya çıkarmış olduğuna inanmaktadırlar.

2.2. Yâresân Akidesinde Tecelli

Tecelli inancı Yâresân akidesinin esasını oluşturmaktadır. Tek ve eşi benzeri olmayan Zât, kendini ortaya çıkarmak istemiştir. Bu yüzden O, ilk önce denizin içindeki İnci'ye tecelli etmiş ve Ya biçiminde uzun bir müddet orada kalmıştır.⁷⁶⁶ Su ve İnci kavramları, Yâresân düşüncesinin kozmik yaratılış miti açısından önem arz etmektedir. Bu kavramlarla ilgili olarak Mohammed Mokri, şu ifadeleri aktarmaktadır: Yaratılışın esası olarak kabul edilen su kavramı, Yahudilikte ve İslam'da⁷⁶⁷ olduğu gibi birçok eski dinde ortaktır. Yâresân inancına göre kendi topluluklarının embriyoları “kozmetik yumurta” olarak isimlendirilebilecek inci bu suların üzerinde yüzmüştür. Buradaki su sembolü, bütün gizli gücüyle yaşamı, sonsuz kutsallığı ve kutsal ruhun mekânını temsil eder. Bütün gerçeklikler bu suda ortaya çıkacaktır. Yâresân inancına göre evrensel olan kutsal su, yıkanıp saflaşmanın da sembolüdür.⁷⁶⁸ Daha önce de ifade edildiği gibi su ve denize atfedilen bu kutsallık, kadim Fars Dini olan Zerdüştlükte de önem arz etmektedir.⁷⁶⁹ Yaratılıştaki inci metaforunun mahiyetine Yâresân Cemaati'nin temel kaynaklarında yer alan bir anlatıyla açıklık getirilmiştir. Buna göre İlâhî Zât'ın nuru yaratılışın başlangıcında ilk olarak bir su damlasına tecelli eder. Akabinde bu su damlası, İlâhî Zat'ın nurunu temsil eden, deniz yüzeyinde bulunan ve kabukları açık bir İstiridye (kabuklu bir deniz ürünü) ile sembolize edilen varlığın içine düşer ve süreç içerisinde bu damla bulunduğu yerde inciye dönüşür.⁷⁷⁰ Bu anlatıda kullanılan su damlası, deniz, istiridye kabuğu, inci ve nihayetinde Yâ'nın ortaya çıkması İlâhî Zât'ın nurunun eşsizliğini ve değerini dünyevi bir anlatımla ortaya koymak için kullanılan sembollerdir. Mokrî, İstiridye'de bulunan

⁷⁶⁶ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 34-35; İbrahim Bahtıyârî, “Nekd ve Berresi Akaid Ehl-i Hak”, *Fasıl-nâme-i Tahassus-i Firak ve Edyân*, (ts.), 5/116.

⁷⁶⁷ Arşî, *su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur...* Hûd, 11/7.

⁷⁶⁸ Mokri, “Kürt Batniliği”, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 578.

⁷⁶⁹ Mokri, “Kürt Batniliği”, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 578-579; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 155.

⁷⁷⁰ Mokri, “Kürt Batniliği”, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 579.

inciği bütün yaratılmış varlıkların embriyosu (çekirdek, tohum) ile özdeşleştirerek onu “göksel tohum” olarak nitelendirir. Yazar, istiridye kabuğunu arkaik olarak kadının cinsel organına benzeterek bunun manevi doğuşun ve bilginin sembolü olduğunu ileri sürer.

Mohammed Mokri’ye göre Yâresân Cemaati açısından el değmemiş İnci bakireliğin simgesidir. Burada bakirelik ile annenin herhangi bir cinsel ilişkiye girmedeği kastedilmemiştir. Kastedilen İlâhî Zât’ın doğrudan ana rahmine zuhur etmesidir. Yani İlâhî Zât’ın tecelli edeceği beden baba ile annenin spermelerinden değil mucizevi bir şekilde İlâhî Zât’ın ana rahmine yerleşmesiyle doğar. Bu yüzden Sultan İshak’ın babası olmasına rağmen annesine “okyanusun sırrı anlamına” gelen Ramzbâr⁷⁷¹ lakabı verilmiştir.⁷⁷² Sonuç olarak, Hz. Ali, Şâh Huşin, Sultan İshak gibi Yâresân liderlerinin bakire annelerden doğduklarına inanılmaktadır.⁷⁷³ Bu inanişâ göre bakire annelerde İlâhî Zât tecelli ettikten sonra malum kişiler doğmuştur. Bu kişilerin “ideal insan veya insanlığın ideali” olduklarına inanılmaktadır.⁷⁷⁴

Tek olan Zât, yarattığı varlıkların bedenlerine tecelli ederek kendini ortaya çıkartmıştır.⁷⁷⁵ Konuyla ilgili Yâresân’ın temel kaynaklarında birçok iddia mevcuttur. Bu iddialar aşağıdaki bölümlerde örnekleriyle anlatılacaktır.

Yâresân düşüncesi açısından İlâhî Zât’ın zuhurları farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. O’nun zuhur ettiği beden, bazen bakire bir anne vasıtasıyla bazen de normal hamilelik ve doğum yoluyla ortaya çıkmıştır. Örneğin zâtî tecellilerden olduğu iddia edilen Hz. Ali, bir anne ile babadan ve normal doğum yoluyla dünyaya gelmiştir.⁷⁷⁶ Fakat aynı zamanda Ali’nin babasının sembolik bir baba olduğu da görülmektedir. Çünkü Ceyhunâbâdî, Fatıma⁷⁷⁷ isminde olan Ali’nin annesinin İlâhî Zât’ın nurundan

⁷⁷¹ Ramzbâr, ezeli âlemde denizin altında ve kabuğun içindeki İnci’nin nurundan yaratılan dişi melektir. Ramzbâr’ın lakaplarından bir diğeri “Rıdvân-ı Hür”dur. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 726), 41.

⁷⁷² Mokri, “Kürt Batımlığı”, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 579.

⁷⁷³ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 152.

⁷⁷⁴ Detaylı bilgi için bk. Hamzeh’ee, *Yâresân*, 151-155; Uluçay, *Ehl-i Hak: Baba Tahir Uryan-Zerdüşt*, 110-120.

⁷⁷⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 56-70.

⁷⁷⁶ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 152.

⁷⁷⁷ Hz. Ali’nin hem annesinin hem de eşinin ismi Fatıma’dır. İkisinin de Ramzbâr’ı temsil ettiğine inanılmaktadır. Ancak konuyla ilgili Yâresân kaynaklarında geçen ifadelerin net olmadığı ve hatta bazen bu isimlerin karıştırılmış olduğu da görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, “Bârgah

hamile kaldığını iddia etmektedir.⁷⁷⁸ Daha önce de anlatıldığı gibi İlâhî Zât'ın Zât-1 Beşer tecellilerinden olduğuna inanılan Şâh Huşin, bakire bir anneden (Celâle) dünyaya gelmiştir.⁷⁷⁹ Yâresân düşüncesi açısından bakirelik kutsallığı temsil etmektedir. İlâhî tecellinin diğer biçimi ise Sultan İshak'ın doğumu hakkında anlatılan hikâyede ortaya çıkar. Ceyhunâbâdî, İlâhî tecellinin Ali'nin bedeninde zuhur etmeden önce yârânların,⁷⁸⁰ farklı donlarda dolaşarak Ali'nin zuhurunu beklediklerini iddia etmektedir. O, farklı donlarda dolaşan yârânların başlarındaki zâtın, Bünyamin'in nuraniliğinin Hz. Ali dönemindeki tecellisi olan Selmân-ı Fârisî olduğunu ileri sürer.⁷⁸¹ Bu bekleminin hazırlanma dönemi olduğu bildirilmiştir. Esasen bu hazırlanma dönemi İlâhî Zât'ın bütün tecellilerinde görülmektedir. Sultan İshak'ın doğumuyla ilgili anlatıya göre, İlâhî Zât'ın tecellisi onun bedeninde ortaya çıkmadan önce yârânlardan bazıları doğumun gerçekleşmesini yıllarca beklemişlerdir.⁷⁸²

Nur Ali İlâhîye göre Ehl-i Hak inancında İlâhî Zât'ın tecellisi dört kategoriye ayrılır: “Zât-1 Mihman, Zât-1 Beşer, Padişah/Şâh Mihman, Hudâ Mihman”dır.⁷⁸³ Bu kavramlarla genel olarak İlâhî Zât'ın tecellileri kastedilmekle birlikte özel anlamlar da taşımaktadır.⁷⁸⁴

Nur Ali İlâhî *Burhanu'l-Hakk* isimli eserinde Zât-1 Mihman'ı “Zât-1 Hakk'ın (İlâhî Zât) yeryüzündeki bütün varlıklara geçici olarak cilve (zuhur) etmesi”⁷⁸⁵ şeklinde tanımlamaktadır. *Âsâru'l-Hak* isimli eserde ise Zât-1 Mihman'ın zuhuru insanla sınırlı olmayıp hayvan, taş ve ağaç gibi varlıklarda da gerçekleşebilir.⁷⁸⁶ O, ayrıca batınî âlemde Hakk'ın dışındaki kutsal varlıkların, O'nun emriyle kendi seviyelerinde ya da daha düşük seviyede olan başka bir bedene tayin edildikleri görev müddetince zuhur etmelerini de Zât-1 Mihman olarak tanımlar.⁷⁸⁷ Nur Ali İlâhî,

Bârgah”, *Serencâm*, (75. dip), 115; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3535-3537, 3734, 5612-5613), 186-187, 196, 290.

⁷⁷⁸ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3538-3539, 3566, 3552, 5612-5613), 187-188, 290.

⁷⁷⁹ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik*, 274-275; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 152.

⁷⁸⁰ Ali'nin doğumunu bekleyen ilk iki yârân'ın Selman ve Caber olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3536-3537, 3644), 188, 192.

⁷⁸¹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 187.

⁷⁸² Hamzeh'ee, *Yâresân*, 153.

⁷⁸³ Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 54, 177, 633; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 152-152-153.

⁷⁸⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 177, 633.

⁷⁸⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 633.

⁷⁸⁶ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1588. Sözlür), 1/499.

⁷⁸⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 633.

Âsâru'l-Hak'ta ise Zat-ı Mihmân'ın tek bedende tecelli edeceğini ve bu tecellinin de Zât-ı Beşer'in zuhur ettiği bedenün ölümünden sonra gerçekleşeceğini vurgular.⁷⁸⁸

İlâhi Zât'ın tecellisini gerçekleştirdiği ikinci kategori olan “Zât-ı Beşer” ise Hakk'ın Zât'ının Hz. İsa, Hz. Ali, Sultan İshak gibi özel bedenlerde zuhur etmesini ifade eden bir kavramdır. İlâhî Zât'ın zâtî zuhurunun bu kişilerin bedenlerinde gerçekleştiğine inanılmaktadır.⁷⁸⁹ Hudâbende'nin aktardığına göre İlâhî Zât, Zât-ı Beşer olarak isimlendirilen kişilerin bedenlerine daha anne karnındayken tecelli eder.⁷⁹⁰

Üçüncü kategoriyi oluşturan Padişah/Şâh Mihman kavramını Nur Ali İlâhî, şu şekilde tanımlar: Padişah/Şâh Mihman, Padişâh'ın (Zât-ı Beşer) mazharına ve vekilliğine sahip olan Şâh İbrahim ve Şâh Yadıgâr'dır.⁷⁹¹ Şâh Mihman denilen suretler, Zât-ı Beşer'de tecelli eden Tanrı'nın kendilerinde geçici olarak zuhur ettiği bedenlerdir. Bu yüzden Yâresân'ın önde gelen bazı kişilerine Şâh Mihman denilmektedir. Sultan İshak'ın kendi yardımcılara ya da kendisinden sonra gelen özel bedenlere sahip bazı yârânlara zuhur ettiğine inanılmaktadır.⁷⁹² İlâhî konuyla ilgili şöyle demektedir: “Bilinmelidir ki Şâh ve Padişâh, Tanrı'nın isimlerinden olup bu isimler Ehl-i Hak açısından O'nun nurunu temsil etmektedir.”⁷⁹³ O ayrıca, İlâhî Zât'ın mazharına layık olan kişilere de Şâh ve Padişâh denildiğini belirtmektedir. İlâhî, bu kişilerin bazı merhaleleri geçirmelerinden sonra ya da Tanrı'nın bizzat onayı ile O'nun dünyadaki zuhurları olduklarını iddia etmektedir.⁷⁹⁴

İlâhi Zât'ın tecellisini gerçekleştirdiği dördüncü kategori ise Hudâ Mihman'dır. Yâresan kaynaklarında bu kavramın Padişah/Şah Mihman ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.⁷⁹⁵

⁷⁸⁸ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1588. Sözlük), 1/499.

⁷⁸⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 632-633.

⁷⁹⁰ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 91.

⁷⁹¹ Adları yukarıda geçen kişilerin Sultan İshak'ın manevi vekilliği görevini temsil ettikleri için bunlara da Şâh lakabı verilmektedir. Ayrıca Şâh İbrahim ve Şâh Yadıgâr'dan önceki bazı kişilere de aynı lakap verildiği de bildirilmektedir. Şâh Mihman'ın önemli görevlerinden biri, müritler için pir ve delil tayin etmektir. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 49, 54.

⁷⁹² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 633.

⁷⁹³ Şâh ve Padişâh'ın Tanrı'nın isimlerinden olduğunu bildirmiş ve konuyla ilgili Fatıha süresinin üçüncü âyeti *Kıyamet gününün pâdişâhu* diye delil gösterilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 54.

⁷⁹⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 54.

⁷⁹⁵ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 153.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere İlâhî Zât'ın tam tecellisi Zât-1 Beşer'de yansımaktadır. Diğer bir deyişle İlâhî Zât'ın mazharı ifadesi ancak Zât-1 Beşer için kullanılır. Diğer kategorilerdeki kavramlar ise Zât-1 Beşer'de görünen İlâhî Zât'ın mazharlarını ifade eder.⁷⁹⁶ Eğer İlâhî Zât, Zât-1 Beşer olarak zuhur ederse O'nun ruhani âlemde yarattığı ilk yedi varlığının tecelli suretleri olan "İlk Yedi Yârânlar"da ortaya çıkar. Eğer Şâh, Zât-1 Mihman olarak zuhur ederse "İlk Yedi Yârânları" da aynı şekilde mihman olarak görünürler.⁷⁹⁷

Nur Ali İlâhî, Zât-1 Mihman'ı Tanrı'nın mazharı anlamında ve Zât-1 Beşer'i ise came ya da dona don inancı çerçevesinde ele almaktadır. Bunlardan ilkinin hulûlden ve ikincisini ise ittihad (bir olma) ve tenâsüh inancından farklı olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁹⁸ Onun, burada Zât-1 Mihman'ı genel anlamda ve Zât-1 Beşer'i ise hem tecelli hem de ruhların beden değiştirmesi anlamında kullandığı görülmektedir.

Yâresân'ın temel kaynaklarındaki ifadelerle bakıldığında İlâhî Zât'ın en önemli iki tecellisi Hz. Ali ve Sultan İshak olduğu görülmektedir. Buna göre adları zikredilen şahısların cisimleriyle zâtları ayrıdır.⁷⁹⁹ Yani cisimleri yaratılmış, zâtları ise Tanrı'nın nurunun zuhur ettiği mahaldir. Bu yüzden mezkûr şahısların Tanrı'nın dünyadaki birinci derecedeki görünüşleri olduklarına inanılmaktadır.⁸⁰⁰ Ceyhunâbâdî ise Yâresân akidesindeki zuhur inancını hulûle götüren açıklamalar yapar. Hz. Ali hakkındaki iddialardan birine göre "İlâhî Zât'la Ali'nin zatını birbirinden ayırmak imkânsızdır. İlâhî Zât, Hudâvendigâr ismiyle zahir olduktan sonra Ali suretinde yârânlara göründü. Eğer gizli olan başka bir Tanrı varsa Ali dışında O'nu bilen kimse yoktur. Yani peygamberler, sahabeler, evliyalar, ruhanî ve maddi âlemde yaratılan varlıklar da dâhil O'nu kimse bilemez. Eğer mekândan münezze bir Zât varsa Ali O'nun gizli (ezeli ve sırlı) haliyle tanır. Ali, bütün yaratılanların Yaratıcısı olup onun dışında başka bir Yaratıcı yoktur. Eğer var oluşunun temelinde bir Tanrı varsa Ali'nin

⁷⁹⁶ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1590. Sözlür), 1/499.

⁷⁹⁷ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1587. Sözlür), 1/498-499.

⁷⁹⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 177.

⁷⁹⁹ Ancak bazı ifadelerle göre Ali ve İshak gibi kişilerin bedenleri özel yaratılmıştır ve bunlar mukaddes cisimlerdir. Konuyla ilgili detaylı bilgi "Yediler" başlığı altında verilecektir.

⁸⁰⁰ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1418. 1422. Sözlür), 1/437-438; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 83.

Tanrı'sı onun içinde gizlidir. İki dünyada bizim tanrımız Ali'dir, onun dışında hâkim tanımıyoruz.”⁸⁰¹

Ceyhunâbâdî, Ali hakkında *Hakk'ul-Hakâyik*'in diğer yerlerinde şu cümleleri sarf etmektedir: “İlâhî Zât'ın nurunun bir parçası, Tanrı, Ali'nin comesinde (bedeninde) âşikâr olacak. Ali kâinatın nurudur, O'nun kaynağı İlâhî Zât'tandır.”⁸⁰² Ali, O'nun Zâtî tecellisi olduğu için Hz. Muhammed'den de üstün görülmüştür. Çünkü Ali'ye Zât, Hz. Muhammed'e ise sıfat denilmektedir.⁸⁰³ *Serencâm*'da Ali hem İlâhî Zât'ın mazharı⁸⁰⁴ hem de Tek Olan Zât⁸⁰⁵ olarak tanımlanmıştır. Zira yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi İlâhî Zât'la Ali'nin zâtının iç içe olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla Ali hakkında iddia edilen ifadelerin benzerleri ve hatta daha fazlası, *Serencâm ve Haku'l-Hakâyik* başta olmak üzere Yâresân kaynaklarında Sultan İshak için de kullanılmıştır.

Serencâm'da geçen ifadelere göre “Tek olan Zât, incinin içinde yer aldı (zuhur etti). O'nun sırrına Bünyâmin eşlik ediyordu.”⁸⁰⁶ “Tek olan Zât kendi vücudunda (inci ve Bünyamin) zuhur etti.”⁸⁰⁷ Tanrı kâdirdir ve O'nun (Zât'ının) sırrı gizlidir. Tanrılığının niçin olduğunu sadece kendisi bilir. Bu yüzden ey yârânlar! O'na eyvallah deyip itaat etmelisiniz.”⁸⁰⁸ İlâhî Zât'ın, nasıllığını (nasıl bir zât olduğunu) ve sırlarını hiç kimsenin bilmesi mümkün değildir. O, bu yüzden özel bazı bedenlerde tecelli etmiştir. Konuyla ilgili şöyle denilmiştir: “Sultan İshak, Tanrı'nın mazharıdır. İshak, temiz olan kalplerde sır olarak yer almaktadır.”⁸⁰⁹ İshak, Zât-ı Enver'in (Zât) mazharıdır ve o, *Perdiver*'de yârânlarla (tekrar) bir anlaşma yaptı.”⁸¹⁰ İshak'ın önderliğinde yapılan bu sözleşmenin daha önce ezeli âlemde Tanrı ile Yediler arasında yapılmış olan sözleşmenin yenilenme şekli olduğuna inanılmaktadır.

⁸⁰¹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Haku'l-Hakâyik* (no: 880-889), 49.

⁸⁰² Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Haku'l-Hakâyik* (no: 2147-2148), 112.

⁸⁰³ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Haku'l-Hakâyik*, 114-115.

⁸⁰⁴ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 136.

⁸⁰⁵ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 297.

⁸⁰⁶ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 95. “O'nun sırrına Bünyâmin eşlik ediyordu.” Cümlesindeki ifadeden Bünyâmin'in yaratılmış olduktan sonraki zaman dilimi kast edildiği görülmektedir.

⁸⁰⁷ Vücuttan kasıt mevcuttur. Buna göre kemale eren ruhlar, Tanrı'nın Zâtı ile birleşirler. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, (28. dip), 102.

⁸⁰⁸ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 102.

⁸⁰⁹ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 100-101.

⁸¹⁰ *Perdiver*: Sultan İshak ile Yârânları arasında elest bezminde yapılan anlaşmanın tekrarlandığı yer isimidir. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 102.

Serencâm'daki İshak'la Bünyâmin arasında geçen diyaloga göre İshak kendini ezeli âlemdeki sözleşmenin önderi ve yârânlarını ise aynı âlemdeki Yediler⁸¹¹ olduğunu söylemektedir. İshak diyalogun devamında Yâresân inancının genişlemesi ve yayılması için Bünyâmin başta olmak üzere yârânların tekrar kendisine biat etmelerini istemiştir.⁸¹² Bu diyaloga bakıldığında Sultan İshak kendisini yeryüzündeki Tanrı'nın tecellisi ve yârânlarını ise ruhanî Yediler'in zuhurları olduğunu ifade etmiştir. Zira Yâresân inancı açısından Hz. Ali ve Sultan İshak, İlâhî Zât'ın en önemli tecellileridir.⁸¹³ Fakat bunlarla birlikte kaynaklarda geçen ifadelere göre Tanrı, Zât'ıyla yedi kişinin bedeninde tecelli etmiştir. Ayrıca Tanrı'nın yedi tecelli dışında farklı dönemlerde çok sayıda tecellisinin gerçekleşmiş olduğu da öne sürülmüştür.⁸¹⁴

Tanrı'nın tecellileriyle ilgili *Serencâm* ve *Hakku'l-Hakâyik*'ta farklı iddialar bulunmaktadır. *Serencâm*'dan örnek vermek gerekirse, İlâhî Zât, Hindistan'da "Ragû"⁸¹⁵ adında bir kişinin bedeninde⁸¹⁶ ve Nişabur'da Hacı Bektaş'ın bedeninde tecelli etmiştir.⁸¹⁷ *Hakku'l-Hakâyik*'taki anlatılara göre İlâh Zât, Şâh Fazl-ı Veli⁸¹⁸ ve Hacı Bektâş gibi kişilerin bedenlerine tecelli etmiştir. Anlatılan hikâyeye göre tek olan Tanrı, Hacı Bektâş-ı Veli'nin bedeninde tecelli etmiş ve bunun sonucunda Bektaşîlik (tarikati) ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Tanrı (Sultan İshak), Perdiver'de sır dünyasında kayıp olduktan sonra kendini Hacı Bektâş-ı Veli bedeninde ortaya çıkarmış ve böylece Yâresân inancına sahip Bektaşî tarikatını kurulmuştur. İshak'ın Yediler'inin ise Hacı Bektâş'ın yedi yardımcısının⁸¹⁹ bedenine zahir olduğu iddia edilmektedir.⁸²⁰ Ceyhunâbâdî'nin diğer bir anlatımına göre Sultan İshak sır dünyasına kaybolduktan sonra Hacı Bektâş'ın bedenine mihman olmuştur. Onun diğer bir

⁸¹¹ Yâresân inancına göre İlâhî Zât'ın bedenlerde tecelli etmesi gibi ruhanî yârânlar da farklı bedenlerde zuhur ederler. Bunlar birbirlerinin teecessümleri olabildikleri için isimlerinin bazen karışmış oldukları görülmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 162.

⁸¹² İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 249-253.

⁸¹³ İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 118, 122.

⁸¹⁴ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 162.

⁸¹⁵ Ragû'nün Cumhur ismiyle bilinen Hindistan'lı meşhur bir komutanın oğlu olduğu bildirilmektedir. Safizâde, "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, (14. dip), 97.

⁸¹⁶ İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 97.

⁸¹⁷ İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 149-150...

⁸¹⁸ Kaynaklarda Şâh Fazl-ı Veli'nin Hindistanlı olduğu bildirilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 94. Detaylı bilgi için "Şâh Fazl-ı Veli" bölümüne bakınız.

⁸¹⁹ Hacı Bektâş'ın yedi yardımcısının isimleri şöyle sıralanmıştır: "Kaya-kız, Gül Baba, Şâhin, Uryan, Abdal (Abdullah) Veyran, Gazel Dede ve Turab'tır." İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 149-150.

⁸²⁰ İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 149-150.

iddiasına göre yârânlardan olan Davud, Hacı Bektâş'ta ortaya çıkmış ve İshak'ın Zât'ı ona mihman olmuştur.⁸²¹ Ayrıca Ceyhunâbâdî, hikâyenin devamında Davud'un Hacı Bektâş'ın Kaya isimindeki yardımcısının bedeninde mihman olduğunu da iddia etmiştir.⁸²² Bunlarla birlikte *Serencâm*'da geçen ifadeye göre Davud'un ruhu, Hacı Bektâş'ın Gül Baba isimindeki yardımcısının bedeninde zahir olmuştur.⁸²³ Konuyla ilgili ifadelerin geneline bakıldığında İlahî Zât'ın tecellisi olduğuna inanılan İshak'ın Zât'ı Hacı Bektâş'ın bedeninde de mihman olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan İshak'ın Tanrılığıyla ilgili onunla bir müridi arasında geçen bir diyalog nakledilmektedir. Buna göre Sultan İshak'ın bir müridi ona Tanrı olarak hitap etmiş ve kendisinin de İshak'ın kulu olduğunu söylemiştir. Buna karşı İshak, müridine bu sözlerinden dolayı küfre düşeceğini söyleyerek onu azarlamıştır. Diyalogun devamında İshak, kendisinin ana-babadan doğma bir kul olduğunu, İlahî Zât'ın ise eşi ve benzeri olmayan, dünya ve âhiretin de sahibi bir Zât olduğunu söylemiştir. Mürid, uyarılara rağmen İshak'ın Tanrı ve kendisinin ise onun kulu olduğu görüşünü küfre düşme pahasına da olsa ısrarla savunmuştur. Müridin ısrarını gören İshak daha sonra ona şöyle demiştir: “Sen mutlu ol! Sen ne dersen onu kabul ediyorum ama bundan fazla hakikatin sırrını açıklamamı istemiyorum. Hakikatin cilvesi (İshak'ın Tanrılığı) sana zahir olmuş fakat bunu insanlardan gizlemeni ve ifşa etmemeni istiyorum.”⁸²⁴ Yani anlatılan bu hikâyeden de anlaşılacağı gibi İshak, tek ve benzeri olmayan İlahî Zât'ın varlığını kabul etmekte ve kendisinin de Zât'ın en önemli tecellisi olduğu inancı onaylamaktadır. Çünkü İshak'a atfedilen sözlerle bakıldığında onun, Tanrı'nın mazharına ve dona don inancına bağlı olduğu görülmektedir.

2.3. Ruhanî Âlemin Yaratılışı

Yâresân akidesine göre yaratılış ezelde başlar. Buna göre Yâresân kozmolojisinde yaratılış iki merhalede gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki ruhanî âlemin yaratılışıdır. Ardından da maddî dünya yaratılmıştır. Yaratılışla ilgili *Nâme-i Serencâm*'da şöyle denilmektedir: “Varlık ve yokluk, hiçbir şey yoktu. Ne kadın ne

⁸²¹ Ceyhunâbâdî, “Huld”, *Hakku'l-Hakâyik*, 404-405.

⁸²² Ceyhunâbâdî, “Huld”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7850), 405.

⁸²³ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 150.

⁸²⁴ Ceyhunâbâdî, “Huld”, *Hakku'l-Hakâyik*, 491-493.

çocuk ne de kız vardı. Ne yer vardı ve ne gök vardı. Ne felek vardı ne yaşam yeri ne de barınak/ev vardı. Ya, İnci'nin içinde ve İnci denizin altında var idi. İnci'nin içinden (Ya) dışarı çıktı ve güneş gibi parladı.”⁸²⁵ İlâhî Zât daha sonra ruhanî âlemde kendi nurundan Cebrâil’i (Bünyâmin)⁸²⁶ yaratmıştır.⁸²⁷ Fakat Cebrâil yıllarca tek başına kalınca Zât’a başka melekleri de yaratması için niyazda bulunmuştur. O, Cebrâil’in bu isteğini yerine getirmiş ve altı melek daha yaratmıştır.⁸²⁸ Cebrâil ile beraber bunlara “Yediler” denilmektedir.⁸²⁹ Ayrıca Yediler dışında ruhanî âlemde başka varlıkların da yaratıldığı iddia edilmektedir.⁸³⁰ Aşağıda ruhanî âlemde ilk varlıkların yaratılış hikâyesi sırasıyla anlatıldıktan sonra maddi âlemin kozmolojisi detaylarıyla incelenecektir.

2.3.1. Bünyâmin’in (Cebrail) Yaratılışı

Yâresân inancına göre İlâhî Zât, ruhanî âlemde sebebi açıklanmaksızın kendi nurundan başka varlıklar yaratmaya karar vermiştir. Buna göre İlâhî Zât’ın nuru, ezeli denizin derinliklerinde kabuğun içerisinde olan inciye zuhur etmiştir.⁸³¹ Zât, daha sonra incinin nurundan (parçasından) bir melek yaratmaya karar vermiştir. Bu meleğin ismi ise Cebrâil’dir. Fırka kaynaklarında mezkûr süreç şöyle anlatılır: Hak (İlâhî Zât), incinin içinde saklıyken (zuhur ettiğinde) inci de sır (su) dünyasının içinde idi. Bütün dünya suyla kaplıyken yalnızca Hakk’ın Zât’ı mevcuttu. O sırada İlâhî Zât, Cebrâil’i yaratmak istedi. Ardından Hâkim (İlâhî Zât), sır suretinde kabuğun içinde olan inciye bir bakış atarak oradaki bir tahıl tanesini seçti ve bu tahıl tanesi ise incinin tam göbeğinde idi.⁸³² Bu tahıl tanesinin seçilme (yaratılması) nedeni ondan Bünyamin (Cebrail) isimli erkek çocuğun yaratılacak olmasıdır. İlâhî Zât, tahıl tanesine zuhur etti

⁸²⁵ İshak vd. “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 538.

⁸²⁶ Cebrâil’in ilk isminin Bünyâmin olduğuna inanılmaktadır. Detaylı bilgi için “Bünyâmin” bölümün bakınız.

⁸²⁷ İlâhî Zât’ın nurundan ilk yaratılan nurun “Nur-ı Muhammedî” olduğuna da inanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Hallac-ı Mansur, *Tavasın*, 15-18; Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 15/179-180.

⁸²⁸ “O, kendi gücüyle Dört Meleği (ferište) yarattı” ifadesi de geçmektedir. İshak vd. “Devre-i Âbidîn”, *Serencâm*, 538.

⁸²⁹ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 127-128.

⁸³⁰ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 63.

⁸³¹ Sultan İshak vd. “Bârgah Bârgah”, *Serencâm*, 95.

⁸³² Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 35; . Mokri “Kürt Bâtuniliği”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 580.

onun ismi Bünyâmin oldu ve daha sonra bu isim Cebrâil olarak değiştirildi.⁸³³ Bünyâmin ay gibi parladı, İlâhî Zât onu ezeli denize bıraktı, Cebrâil tüyler ve kanat⁸³⁴ çıkardı. Cebrâil, uçsuz bucaksız denizde kanatlarını çırparak yıllarca tek başına kaldı ancak Zü'l-Celâl'a (Zât) itaat etmedi. Çünkü Cebrâil tek başına etrafta gezinip dururdu ve kendi dışında hiçbir şey görmedi. Cebrâil (Rûhulemîn) dışında inciden yaratılan başka varlık olmadığı için ona Deniz'den (Zât) haber getiren de yoktu. Bu yüzden Cebrâil hakiki sırta ulaşmadan ezeli denizde uçuşup/gezinip durdu. Yıllar, Zât'tan ne selam ne de haber olmadan bu şekilde geçti. Bu yüzden de Cebrâil, O'na itaat etmeden etrafta (denizde) dolaşıyordu. Bu süreç zarfında tek olan Zât'tan anidan bir ses gelerek: "Ey bahtlı/güzel adam! Sen kimsin! Gerçeği söyle ki seninle gizli bir şekilde razlaşalım/konuşalım ve sen böylece kurtuluşa eresin" dedi. Aniden gelen bu sese karşı genç adam olan Cebrâil kibir sarhoşluğuyla şöyle konuşmaya başladı: "Bu Cihan'da özgür biri olduğum dışında başka hiçbir şey bilmiyorum. Kendimi tanıyorum ve benden daha yüksekte de hiçbir şey görmüyorum. Yani Senin de kim olduğunu şu an bilemediğim için Sen benimle sır (hakikat) hakkında konuşamazsın." Bu konuşmalardan sonra İlâhî Zât, Cebrâil'in haddini bildirmek için inciden bir damla ateş çıkarmak suretiyle onun kanatlarını yakar/keser ve tekrar denizin dalgalarına bırakır. Daha sonra İlâhî Zât kendi rahmetiyle Cebrâil'i yeniden kanatlandırdı. Akabinde Cebrâil'e, seslenenin kim olduğunu söylemesini ve kendisini de tanıtmasını istedi. Cebrâil, ikinci gelen sese karşı ses sahibinin, eğer kendisiyle razlaşmak/konuşmak isterse ilk önce kendini âşikâr ederek tanıtmalarını istedi. Bunları yapmazsa temelsiz/faydasız olacağı için gelen bu seslerin kesilmesini istedi. Çünkü seslenenin kim olduğunu hiç bilmediğini ve kendi dışında öğretmen/rehber olmadığını da söyledi. Bu söylemlere karşı İlâhî Zât, yine Cebrâil'in kanatlarını yakarak denize tek başına bıraktı. Cebrâil tekrar yıllarca kanatsız, çaresiz ve kötü bir şekilde Ezeli Deniz'de tek başına dolaşıp durdu. Daha sonra İlâhî Zât, kendi rahmetiyle yine Cebrâil'i kanatlandırdı ve bunun üzerine Cebrâil mutlu oldu. Fakat yine eskisi gibi

⁸³³ Ruhanî âlemde İlâhî Zât'ın sırdaşı olduğuna inanılan Cebrâil'in ilk isminin Bünyâmin olduğu belirtilmektedir. Ona "Rûhulemîn, Ahî (أخي): kardeş ve yaşlı adam) gibi lakaplar da verilmektedir. Sultan İshak dönemindeki Yediler'in başındaki kişiye verilen lakap da Bünyâmin'dir. Detaylı bilgi için bk. İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 95; Ceyhunâbâdî, "Firdavs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 613, 629, 649), 36-38; Mokri, "Kürt Batniliği", *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 580.

⁸³⁴ Simurg denilen kuşa işaret edilmektedir. Bununla manevi seyr-i sülûkun en üst katmanı kastedilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, (399. dip), 296.

yıllarca Ezeli Deniz’de kimseyi bilmeden, tanımadan tek başına dolaşıp durdu. İlâhî Zât, Cebrâil’e verilen bu kadar denemeden ya da cezadan sonra artık onun kim olduğunu kendisine sağlıklı bir şekilde bildirilmesine karar verdi. Zira İlâhî Zât, Cebrâil’in eğiticiyi olmak için Ezeli Deniz’e güzel yüzlü bir elçi⁸³⁵ gönderdi. Tek başına çaresiz bir halde gezinen yaşlı adam Cebrâil, yanında bu genç ruhu/elçiyi görünce şaşırıp ve korku içinde, onun kim olduğunu ve denizde kendisiyle ne için konuşmak istediğini sordu. Genç çocuk kendisinin İlâhî Zât tarafından gönderilen elçi ve görevinin de rehberlik/eğitici olduğunu söyleyerek kendisine kulak verilmesini istedi. Cebrail’in teklifi kabul etmesi üzerine elçi ona şöyle dedi: Bundan sonra sana, senin ve sana seslenenin kim olduğu ile ilgili soru sorulunca sen kendinin çaresiz bir kul/yaratık sana seslenenin ise seni yaratan Tek Hâlık olduğunu söyle dedi. Elçi cümlesinin devamında, aniden duyulan seslerin kimin olduğunu bilemediğin için kendi açıdan utanç verici tepkiler verdiğini ifade et dedi. Elçi, yukarıdaki sözleri uygulamaya geçirebilmesi için Cebrâil’den “Âb-i hayat”⁸³⁶ denilen sudan bir bardak içmesini yani itaat etmesini istedi. Cebrâil, suyu içtikten sonra mest/sarhoş oldu. Böylece elçi vasıtasıyla kemâle erişerek Hakk’ı buldu. Bunun üzerine elçi aniden kayboldu. Cebrâil kendisine öğretilen sözleri unutmadı ve Ezeli Deniz’de yıllarca mutlu bir şekilde Hakk’a (Zât) hamd ederek uçup durdu. Daha sonra tekrar İlâhî Zât’tan şöyle bir ses geldi: “Ey bahtlı (şanslı) yaşlı adam, söyle! Ezeli denizde uçup duruyorsun. Peki, sen kimsin? Kendini tanı! Seninle mekânsız (ruhanî) yerde gizli ve açık bir şekilde konuşmak isteyen Ben kimim?” İlâhî Zât’tan gelen bu sesi duyan Cebrâil hemen toprağı öperek⁸³⁷ Hakk’a secde (itaat) ederek ağlamaya başladı ve gelen sese karşı şu cevapları vermeye başladı: “Ey Gök ve Yerin Sahibi!⁸³⁸ Sen Kerim’sin, merhamet edicisin, dâim olan Zât’sın! Ben ise senin çaresiz kulunum.

⁸³⁵ Ceyhunâbâdî’nin anlattığı hikâyeye göre Cebrâil yaşlı biri ve ona gönderilen eğitici ise güzel yüzlü bir çocuktur. Elçinin “İlâh Zât’ın sıfatı” denilen Hz. Muhammed olduğu bildirilmektedir. Bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 657-663, 947-9489, 963), 37-38, 53. İbrahim Karaca’nın aktarımına göre sahada elde edilen verilerde hikâyede anlatılan çocuğun (eğitcinin) Ali olduğu bildirilmektedir. Bk. Karaca, *Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat*, 154.

⁸³⁶ Âb-i hayat kavramı, “İlâhî Zât’ın aşkının ve muhabbetinin çeşmesi” anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre Zât’a âşık olan ve O’nunla muhabbet eden kimseler, Zât’la aynileşmektedir. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, (109. dip) 124; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1074, 1481), 59, 79.

⁸³⁷ “Toprağı öperek” ifadesinden amaç itaat ederek” ya da alçak gönüllü olarak O’na yalvarmak anlamına gelir. Çünkü ruhânî âlemde toprak henüz yaratılmamıştır.

⁸³⁸ Gök ve yer burada sembolik bir ifadedir. Çünkü o süreçte bunlar daha yaratılmamıştır.

Senin eğitici elçin gelmeden önce sana karşı ettiğim hatalarım için Sen'den beni bağışlamamı utanarak niyaz ederim. Bundan sonra sana hep kulluk ederim.” İlahî Zât, Cebrâil'in bu sözlerinden sonra ona şöyle karşılık verdi: “İlahî Zât'ın sırdaşı olan ve güvenilir olan sen (Cebrâil) artık ruhanî âlem ile maddî dünyada hem Tanrı'nın yardımcısı hem de pirisindir. Sen kâinatın piri olarak seçildin.⁸³⁹ Senden önce kimsenin olmadığını bil ve sen, Tanrı'dan sonra kulların Hudâ'sısın (önderisin).”⁸⁴⁰ Cebrâil bu sözleri duyduktan sonra Zât'a şükrederek artık kendisinin Hakk'a tapan (tanyan) biri olduğunu mutlu bir şekilde ifade etti. Cebrâil, İlahî Zât'ı tanıdıktan sonra da bazen mutlu, bazen mutsuz bir şekilde yıllarca tek başına ezeli denizde dolaşıp durdu ve bu vaziyetten canı sıkılmaya başladı. Bu yüzden Cebrâil kendisi gibi diğer sırdaşlar ve yardımcıları yaratması için İlahî Zât'a dua etti.⁸⁴¹ Anlatılan hikâyeye göre İlahî Zât, Cebrâil'in bu isteği üzerine Yediler'den sayılan diğer altı nuru yaratmaya karar verdi.⁸⁴²

2.3.2. Diğer Altı Yârân'ın Yaratılışı

Cebrâil ile birlikte bu yârânlara Yediler (Heftten) denilmektedir.⁸⁴³ Yâresân akidesine göre bunlar Zât'ın nurundan yaratılan ilk Yedi Nur'dur.⁸⁴⁴ Daha önce de değinildiği gibi Cebrâil, İlahî Zât'a daha iyi bir şekilde hamd edilmesi için Zât'tan başka varlıkların da yaratmasını istemiştir. İlahî Zât, Cebrâil'in duasını kabul ederek inciye tekrar zuhur etmiş ve böylece incinin içinden altı nur yaratmıştır.⁸⁴⁵ Cebrâil'in Cumartesi ve diğer altı nurun ise Pazar günü yaratılmış olduğu iddia edilir.⁸⁴⁶ Ruhanî âlemdeki bu altı nurun isimleri Yâresân düşüncesine göre şunlardır: Mîkâil, İsrâfil,

⁸³⁹ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 685), 39

⁸⁴⁰ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 39.

⁸⁴¹ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 35-41.

⁸⁴² Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 720-724), 41.

⁸⁴³ Yediler'in zahirde insan batında ise yedi ruhanî melek olduklarına inanılmaktadır. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 485), 29.

⁸⁴⁴ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 45.

⁸⁴⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 41.

⁸⁴⁶ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1078, 1090-1092), 59-60.

Azrâil,⁸⁴⁷ Ramzbâr (Marmuz),⁸⁴⁸ Rûçiyar⁸⁴⁹ ve Eyüvvet'tir.⁸⁵⁰ Adları geçen son iki melek ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir.⁸⁵¹ Fırka kaynaklarında Yediler'in ilk beşinin her birinin bir konumu ve karşılığı olduğu görülmektedir. Mesela Cebrail'le birlikte ilk dört meleğin isimlerinin bütün semavî dinlerde var oldukları bilinmektedir. Beşinci melek olan Sultan İshak'ın annesi Ramzbâr “kıyametin hanımefendisi”⁸⁵² olarak vasıflandırılmıştır.⁸⁵³

Yediler, İlahî Zât'ın parçaları olarak görülmektedir. Bunların her birinin İlahî Zât'ın farklı bir özelliğinden yaratılmış olduğuna inanılmaktadır. Örneğin İlahî Zât'ın nuruyla inciden ortaya çıkarılmış olan Mîkâil'in, Zât'ın nefesinden ayrıldığı, İsrâfil'in Zât'ın ağzından çıktığı, Azrâil'in O'nun öfkesinden ve Ramzbâr'ın da Zât'ın terinden yaratılmış olduğu iddia edilmektedir.⁸⁵⁴ Rûçiyar'ın, Zât'ın sağ gözünden ve Eyüvvet'in ise Zât'ın sol gözünden yaratılmış oldukları iddia edilir.⁸⁵⁵ Buna göre güneş, Rûçiyar'ın, ay ise Eyüvvet'in nurundan ortaya çıkmıştır.⁸⁵⁶

⁸⁴⁷ Cebrâil ile beraber bunlara Dörtler (Çargâne) de denilmektedir. Bu yârânların sayıları değişmekle birlikte genelde bunların sayıları yedidir. Bunların ruhanî âlemdeki Hudâvendigâr'ın yardımcıları olduklarına inanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. V. Minorsky, “Ahl-ê Haqq Tarikatı”, çev. Seyfi Cengiz, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 392; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 53.

⁸⁴⁸ İlk dört melek ile beraber bunlara “Beşler” de denilmektedir. V. Minorsky, “Ahl-ê Haqq Tarikatı”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yaresan-Kürtler*, 392.

⁸⁴⁹ Rûçiyar'a “Akîk” de denilmektedir. Farklı isimlerle anılan bu ruhun, şariat döneminde (Hz. Muhammed) Hz. Hasan, Sultan İshak döneminde ise Şâh İbrahim bedeninde tekrar ortaya çıkmış olduğuna inanılmaktadır. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 42, 402-403; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 333.

⁸⁵⁰ Eyüvvet'e “Yakîk” de denilmektedir. Bu ruhun şariat döneminde Hz. Hüseyin, Sultan İshak döneminde ise Baba Yedigâr'ın cisminde zuhur ettiğine inanılmaktadır. Bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 42, 402; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 333.

⁸⁵¹ Yediler'den olan son iki meleğin lakapları da bazen karıştırılmıştır. Mesela *Serencâm*'da “Rûçiyar”ın Şâh İbrahim'in lakabı, Eyüvvet'in ise künyesi olduğu da ifade edilmektedir. Baba Yedigâr'ın lakabı “Yar-ı Zarde-bam” olduğu bildirilmektedir. “Zarde”nin sarı ve “bam”ın ise tecelli edilen beden ya da mekân anlamlarına geldiği ifade edilmektedir. Buna göre Baba Yedigâr'ın ruhu birçok beden değiştirdiği için ona Yar-ı Zarde-bam denilmektedir. Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 94; İshak vd. “Devre-i Çihilten”, *Serencâm*, 438-439; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 333; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 170; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 66-67, 172-173.

⁸⁵² Hamzeh'ee'nin aktardığı rivayete göre Zerdüştlük inancında “Spenta Armayti veya Spendarmaz” isminde dişi bir melek inancı vardır. Adı geçen meleğe “toprak koruyucusu” denilmiştir. Buna göre Yâresân'daki dişi melek, Zerdüştlük inancından gelmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 179-180.

⁸⁵³ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 169.

⁸⁵⁴ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 722-735), 41-42. Konuyla ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. V. Minorsky, “Ahl-ê Haqq Tarikatı”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yaresan-Kürtler*, 393.

⁸⁵⁵ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 735-738), 42.

⁸⁵⁶ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 57; Mokri, “Kürt Bâtuniliği”, *Êzîdî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, 585.

Yâresân kaynaklarında geçen ifadelerle göre Cebrâil, daha sonradan yaratılan altıların piri ve önderi olarak seçilmiştir. Altılar, Cebrâil'in vasıtasıyla (eğitimiyle) sır dünyasında olan Hakkı (Zât) tanımışlardır ve Yediler yıllarca Zât'a hamd etmişlerdir.⁸⁵⁷ Yediler sayısına bazen bir varlık daha eklenerek bunlara "Sekizler (Heştten)"⁸⁵⁸ de denilmiştir.⁸⁵⁹ Fakat Sekizler ifadesinin *Serencâm*'da Sultan İshak'la beraber İkinci Yediler (Heftvâne) için de kullanıldığı görülmektedir.⁸⁶⁰ *Serencâm*'da geçen ifadeye göre Sultan İshak Heftvâneleri kendi suretinde yaratmıştır. Bu yüzden bunlara da Sekizler denilmiştir.⁸⁶¹ *Hakku'l-Hakâyik*'ta Sekizler'in İlâhî Zât tarafından ruhanî âlemde yaratılmış olduğu belirtilirken *Serencâm*'da bunların Sultan İshak tarafından dünyada yaratılmış olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁶² Ruhanî âlemdeki sekizinci varlık İlk Yediler ile ve Sultan İshak dönemindeki sekizinci varlık ise İkinci Yediler ile birlikte isimlendirilmiştir. Dolayısıyla ruhanî âlemdeki sekizinci varlıktan Hz. Muhammed'in ruhu ve dünyadaki sekizinci varlıktan ise İshak'ın kendisi kastedilmiştir.⁸⁶³

Yaresan kaynaklarında, Yediler'in ruhlarının maddi âlemde farklı dönemlerde ve çeşitli bedenlerde ortaya çıktığı bildirilmektedir. Mesela bazı peygamberlerin,⁸⁶⁴ Kur'an'da kıssaları geçen Ashâb-ı Kef'in⁸⁶⁵ ve daha sonraki dönemlerde yaşayan

⁸⁵⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 41-41; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 128-129.

⁸⁵⁸ Ruhanî âlemdeki Yediler'e bazen bir varlık daha eklenerek bunlara Sekizler de denilmektedir. Bu sekizinci isim ise firka kaynaklarında "Sıfatullah", "Ahmed-i ba Safa", "Rûhulemîn" vb. olarak da zikredilen Hz. Muhammed'dir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 948, 988, 6936), 53, 55, 59, 357.

⁸⁵⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1075-1076), 59.

⁸⁶⁰ İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 250-152.

⁸⁶¹ İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 250-251.

⁸⁶² Detaylı bilgi için "Heftvâne" bölümüne bakınız.

⁸⁶³ Konuyla ilgili "Heftvâne" bölümüne bakınız.

⁸⁶⁴ Yediler'in ruhlarının Hz. İshak'ın havâfîlerinin ve Hz. Ali dönemindeki bazı kişilerin bedenlerinde ortaya çıktığına inanılmaktadır. İsimler ile ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Huld", *Hakku'l-Hakâyik*, 377.

⁸⁶⁵ Ashâb-ı Kef hakkında detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Huld", *Hakku'l-Hakâyik*, 377; İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/465-467.

bazı kişilerin⁸⁶⁶ bedenlerine de Yediler'in zuhur ettiği söylenir.⁸⁶⁷ Bu söylemlerle birlikte Yediler'in dünyada görüldüğü bedenler ise Sultan İshak döneminde olmuştur. Yani bunlar, Bünyâmin (Cebrâil), Davud (İsrâfil), Musa (Mikâil), Mustafa Davudan (Azrâil), Hatun Dâyre (Ramzbâr), Şâh İbrahim (Rûçiyar) ve Baba Yadigâr (Eyüvvet) denilen şahıslardır.⁸⁶⁸ Bu anlayışa göre hicri yedinci ve sekizinci asırlarda İlahî Zât Sultan İshak'ın bedeninde ve ruhlar âlemindeki Yediler de onun yardımcılarının bedenlerinde ortaya çıkmıştır.⁸⁶⁹ Bu dönemdeki Yediler'in her birinin ayrı görevleri bulunmaktadır. Bünyâmin'in pirlilik, Davud'un delillik, Musa'nın kâtiplik,⁸⁷⁰ Hatun Dâyre'in, İshak'a hizmet etmek, Mustafa'nın görevi ise insanların canını almaktır.⁸⁷¹ Şâh İbrahim⁸⁷² ve Baba Yadigâr'ın görevi ise Yâresân toplumuna liderlik ve imamlık yapmaktır.⁸⁷³ Dolayısıyla ruhlar âlemindeki Yediler'in beyinlerinin Tanrı'nın (bir parçası) sayılması suretiyle kâinat düzeninin sebebi ve koruyucusu olduklarına inanılmaktadır. Buna göre Yediler, Tanrı'nın ruhlar âlemindeki yardımcıları ve maddî âlemin de önderleridir.⁸⁷⁴

⁸⁶⁶ Selmân-ı Fârisî, Kanber (Hz. Ali'nin kölelerinden), Fatıma, Hâlid (Hâlid b. Sâid), Bilâl (Hz. Peygamberin kölelerinden), Kâkâ Caber (hicri dördüncü ve beşinci yüzyıllarda yaşamış Ehl-i Hak pirlilerinden) ve Seyyit Mustafa (Ehl-i Hak'tan biri) gibi şahısların bedenlerinde de Yediler ortaya çıkmıştır. İsimler ile ilgili bk. İshak vd. "Bârgêh Bârgêh", *Serencâm*, 114-115. Safizâde, *Nâme-i Serencâm*'ın ana metninde geçen Fatıma isimli kadının "Hz. Ali'nin eşi ve Hâlid'i ise Hâlid b. Velid" olduğu bildirilmiştir. Fakat bize göre Burake'î bu iki ismi karıştırmıştır. Yani adı geçen Fatıma, Hz. Ali'nin annesi ve Hâlid denilen kişi ise Hâlid b. Sâid'tır. Çünkü Yediler'den olan dişi melek genelde Zât-ı tecelli denilen kişileri doğurandır. Hâlid b. Velid'i ise Yâresân mensupları sevmeyen ve onu "zalim komutan" olarak nitelendirirler. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3705, 3709, 4015), 195, 210. Ayrıca Sultanî de *Serencâm*'da Baba Yadigâr'ın reenkarnasyonu diye söylenen Hâlid'in aslında "Hâlid b. Sâid" olduğunu bildirmektedir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 75. Ayrıca Hâlid b. Sâid'in, Hz. Ebû Bekir ile arasının iyi olmadığı ve onun Hz. Ali'ye daha yakın bir sahâbe olduğu aktarılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Hâlid b. Sâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/287-288. Bu Yediler'in Hz. Ali dönemindeki kişiler olduğu anlatılmakla birlikte bunlardan son ikisinin (Kâkâ Caber ve Seyyit Mustafa) yaşadığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁸⁶⁷ Bk. İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 275-277.

⁸⁶⁸ İsimler ile ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 50-51.

⁸⁶⁹ Bk. İshak vd. "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 247-254.

⁸⁷⁰ Musa'nın Sultan İshak'ın kâtipliğini yaptığı bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 902, 908), 50-51.

⁸⁷¹ Çünkü Mustafa, Azrâil'i temsil eder. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 903), 50.

⁸⁷² Şâh İbrahim'e "alemdar yani bayraktarı" gibi unvanlar da verilmektedir. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 333, 337.

⁸⁷³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 50-51; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 169-170.

⁸⁷⁴ Safizâde, "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 196-197; Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5707), 295; Minorsky, "Ahl-ê Haqq Tarikatı", *Êzîdî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, 392; Safizâde, *Meşâhir Ehl-i Hak*, 4.

Yedi sayısının⁸⁷⁵ ve Yedi inancının eski din ve kültürlerde de var oldukları bildirilmektedir.⁸⁷⁶ Buna göre üç, beş ve özellikle yedi gibi sayıların Fars ve Hint gibi kültürlerde kutsal kabul edildiği görülmektedir. Kılıç'ın aktardığına göre sayılar üzerinden inanç sistemleri geliştiren ilk medeniyetler Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte gelişmiş sayılarla neredeyse hatasız astronomik hesaplar yapma konusunda Maya medeniyetinin farklı bir konumda olduğu bildirilmektedir.⁸⁷⁷ Kılıç, sayıların ve özellikle yedi sayısının mitolojik inanışlarda sembolik ve şifreli anlamlarının olduğunu ifade etmektedir.⁸⁷⁸ O, yedi sayısının ve inancının eskiden beri Fars kültürünün de en önemli inanç unsurlarından biri olduğunu belirtir. Ona göre: “Mezopotamya inanışlarında yedi tanrısal ve göksel olarak düşünülmüş bu inanış özellikle Mezopotamya tapınak mimarisinde görünüm kazanmıştır. Yedi katlı olarak inşa edilen bu mabetlerdeki her katın, bir gök katına ve yıldıza karşılık geldiği ve bu katlar vasıtasıyla Tanrı'yla buluşabileceği inancı zamanla tek tanrılı inanç sistemini de etkilemiş görülmektedir.”⁸⁷⁹ Kılıç, bu durumun kanıtı olarak Mecusi krallıklarının onun yedi danışmanı olmasını gösterir.⁸⁸⁰ Zira Yâresân inancındaki yedilerin de İlâhî Zât'ın ve O'nun zuhur ettiği kişilerin yardımcıları olduğu görülmektedir. Ya isminde olan İlâhî Zât'ın bu yedi yardımcı nurun isteği üzerine kendisini Hudâvendigâr ismiyle ortaya çıkarmıştır.⁸⁸¹

2.3.3. İlâhî Zât'ın Hudâvendigâr İsmiyle Ortaya Çıkması

Ceyhunâbâdî'nin *Hakku'l-Hakâyik*'te anlattığı bir hikâyeye göre Yediler, İlâhî Zât'ın ortaya çıkmasının ve kâinatın yaratılmasının asıl sebebidirler.⁸⁸² Yediler, incinin içinde Ya biçiminde zuhur eden Zât'ın artık inciden çıkarak kendini aşikâr etmesini, yedi kat göğü, toprağı (yeri) yaratmasını, ardından kürsüsünü yedi kat göğün

⁸⁷⁵ Yedi sayısının kutsal sayılardan biri olduğuna inanılmaktadır. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1352. Sözlük), 1/413.

⁸⁷⁶ “Yazının insan üretimi ve sayıların ise Tanrısal ve İlâhî olduğu inanışların” eskiden beri var olan bir inanç olduğu bildirilmektedir. Bk. Sevda Ünal Kılıç, “Yedi Sayısının Kültürel Arkapları Çerçevesinde Gâribnâme Mesnevisi'nin Yedinci Bölümü Üzerine İnceleme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Yaz 2018), 86/112, 114.

⁸⁷⁷ Ünal Kılıç, “Yedi Sayısının Kültürel Arkapları, 112.

⁸⁷⁸ Ünal Kılıç, “Yedi Sayısının Kültürel Arkapları, 111.

⁸⁷⁹ Ünal Kılıç, “Yedi Sayısının Kültürel Arkapları, 114-115.

⁸⁸⁰ Ünal Kılıç, “Yedi Sayısının Kültürel Arkapları, 115.

⁸⁸¹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 880-881), 49.

⁸⁸² Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 43, 47. Ayrıca Sekizler ifadesi kullanılarak kâinatın idaresinin bunlarda olduğu da bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Huld”, *Hakku'l-Hakâyik*, 356-357.

en yüksekinde sonsuza kadar kaim etmesini ve onun üzerinde oturmasını istemiştir. Yediler'in arzusunun, İlâhî Zât'a ulaşmaları ya da O'nunla birleşmeleri için Zât'ın nurunun (kürsüsünün) etrafında kelebekler gibi uçuşup durdukları öne sürülür.⁸⁸³ İlâhî Zât bu arzu ve isteklerin duyulmuş olduğunu ve bunların yerine getirileceğini Yediler'e seslenmiştir.⁸⁸⁴ Ancak İlâhî Zât Yediler'in istekleriyle ilgili bilmeleri gereken bazı şartların ve zorlukların⁸⁸⁵ olduğunu da onlara söylemiştir. Anlatılan hikâyeye göre Yediler'in bu şart ve zorlukları bildikten sonra kabul edip söz vermeleri gerekmektedir.⁸⁸⁶ Şartlar ve zorluklar şöyle sıralanmıştır: Hakka tekrar ulaşmaları için her dönemde ve her mekânda, zorluk ve kolaylıkta, fakir ve zengin ayrımı yapmaksızın ruhların dünyada bin kere farklı beden değiştirmeleri, ruhanî âlemdeki bu ruhların, maddi âlemdeki canlıların yani cinlerin,⁸⁸⁷ hayvanların,⁸⁸⁸ bitkilerin ve engellilerin⁸⁸⁹ bedenlerine girmiş olsalar⁸⁹⁰ bile O'na kulluk etmeleri gerektiği ve bunun bir nevi imtihan sayılabileceği anlatılmaktadır.⁸⁹¹

Eğer Yediler tarafından bunlar kabul edilip söz verilirse İlâhî Zât, kendilerinin (yârânların)⁸⁹² yanlarında olacağına ve onlara yardım edeceğine söz vermiştir.⁸⁹³ Böylece onlara, yaratılışlarından itibaren herkesin belirlenen süreç içerisinde bin kere farklı bedenlerde ruh değiştirmeleri gerektiği söylemiştir.⁸⁹⁴ Çünkü ruhların en yüksek makama ulaşabilmeleri için maddi hayattaki bu süreci başarılı bir şekilde geçirmeleri

⁸⁸³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 47.

⁸⁸⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 765-766), 43-44.

⁸⁸⁵ Ruhların maddi dünyada görecekleri bazı zorluklar kastedilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 863-865), 48.

⁸⁸⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 47-48.

⁸⁸⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 8050-8051), 48.

⁸⁸⁸ Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5927-5928), 306.

⁸⁸⁹ Günah işlemiş olan kişilerin öldükten sonra ruhlarının cezalandırılmaları için engelli bedenlere intikal ettirileceklerine inanılmaktadır. Bk. Ceyhunâbâdî, "Rıdvân", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5130-5133), 266. 306-307. Konuyla ilgili "Seyr-i tekâmül" bölümünde detaylı bilgi verilecektir.

⁸⁹⁰ Yukarıda ifade edilen bu şartların ve bazı durumlarda cezalandırılmaların Yediler üzerinden anlatılarak diğer varlıkların kastedilmiş olduğu görülmektedir. Çünkü Yâresân inancına göre Yediler ruhanî âlemde kemâle erişmiş varlıklardır. Ayrıca bu şartların ve alınan ikrarın sadece Yediler için söylenmiş bir ifade olmadığı da hikâyenin devamında anlatılmaktadır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 854-855), 48.

⁸⁹¹ İlâhî Zât dışında bu imtihan sırrını kimsenin bilmediği ifade edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 859-860), 48.

⁸⁹² Daha sonra yaratılacak olan Yâresân'ın önde gelen diğer bazı yârânlarına da atıfta bulunulmuştur. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 862), 48.

⁸⁹³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 866), 48.

⁸⁹⁴ Bu süreç hakkında "Seyr-i tekâmül" bölümünde detaylı bilgi verilecektir.

şarttır.⁸⁹⁵ Fakat süreç içerisinde başarılı olamayanların yani bazı bedenlerde günah işlemiş olan ruhların ise cezalandırılacaklarının uyarısı da yapılmıştır.⁸⁹⁶ Buna göre bir önceki bedende günah işlemiş olan ruhlar bir sonraki bedendeki doğumlarının yedinci günü ile kırkıncı günü arasında vefat ettirileceklerdir.⁸⁹⁷ Günahlarını bu şekilde çekmiş olup temiz hale gelen ruhların ise bir sonraki bedene intikal ederek kalan süreçlerini devam ettirecekleri söylenir.⁸⁹⁸ Dolayısıyla Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyeye göre İlâhî Zât hesap gününde (belirlenen sürecin sonunda) iyiyle kötüyü birbirinden ayıracak yani iyiyi mükâfatlandırıp kötüyü ise cezalandıracaktır.⁸⁹⁹

Yukarıda anlatılan şartlardan sonra İlâhî Zât “Ey kullarım! Eğer bu sözlerimi kabul ederek bana söz verirseniz Ben de sizin istek ve arzularınızı yerine getireceğim”⁹⁰⁰ demiştir. Buna karşı Yediler, İlâhî Zât’a hamd ederek kendilerinin O’nun kulu olduğunu ve bütün şartları kabul etmiş olduklarını söylemişlerdir.⁹⁰¹ Yediler’in cevabına karşı İlâhî Zât tekrar onlara seslenerek şöyle demiştir: “Ey kullarım! Şimdi ne istersiniz söyleyin. Ben kendi lütuf ve keremim ile onları yerine getireyim.” Yediler, İlâhî Zât’a tekrar hamd ederek isteklerini şu şekilde dile getirmişlerdir: “İlk önce Yedi göğü yaratarak en yüksekinde kürsünü yerleştirerek onun üzerinde oturmanı isteriz. Böylece her taraf Sen’in nurun ile aydınlanmış olsun. Zamanı yani geceyi gündüzü yaratmanı ve bunların aydınlanması için yükseklerde güneşi, ayı ve yıldızları da yaratmanı isteriz. Sabah akşam (her an) sana hamd edilmesi için kendi gücünle yeryüzünde her dönemde insanları, cinleri, Ehrimen’i⁹⁰² ve gökte ise melekleri yaratmanı isteriz. Bütün bu varlıklar yaratıldıktan sonra⁹⁰³ kendini de dünyada aşikâr etmeni isteriz.”⁹⁰⁴ Yediler’in dile getirdikleri arzu ve istekler İlâhî Zât

⁸⁹⁵ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 773-774), 44.

⁸⁹⁶ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 776), 44.

⁸⁹⁷ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 776-777), 44.

⁸⁹⁸ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 776-779), 44.

⁸⁹⁹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 870-873), 49. Konuyla ilgili daha sonraki bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

⁹⁰⁰ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 817-821), 46.

⁹⁰¹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 822-825), 46.

⁹⁰² Ehrimen, farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Mesela *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen bir ifadeye göre incinin ateşinden yaratılan dev ve cin gibi kötü varlıklardır. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1132), 62. Fakat *Âsârü'l-Hak*'ta “Nefs-i emmâre” denilmiştir. İlâhî, *Âsârü'l-Hak* (1490. Sözlere), 1/461.

⁹⁰³ Yediler'in ilk isteklerinin İlâhî Zât'ın aşikâr edilmesi olduğu da anlatılmıştır. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 760-762), 43.

⁹⁰⁴ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 46-47.

tarafından ezeli âlemde onaylanmış ve daha sonra bunlar ruhanî âlemde yaratılmıştır.⁹⁰⁵ İlâhî Zât, ruhânî âlemde Hudâvendigâr ismiyle ve Ali suretinde yaratılmış varlıklara görünmüştür.⁹⁰⁶

Yukarıda ifade edilen bu sözleşmelerden sonra incinin içinde Ya biçiminde olan İlâhî Zât, Hudâvendigâr isminde zuhur etmiştir.⁹⁰⁷ İlâhî Zât'ın bu zuhuruna "Hudâvendigâr Devri" denilmiştir.⁹⁰⁸ Buna göre İlâhî Zât, ezelde Hudâvendigâr ismiyle zuhur ettikten sonra yârânlarla "şart"⁹⁰⁹ ve "ikrar"⁹¹⁰ denilen anlaşmayı yapmıştır.⁹¹¹ Bu zuhurun Ali suretiyle⁹¹² Yediler'e görülmüş olduğu iddia edilmektedir.⁹¹³ Buradaki Ali, Zât'la (Hudâvendigâr) içli dışlıdır.⁹¹⁴ Yani görünen bu Ali, ne İlâhî Zât'ın kendisidir ne de dünyadaki Hz. Ali'dir. Çünkü anlatılan hikâyenin devamında Hudâvendigâr isminde ve Ali şeklinde görünen Ali'nin Yediler'e şöyle dediği anlatılmaktadır: "Ali bütün varlıkların yaratıcısıdır. Eğer La-mekân (mekân dışı) bir İlâh varsa O'nun gizlilik durumunu da Ali bilir. Yani Ali dışında iki cihanda başka Huda (Tanrı) yoktur."⁹¹⁵ Zira Hudâvendigâr, Şâh (Ali) şeklinde zuhur ettikten sonra incinin üstündeki kürsüsüne⁹¹⁶ oturmuş ve Yediler O'nu gece gündüz hamd etmeye başlamışlardır.⁹¹⁷ Dolayısıyla İlâhî Zât "Ya biçiminde ve Hudâvendigâr ismiyle ortaya çıktı ve Ali şeklinde görüldü" ifadesindeki asıl amacın ise bilinmeyen ve görünmeyen Zât'ın, ruhanî bedene ve surete zuhur etmiş halidir. Ceyhunâbâdî'nin iddia ettiği bu inanç, Bâtınî fırkalarından biri olan Dürzîlik inancıyla benzerlik göstermektedir. Çünkü adı geçen fırkanın inancında da Tanrı'nın iki (lahuti ve nasuti)

⁹⁰⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 49.

⁹⁰⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 881-882), 49.

⁹⁰⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 49; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129.

⁹⁰⁸ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 162.

⁹⁰⁹ Şâh tarafından emredilen vecibelerin bütününe "şart" denilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 333.

⁹¹⁰ Yârânların, emredilen vecibelere boyun eğmelerine "kabal" denilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 333.

⁹¹¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 333.

⁹¹² Fakat kaynakların içerisinde geçen bazı ifadelerle bakıldığında Şâh'ın ya da Hudâvendigâr'ın, Sultan İshak suretiyle Yediler'e görüldüğü de iddia edilmektedir. İshak vd. "Bârgah Bârgah", *Serencâm*, 100, 122, 177, 181.

⁹¹³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 881), 49.

⁹¹⁴ Örnek olarak bk. İshak vd. "Bârgah Bârgah", *Serencâm*, 118,129.

⁹¹⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 886-887), 49.

⁹¹⁶ Kürsünün, İnci'nin üstünde İnci'nin ise suyun üstünde olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 52.

⁹¹⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 50.

yönü olduğu bildirilmektedir. Bunlardan biri Tanrı'nın Zâtı (lahuti) olup bu yönü bilinmemektedir. Tanrı'nın ikinci yönü (nasuti) ise insan suretinde zuhur etmesidir.⁹¹⁸

2.3.4. Ruhanî Âlemin Yaratılışı ve Yârânlar'la Yapılan Anlaşma

İlâhî Zât'ın, ilk olarak kendi nurundan yârânları ve kâinatı yarattıktan sonra yedi kat göğün isimlerini belirlemiştir.⁹¹⁹ Bu isimler: “Levh-i Sedef (birinci kat),⁹²⁰ Levh-i Akik (ikinci kat),⁹²¹ Levh-i Gevher (üçüncü kat),⁹²² Levh-i Dûrr (dördüncü kat),⁹²³ Levh-i Yakut (beşinci kat),⁹²⁴ Levh-i Mercân ve Levh-i Elest'dir.”⁹²⁵ Hudâvendigâr daha sonra Cebrâil'le⁹²⁶ beraber adı geçen yedi kat göğü ziyaret etmeye başlamıştır.⁹²⁷ Diğer bir iddiaya göre Hudâvendigâr yedi kat göğün ilk katını Ramzbâr'le beraber ziyaret etmiştir.⁹²⁸ Yani Hudâvendigâr ve yanındaki melek katlardan her birine vardıklarında melekler⁹²⁹ onları hazır bir şekilde karşılamışlardır.⁹³⁰ Yedi kat göğün ziyareti bittikten sonra Hudâvendigâr ile meleklerin toplanmış oldukları ve meleklerden birinin Hudâvendigâr için kendini inek suretinde kurban ettiği iddia edilmektedir.⁹³¹ Ceyhunâbâdî'nin bir diğer iddiasına göre ruhanî âlemdeki gaip gelen bu inek Baba Yedigâr'dır.⁹³² Kurbanın başını kesmek için Ahmed'in (Hz. Muhammed) tekrar zahir olduğu ve kurbanı kestikten sonra yeniden gaip olduğu anlatılmaktadır.⁹³³ Kesilen bu kurban etinin gaip kavrulmuş

⁹¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Şenzeybek, *Dürzîlik*, 146-150.

⁹¹⁹ Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 579.

⁹²⁰ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (342. dip), 260.

⁹²¹ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (347. dip), 262.

⁹²² Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (352. dip), 263.

⁹²³ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (357. dip), 266.

⁹²⁴ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (374. dip), 276.

⁹²⁵ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193.

⁹²⁶ İlâhî Zât'ın gökte beraber dolaştığı meleklerin isimleri değişmektedir. Örnek olarak bk. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (342. dip), 260.

⁹²⁷ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193.

⁹²⁸ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (342. dip), 260.

⁹²⁹ Melekler ifadesi, Yediler ve diğer melekleri de kapsamaktadır. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193.

⁹³⁰ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193.

⁹³¹ Yârânlardan bazılarının göğün farklı katlarında kendilerini kurban ettikleri de iddia edilmektedir. Buna göre birinci kat (Lev-i Sedef) semada Bünyâmin, ikinci kat (Lev-i Akik) semada Pir Musa, üçüncü kat (Lev-i Gavher) semada Seyyit Mustafa, (Yar-ı nader) ve dördüncü kat (Levh-i Dûrr) semada ise Ramzbâr kendini kurban etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (342, 347, 352, 357. dip), 260, 262, 263-264, 266.

⁹³² Ruhanî âlemde inek şeklindeki bu kurbanın Baba Yedigâr'ın nuru olduğu söylenmektedir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 974-975), 54.

⁹³³ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 976-978), 54.

bir şekilde gelmiş ve Ramzbâr'ın sofrasında hazırlanmıştır. Şâh ve yârânlar sofranın etrafında beklemişler, Ahmed (Hz. Muhammed) yeniden ortaya çıkıp kurban (sofra) duasını okumuş ve ardından merasim başlamıştır.⁹³⁴ Daha önce de belirtildiği gibi ruhanî âlemde Hudâvendigâr ile yârânlar arasında gerçekleşen ilk cem merasiminin burada gerçekleştiği olduğu bildirilmektedir.⁹³⁵ Bu inanca göre Yâresân'daki Cem ya da Cemhâne ibadet merasiminin ilki gökyüzünde gerçekleşmiştir.⁹³⁶ Merasime diğer ruhanî yârânların da katılmış oldukları iddia edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi yârânlar belli sayılara ayrılmış ve grup şeklinde isimlendirilmiştir. Yani ilk Yediler'den sonraki yaratılan Heftvâne'ye yani ilk Yediler'e benzeyen⁹³⁷ ikinci Yediler denilmektedir.⁹³⁸ *Serencâm*'da geçen hikâyeye göre yukarıda anlatılan merasim ya da ona benzeyen bir diğer merasim Sultan İshak liderliğinde maddi âlemde de gerçekleşmiştir.⁹³⁹

Nur Ali İlâhî ezeli âlemdeki merasimde kesilmiş olduğu söylenen ineğin sembolik bir ifade olduğunu bildirmiştir. İlâhî, kesilmiş olduğu söylenen inek kavramını “şart” anlamındaki vecibeler olarak yorumlanması gerektiğini öne sürmüştür.⁹⁴⁰ O, Yâresân'ın temel kaynaklarında geçen bazı ifadelerin zahirî anlamları dışında batinî anlamlarının da olduğunu ve ona göre yorumlanması gerektiğini ileri sürmektedir.⁹⁴¹

2.3.5. Heftvâne'nin Yaratılışı

Heftvâne, iki kelimededen oluşan Farsça bir isimdir. Heft, yedi, “vâne”⁹⁴² ya da “van” ise “koruyucu, sahip” anlamlarına gelmektedir.⁹⁴³ Nur Ali İlâhî Heftvâne'nin, Heftten-vân'ın kısaltması olduğunu söylemektedir. O, “vâne” sözcüğünün Farsçada

⁹³⁴ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 979-982), 54.

⁹³⁵ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193; Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 982-984), 54-55; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 5.

⁹³⁶ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 262.

⁹³⁷ Ceyhunâbâdî'nin ifadesiyle “Yedi ruh yarattı” şeklindedir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 50.

⁹³⁸ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 192-193. İkinci Yediler'e “Sultan İshak'ın çocukları” da denilmektedir. Jukovsky, vd. *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 270. Detaylı bilgi için “Heftvâne” bölümüne bakınız.

⁹³⁹ Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 249-253.

⁹⁴⁰ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 333.

⁹⁴¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 427-428.

⁹⁴² Vâne kelimesinin aslı “van” ve “e” harfi izafi olduğu bildirilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 45.

⁹⁴³ Kanar, *Farsça dilbilgisi*, 897.

“can, benzeyen gibi ve koruyan” anlamlara geldiğini ifade etmektedir. İlâhî, Heftvâne’yi, Yedilere benzeyen İkinci Yediler diye tanımlamaktadır.⁹⁴⁴ Safizâde, Heftvâne kelimesinin Zerdüştlük inancında da var olduğunu ve mezkûr ismin Yâresân akidesine adı geçen inançtan geçtiğini ileri sürmektedir.⁹⁴⁵ *Serencâm* ve *Hakku’l-Hakâyik*’te geçen iddialara göre Heftvâne’nin ruhları ruhanî âlemde yaratılmıştır.⁹⁴⁶ Bunların ruhlarının maddî âlemde de farklı isimlerle farklı cisimlerde ortaya çıkmış oldukları inanılmaktadır.⁹⁴⁷ Ceyhûn Abâdî’nin iddiasına göre Heftvâne’nin ezeli âlemdeki isimleri şöyledir: “Şântiyâ,⁹⁴⁸ Tâhâ, Yâsin, Mahlâil,⁹⁴⁹ Tâsim, Hâmim ve Peri”⁹⁵⁰dir.⁹⁵¹

Ceyhunâbâdî, Heftvâne’nin maddî âlemdeki ve hicri sekizinci yüzyıldaki temsilcilerinin Seyyit Muhammed, Ebu’l-Vefa, Şeyh Îsâ, Mir Hûsrev,⁹⁵² Mustafa, Şeyh Şahab ve Habib Şâh isimindeki kişiler olduklarını belirtmektedir.⁹⁵³ Fakat kaynaklarda adı geçen dönemdeki Heftvâne’nin bazılarının isimleri farklılık arz etmektedir.⁹⁵⁴ *Serencâm*’da Heftvâne’nin isimleri, Mir Ahmed, Seyyit Mustafa, Seyyit Muhammed, Seyyit Ebû’l-vefa, Seyyit Şahabeddin, Seyyit Habib Şâh ve Seyyit Baveysî olarak geçmektedir.⁹⁵⁵ Bu kişilerin Sultan İshak’ın manevi çocukları oldukları iddia edilmektedir.⁹⁵⁶ Bunların hikâyeleri *Serencâm*’ın “Devre-i Heftvâne”

⁹⁴⁴ İlâhî, *Burhanu’l-Hak*, 45.

⁹⁴⁵ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 193.

⁹⁴⁶ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 273.

⁹⁴⁷ Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 295-303; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 63, 64, 66-67.

⁹⁴⁸ Şântiyâ, ruhanî âlemdeki Heftvâne meleklerinden birinin ismi olduğu bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1255-1256), 68; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

⁹⁴⁹ Mahlâil, Hz. Âdem’in çocuklarından birinin ismi olduğu bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no:116), 7.

⁹⁵⁰ Burada zikredilen Peri, gökten gelen ve Anûş’la (Âdem’in oğlu) evlendirilen dişi melektir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 2283-2289), 119.

⁹⁵¹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no:1215-1218), 66.

⁹⁵² Mir Hûsrev, Sultan İshak’ın kayınpederidir. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 248.

⁹⁵³ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 378, 384.

⁹⁵⁴ Minorsky, “İran’da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhîler Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (169. dip), 271; Müslimizade, “Berresî ve Tahlil Âyin Fırka’i Ehl-i Hak”, 33.

⁹⁵⁵ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 292.

⁹⁵⁶ Diğer bir ifadeyle yukarıda adları geçen kişiler Sultan İshak’ın bedeninden yaratılmışlardır. Detaylı bilgi için bk. Minorsky, “İran’da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhîler Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 270-271; Müslimizade, “Berresî ve Tahlil Âyin Fırka’i Ehl-i Hak”, 33.

bölümünde anlatılmaktadır. Bu hikâyeye göre Bünyâmin,⁹⁵⁷ İshak'ın Hatun Beşire⁹⁵⁸ adında bir kızla evlenmesini ve bir oğlan çocuk yapmasını⁹⁵⁹ istemiştir.⁹⁶⁰ Sultan İshak, Bünyâmin'in bu isteğini kabul edeceğini yani evlilik vasıtasıyla sır olan Heftvâne'yi ortaya çıkaracağını ve bunlar üzerinden Yâresân'ın inancını dünyaya yayacağını söylemiştir.⁹⁶¹ Buna göre İshak, Hatun Beşire ile düğün yaptıktan sonra yedi gün⁹⁶² boyunca odasından hiç çıkmamıştır.⁹⁶³ İshak'ın, yedinci günden sonra odasından kendi suretine benzeyen yedi kişiyle beraber çıkmış olduğu iddia edilmektedir.⁹⁶⁴ Bünyâmin, İshak'a benzeyen bu sekiz⁹⁶⁵ kişiyi görünce çok şaşırmış olduğunu ve çaresiz bir vaziyette kaldığını dile getirmiştir.⁹⁶⁶ Yani Bünyâmin şöyle seslenmiştir: “Ey tek olup kimseye benzemeyen! Senden (İshak) eman dilerim. Birbirine benzeyen bu sekiz nur içerisinde kendini aşikâr et ve yüzünü bize göster.”⁹⁶⁷ Sultan İshak, Bünyâmin'in bu isteğini gerçekleştireceğini fakat bunun gerçekleşmesi için Bünyâmin'in bazı şartları⁹⁶⁸ oluşturmaması gerektiğini söyler. Şartlar şu şekilde sıralanmıştır: Bünyâmin'in Hatun Dâyre'le bir sofraya hazırlaması ve onun üzerinde sekiz parça et (pişirip) koyması ve bu et parçaları sekizler tarafından yendikten sonra

⁹⁵⁷ Diğer bir kaynakta bu hikâyeye şu cümlelerle başlanır: “Dünya ağası (İshak) dostların (Bünyâmin, Davud, Musa vs.) ve taliplerin arasındaydı ve dostları Şâh'a dediler: ‘Sen kendine bir eş seçmelisin...’ Detaylı bilgi için bk. Minorsky, “İran’da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 270.

⁹⁵⁸ Hatun Beşire, Mir Hüsrev'in kızıdır. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 246; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7283), 374; Minorsky, “İran’da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 270.

⁹⁵⁹ “Bir oğlan çocuk yapması” ifadesiyle ilgili olarak bk. Minorsky, “İran’da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 270.

⁹⁶⁰ Ceyhunâbâdî'nin bir iddiasına göre Mir Hüsrev, Hatun Beşire'den Sultan İshak'la evlenmesini istemiştir. Çünkü Sultan İshak, Mir Hüsrev'in hapisneden çıkmasına vesile olmuştur. Buna karşılık Mir Hüsrev, İshak'ın müritlerinden olmuş ve kızını (Beşire) onunla evlendirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 374.

⁹⁶¹ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 246-247, 249.

⁹⁶² Bazı kaynaklarda “üç gün üç gece” olarak geçmektedir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7304), 375, 384.

⁹⁶³ Minorsky, “İran’da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 270; Müslimizade, “Berresî ve Tahlil-i Âyin Furka'î Ehl-i Hak”, 33.

⁹⁶⁴ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 248-250.

⁹⁶⁵ “Sekiz nur” ifadesi de kullanılmaktadır. Çünkü Heftvâne'nin İshak'ın nurundan yaratılmış oldukları iddia edilir. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 250-252.

⁹⁶⁶ Bünyâmin, “kendisinin ezeli denizin içerisinde olduğunda bile bu kadar çaresiz ve şaşırmış olmadığını” dile getirmiştir. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 250-251.

⁹⁶⁷ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 251.

⁹⁶⁸ İleri sürülen bu şartlardaki asıl amaç sırlara ve Heftvâne'ye ulaşmak için müritlerin riyâzat ve meşakkatli bazı tasavvufi yollardan geçmiş olmalarıdır. Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (319. dip), 252.

herkesin kendi suretinde aşikâr olacağını bildirilmiştir. İshak yârânlarına⁹⁶⁹ da daha önce (ruhanî âlemde) verdikleri sözlere sadık kalmalarını ve şimdi o sözlere yenileyip bu yedi nura (kişiye) tekrar itaat etmelerini hatırlatmıştır.⁹⁷⁰ Çünkü Yâresân inancına göre yukarıda anlatılan hikâyeye ruhanî âlemde inek suretine giren meleğin kurban edilmesi rivayetinde de gerçekleşmiştir.⁹⁷¹ Anlatılan konuyla ilgili *Serencâm*'da geçen iddialara göre Hudâvendigâr ezeli âlemde Heftvâne'yi kendi nurundan, kendi suretine benzeyen şekilde yaratmış ve yârânlardan maddi âlemde de onlara itaat etmeleri için söz almıştır.⁹⁷²

Yukarıda adları geçen kaynaklarda Heftvâne hakkında geçen ifadelerin açık ve net olmadıkları görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Heftvâne'nin isimlerinin farklı olduğu ve hatta aynı kişiler olmadıkları bilinmektedir. Konuyla ilgili örnek vermek gerekirse *Serencâm* ve *Hakku'l-Hakâyik*'te Mir Hûsrev'in bedeninin Heftvâne'den⁹⁷³ birinin ruhunu taşımış olduğu iddia edilmektedir.⁹⁷⁴ Fakat bu kişinin Sultan İshak'ın evlendiği kızın babası olduğu da iddia edilmektedir.⁹⁷⁵ Ayrıca İlk Yediler (Heftten) ile İkinci Yediler (Heftvâne) aynı/kökten sayılmaktadırlar.⁹⁷⁶ Bir diğer ifadeye göre İlk Yediler yedi göğü (ruhanî âlemi) ve İkinci Yediler ise yedi yeri (maddi âlemi) temsil etmektedirler.⁹⁷⁷ Diğer bir deyişle İlk Yediler “zât” ve İkinci Yediler ise Heftten'in “sıfatı” yani benzeyenidir.⁹⁷⁸ Zâtla sıfatın birbirinden ayrılmadıkları ve bunların aslının aynı olduğu bildirilmektedir.⁹⁷⁹ Nur Ali İlâhî, İlk Yediler ile İkinci Yediler'den oluşan “on dört kişinin İlâhî Zât tarafından yaratılmış masum varlıklar olduklarını ve bunların ruhlarının belli dönemlerde, özel bazı kişilerin bedenlerinde ortaya çıktığını bildirmektedir.⁹⁸⁰ O, ikinci Yediler'in derece ve makamlarıyla ilgili şu ifadeyi de kullanmıştır: Onlar (ikinci Yediler), birinci

⁹⁶⁹ Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 254-280.

⁹⁷⁰ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 251-252.

⁹⁷¹ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, (315. dip), 251.

⁹⁷² Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 251-258.

⁹⁷³ Mir Hûsrev'in, Sultan İshak'ın çocukları diye iddia edilen Heftvâne'den önceki Heftvâne'den birinin ruhunu taşımış olduğu iddia edilmektedir. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 246-248; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7353-7354), 378.

⁹⁷⁴ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7353), 378.

⁹⁷⁵ İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 246, 248-249.

⁹⁷⁶ Müslimizade, “Berresî ve Tahlil Âyin Fırka'î Ehl-i Hak”, 33.

⁹⁷⁷ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1305-1307), 70.

⁹⁷⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 450.

⁹⁷⁹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1310-1315), 70.

⁹⁸⁰ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1070. Sözlür), 1/327.

Yediler'den sonra Sultan İshak tarafından tayin edilmiş en önemli yârânlardır.⁹⁸¹ Ancak kaynaklarda birinci Yediler ile ikinci Yediler hakkında geçen ifadelerin net olmadığı görülmekle birlikte bunların maddi âlemde Yâresân düşüncesinin yayılmasında önemli katkıları oldukları bildirilmektedir.⁹⁸²

2.4. Kâinatın Yaratılışı

Yâresân inancına göre bütün varlıklar İlâhî Zât'ın nurundan ortaya çıkmıştır.⁹⁸³ Konuyla ilgili anlatılan hikâyeye göre İlâhî Zât nuruyla denizin içindeki inciye/gevhere⁹⁸⁴ zuhur etmiştir.⁹⁸⁵ Bunun sonucu olarak inci/gevher kaynamaya başlamış ve deniz gebe kalmıştır. Akabinde gevherin nurundan (inciden) bir cevher ortaya çıkmıştır. Cevherin zerrelerinden ise nurânî varlıklar yaratılmıştır.⁹⁸⁶ İncinin/gevherin diğer bir nurundan melekler ortaya çıkmıştır.⁹⁸⁷ İnciden çıkan ateşin dumanından yedi kat gök, dokuz gezegen yaratılmış,⁹⁸⁸ alevlerin ışığından ise yıldızlar meydana gelmiştir.⁹⁸⁹ Ayrıca Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*'in diğer bir yerinde "sekiz günde sekiz feleğin yaratıldığını ve böylece sekiz gezegenin ortaya çıktığını" iddia etmiştir.⁹⁹⁰ Yanan bu ateşin karışımından yedi kat yer⁹⁹¹ meydana gelmiştir.⁹⁹² Ateşin yanmasının devamında denizden buharlar ve köpükler oluşmuştur.

⁹⁸¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 459.

⁹⁸² Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1075), 59.

⁹⁸³ Safizâde, "Devre-i Heftvâne", *Serencâm*, 192-193; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 62; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129.

⁹⁸⁴ Gevher Farsça bir kelime olup Arapçada buna cevher denilmektedir. Farklı lehçeler ile okunan bu kavramın "kendi başına bulunan, değişmeyen öz varlık" anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bk. Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 31/59. Fakat CeyhunCeyhunâbâdî, gevher ile cevherin, İlâhî Zât'ın iki nuru olduğunu ifade ederek gevher ile inciye birlikte kullanmıştır. Buna göre Zât'ın nuru gevherli inciye zuhur etmiş ve gevherden bir cevher ayrılmıştır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1010, 1127-1129), 56, 62.

⁹⁸⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1006-1009), 56.

⁹⁸⁶ Bu ruhanî varlıklara "Nurâniler ve ruhâniler" denilmiştir. Detaylı ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1089-1090, 1129-1130), 60, 62; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129.

⁹⁸⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1130), 62. Detaylı bilgi için "Melekler" bölümüne bakınız.

⁹⁸⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1013), 56

⁹⁸⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 56; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129. Bir diğer anlatıma göre İlâhî Zât'ın nuru inciye zuhur etti, inci ise (parçalanarak) suya/denize dönüştü, dumanlar ortaya çıktı ve bu çıkan dumanlardan gökler yaratıldı. Süreç yıllarca bu şekilde devam etti. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1008-1020), 56; Çahar Dehî, *Ehl-i Hak*, 291.

⁹⁹⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1102), 60.

⁹⁹¹ Cehennem yedi kat zeminin altında olduğu da iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1346-1349), 72.

⁹⁹² Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1017), 56.

Buharlardan bulutlar ve köpüklerden de toprak meydana gelmiştir. Buharların parça parça olarak göğe yükseldiği ve toprağın ise yeryüzünde yayılmış olduğu iddia edilmektedir.⁹⁹³ Ceyhunâbâdî'nin yukarıdaki iddiasına bakılırsa gök katları gibi yer de yedi kata bölünerek yaratılmıştır. Buna göre ilk önce yedi kat yer yaratılmış daha sonra denizin köpüğünden yeryüzündeki toprak meydana gelmiştir.⁹⁹⁴

Ceyhunâbâdî, İlâhî Zât'ın gökyüzüyle yeryüzünü yarattıktan sonra Heftvâne'den olan Rûçiyar'dan aslana ve Eyüvvet'ten ise boğaya benzetilen iki suret yaratmış olduğunu bildirir.⁹⁹⁵ Daha önce de söylediğimiz gibi Heftvâne'den olan bu iki varlığa "iki nur" denilmektedir. Çünkü bunların, İlâhî Zât'ın iki gözünden yaratılmış oldukları bildirilmektedir.⁹⁹⁶ Ceyhunâbâdî, İlâhî Zât'ın denizin dibine tekrar nazar ederek bir hacir (beyaz taş)⁹⁹⁷ ve bir balığın yaratıldığını vurgulamıştır. Hacerin (beyaz taş), denizin altındaki zemine,⁹⁹⁸ balığın ise hacirin üstünde yerleştirildiğini ifade eder.⁹⁹⁹ Bu ifadelere göre suyun altındaki zemin suyun üstündeki zeminden farklıdır. Hikâyenin devamında, denizin içinde yaratılan taşın, denizin dibindeki zeminin üstüne yerleştirildiği anlatılmaktadır. Taşın üstüne balığın, balığın üstüne boğanın¹⁰⁰⁰ ve boğanın boynuzuna¹⁰⁰¹ yeryüzünün yerleştirilmiştir.¹⁰⁰² Hikâyenin devamında boğanın sırtına aslan ve onun sırtına ise en yüce tabaka olan İlâhî Zât'ın arşı yerleştirilmiştir.¹⁰⁰³ Aslan ve boğanın alınlarından iki kâse nur parçası ayrılmış oluşu yani aslandan güneşin ve boğadan ayın aydınlığının ortaya çıkarıldığı anlatılmaktadır.¹⁰⁰⁴ Bu iki nur parçası göklere yani güneşe ve aya yerleştirilmiştir. Diğer bir deyişle gün ve gece yukarıda isimleri anılan boğa ve aslanın alınlarından

⁹⁹³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1018-1021), 56.

⁹⁹⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1017,1021), 56.

⁹⁹⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1022-1026), 57.

⁹⁹⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1024), 57.

⁹⁹⁷ Hacerin, Kef dağlar denilen büyük dağlar olduğundan da bahsedilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1348), 72.

⁹⁹⁸ Denizin altında olan zemin denilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 332.

⁹⁹⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1028-1029), 57.

¹⁰⁰⁰ Hamzeh'ee tarafından aktarılan bir ifadeye göre dünya, boğa ve kuş karışımı melez bir hayvanın üzerinde durmaktadır Hamzeh'ee, *Yâresân*, 139.

¹⁰⁰¹ Boğanın alnında tek bir boynuz olduğudur. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1030), 57.

¹⁰⁰² Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1127-1031), 57.

¹⁰⁰³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1032), 57.

¹⁰⁰⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1033-1035), 57; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129.

ııldayan iki kâsedden yaratılmıştır.¹⁰⁰⁵ Nur Ali İlâhî, bu hikâyenin gerçekleştiğini reddeder ve bunun teşbih ya da mecazî bir anlatım şekli olduğuna inanılması gerektiğini bildirir.¹⁰⁰⁶ Diğer bir ifadeyle Nur Ali İlâhî anlatılan hikâyeden kendisinin farklı çıkarımı olduğunu öne sürer.¹⁰⁰⁷ Ona göre hikâyede kullanılan taş, inek ve balık sembolleri ruhanî âlemde İlâhî Zât'la Yârânlar arasında gerçekleşen “şart ve ikrar”a işaret eder.¹⁰⁰⁸

Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyeye göre yer ve göğün yaratılmasından sonra “Kef ve Ğayn” adlarında büyük dağlar yaratılmış, böylece yeryüzünün dengesi sağlanmış ve yeryüzünde çeşitli elementler meydana getirilmiştir. Bunun neticesinde dünya sistemi oluşturulmuş ve takvim döngüsü belirlenmiştir.¹⁰⁰⁹ Yani takvim döngüsü yıl, on iki ay, her ay dört hafta, her hafta yedi gece ve gündüz olarak belirlenmiş ve mevsimler dörde ayrılmıştır.¹⁰¹⁰

Kâinatın kaç günde yaratıldığıyla ilgili Yâresân kaynaklarındaki ifadelerin net olmadığı görülmektedir.¹⁰¹¹ Mesela *Nâme-i Serencâm*'da geçen bir anlatıya göre kâinat sırasıyla altı günde¹⁰¹² yaratılmış ardından Nevruz Bayramı gerçekleşmiştir.¹⁰¹³ *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen bir ifadeye göre gökyüzü ve yeryüzü altı günde yaratılmış ve yedinci günde tatil olmuştur.¹⁰¹⁴ Onun diğer bir ifadesine göre ruhanî ve maddî âlem, sekiz günde yaratılmış ve dokuzuncu günde tatil olmuştur.¹⁰¹⁵ Bu sekiz günün ilki cumartesi ve ikincisi pazar günüdür.¹⁰¹⁶ Buna göre ilk günde Cebrâil, ikinci günde

¹⁰⁰⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1038-1042, 1053-1054), 57-58; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129.

¹⁰⁰⁶ İlâhî, *Burhamu'l-Hak*, 332-333.

¹⁰⁰⁷ İlâhî, *Burhamu'l-Hak*, 426.

¹⁰⁰⁸ İlâhî, *Burhamu'l-Hak*, 333, 426-427.

¹⁰⁰⁹ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1059-1062), 58.

¹⁰¹⁰ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1063-1066), 58-59.

¹⁰¹¹ Kâinatın kaç günde yaratıldığı ile ilgili bk. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1071, 1102), 59, 60; İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1026. *Sözler*), 1/313-314.

¹⁰¹² Varlıkların altı devirde yaratıldığı da bildirilmektedir. Kısaca bu devirler şöyle sıralanmaktadır: Birinci devirde gökyüzü, ikinci devirde su, üçüncü devirde yeryüzü, dördüncü devirde yeryüzündeki cansız varlıklar ve bitkiler, beşinci devirde hayvanlar ve son devirde ise insanoğlu yaratılmıştır. Bu devirlerin her birinin belirli günlerde yaratıldığı açıklanmaktadır. Altı devir düşüncesinin Zerdüştlük inancında da var olduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, “Bârgéh Bârgéh”, *Serencâm*, (269. dip), 175.

¹⁰¹³ Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 579.

¹⁰¹⁴ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1072-1073), 59.

¹⁰¹⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1100-1114), 60.

¹⁰¹⁶ Ruhânî âlemdeki cumartesi ile pazar en değerli günlerden sayılmış ve her bir günün süresi “bin yıl” olarak belirlenmiştir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1078-1079), 59.

ise Haftten¹⁰¹⁷ yaratılmıştır.¹⁰¹⁸ Geriye kalan altı günde kâinat yaratılmış, dokuzuncu gün tatil olmuş ve ardından arşta Nevruz Bayramı gerçekleşmiştir.¹⁰¹⁹ *Âsârul-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre Cebrâil başta olmak üzere bütün varlıklar altı günde yaratılmıştır.¹⁰²⁰ Yukarıda aktarıldığı üzere kâinatın yaratılışıyla ilgili fırka kaynaklarında farklılıklar geçmekle birlikte genel ifadeler kâinatın altı günde yaratıldığı, yedinci günde tatil ve bayram merasiminin gerçekleştiğidir.¹⁰²¹

Abâdî, arşın üstünde gerçekleşmiş olan bayram merasimin sonunda yârânların¹⁰²² tekrar Zât'a¹⁰²³ kavuşmuş olduklarını,¹⁰²⁴ Yediler'in istekleri üzere kâinattaki diğer varlıkların ve parçacıkların yaratılmış olduklarını bildirmektedir.¹⁰²⁵ Bu varlıklar ve parçacıklar ise huriler, melekler, cânlar,¹⁰²⁶ insanlar, aydınlık, karanlık, iyilik, kötülük, yılan, karanca ve diğer hayvanlardır.¹⁰²⁷

2.5. Diğer Varlıkların Yaratılışı

Yâresân inancına göre bütün varlıkların asıl kaynağı tek bir noktaya yani İlâhî Zât'a varmaktadır. Varlıklar O'nun iradesiyle yaratılmıştır.¹⁰²⁸ Bu inanışa göre gökyüzü ve yeryüzü yaratıldıktan sonra İlâhî Zât tekrar denizin içindeki inciye nazar etmiştir. İnci yanmaya başlamış ve ilk olarak iki nur parçası (cevher) parlamıştır.¹⁰²⁹ Bunlardan ise nurani varlıklar¹⁰³⁰ ve melekler ortaya çıkmıştır.¹⁰³¹ İlâhî Zât'ın

¹⁰¹⁷ Buradaki Haftten ifadesinden altısı zât denilen Yediler'in altısı ve biri ise sıfat denilen Hz. Muhammed kastedilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1097), 60.

¹⁰¹⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1095-1097), 60.

¹⁰¹⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1113, 1105-1107), 60.

¹⁰²⁰ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1026. Sözlür), 1/313.

¹⁰²¹ Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 579; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 59-60; İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1026. Sözlür), 1/312-313; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 129.

¹⁰²² Yârânların sayıları bazı yerlerde "yedi" ve bazı yerlerde ise "yirme sekiz" olarak açıklanmaktadır. "Yirme sekizler "Heftten, Heftvâne, Heftserdar ve Kavveltasi" diye dört gruba bölünmekte ve her bir grup yedişer kişiden oluşmaktadır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1118, 1151-1153), 62, 63.

¹⁰²³ Yârânların ilk bin bir seyr-i tekâmüllerinin ruhanî âlemde gerçekleşmiş olduğuna inanılmaktadır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1080), 59.

¹⁰²⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1105-1120), 60-61.

¹⁰²⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1120-1125), 61.

¹⁰²⁶ Cânlardan, İnsanoğlundan önce yeryüzünde yaşayan varlıklar olarak bahsedilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 44, 200.

¹⁰²⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1122-1124), 61.

¹⁰²⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1135), 62.

¹⁰²⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1125-1128), 62.

¹⁰³⁰ İyi olan varlıklar kastedilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 62.

¹⁰³¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1129-1130), 62.

nurundan iyilik ve güzellikleri yaratılmış olup yanan incinin ateşinden Ehrimen, ateşin dumanından ise diğer kötülükler yaratılmıştır.¹⁰³² Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*'in diğer bir yerinde kötülükten bahsederken hayvanlar, zalimler ve iyilerin düşmanları gibi ifadeleri de kullanmaktadır.¹⁰³³ Ceyhunâbâdî, ruhanî âlemde bütün varlıkların ruhlarının yaratılmış olduğunu da bildirmektedir.¹⁰³⁴ Ona göre İlâhî Zât'ın nurundan yaratılmış olan iyi ruhlar tekrar asıllarına kavuşacaklar, buna karşın ateş ile kötülükten ortaya çıkan ruhlar ise tekrar ateş ve kötülüğe döneceklerdir.¹⁰³⁵ O ayrıca iyilikle kötülüğün her zaman beraber olduğunu yani kötülük olmadan iyiliğin kıymetinin bilinmeyeceğini ifade etmektedir.¹⁰³⁶ İyilerin cennete yani sonsuzluğa kavuşacakları, kötülerin ise cehenneme gidecekleri açıklanmaktadır.¹⁰³⁷

Yukarıda ifade edildiği üzere Ceyhunâbâdî, bütün varlıkların kaynağının tek bir nokta olduğunu belirtmekle birlikte varlıkları, nurdan yaratılan iyi varlıklar ve ateşten yaratılan kötü varlıklar diye ikiye ayırmaktadır.¹⁰³⁸ Ona göre ruhanî âlemde İlâhî Zât tarafından hak, batıl, iyilik, kötülük belirlenmiş ve bunların görevleri de tayin edilmiştir.¹⁰³⁹ Ceyhunâbâdî, nurdan yaratılmış olan ruhları beyaza (masum) ve ateşten yaratılmış olan ruhları ise siyaha (günahkâr) benzetmektedir.¹⁰⁴⁰ O, masum olan ruhların seyr-i tekâmül süreçlerinde bazı kötü bedenlere girmiş olsalar bile tekrar temizlenerek asıllarına döneceklerini bildirir. Günahkâr ruhların bazı iyi bedenlere girmiş olsalar da bu ruhların tekrar karanlığa döneceklerini ifade etmektedir.¹⁰⁴¹ Bütün kötülüklerin ilkinin ateş ile onun dumanından ortaya çıkmış olduğuna inanılmaktadır.¹⁰⁴² Bu kötülüklerin daha sonraki baş temsilcisine ise “Azâzil” ismi verilmektedir.¹⁰⁴³ Dolayısıyla yukarıda geçen ifadelerle bakıldığında Ceyhunâbâdî'nin

¹⁰³² Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1131-1133), 62.

¹⁰³³ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2111-2113, 2124), 111.

¹⁰³⁴ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1137), 62.

¹⁰³⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1137-1147), 62.

¹⁰³⁶ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2085-2090), 109.

¹⁰³⁷ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 72. Detaylı bilgi için “Cennet ve Cehennem” bölümüne bakınız.

¹⁰³⁸ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1138-1140), 62.

¹⁰³⁹ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 62-63.

¹⁰⁴⁰ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1142, 1148), 62-63.

¹⁰⁴¹ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 62-63.

¹⁰⁴² Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1132-1133), 62.

¹⁰⁴³ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1414, 1417), 75-76.

kötü diye belirlediği ruhlar için seyr-i tekâmül sürecinin sonucu da değişmemekte ve onun cebri bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir.

2.5.1. Âdem'den Önce Yeryüzünde Yaşayan Varlıklar

Yâresân kaynaklarında geçen ifadelerle göre Âdem'den önce yeryüzünde “Cân”,¹⁰⁴⁴ “Mercan”¹⁰⁴⁵ ve bunların soyundan gelen cinler¹⁰⁴⁶ yaşamışlardır.¹⁰⁴⁷ *Serencâm*'da geçen ifadelerle göre ise Âdem'den önce yeryüzünde Cân, Cin ve onun soyundan gelen İbn-i Can¹⁰⁴⁸ denilen varlıklar yaşamıştır.¹⁰⁴⁹ Adı geçen varlıkların ateşten¹⁰⁵⁰ yaratılmış oldukları öne sürülmüş ve bunların yeryüzünde yaşamış oldukları dönemler ise “karanlık ve zulüm dönemleri”¹⁰⁵¹ olarak isimlendirilmiştir.

Yâresân kaynaklarında yukarıda adları geçen varlıkların yaratılışları belirli bir sıralamaya göre anlatılmaktadır. *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen ifadelerle göre İlâhî Zât, yanan dağa¹⁰⁵² tekrar nazar etmiş ve yanan dağdan gökyüzüne zerrelere saçılmıştır.¹⁰⁵³ İlâhî Zât gökyüzündeki zerrelere bir araya getirmiş ve “Zemherir” denilen bir kuyuya hapsetmiştir.¹⁰⁵⁴ Daha sonra bu zerrelere Cân ve onun çifti olan Mercân isminde ilk iki varlık yaratılmış ve ardından yeryüzünde yaşamaya başlamışlardır.¹⁰⁵⁵ Bu çiftin çocukları olmuş¹⁰⁵⁶ ve daha sonra bunlar kendi aralarında savaşmışlardır.¹⁰⁵⁷ Çocukların güçlü ve itaatsiz olanlarına dev ve zayıf ve itaatkâr olanlarına ise cin denilmiştir. Devler fırsat buldukça cinleri öldürmüşlerdir.¹⁰⁵⁸ Cinler devlerin bu

¹⁰⁴⁴ Cân ile ilgili Hicr suresinin 26-27. âyetleri delil getirilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 200.

¹⁰⁴⁵ Mercân, ilk dışı cinin ismidir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1372), 73.

¹⁰⁴⁶ Fırka kaynaklarında Cinler için Binn-i Câniyân ve dev gibi isimler de kullanılmaktadır. Ayrıca cin, “kötü vesveselar” anlamında da kullanılmaktadır. Bk. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 73-75; *Âsârul-Hak* (1344. Sözlük), 409-410.

¹⁰⁴⁷ İlâhî, *Burhanu'l-Hak*, 201.

¹⁰⁴⁸ Binn-i câniyân da denilmektedir. Safizâde, “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, (191. dip), 153; Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1304,1408), 75.

¹⁰⁴⁹ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 153.

¹⁰⁵⁰ Ateş, Yâresân düşüncesinde övülen bir kavramdır. *Nâme-i Serencâm*'da Seyyit Ebu'l-Vefa'ya ait olan bir şiire göre o, yaratılış gerçekleşmeden önce âteşi temsil etmekteydi. Detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 298.

¹⁰⁵¹ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 390, 434, 350-451, 486-487.

¹⁰⁵² “İnciye nazer etti” de denilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1126), 63.

¹⁰⁵³ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1363-1364), 73.

¹⁰⁵⁴ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1365-1367), 73.

¹⁰⁵⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 73.

¹⁰⁵⁶ Çocukların ikiz doğmuş oldukları anlatılmaktadır. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1375), 74.

¹⁰⁵⁷ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1373), 74.

¹⁰⁵⁸ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1377), 74.

zulmünden kurtulmak için İlâhî Zât'tan yardım istemişlerdir. İlâhî Zât devleri ilk olarak melekler vasıtasıyla dağlara sürgün ettirmiş ve daha sonra yeryüzünden yok ettirmiştir.¹⁰⁵⁹ Anlatılan bu hikâyeye göre devler yok olduktan sonra itaatkâr olan cinler yeryüzünde yaşamayı sürdürmüşlerdir. Ancak bir müddet sonra birkaç cin hariç diğer cinler yeryüzünde bozgunculuğa başlayınca melekler onları da yok etmişlerdir. İyi cinlerin devamı olan İbn-i cân ise yeryüzünde yaşamayı sürdürmüştür.¹⁰⁶⁰ Adı geçen varlıklar da yeryüzünde fesat çıkarmaya başlayınca melekler onları da yok etmiştir. Fakat İbn-i cân'dan birkaçı helak edilmemiştir.¹⁰⁶¹ Helak edilmeyenler arasında daha sonradan güzel yüzlü bir çocuk doğmuş, melekler çocuğu göğe götürmüş ve ona Azâzil¹⁰⁶² ismini vermişlerdir.¹⁰⁶³ Hamzeh'ee'nin konuyla ilgili aktarımına göre gökten gelen melekler yeryüzündeki itaatsiz cinlerin çoğunu yeryüzünden temizleyerek bazılarını esir almışlardır. Bu esirler arasında melekler tarafından büyütülen genç Azâzil'in de olduğu aktarılmaktadır.¹⁰⁶⁴ Melekler tarafından eğitilen Azâzil'in daha sonradan "büyük bir âlim ve arif" olduğu bildirilmektedir.¹⁰⁶⁵ Azâzil'in geceleri gökteki meleklerle ve gündüzleri ise yeryüzünde yaşayan İbn-i Can'a vaaz vermiş olduğu bildirilmektedir.¹⁰⁶⁶ Ancak Azâzil daha sonradan kibirlenerek kendini Allah'tan sonra en üstün varlık olarak görmüş ve O'nun emrine itaatsizlik etmiştir.¹⁰⁶⁷ Bundan dolayı Azâzil'e, "Melek Tavûs,¹⁰⁶⁸ İblis, Şeytan ve Ehrimen" gibi isimlerin verildiği bildirilmektedir.¹⁰⁶⁹

Yâresân kaynaklarında yukarıdaki isimlerle anılan Azâzil hakkında da farklı iddiaların bulunduğu görülmektedir. Mesela Ceyhunâbâdî, Azâzil'in ateşten (kötülük) yaratıldığı için onun kötü bir varlık olduğunu iddia ederken¹⁰⁷⁰ Nur Ali İlâhî gibi bazı Ehl-i Hak mensupları ise yaratılan bütün varlıkların Zâtı itibarıyla kötü olmadıklarını

¹⁰⁵⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1378-1384), 74.

¹⁰⁶⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 74-75.

¹⁰⁶¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1406-1409), 75.

¹⁰⁶² Azâzil'in yeryüzünde yaşayan devlere söylediği sözler sebebiyle melekler tarafından kovulmuştur. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1416), 76.

¹⁰⁶³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1414), 75.

¹⁰⁶⁴ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 148.

¹⁰⁶⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1418-19), 76.

¹⁰⁶⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1418-1420, 1431-1432), 76.

¹⁰⁶⁷ Konuyla ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 76-77, 93.

¹⁰⁶⁸ "Tavus Kuşu Meleği" denilen bu ismi Kirmanşâh bölgesinde yaşayan Yâresân mensuplarının kullandıkları belirtilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 133.

¹⁰⁶⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 317.

¹⁰⁷⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1421), 76.

bildirmektedirler.¹⁰⁷¹ İlahî, bütün varlıkların İlâhî Zât'ın bir parçası olduğunu ve O'nun tarafından yaratıldığını ileri sürerek “yaratılanlara sövmek yaratana sövmek anlamına geldiğini” öne sürmektedir.¹⁰⁷² Ona göre Azâzil de yaratılış olarak kötü olmayıp o yaptığı itaatsizlik ve kibrinden dolayı kötü bir varlık haline dönüşmüştür.¹⁰⁷³ Bu sebeple İlâhî, Şeytan'ın zatına açıkça sövülmemesi ve kötü olarak görülmemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁷⁴ O, Kur'ân'da¹⁰⁷⁵ geçen lanetleme ifadelerinde Azâzil'in zatı değil onun itaatsizliğinin ve kötü amellerinin kastedilmiş olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁷⁶ İlâhî ayrıca Şeytan'a zâhirde söverken gizli gizli günah işleyenlerin aslında riya içinde olduklarını ve böyle insanların amelleri sebebiyle Şeytan'la işbirliği içinde olduklarını da ifade etmektedir.¹⁰⁷⁷ Zira İlâhî, Allah'a boyun eğmeyen, itaatsizlik eden insanları ve hayvanları da şeytanla aynı seviyeye koymaktadır.¹⁰⁷⁸ Ona göre yaratılan varlıkların zatı değil onların işlemiş olduğu kötü ameller lanetlenmiştir.¹⁰⁷⁹ Nur Ali İlâhî *Burhânu'l-Hak*'ta Şeytan'ın yapmış olduğu itaatsizliğin ve diğer kötü amellerin lanetlendiğiyle ilgili bazı rivayetleri de aktarmaktadır.¹⁰⁸⁰

Abdullah Hudâbende, Ehl-i Hak mensuplarının genel olarak şeytanı ya da iblisi kötü bir varlık olarak gördüklerini aktarmaktadır. Fakat Kerend-i Ğarb bölgesinde yaşayan bazı Ehl-i Haklar'ın, şeytanın zahirde Tanrı tarafından kovulmuş ancak batında onun Hak tarafından sevilen bir varlık olduğuna inandıklarını da aktarmaktadır.¹⁰⁸¹ Bu görüşe göre şeytan, “tevhit sahibi olduğu için Allah dışında kimseye yani Âdem'e secde etmek istememiş, bu yüzden Tanrı onu zahirde kovmuş olmasına rağmen batında sevmiştir.¹⁰⁸² Diğer bir ifadeyle Azâzil'in görünüşteki bu itaatsizliğini Tanrı ezeli ilmiyle bilmekte ve bu olay O'nun izni dâhilinde gerçekleşmiştir. Bu iddia sahiplerine göre aksinin düşünülmesi Allah'ın ezeli ilminden

¹⁰⁷¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 20-21.

¹⁰⁷² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 317.

¹⁰⁷³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 192, 317.

¹⁰⁷⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 317.

¹⁰⁷⁵ Sâffât, 37/7.

¹⁰⁷⁶ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 20.

¹⁰⁷⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 341.

¹⁰⁷⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 192.

¹⁰⁷⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 317.

¹⁰⁸⁰ Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 343-366.

¹⁰⁸¹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 147.

¹⁰⁸² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 146.

ve O'nun kudretinden şüphe etmek anlamına gelir.¹⁰⁸³ Buna mukabil *Serencâm* başta olmak üzere fırkanın bazı kaynaklarda geçen genel ifadelerle göre şeytan, ateşten yaratılan varlıklardan ortaya çıkmıştır. Şeytan ateşten yaratılışını bir üstünlük olarak görmüş ve topraktan yaratılmış olan Âdem'e secde etmediği için bu kibrinden dolayı Tanrı tarafından lanetlenmiştir. Âdem'in kibirlenmesi ve kavolmasıyla ilgili Ceyhunâbâdî iki farklı görüş ileri sürmektedir. İlk görüşüne göre Azâzil'in kibirlenmesi Binn-i Câniyân döneminde gerçekleşmiştir. İkinci görüşüne göre ise Azâzil, Âdem'e secde etmeyerek Allah'ın emrine itaatsizlik etmiş ve daha sonra O'nun rahmetinden kovulmuştur.¹⁰⁸⁴

2.5.2. Âdem ve Havva'nın Yaratılışı

Yâresân akidesine göre yeryüzündeki Cân ve onun soyundan gelenler yok olduktan sonra ilk olarak Âdem ve ardından Havva¹⁰⁸⁵ yaratılmıştır.¹⁰⁸⁶ Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyeye göre Yediler Tanrı'dan yeryüzünde bir insan yaratmasını istemişlerdir.¹⁰⁸⁷ Tanrı, Yediler'in isteklerine karşılık olarak ezeli âlemde verdikleri söze sadık kalmalarını ve yeniden söz vermelerini istemiştir.¹⁰⁸⁸ Tanrı, Yediler'den yeniden söz aldıktan sonra Mîkâil'i, "Serendib Dağı"na¹⁰⁸⁹ sarı toprağı¹⁰⁹⁰ getirmesi için göndermiştir. Mîkâil, adı geçen dağdan bir parça sarı toprak almaya

¹⁰⁸³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 146.

¹⁰⁸⁴ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 76-77, 93.

¹⁰⁸⁵ Havva'nın bedenindeki ruh ile Hz. Hatice'nin (Hz. Peygamberin eşi) ruhunun aynı olduğu öne sürülmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1888), 99. Havva'nın yaratılışı ile ilgili Yâresân kaynaklarında farklı açıklamalar bulunmaktadır. *Nâme-i Serencâm*, *Hakku'l-Hakâyik* ve diğer bazı kaynaklarda geçen ifadelerle göre Âdem'in bedeni topraktan yaratıldıktan sonra onun sol kaburgasından Havva yaratılmıştır. Detaylı bilgi için bk. İshak vd. "Devr-i Âbidîn", *Serencâm*, 539; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1885-1887,1890), 99-100; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 132. Fakat *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir diğer anlatıya göre Nur Ali İlâhî "Havva'nın daha sonradan Âdem'in kaburgasından yaratıldığı" iddiasına kendisinin katılmadığını bildirmektedir. Çünkü ona göre Âdem'in bedeni yaratılırken Havva'nın bedeni de ayrı olarak yaratılmıştır. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1056. *Sözler*), 1/322.

¹⁰⁸⁶ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 131-132.

¹⁰⁸⁷ Diğer bir ifadeye göre Âdem'in yaratılmasına daha önceden İlâhî Zât tarafından karar verilmiştir. Ceyhunâbâdî, "Mukaddime", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 87), 6.

¹⁰⁸⁸ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 77-81.

¹⁰⁸⁹ Serendib Dağı, Âdem'in cennetten indirildiği dağın ismi olarak bildirilmektedir. Serendib isminin, Sri Lanka'nın eski Farsça adı olduğu da aktarılmaktadır. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 147.

¹⁰⁹⁰ Ceyhunâbâdî, sarı toprağın kaynağının ruhanî âlem olduğunu ileri sürerek bu toprağı "can/ruh" anlamında da kullanmaktadır. Diğer bir deyişle insan bedeninin kaynağı siyah toprak olup heveslerine ve nefislerine yenilmeyenler bu siyah toprağı sarı toprağı dönüştüreceklerdir. Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1538, 1582, 1596, 1605), 82, 84, 85; İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (930. *Sözler*), 1/278.

çalışmıştır.¹⁰⁹¹ Ancak toprak, Mikâil'e bu parçadan ne yapacağını sormuştur. Mikâil, sarı toprak parçasını Tanrı'nın yanına götüreceğini, ondan Âdem'in bedeninin yaratılacağını ve daha sonra bedene ruh üflenerek cân verileceğini anlatmıştır.¹⁰⁹² Sözleri duyan toprak kendisinden bu amaçla bir parça götürmemesi için Mikâil'e yalvararak şöyle seslenmiştir: Benim parçamdan yaratılacak olan Âdem'in çocuklarından isyankârlar çıktıklarında Tanrı onları cezalandıracak. Bu ise benim suçlara ortak olmam demektir. Bu yüzden benden bir parça almaman ve O'na götürmemen için sana yalvarıyorum.¹⁰⁹³ Mikâil yeryüzünden Tanrı'ya geri dönünce toprağın yalvarışına dayanamadığından sarı topraktan bir parça getiremediğini ve O'ndan af dileyerek bu görev için kendi yerine başkasını göndermesini istemiştir.¹⁰⁹⁴ Tanrı, Mikâil'in isteğini kabul etmiş ve İsrâfil'i yeryüzüne sarı topraktan bir parça getirmesi için göndermiş ama o da aynı şekilde geri dönmüştür. Bunun üzerine Tanrı, Azrâil'e sarı toprağı getirmesini emretmiştir. Azrâil yeryüzüne sarı toprağı almaya geldiğinde toprak aynı şekilde ona da yalvarmaya başlamıştır. Ancak Azrâil toprağın isteğini geri çevirmiş, Serendip Dağı'ndan sarı toprak parçasını almaya çalışırken toprak kendisinin Azrâil'in kahrına ve gazabına dayanamayacağını dile getirerek yalvarmaya devam etmiş ve siyah topraktan¹⁰⁹⁵ bir parça götürmesini istemiştir.¹⁰⁹⁶ Tanrı, toprağın yalvarmasını kabul etmiş ve Azrâil'den sarı toprak parçası yerine siyah topraktan bir parça getirmesini istemiştir. İsrâfil sarı toprağı getirmesi için tekrar adı geçen dağa gönderilmiştir.¹⁰⁹⁷ İsrâfil'in getirdiğı sarı toprakla¹⁰⁹⁸ Azrâil'in getirdiğı

¹⁰⁹¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1540-1541), 82.

¹⁰⁹² Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1542-1546), 82.

¹⁰⁹³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 82.

¹⁰⁹⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1552-1555), 82.

¹⁰⁹⁵ Siyah toprağın ezelden kötülüğü temsil ettiği için günahkâr insanların bu topraktan yaratılmış olunduğlarına inanılmaktadır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1591-1592, 1597, 2111-2112), 84-85, 111. Ayrıca "siyah toprak"ın nefsanî hevesleri temsil ettiği de belirtilmektedir. Buna göre iyiler sarı toprağı ve kötüler ise siyah toprağı temsil eder. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (no: 829, 930. *Sözler*), 242, 279.

¹⁰⁹⁶ Azrâil, can alan olduğu için ona siyah toprak uygun görülmüştür. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 82-83.

¹⁰⁹⁷ Bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 82-84.

¹⁰⁹⁸ Hamzeh'ee'nin ifadesine göre sarı toprak Cebrâil tarafından getirilmiştir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, (20. dip), 131.

siyah toprak ¹⁰⁹⁹ Yediler ¹¹⁰⁰ tarafından karıştırılarak ¹¹⁰¹ Âdem'in bedeninin yaratılması için hazır hale getirilmiştir.¹¹⁰²

Âdem'in bedeninin yaratılışı ile ilgili farklı rivayetler de anlatılmaktadır. Mesela *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre Âdem'in bedeni kuru ve kokulu siyah topraktan yaratıldıktan sonra bedene sarı toprak (ruh) girmiştir.¹¹⁰³ Diğer bir rivayete göre Âdem'in bedeni, toprak, su, havadan¹¹⁰⁴ yaratılmış ve ardından Yaratıcı bu bedene kendi ruhundan üflemiştir.¹¹⁰⁵ *Nâme-i Serencâm*'da geçen bir ifadeye göre Âdemoğlu beyaz, siyah, sarı ve kırmızı¹¹⁰⁶ renkler şeklinde yaratılmıştır.¹¹⁰⁷ Âdem'in yüzüne¹¹⁰⁸ Tanrı'nın suretinin çizildiği bildirilmektedir.¹¹⁰⁹ Yediler tarafından oluşturulan Âdem'in bedeni, ruhsuz bir şekilde yıllarca bekletilmiş¹¹¹⁰ ve daha sonra Tanrı,

¹⁰⁹⁹ Bir rivayete göre Âdem'in bedeni Mustafa (Azrâil) tarafından yeryüzünün dört köşesinden alınan dört avuç topraktan yaratılmıştır. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 40. Diğer bir ifadeye göre Azrâil tarafından yedi avuç toprak getirilmiş ve yeryüzünde yedi ırk yaratılmıştır. Yani beyaz ırklar beyaz topraktan, zenciler kara topraktan, Nübyeliler/Nubeyliler (Güney Mısır ve kuzey Sudan bölgesinde Nil vadisi boyunca uzanan tarihî bir bölge ve yerleşim yeri olan Nübye'de yaşayan, Nil-Sahra dilleri konuşan yerli bir etnik grup.) yarı kara topraktan, Moğollar sarı topraktan, Hindular yeşil topraktan, Araplar kahverengi topraktan ve bazı yerel kabileler ise kırmızı topraktan yaratılmışlardır. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 146.

¹¹⁰⁰ İlk dört melek de denilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 89), 6.

¹¹⁰¹ Anlatılan hikâyeye göre Yediler ilk başta bu karışıma karşı çıkararak kendilerinin siyah toprağın karışımından yaratılacak olan bedene girmek istemediklerini dile getirmişlerdir. Çünkü karıştırılmış siyah toprağın daha sonra kötülüğü temsil edeceğini Tanrı'ya söylemişlerdir. Bu söyleme karşı Tanrı, Yediler'in ruhlarının kötülüğü temsil edecek olan bedenlere girmeyeceklerini yani sarı toprağı temsil edecek olan bedenlere gireceklerini bildirmiştir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 85.

¹¹⁰² Siyah toprak "bedeni" sarı toprak ise "ruhu" temsil ettiği de ifade edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1605), 85.

¹¹⁰³ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1368. *Sözler*), 1/421-422.

¹¹⁰⁴ Havanın çamurlu halde yaratılmış olan bedeninin kuruması için gerekli olduğu söylenmektedir. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1036. *Sözler*), 1/316.

¹¹⁰⁵ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1036. *Sözler*), 1/316. Âdem'in bedeninde ilk giren ruhun "Nur-ı Muhammedî" olduğu da bildirilmektedir. Bunlarla birlikte *Nâme-i Serencâm* ve *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen bazı iddialara göre Âdem'in bedenindeki ruh Bünyâmin'i temsil eder. Bu yüzden bazen Hz. Âdem, Bünyâmin ismiyle de anılmaktadır. Ayrıca hem Bünyâmin'in hem de Âdem'in bedenlerinde İlâhî Zât'ın kendi nurunun bir parçasının tecelli edildiğinden de bahsedilmektedir. Detaylı bilgi için bk. İshak vd. "Bârgah Bârgah", *Serencâm*, 135; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 114-115.

¹¹⁰⁶ Beyaz, siyah, sarı ve kırmızı renklerle dünyadaki farklı renklere ayrılan milletlerin kastedildiği de ileri sürülmektedir. Safizâde, "Devre-i Çihilten", *Serencâm*, (505. dip), 435.

¹¹⁰⁷ İshak vd. "Devre-i Çihilten", *Serencâm*, 435.

¹¹⁰⁸ Âdem'in yüzünde beliren harfler "على/Ali" ismini oluşturan "ayn, lam ve ya"dır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1618), 86.

¹¹⁰⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1617-1618), 85-86.

¹¹¹⁰ Âdem'in bedeni, çöl olan bir bölgede yıllarca bekletilmiştir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1621), 86. Diğer bir rivayete göre Âdem'in bedeni yaratıldıktan dört yıl sonra hapşırmaş ve "elhamdülillah" ardından 30 bin yıl "Sübhanallah" demiştir. Detaylı bilgi için bk. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 40.

ruha¹¹¹¹ bedene girmesini emretmiştir.¹¹¹² Ancak ruh ilk başta topraktan olan maddi bedene girememiştir.¹¹¹³ Çünkü nurânî olan ruhu, topraktan yaratılan beden kaldıramamıştır. Bunun üzerine Yediler'in ruhu Âdem'in bedenine girerek müzik eşliğinde İlâhî Zat'tan üflenen ruhun bedene girmesini sağlamışlar ve ardından Yediler'in ruhu Âdem'in bedeninden geri çıkmıştır.¹¹¹⁴ Böylece beden hazır hale geldikten sonra Âdem'in bedeninde İlâhî Zât'ın kendisi¹¹¹⁵ de tecelli etmiştir.¹¹¹⁶ Bedene İlâhî Zât'ın ruhun girmesiyle beraber Âdem uyanmış, Tanrı'yı hamd etmeye başlamıştır.¹¹¹⁷ O, meleklerle Âdem'e secde etmelerini emretmiş¹¹¹⁸ ve Azâzil¹¹¹⁹ hariç diğer melekler bu emre boyun eğerek ona secde etmişlerdir.¹¹²⁰ Daha sonra Yediler, Âdem ile Havva'nın cennete gönderilmesi için Tanrı'ya dua etmişler ve duaları kabul edilmiştir.¹¹²¹

Ceyhunâbâdî'nin diğer bir iddiasına göre Âdem'in yaratılmasına, yeryüzüne gönderilmesine ve böylece onun günah işleyeceği zannı ile “Hârût, Mârût¹¹²² ve Azil”¹¹²³ adlı melekler tarafından itiraz edilmiştir. Buna karşın Tanrı, haksız yere itirazlarından dolayı adları geçen meleklerle kendilerinin de yeryüzünde yaşamaları

¹¹¹¹ Âdem'in bedenine ilk giren bu ruhun kime ait olduğu ile ilgili farklı iddiaların bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birine göre bu ruh, Nur-ı Muhammedî'dir. Diğer bir iddiaya göre “Âdem'in bedenine giren ilk ruh, Pir Âli'nin ruhudur.” Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 55, 88, 91; İlâhî, *Burhanu'l-Hak*, 341. Hemzeh'ee'nin aktardığı bir rivayete göre “Nur-ı Muhammedî, Cebrâil tarafından Âdem'in alnına yerleştirilmiş, İlâhî Zât'tan üflenen ruh bu nurdan etkilenmiş ve böylece bedene girmiştir. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi Âdem'in bedeninin hazır hale gelmesi için bedene ilk olarak Yediler'in ruhunun girdiği de bildirilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, (26. dip), 132.

¹¹¹² Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 86.

¹¹¹³ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1663), 88.

¹¹¹⁴ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 88-89.

¹¹¹⁵ Ceyhunâbâdî'nin bir iddiasına göre İlâhî Zât bütünü ile Âdem'e tecelli etmek istemiştir. O, ayrıca Zât'ın bir zerresinin Âdem'in bedeninde tecelli ettiğini de ileri sürmektedir. Bk. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1645, 1676, 1729), 87, 89, 91.

¹¹¹⁶ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 89.

¹¹¹⁷ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 91-92.

¹¹¹⁸ Nur Ali İlâhî, hakikate ulaşmış zatlara secde edilmesinde hiçbir sakıncanın olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü ona göre hakikate ulaşan zatların ruhlarını Tanrı'nın ruhu ile aynı olduğu için edilen secdenin O'na edildiğini öne sürmektedir. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1368. *Sözler*), 1/422.

¹¹¹⁹ Üç melek de denilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 124), 8.

¹¹²⁰ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 95.

¹¹²¹ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 94.

¹¹²² Kürşat Demirci, “Hârût ve Mârût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/262-264.

¹¹²³ Ceyhunâbâdî'nin şiirinde “Azil” olarak kaydedilmiştir. İsmi bu şekilde yazılmasının şiirin kafiye vezni gereği olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü *Serencâm*'da yukarıda adları geçen bu üç meleğin hikâyesinden bahsedilirken bunlardan birinin ismi “Azâzil” şeklinde yazılmaktadır. Bk. İshak vd. “Devre-i Çihiltan”, *Serencâm*, 467.

için gönderileceklerini söylemiştir. Yeryüzüne gönderilen bu üç melekten ikisi¹¹²⁴ bir müddet geçtikten sonra nefislerine yenilerek güzel Zühre isimli bir kıza¹¹²⁵ âşık olmuşlar ve kız tarafından kandırılmışlardır. Hatalarının farkında olan bu iki melek Tanrı'ya yalvararak günahlarının karşılığının dünyada verilmesini istemişler ve günahlarının cezasını çekmeleri için dünyadaki bir mağarada hapsedilmişlerdir. Bu melekler günahlarının cezasını çektikten sonra Tanrı'nın emriyle son Peygamber tarafından özgür bırakılarak¹¹²⁶ tekrar göğe yükselmişlerdir.¹¹²⁷ Nur Ali İlahî *Burhânu'l-Hak*'ta, Hârût ve Mârût'un en önemli iki melek olduğunu ve bunların yeryüzündeki görevlerini yapmaları için Tanrı tarafından gönderilmiş olduklarını ifade eder.¹¹²⁸ Ancak adı geçen kaynakta bu meleklerin hangi dönemde gönderilmiş oldukları ve bunların yeryüzündeki görevlerinin ne olduğu ile ilgili bir bilgi verilmemektedir. *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir iddiaya göre adı geçen melekler, Şis (Şit) Peygamber'in vefatından sonra yeryüzüne imtihan amacı için gönderilmişlerdir.¹¹²⁹ Buna göre Şis Peygamber (vefat ettiğinde) cennete girdiğinde melekler (Hârût ve Mârût) ona "Hatı b. Hatı"¹¹³⁰ yani hata işleyenin oğlu diye onunla alay etmişlerdir. Buna karşı Tanrı, Hârût ve Mârût'u bizzat gidip zorlukları yaşayıp görmeleri için onları yeryüzüne göndermiştir.¹¹³¹ Ayrıca İlahî, Ceyhunâbâdî'nin üçüncü melek olarak iddia ettiği Azâzil'den de bahsetmemiştir. Zira Ceyhunâbâdî'nin Hârût ve Mârût ile ilgili anlattığı hikâyede tutarsız ve çelişki ifadeler kullandığı görülmektedir. Çünkü Hârût ve Mârût denilen meleklerin yeryüzünde gönderilmeleri *Burhânu'l-Hak* ve *Âsâru'l-Hak*'ta da görüldüğü gibi Hz. Âdem'le alakalı değildir. Ayrıca adı geçen

¹¹²⁴ Azâzil, kızın güzelliğine kanmayarak nefisine yenilmemiş ve Tanrı'ya tövbe ederek tekrar O'na sığınmıştır. Safizâde, "Devre-i Çihiltan", *Serencâm*, (591. dip), 467; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 143-146), 9.

¹¹²⁵ Zühre'nin göğe çıkarak yıldızlaştığı iddia edilmektedir. Buna göre kız, Hârût ve Mârût denilen meleklerden İsm-i Âzam'ı öğrenmiş ve daha sonra göğe yükselmiştir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 149-154), 9.

¹¹²⁶ Hz. Muhammed döneminde "Hârût'un, Akîl (Müslim b. Akîl b. Ebû Talib) ve Mârût'un ise S'ad b. Vakkas" bedenlerinde zuhur ettikleri iddia edilmektedir. Adları geçen iki kişi Hz. Muhammed dönemindeki Kavvaltaslar'dan sayılmaktadır. Akîl ismiyle ilgili bk. Safizâde, "Devre-i Gilim ve Kul", *Serencâm*, (453. dip), 358; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1245, 1275, 1277), 67, 69.

¹¹²⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 9-10.

¹¹²⁸ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 415-416.

¹¹²⁹ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1478. Sözlür), 1/457.

¹¹³⁰ "Hatı b. Hatı", Hz. Âdem'in işlemiş olduğu hatadan dolayı ona verilen bir lakap olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹³¹ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1478. Sözlür), 1/457.

meleklerin yeryüzüne gönderildiği dönem ve ilgili hikâyeler ile Ceyhunâbâdî'nin iddia ettiği dönem ve hikâyeye uyuşmamaktadır.¹¹³²

2.5.2.1. Âdem ile Havva'nın Cennet'ten Yeryüzüne Gönderilmeleri

Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyeye göre Âdem ile Havva cennete girdiklerinde onlara yasak buğdaydan uzak durmaları ve ondan yememeleri emredilmiştir.¹¹³³ Âdem ve Havva cennette meleklerle beraber yaşamaya başlayınca İblis durumu kıskanmıştır. Daha sonra İblis, yılan ile tavus kuşunu kandırarak cennete girmeyi başarmıştır.¹¹³⁴ Cennete giren İblis, güzel yüzlü bir melek şeklinde Havva'ya görünmüş ve onu da kandırmıştır. Bu hikâyeye göre Havva, meleğe yüzünün güzelliğinin sırrını sormuş, melek kendisinin buğdaydan yedikten sonra güzelleştiğini söylemiş ve şöyle devam etmiştir: “Eğer Âdem'in de benim gibi güzel yüzlü olmasını istersen ona buğdaydan yedirmelisin.”¹¹³⁵ Bunları duyan Havva, Âdem'in yanına giderek yüzünün güzelleşmesi için buğdaydan yemesi gerektiğini söylemiştir. Âdem ilk başta kabul etmemiş fakat daha sonra buğdaydan yemiştir. Ceyhunâbâdî'nin diğer bir ifadesine göre cennetteki Âdem ile Havva'nın bedenleri, hırsa, süse, nefsi emmareye kapılmış ve günah işlemişlerdir. Böylece Âdem ile Havva cennetten çıkarılarak yeryüzünün farklı bölgelerine indirilmişlerdir.¹¹³⁶

Yeryüzüne indirilen Âdem işlemiş olduğu günden dolayı yıllarca Tanrı'ya yalvarmış ve tövbe etmiştir. Yediler, Âdem'in bu durumuna çok üzölmüşler ve Tanrı'dan onu affetmesini istemişlerdir. Tanrı bu isteği kabul etmiş ve Âdem'in duasını kabul ederek onu affetmiştir. Fakat Âdem'in ruhunun tekrar İlâhî Zât'ın nuruna kavuşabilmesi için dünyadayken bin bedene girerek süreci tamamlaması gerektiği söylenmiştir.¹¹³⁷ Âdem ile Havva yeniden bir araya gelmişler ve daha sonra Havva

¹¹³² Detaylı bilgi için bk. Demirci, “Hârût ve Mârût”, *TDV*. 262-264.

¹¹³³ Buğday kavramı “ziyb-i zar” yani güzelliğe ve gösterişe teşbih edilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1902-1903-1904), 100.

¹¹³⁴ Yılanın, nefsi emmareyi, Tavus kuşunun ise hırsı ve açgözlülüğü temsil ettikleri de bildirilir Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, (no: 1896-1897), 100-101.

¹¹³⁵ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1918-1920), 101.

¹¹³⁶ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 100-101.

¹¹³⁷ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku'l-Hakâyik*, 102.

sürekli ikiz doğurmuştur.¹¹³⁸ Sırasıyla bir batından doğan ikizlerin erkek olanı diğer batından doğan ikizlerin kız olanıyla evlendirilmiştir. Ancak Âdem'in "Anak (عناق)" adındaki ilk kızı cüsseli olduğu için ikizlerle evlenmeyi reddetmiş ve bir devle¹¹³⁹ evlenmiştir.¹¹⁴⁰ Devle beraber dağlarda yaşayan Anak daha sonra Hayye isminde iki başlıklı bir canavar¹¹⁴¹ doğurmuştur.¹¹⁴² Başlardan birinin deve diğerinin ise yılan şeklinde olduğu iddia edilir.¹¹⁴³ Ayrıca Yecüc ve Mecüc'ün de adı geçen çiftin neslinden geleddikleri anlatılır.¹¹⁴⁴ Hemzeh'ee, Yâresân'daki bu inanışın Zerdüştlükten kaynaklandığını bildirir.¹¹⁴⁵

Anlatılan hikâyeye göre Anak neslinden gelen bu varlıklar zamanla insanlara zarar verir. Bunun üzerine Âdem İlâhi Zât'tan bu varlıkları yok etmesini ister. Bunun neticesinde İlâhî Zât görevlendirdiği melekler vasıtasıyla önce insanlara en fazla zarar veren iki başlı canavarı öldürttürür. Akabinde, yaratıldıklarından beri gözle görülen ancak süreç içerisinde yeryüzünde çıkardıkları fesat sebebiyle çoğu yok edilen cinlerin mevcudiyetini sürdürenler beşere zulmetmeleri sebebiyle gözle görülmez hale getirilerek insanlara verdikleri zarar engellenmiştir.¹¹⁴⁶ Anak neslinden gelen bir diğer varlık olan Yecüc Mecüc de İskender'in¹¹⁴⁷ yaptırdığı duvarın arkasında hapsedilmiştir.¹¹⁴⁸ Ceyhunâbâdî'nin, İskender ve Yecüc Mecüc'le ilgili anlattığı bu hikâyenin aslında kurmaca bir hikâyeye olduğu bildirilmektedir.¹¹⁴⁹

¹¹³⁸ İkizlerin sayılarının toplam yirmi bir tane olduğu bildirilir. Âdem'in ilk kızı hariç diğerleri erkek ve kız ikizler olarak doğmuştur. Kanaatimizce tek olan çocuk Anak'tır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1981-1986), 104.

¹¹³⁹ Devlin cin neslinden olduğu ve dağlarda yaşadığı öne sürülür. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1988), 105.

¹¹⁴⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1986-1987), 104-105.

¹¹⁴¹ "Hayye (حييه)" diye isimlendirilen bu canavarın kuyruğundan boynuna kadar uzanan iki ayrı başı olduğu ileri sürülmektedir. Bu başlardan birinin yılan diğeri ise dev suretinde olduğu bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1990-1991), 105.

¹¹⁴² Anak'ın daha sonra "Ûc (عوج)" isminde diğeri bir canavar doğurduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2004), 105

¹¹⁴³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1990-1991), 105.

¹¹⁴⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2000-2002), 105.

¹¹⁴⁵ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 140.

¹¹⁴⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 105-106.

¹¹⁴⁷ İskender'in, Makedonyalı biri olduğu, İsrâfil'in ruhunu taşıdığı ve Nûh'tan sonra ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2020-2022), 106; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 134, 149.

¹¹⁴⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 106.

¹¹⁴⁹ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 149.

Ceyhunâbâdî'nin, Âdem ile Havva'nın çocukları konusunda da kafasının karışık olduğu görülmektedir. Çünkü o *Hakku'l-Hakâyik*'in diğer bir yerinde Âdem'in Habil ve Kabil isimlerindeki çocuklarından bahsetmekte ve yeryüzündeki kardeş (Habil) kanını dökenin Kabil¹¹⁵⁰ olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵¹ Bunlarla birlikte Âdem'in, Şis¹¹⁵² isminde de bir çocuğunun olduğu ve onun Bünyâmin'in ruhunu taşıdığı belirtilmektedir.¹¹⁵³ Şis'in gökten gelen Huri¹¹⁵⁴ ile evlenmiş olduğu ve daha sonra "Hûş"¹¹⁵⁵ ve "Anûş"¹¹⁵⁶ isminde iki çocuğu olduğu iddia edilmektedir.¹¹⁵⁷ Ancak Ceyhunâbâdî'nin Şis hakkındaki ifadeleri de net değildir. Çünkü Ceyhunâbâdî, Âdem'in Şâfil¹¹⁵⁸ isminde de bir diğer oğlunun olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵⁹ Yani *Hakku'l-Hakâyik*'in bir yerinde Şis, Âdem'in ilk oğlu, Şâfil ise onun ikinci oğludur.¹¹⁶⁰ Adı geçen eserin diğer bir yerinde ise Şâfil, Âdem'in ikinci oğlu, Şis ise Âdem'in üçüncü oğludur.¹¹⁶¹ Dolayısıyla Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyelerin kendi içinde bazı çelişkileri ve tutarsızlıkları barındırdığı görülmektedir.

¹¹⁵⁰ Kabil'e, İblis'in dostu ve zalimlerin başı denilmektedir. Ceyhunâbâdî, Nemrud ve Yazid'i, Kabil'in reenkarnasyonu olduklarını ileri sürmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2024-2025), 106.

¹¹⁵¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 106-107.

¹¹⁵² Şis'in, bir camın içinde Âdem'in sperminden yaratıldığı iddia edilmektedir. Rivayete göre Âdem ve Havva'dan her biri insanların kendi spermlerinden türediğini iddia ederek tartışmışlardır. Âdem ve Havva konunun netleşmesi için kendi spermlerini iki ayrı cam şişenin içine koyarlar. Bir müddet sonra Âdem'in sperminin olduğu camdan bebek (Şis) ortaya çıkar. Bu bebeği de Havva büyütüştür. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 116.

¹¹⁵³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2211, 2244), 115, 117.

¹¹⁵⁴ İddiaya göre Havva, Âdem'e küstüğü bir dönemde Âdem yalnız kalmış. Bunun üzerine ona gökten bir huri gönderilmiştir. Fakat Havva bunu fark edince hemen Âdem'le barışmış ve ondan başka biriyle evlenmemesi için söz almıştır. Âdem söz verince Havva onun artık yukarıdan gelen huriyle evlenemeyeceğini söylemiş ve böylece huriyi Şis'le evlendirmişlerdir. Gökten gelen hurinin Ramzbar'ın ruhunu temsil ettiği bildirilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 117-119.

¹¹⁵⁵ Hûş'un gökten gelen bir diğer huriyle evlendiği ve perilerin bunların neslinden geldikleri ileri sürülmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 119-120.

¹¹⁵⁶ Anûş'un yeryüzündeki bir kadınla evlendiği, peygamberlerin ve iyi insanların bu soydan geldikleri iddia edilir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 120.

¹¹⁵⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 116-117.

¹¹⁵⁸ Şâfil'in, Yediler'den sayılan Rûçiyar denilen kişinin reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2243), 117.

¹¹⁵⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2236-2245), 117.

¹¹⁶⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2119-2122), 111

¹¹⁶¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 117.

2.6. Yâresân İnancında Dünya Tarihinin Devirleri

Yâresân kaynaklarında geçen ifadelerle göre ruhanî âlemle maddi âlem genel anlamda üç çağa ayrılmaktadır.¹¹⁶² Ceyhunâbâdî bu üç çağın ilkinde “Ezeli çağ”,¹¹⁶³ ikincisine “Cân çağı”¹¹⁶⁴ ve üçüncüsüne ise “Beşer çağı”¹¹⁶⁵ demektedir.¹¹⁶⁶ Hamzeh’ee adları geçen çağları, Ezeli çağ (Âlem-i elest), Şeriat çağı, (İslâmi devir) ve Hakikat çağı (Sultan İshak çağı) olarak isimlendirmektedir.¹¹⁶⁷ Hamzeh’ee’nin diğer bir ifadesiyle yukarıdaki üç çağın ilki Hudâvendigâr,¹¹⁶⁸ ikincisi Hz. Ali ile Şâh Huşin arasında geçen zaman dilimi,¹¹⁶⁹ üçüncüsü ise Hakikat denilen Sultan İshak’la başlayan devirdir.¹¹⁷⁰ Son devrin kıyamete kadar devam edeceğine inanılmaktadır.¹¹⁷¹

Aynı zamanda Hemzeh’ee, dünya tarihinin her biri tanrısallığın ana tecellileriyle belirlenmiş yedi devire bölündüğünü aktarmaktadır.¹¹⁷² Yani Yâresân inancında İlâhi Zât, ilki ruhanî (Hudâvendigârî) âlemde olmak üzere Sultan İshak dönemine kadar olan süreçte başlıca yedi tecelli gerçekleştirmiştir.¹¹⁷³ Nur Ali İlâhî’nin *Burhanu’l-Hak*’taki ifadesine göre bu yedi devir “Ruhanî âlem devrindeki Hudâvendigârî anlaşma, Cân ve Beni cân devrindeki anlaşmalar,¹¹⁷⁴ Âdem’in yaratılış devrindeki anlaşma, Hz. Muhammed ve Ali (şeriat) devrindeki anlaşma, Sac-ı narî

¹¹⁶² Bu çağlar “evvel (birinci) evsat (ikinci) ve âhir (üçüncü)” diye ayrılmaktadır. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1088), 60.

¹¹⁶³ Ezeli çağ, ruhanî âlemdeki çağdır. Bu devir ilk yaratılan nurânîler ile başlayıp Cân ve Mercân’ın yaratılışına kadarki zamanı kapsamaktadır. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1089-1090), 60.

¹¹⁶⁴ Cân çağı ile Âdem’den önce yeryüzünde yaşayan varlıkların dönemleri kastedilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1091-1092), 60.

¹¹⁶⁵ Beşer çağı ile Âdem’in yaratılışı ile kıyamet günü arasındaki zaman dilimi kastedilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1093), 60.

¹¹⁶⁶ Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1088-1093), 60.

¹¹⁶⁷ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁶⁸ Daha önce de belirtildiği gibi İlâhî Zât’ın gökteki ilk tecellisi “Hudâvendigâr ismi ve Ali suretinde gerçekleşmiştir. Ceyhunâbâdî, “Fırdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 880-881), 49; Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 190; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁶⁹ “Hz. Muhammed ve Ali devri” ifadesi de kullanılmaktadır. İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 44.

¹¹⁷⁰ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 162.

¹¹⁷¹ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 44; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 162, 280.

¹¹⁷² Hamzeh’ee, *Yâresân*, 162.

¹¹⁷³ İlâhî, *Burhanu’l-Hak*, 44-45; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 162, 279.

¹¹⁷⁴ Nur Ali İlâhî, “Cân ve Ben-i cân devirlerini” iki devire ayırmaktadır. İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 44.

devrindeki anlaşma¹¹⁷⁵ ve Sultan İshak devrindeki Perdiverî beyabes”¹¹⁷⁶ ismindeki anlaşmadan ibarettir.¹¹⁷⁷ Yukarıda belirtilen devirlerin ya da anlaşmaların Sultan İshak dönemiyle bitmiş olduğu görülmektedir.

Nâme-i Serencâm'de geçen ifadeler de yedi tecellinin Sultan İshak dönemine kadar olduğunu göstermektedir. Bu ifadelere göre İlâhî Zât'ın, yaratılıştan itibaren Sultan İshak dönemine kadar yedi önemli tecellisi gerçekleşmiştir. Bunların ilki “Hudâvendigârî âlemde gerçekleşmiş olup geri kalanı sırasıyla Ali, Behlül Mâhî, Baba Serheng, Şâh Huşin, Baba Nahûs ve Sultan İshak'tır.¹¹⁷⁸ Adı geçen eserin bu iddiasına bakıldığında dünyadaki tecelliler Hz. Ali dönemi ile başlatılmış ve Sultan İshak'la bitirilmiştir. Fakat fırkaya ait olan diğer bazı kaynaklarda İlâhî Zât'ın dünyada tecelli ettiği bu yedilerin bazılarının isimleri farklıdır. Yedi tecellinin Sultan İshak'la bitmiş olduğu ileri sürülmekle birlikte onun ruhunun daha sonraki bazı bedenlerde de tecelli ettiği iddia edilir.¹¹⁷⁹ Kaynaklardaki farklılıklardan bir diğeri de yedi tecelliye eşlik eden yardımcı meleklerle alakalıdır.¹¹⁸⁰ Yardımcıların en önemlisi ilk Yedi Melek¹¹⁸¹ olup bunların bazıları İlâhî tecelliden hemen önce bazı bedenlerde zahir oldukları ileri sürülmektedir.¹¹⁸²

Ceyhunâbâdî'nin iddiasına göre İlâhî Zât, ilki Havendikâr (Hudâvendigâr) ismiyle diğer altısı ise farklı dönemlerde altı bedende tecelli etmiş ve bunların her birinde başyardımcı konumunda Yedi melek vardır. Buna göre ilk tecelli olan Hudâvendigâr'ın başyardımcıları “Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil, Azrâil, Ramzbâr, Rûçiyar ve Eyüvvet'tir.”¹¹⁸³ Fakat Minorsky ve Hamzeh'ee,¹¹⁸⁴ bu meleklerin sayısının dört

¹¹⁷⁵ Daha önce ifade edildiği gibi dünyadaki anlaşmanın Şâh Huşin döneminde yapıldığı da bildirilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 278, 280.

¹¹⁷⁶ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 278.

¹¹⁷⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 44-45.

¹¹⁷⁸ Bu tecellilerden en mükemmelinin Sultan İshak döneminde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 579-58.

¹¹⁷⁹ Konuyla ilgili bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7831, 7837-7838, 10630), 404-405, 546.

¹¹⁸⁰ Bu yardımcı meleklerin sayıları “dört ve beş” olarak değişmektedir. Minorsky, “İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁸¹ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10547-10548), 542.

¹¹⁸² Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 725-726), 41; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁸³ İsimlerle ilgili bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 609, 708, 725, 730-731, 739), 36, 41-42.

¹¹⁸⁴ Hamzeh'ee ilk olarak yedi yardımcı melekten söz eder fakat daha sonra Hudâvendigâr'a eşlik eden dört meleğin ismini verir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 163.

olduğunu ve bunların “Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil” olduklarını ileri sürmektedirler.¹¹⁸⁵ Yukarıda da aktarıldığı gibi İlâhî Zât’ın ikinci tecellisi Ali’nin suretinde gerçekleşmiştir.¹¹⁸⁶ Ceyhunâbâdî Ali’ye eşlik eden yedi başyardımcı meleğin isimlerini “Selman, Kanber, Cabir, Malik, Fatıma, Hasan ve Hüseyin” olarak zikretmektedir.¹¹⁸⁷ Fakat bu yardımcıların hem isimleri hem de sayıları ile ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Minorsky ve Hamzeh’ee, Ali’nin başyardımcılarını Selman, Kanber, Hz. Muhammed ve Nusayr¹¹⁸⁸ ve Fatıma diye sıralamaktadırlar.¹¹⁸⁹ Bu sıralamaya göre Hz. Muhammed de Ali’nin yardımcılarından. Çünkü Yâresân kaynaklarındaki ifadelerle göre Hz. Muhammed sıfat olup Zât olan Ali’nin yardımcılarından. Ceyhunâbâdî, Hz. Muhammed’in ruhunun ruhanî âlemde ilk yaratılan nurlardan yani Sekizler’den¹¹⁹⁰ olduğunu ileri sürerek onu şeriat dönemindeki ikinci Yediler’in başı saymaktadır.¹¹⁹¹

Hakku’l-Hakâyik’te geçen bir ifadeye göre İlâhî Zât’ın üçüncü tecellisi Şâh Huşin bedeninde gerçekleşmiştir.¹¹⁹² *Serencâm*’daki bir ifadeye göre Hudâvendigâr, Şâh Huşin’in bedeninde zuhur etmiştir. Bu tecellideki yardımcıları Kâkâ Rıza (Bünyâmin), Hudadâd (Davud), Seyyit Feleküddin (Musa), Fakir (Mustafa),¹¹⁹³ Fatıma Lûre (Ramzbâr),¹¹⁹⁴ Baba Büzürg (Eyüvvet-İbrahim) ve Kal-nazar (Baba

¹¹⁸⁵ Jukovsky, vd. “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁸⁶ Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 190; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁸⁷ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1248-1254), 67-68.

¹¹⁸⁸ Ceyhunâbâdî, Nusayr’ı şeriat devrindeki Heftserdarlar’dan saymaktadır. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1263-1264), 68.

¹¹⁸⁹ Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

¹¹⁹⁰ Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 948, 1076, 1255-1256), 53, 59, 68.

¹¹⁹¹ Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 1255-1256), 68.

¹¹⁹² Ceyhunâbâdî’nin anlattığı hikâyelerden birine göre “Şâh Huşin kendisinin Haydar’ın (Ali) mazharı olduğunu söylemiştir. Buna göre Ali’nin zatı ile Şâh Huşin’in zatı aynı sayılmış ve bu zat ezeli âlemde beri farklı bedenlerde ortaya çıkmıştır. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 5415, 5423), 281.

¹¹⁹³ Baba Fakiye olarak da yazılan Faki’nin “fakir” anlamında kullanılan bir lakap olduğu ifade edilmektedir. Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (107. dip), 235; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 5555), 287.

¹¹⁹⁴ *Serencâm*’ın bu iddiasına göre Şâh Huşin’in dışı yardımcı meleği Fatıma Lure olup Ramzbâr’ın ruhunu taşımaktadır. Safizâde, onun Baba Tahir Hemedanî’nin hizmetçisi ve aynı zamanda onun eşi olduğunu ifade etmektedir. İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 135; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 36.

Yadigâr)'dır.¹¹⁹⁵ Bu yardımcıların isimleri ve sayıları kaynaklarda farklılıklar göstermektedir. Mesala Ceyhunâbâdî'ye göre Şâh Huşin'e eşlik eden yedi baş melek, Kâkâ Rıza,¹¹⁹⁶ Kadı Nebi,¹¹⁹⁷ Hudadâd,¹¹⁹⁸ Karendî, Mâme Celâle,¹¹⁹⁹ Gusleddin ve Baba Tahir Hemedanî'dir.¹²⁰⁰ Nur Ali İlâhî, Şâh Huşin'in başyardımcılarını, Kâkâ Rıza, Kadı Nebi, Hudadâd, Karendî, Baba Büzürg, Baba Fakiye, Hundûle, Mirza Âmane¹²⁰¹ ve Mâme Celâle diye isimlendirmektedir.¹²⁰² Ayrıca diğer bazı kaynaklarda bu yardımcıların sayıları beş olarak belirtilmekle birlikte bunların isimleri değişmektedir. Minorsky bu yardımcıları, Baba Büzürg, Kâkâ Rıza, Kore Fakî, Baba Tahir ve Mâme Celâle diye isimlendirmektedir.¹²⁰³ Hemzeh'ee ise bunları Baba Büzürg, Kore Fakî Baba Hasan,¹²⁰⁴ Baba Tahir ve Mâme Celâle diye adlandırmaktadır.¹²⁰⁵ Ceyhunâbâdî, yukarıdaki son iki kaynakta belirtilen Huşin devrindeki bu beş meleğin ilk ikisini yani Baba Büzürg'ü İkinci Yediler'den olan Ahmed'in ve Baba Fakîye'yi de Mir Suver'in reenkarnasyonları olduklarını ileri sürmektedir.¹²⁰⁶ Bu farklılıklara rağmen Safizâde *Meşâhir-i Ehl-i Hak*'ta yukarıda zikredilen isimlerin hepsinin Şâh Huşin'in en önemli yardımcıları olduğunu aktarmaktadır.¹²⁰⁷ Yâresân inancındaki başyardımcı meleklerin isimleri ve sayılarının

¹¹⁹⁵ Fakat "Hurde-i Serencâm" bölümünde adı geçen isimler farklılık arz etmektedir. Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 583.

¹¹⁹⁶ "Kaka Rıza-i Luristanî" de denilmektedir. Adı geçen kişinin hicri beşinci yüzyılda yaşamış olan Şâh Huşin'in yardımcılarından biri olduğu belirtilmektedir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 42.

¹¹⁹⁷ Safizâde, Baba Nahûs'un de Kadı Nebi isminde bir yardımcısından söz etmiştir. Fakat o, bu yardımcıların aynı ya da farklı kişiler olup olmadığı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 34.48-49.

¹¹⁹⁸ Pir-i Şahriyâr-i Havramanî lakabıyla meşhur olduğu ve hicri beşinci yüzyılda yaşadığı aktarılmaktadır. Burake'î'nin verdiği ifadeye göre onun "*Marifet-i Piri Şahriyâr*" isminde bir eseri vardır. Adı geçen eser Havraman'da olup içindeki malumatlardan dolayı yabancılara gösterilmemesi yazar tarafından vasiyet edilmiştir. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 40-41.

¹¹⁹⁹ "Celâle Hanım" da denilmiş Şâh Huşin'in annesidir.

¹²⁰⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5547-5552), 287.

¹²⁰¹ Mama Celâle'nin babasıdır. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 32.

¹²⁰² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 31-32.

¹²⁰³ Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287.

¹²⁰⁴ "Çiftçi Hasan" de denilmektedir. Ceyhunâbâdî, adı geçen kişinin Şâh Huşin'in en yakın yârânları (İlk Yediler ve İkinci Yediler) arasında saymadığı görülmektedir. İsimlerle ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 287-288; Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 234.

¹²⁰⁵ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 163.

¹²⁰⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5553, 5555), 287.

¹²⁰⁷ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 34.

kaynaktan kaynağa farklılık göstermesinin en önemli sebebi daha sonraları elde edilen Yâresân kaynaklarının nüshalardaki ifadelerin birbirinden farklı olmasıdır.

Hakku'l-Hakâyik'teki iddiaya göre Baba Nahûs'un kayıp olmasından sonra İlâhî Zât'ın en önemli tecellisi Sultan İshak'ın bedeninde gerçekleşmiştir. İshak'a eşlik eden melekler Bünyâmin, Davud, Pir Musa, Mustafa, Şâh İbrahim, Baba Yadigâr ve Hatun Dayrek'tir.¹²⁰⁸ Minorsky ve Hemzeh'ee, bunların isimlerini Bünyâmin, Davud, Pir Musa ve Ramzbâr olarak zikretmiştir.¹²⁰⁹

Sultan İshak'tan sonraki tecelli, Kırmızı (d. 810/1407)¹²¹⁰ ismiyle meşhur olan şahsın bedeninde gerçekleşmiştir.¹²¹¹ Kırmızı'nın asıl adı, Şâh Veyskulî olup Şâhû bölgesinin Derziyân kasabasında doğduğu ifade edilmektedir.¹²¹² Anlatılan hikâyeye göre onun doğumu bir dervişin¹²¹³ mucizesiyle gerçekleşmiştir.¹²¹⁴ Buna göre adı geçen bölgeye derviş görünümlü bir zat gelmiş ve insanlara bazı mucizeler göstermiştir.¹²¹⁵ Bu haberi duyan Zerr Banu¹²¹⁶ dervişin yanına giderek ona Pir Kanber¹²¹⁷ ile evli olduğunu söylemiş ancak kendilerinin çocukları olmadığını anlatmıştır.¹²¹⁸ Derviş, Zerr Banu'ya bir elma vermiş ve bu elmayı ikiye bölerek yarısını kendisinin, diğer yarısını da eşinin yemesini istemiş¹²¹⁹ ve böylece çocuklarının olacağını söylemiştir.¹²²⁰ Derviş, Zerr Banu'ya çocuk doğduğunda tekrar

¹²⁰⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 329-330.

¹²⁰⁹ Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287 Hamzeh'ee, *Yâresân*, 163.

¹²¹⁰ Yukarıda doğum tarihi ile ilgili verilen bu tarihin net olmadığı, onun hicri dokuzuncu yüzyıl ile on birinci yüzyıllar arasında yaşamış olduğu belirtilmektedir. İlâhî, *Burhanu'l-Hak*, 70; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 135.

¹²¹¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10528,10555), 541-542.

¹²¹² İlâhî, *Burhanu'l-Hak*, 69-70.

¹²¹³ Ceyhunâbâdî, dervişin Sultan İshak'ın mazharı olduğunu iddia etmektedir. Fakat Minorsky'nin ifadelerine göre adı geçen dervişin bedeni Bünyâmin'in ruhunu taşımaktadır. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10575), 543; Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 203.

¹²¹⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10575-10576), 543.

¹²¹⁵ Minorsky'nin "Kırmızı" hakkında aktardığı hikâyeye göre bu dervişlerin sayıları dördtür. Bunların ilk dört meleğin (Bünyâmin, Davud, Pir Musa ve Mustafa) ruhlarını taşıdıkları ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 201-203.

¹²¹⁶ Şâh Veyskulî'nin anasıdır. Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 135.

¹²¹⁷ Asıl adının Kanber Derziyânî olup Şâh Veyskulî'nin babasıdır. İlâhî, *Burhanu'l-Hak*, 70.

¹²¹⁸ Diğer bir iddiaya göre adı geçen çiftin evine gelen dervişlerin sayıları dördtür. Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 203.

¹²¹⁹ Yukarıda anlatılan hikâyeye göre çiftler elmayı yedikten sonra çocukları olmuştur. Bk. Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (54. dip), 204.

¹²²⁰ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10586-10595), 544.

geleceğini ve doğacak çocuğun kendisinin de çocuğu¹²²¹ sayılmasını istemiştir.¹²²² Zerr Banu, eğer dervişin bu söylediği gerçekleşirse onun isteklerini yerine getireceğini ve ayrıca kendilerinin de ona kul (hizmetçi) olacaklarını söylemiştir.¹²²³ Bu anlaşmadan aylar sonra derviş tekrar adı geçen çiftin evine gelmiş ve onlara çocuğu görmek istediğini söylemiştir. Çift, derviş utanmasın diye çocuğun beşikte uyduğunu söylemiştir. Çünkü dervişin vaat ettiği zamanda Zerr Banu hamile kalmamış ve çocuk da doğmamıştır.¹²²⁴ Fakat derviş, çocuğun getirilmesi için ısrar edince Zerr Banu beşiğin içine bir koyun bacağı¹²²⁵ yerleştirerek üzerini kapatmıştır. Derviş beşiğin yanına gitmiş ve kapalı olan et parçasını açtığında beşikten bir çocuk peyda olmuştur.¹²²⁶ Derviş çiftten gelip beşiğin içindeki çocuğu görmelerini istemiş. Beşiğin içindeki çocuğu gören çift hayretler içinde kalmıştır. Yukarıda kısaca anlatılan bu hikâyeye göre Şâh Veyskulî'nin doğumu dervişin gösterdiği bu mucizeyle gerçekleşmiştir. Fakat Yâresân kaynaklarında onun hakkında anlatılan hikâyelere baktığımızda bazı farklılıklar ve bazı çelişkili söylemler olduğu görülmektedir. Bu söylemlerden birine göre Şâh Veyskulî'nin bedeni Baba Yadiğâr'ın ruhunu taşır.¹²²⁷ Diğer bir iddiaya göre ise Şâh Veyskulî doğduğunda Sultan İshak'ın ruhu onda zuhur eder.¹²²⁸

Namiq Musalı'nın aktardığına göre Veyskulî hayatına büyük kısmını Şehr-i Zor'da geçirmiştir. Yazara göre Veyskulî 15. ve 16. yüzyıllarda yaşamış ve Nânekîlî (Nânkêlî) aşiretinin üyeleri tarafından öldürülerek Sirvân nehrine atılmıştır.¹²²⁹ Yukarıda değinilen bu farklılıklara ve çelişkilere rağmen Yâresân inancında Sultan İshak'tan sonraki tecellinin Şâh Veyskulî'nin bedeninde gerçekleştiğine

¹²²¹ Kendisinin manevi çocuğu anlamında söylenmiş bir ifade olabilir.

¹²²² Minorsky'nin aktardığı hikâyeye göre Bünyâmin, adı geçen çiftin çocukları doğduğunda kendisinin tekrar gelene kadar çocuğa herhangi bir isim koymamalarını söylemiştir. Buna göre Şâh Veyskulî ismi Bünyâmin ya da dört derviş tarafından koyulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikati", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 203-205;

¹²²³ Bu konuşmanın derviş görünümlü Bünyâmin ile Pir Kanber arasında gerçekleşmiş olduğu da aktarılmıştır. Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikati", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 203.

¹²²⁴ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10612-10613), 545.

¹²²⁵ Diğer bir iddiaya göre "Kadın (Zerr Banu) bir kumaş parçasının içine biraz et toplayıp onu sallamaya başlamıştır." Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikati", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 204.

¹²²⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 545-546.

¹²²⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10667), 547.

¹²²⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 10630), 546.

¹²²⁹ Musalı, "Giriş" *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 22-23.

inanılmaktadır.¹²³⁰ Ceyhûnâbâdî ve Nur Ali İlâhî onun dönemindeki yardımcı meleklerin isimlerini “Pir Kanber, Kâkâ Arap, Kâkâ Pire, Kâkâ Rahmanyar ve Zerr Banu” olarak zikreder.¹²³¹ Adları zikredilen bu isimlere Şâh Veyskulî’nin en yakın beş yardımcısı denilmekle beraber diğer bazı kaynaklarda bunların sayıları ve isimleri hakkında farklı ifadeler bulunmaktadır.¹²³² Şâh Veyskulî döneminde Ehl-i Hak inancı Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yaygın¹²³³ olmasına rağmen onun Kürt bir ailede doğmuş olduğu da aktarılmıştır.¹²³⁴ Minorsky’nin aktardığına göre Kırmızı, öldürülmeden önce kendisinin tekrar zuhur edeceğini söylemiştir.¹²³⁵ Ona göre “dünyanın ve dünyada yaşayanların Şâh’ı”¹²³⁶ yeniden Muhammed Bek bedeninde zuhur etmiştir.¹²³⁷ Nur Ali İlâhî de Şâh Veyskulî’nin kendisinden sonra Muhammed Bek’in bedeninde zuhur edeceğini söylediğini aktarmaktadır.¹²³⁸ Namiq Musalı, Kırmızı’nın vefatı ile Muhammed Bek bedenindeki yeni zuhurun ortaya çıkış süresinin yedi yıl olarak belirlendiğini aktarmaktadır.¹²³⁹ Fakat Muhammed Sultanî’ye göre Şâh Veyskulî’den sonraki zuhur Muhammed Bek’in oğlu Han Âteş’in bedeninde gerçekleşmiştir.¹²⁴⁰ Hânedânlar bölümünde de anlatıldığı gibi Muhammed Bek’in Âteş Bek, Cemşid Bek, Elmas Bek ve Abdal Bek isimlerinde dört oğlu vardır. Âteş Bek hariç diğerlerinin aynı zamanda onun yardımcılarından sayıldığı da belirtilmektedir.¹²⁴¹ Minorsky ise bu yardımcıların isimlerini “Cemşid Bek, Elmas Bek, Abdal Bek¹²⁴² ve Perihan-ı Şart” olarak aktarmıştır.¹²⁴³ Minorsky’nin

¹²³⁰ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 464.

¹²³¹ Ceyhûnâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik (no: 10699-10700)*, 549; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 70.

¹²³² Bu farklılıklarla ilgili bk. Musalı, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (207. dip), 287; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

¹²³³ Musalı, “Giriş” *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 24.

¹²³⁴ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 82-83.

¹²³⁵ Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 277.

¹²³⁶ Dünya Şâh’ı, daha önce de açıklandığı gibi İlâhî Zât’ın dünyadaki zuhuru yani Sultan İshak’ın lakaplarından biridir.

¹²³⁷ Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 277.

¹²³⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 70.

¹²³⁹ Musalı, “Giriş” *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 24.

¹²⁴⁰ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 82.

¹²⁴¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 70.

¹²⁴² Musalı bu isimleri “Cemşid Bek, Elmas Bek ve Abdal Bek” şeklinde çevirmiştir. Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287.

¹²⁴³ Minorsky, “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287.

aktardığına göre Muhammed Bek kendisinden sonraki zuhurun Ateş Bek'in bedeninde gerçekleşeceğini müritlerine müjdelemiştir.¹²⁴⁴ Ateş Bek'in yardımcıları, Camşid Bek, Elmas Bek, Abdal Bek ve Dosti Hanım olarak ifade edilmektedir.¹²⁴⁵

Yâresân kaynaklarına göre İslâmî dönem dörde ayrılmıştır. 1. Hz. Muhammed "Şeriat" dönemi. 2. Hz. Ali "Tarikat" dönemi. 3. Behlül ve diğerlerinin içinde yaşadığı "Marifet" dönemi. 4. Sultan İshak'ın "Hakikat" olarak isimlendirdiği son dönemdir. Bu akideye göre "Şeriat" meyvenin kabuğuna, "Hakikat" ise meyvenin içine benzetilmiştir.¹²⁴⁶ Bu yönleriyle Yâresân mensupları Sufilere benzetilmiştir.¹²⁴⁷ Zira Ehl-i Hak'ta, Hak ya da Hakikat derecesine ulaşan birinin İslâm'daki ibadetlerden muaf olduğu inancı hâkimdir.¹²⁴⁸

Kaynaklarda bazı farklılıklarla birlikte İlâhî Zât'ın ana yedi tecellisin gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Fakat bu yedi tecellinin en önemlileri Hz. Ali, Şâh Huşin ve Sultan İshak gibi kişilerin bedenlerinde gerçekleştiği ileri sürülmekle birlikte Sultan İshak'ın bedenindeki tecelli en mükemmel tecelli olduğu öne sürülmektedir. Çünkü İshak'ın hakikat dönemini temsil ettiğine inanılmaktadır.

2.7. Yâresân İnancındaki Yârânların Anlayışı

Yâresân kaynaklarında geçen iddialara göre yârânların ruhları ruhanî âlemde yaratılmıştır.¹²⁴⁹ Adı geçen ruhlar daha sonra belli dönemlerde bazı bedenlerde zahir olmuştur. Bunların zahirde insan ve batında ise melek olduklarına inanılmaktadır.¹²⁵⁰ Ceyhunâbâdî bu yârânları sekiz gruba ayırmış ve her birine farklı isimler vermiştir.¹²⁵¹ Bunlar "Heftten (Yediler), Heftvâne (İkinci Yediler), Heftserdar (Yedi Serdar),¹²⁵²

¹²⁴⁴ Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 279.

¹²⁴⁵ Minorsky, "İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatı", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 287; Hamzeh'ce, *Yâresân*, 162-163; Müslimizade, "Berresî ve Tahlil Âyin Fırka-î Ehl-i Hak", 37.

¹²⁴⁶ Ceyhunâbâdî, "Fırdevs", *Hakku'l-Hakâyik (no: 1161-1162)*, 63.

¹²⁴⁷ During, "Avrupa ve İran'daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *Alevi Kimliği*, 149-150.

¹²⁴⁸ Ceyhunâbâdî, "Fırdevs", *Hakku'l-Hakâyik (no: 1159)*, 63.

¹²⁴⁹ İshak vd. "Devre-i Heftvâne" *Serencâm*, 273; Ceyhunâbâdî, "Fırdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 29, 35, 41, 47 vs.

¹²⁵⁰ Ceyhunâbâdî, "Fırdevs", *Hakku'l-Hakâyik (no: 479-385)*, 28-29.

¹²⁵¹ Ceyhunâbâdî, "Fırdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 29.

¹²⁵² *Burhânu'l-Hak*'ta, "Heftserdar" yerine "Heftheftvan" ismi geçmektedir. Yani bunların, 7×7=49 kişi oldukları iddia edilmektedir. Bu yedilerden her bir yedinin, cem töreninde ayrı ayrı görevleri

Kavveltas (Hoş ve güzel Yediler),¹²⁵³ Çihiltan (Kırklar),¹²⁵⁴ Hefttadu-dü-ten (Yetmiş İkiler, Şestü-şesten (Altmışaltılar) ve Hazarû-yeki-bande-nam (Binbir Manevi Gulam))¹²⁵⁵dır.¹²⁵⁶ Ayrıca bunlara farklı isimler de verilmektedir.¹²⁵⁷ Mesela Nur Ali İlahî adı geçen melekler için “Ehl-i Hakk’ın manevi yârânları” ifadesini kullanmış ve on iki gruba ayırmıştır. Bunlar, Heftten, Heftvâne, Kavveltas, Heft-heft-van (49 kişi), Çihiltan, Çihil-çihle-tenan¹²⁵⁸ Hefttadu-du-pir, Nevedû-nûh pir Şâhû, Şestü-şes Gulam-ı Kemer-bend-i zerrin,¹²⁵⁹ Hazarû-yek gulam-ı hâce sıfat, biver¹²⁶⁰ ve Biven gulam¹²⁶¹dır.¹²⁶²

İlk Yediler’de olduğu gibi ikinci Yediler’in, Yedi Serdar’ın ve Kavveltas’ın da ruhanî âlemdeki isimleri, şeriat ve hakikat dönemlerindeki reenkarnasyonları açıklanmaya çalışılmaktadır.¹²⁶³ Yediserdar’ın ruhanî âlemdeki isimleri, şeriat ve hakikat dönemlerindeki adları sırasıyla aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

bulunmaktadır. Bu yedilere *Hakku’l-Hakâyik*’te ayrı isimler verilmektedir. Bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 387-389; İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 46.

¹²⁵³ Yukarıda belirtilen bu ilk dört sınıfın tümüne, “Yirmi sekizler (Bist-i heştten)” denilir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 517,1155, 1210, 1246, 1283), 30, 63, 65, 67, 69.

¹²⁵⁴ Çihiltan’ın zuhurunun iki farklı şekilde gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Buna göre ezelde tek bir varlık olan Çihiltan’dır. Bunlar, ruhtan yaratılan Çihiltan ve bedenden (topraktan) yaratılan Çihiltan’dır. Ruhtan yarılan Çihiltan, ezelde tek bir sayı (ruh) şeklinde olduğu ve bu ruhun şeriat döneminde yaşayan Mahmut Patlı bedeninde zuhur ettiği bildirilir. İkinci tür Çihiltan ise yeryüzünde 40 farklı insan bedeninde zuhur etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 4495, 4502), 235. Diğer bir ifadeyle “Kırk Nur” denilen bu Çihiltan, farklı dönemlerde farklı bedenlerde ortaya çıkmışlardır. Bunların Hz. Ali dönemindeki başı Mahmud Patlı’dır. Hocaeddin, *Sersepeordegân*, 8-9.

¹²⁵⁵ “Bin bir Manevi Kişi (Hazarû-yek Gulam-ı hâce sıfat)” ifadesi de kullanılmaktadır. Hazarû-yek’in “binbir” anlamında ve Gulam-ı hâce sıfat’ın onun sıfatı olduğudur. Buna göre mezkûr kişiler, Hakk’a teslim olmuşlar ve O’nun emirlerine boyun eğmişlerdir. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 46.

¹²⁵⁶ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 496-500), 29.

¹²⁵⁷ Detaylı bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik*, 383-392.

¹²⁵⁸ Bunlar, Kırk Kırklar yani 40×40=1600 kişi olduğu iddia edilmektedir. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 46.

¹²⁵⁹ Bunların sayılarının “bin yüzü altmışaltı” olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 7352), 383.

¹²⁶⁰ Hamzeh’ee, “Biver” sözcüsünün sayıları bildirdiğini nakletmektedir. Adı geçen sözcük, “Bin kişi ya da on bin kişi” sayılarını belirtmiş olduğu da öne sürülmüştür. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 47; Hamzeh’ee, *Yâresân* (54. dip), 165.

¹²⁶¹ Biven gulam’ın, sayısız kişiler anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bu sayısız ifadesinden asıl amacın ise gerçek Ehl-i Hakk’ın her dönemde sayısızca olmaları olduğu öne sürülmektedir. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 47.

¹²⁶² Konu hakkında geniş bilgi için bk. İlahî, *Burhânu’l-Hak*, 46-47.

¹²⁶³ Hamzeh’ee, *Yâresân*, 163.

Tablo 1. Yediserdar'ın farklı dönemlerdeki isimleri:

Ruhanî Âlem	Şeriat Dönemi	Hakikat Dönemi
Kırtas	Nusayr	Âbidin
Kımas	Mahmud-ı Patılî	Mir İskender
Hûld	Abbas	Mir Verçem
Kitas	Ammar b. Yasır	Neriman
Ayas	Mukbil	Pir Rustam
Yeşmiya ¹²⁶⁴	Cafer	Ahmed
Refâ'il ¹²⁶⁵	Muhammed Hanefiye ¹²⁶⁶	Musa Siyah. ¹²⁶⁷

Tablo 2. Kavveltaslar'ın farklı dönemlerdeki isimleri:

Ruhanî Âlem	Şeriat Dönemi	Hakikat Dönemi
Anzil	Abdullah b. Abbas	Koli
Harût	Akil	Şahabeddin
Titûs	Bilal	Şâke
Marût	Sa'd b. Vakkas	Şâh Nazar
Keryal	Ebu'l-Mû'cin?	Murad
Şâhbal	Salih	Selman
Salsal ¹²⁶⁸	Por Hatım ¹²⁶⁹	Pire ¹²⁷⁰

¹²⁶⁴ Bu isim, "Şimya" olarak çevrilmiştir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 164.

¹²⁶⁵ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1218-1220), 66.

¹²⁶⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1263-1270), 68; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 164.

¹²⁶⁷ Bu isimlerin sıralaması konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar ile ilgili bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7469-7482), 385; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 164.

¹²⁶⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1220-1225), 66.

¹²⁶⁹ Hamzeh'ee, bu ismi "Adi b. Hatem" diye belirtmiştir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 164; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1273-1280), 68-69.

¹²⁷⁰ Bu ismi Hamzeh'ee, "Qaltas" diye aktarmıştır. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 164; Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7507-7508), 387.

Dolayısıyla Yâresân mensupları hakikat (Sultan İshak) döneminde yaşayan yirmi sekiz denilen zat başta olmak üzere diğer bütün yârânların ruhlarını ruhanî âlemde yaratılmış olduğuna inanmaktadırlar.

2.8. Yâresân İnancında Peygamber Anlayışı

Yâresân kaynaklarındaki ifadelerle bakıldığında peygamberler Tanrı tarafından gönderilen elçilerdir. Yâresân inancına göre ilk peygamber Hz. Âdem ve son peygamber Hz. Muhammed'dir.¹²⁷¹ Ceyhunâbâdî *Hakku'l-Hakâyik*'te, başta Hz. Âdem olmak üzere birçok peygamberin isimlerini zikretmiştir. Bu isimlerden bazıları, "Âdem, Şis (Şit), İdris, Nûh, Hûd, Salih, İbrahim, Lût, İsmâil, İshâk, Yakub, Yusuf, Eyyûb, Şu'ayb, Musa, İlyas, Davud, Süleyman, Yunus, Zekeriya, Yahya, Îsâ ve Muhammed'dir."¹²⁷² *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir iddiaya göre (yeryüzüne) 124,000 peygamber gönderilmiş fakat kitaplarda¹²⁷³ bunların 113'ünün ismi geçmektedir.¹²⁷⁴ *Âsâru'l-Hak*'ta geçen peygamberlerin isimleri Âdem, Habil, Şis (Şit), Anûş, Gunyâl?, Mahlâ'î?, İdris, Nûh, Hûd, Salih, İbrahim, Lût, İsmâil, İshâk, Yakub, Yusuf, Hızır, Eyyûb, Şu'ayb, Musa, Harun, Yuşa, Hezekiel?, İlyas, Elyesa',¹²⁷⁵ Eşğiyâ (Eş'iyâ)?, Hamtale?, Hîqû?, Davud, Süleyman, Aziz, Dânyâl,¹²⁷⁶ Zülküf, Yunus, Zekeriya, Yahya, Meryem, Îsâ, Circis (Aziz George)¹²⁷⁷ ve Muhammed'dir.¹²⁷⁸ Makam ve derece olarak en yüksek olan peygamberlerin ise Ülü'l-Azm (Nûh, İbrahim, Musa, Îsâ ve Muhammed)¹²⁷⁹ oldukları bildirilmektedir.¹²⁸⁰ Adı geçen peygamberlerin yaratılış itibarlarıyla peygamberlik için yaratıldıkları ileri sürülmektedir.¹²⁸¹ Mesela Nur Ali İlâhî'nin bir ifadesine göre peygamberler Tanrı tarafından seçilir. Onlar riyazet ve çaba

¹²⁷¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 251; Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70.

¹²⁷² İsimler ile ilgili bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 7-13.

¹²⁷³ Hangi kitaplar olduğu belirtilmemiştir.

¹²⁷⁴ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1465. Sözlere)*, 1/451.

¹²⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman "Elyesa'", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedi* (İstanbul: TDV Yayınlar, 1995), 11/69-70.

¹²⁷⁶ Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Dânyâl", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedi* (İstanbul: TDV Yayınlar, 1993), 8/480-481.

¹²⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Saint-George> (Erişim tarihi 16.12.2023)

¹²⁷⁸ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1477. Sözlere)*, 1/457.

¹²⁷⁹ Geniş bilgi için bk. Muhammed Aruçi, "Ülü'l-Azm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 294-295.

¹²⁸⁰ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 251.

¹²⁸¹ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1074. Sözlere)*, 1/328.

ile peygamberlik makamına ulaşamaz. Ancak İlâhî diğer bir açıklamasında, Ülül-Azım ve birkaç Peygamber hariç diğer Peygamberlerin kendi riyazet ve çabaları neticesinde kemale ererek Peygamber seçildiğini bildirir. Ayrıca İlâhî, peygamberlerin en masumu olan Hz. İsa ve İlâhî Zat'ın zuhurlarından Hz. Ali ile Sultan İshak dışındaki peygamberlerin de masum olmadıklarını bildirir. Bir başka ifadeyle İlâhî'ye göre, İlâhî Zat'ın kendi tecellisi için belirlediği ismi zikredilen özel bedenler dışında İsa hariç Peygamberler de dâhil herkesin zaafı (hatası) vardır. Hz. İsa'ya Allah'ın ruhu ve en mükemmel peygamber denilmektedir. Hz. Ali ile Sultan İshak'ın bedenlerinde ise en mükemmel zuhurun gerçekleştiği öne sürülmektedir. İlâhî'nin bir diğer ifadesine göre Hz. Muhammed şeriatı, Hz. Ali velâyeti ve Sultan İshak ise hakikati tamamlamıştır. Dolayısıyla Sultan İshak'ın hakikat merhalesine ulaşmış olduğuna inanıldığı için onun Ali'den bile mükemmel olduğuna inanılmaktadır.

Yâresân mensupları Zerdüş'tün de peygamber olduğuna inanmaktadırlar.¹²⁸² İlâhî'ye göre Zerdüş, Kur'ân'da ismi şifreli şekilde geçen peygamberlerden biridir.¹²⁸³ Sultanî'ye göre Zerdüş, Tanrı tarafından gönderilmiş ve Avesta'yı Yâresân inancını yaymak için insanlara tebliğ eden bir peygamberdir.¹²⁸⁴ Diğer bir ifadeyle bütün peygamberlerin asıl amaçları Yâresân inancını yeryüzüne yaymak olmuştur.¹²⁸⁵ Buna göre dinler seyr-i tekâmül süreçlerini geçirmiş ve İslâm'la (آل علی)¹²⁸⁶ beraber kemâle ermiştir.¹²⁸⁷ “İslâm'la kemâle ermiş” cümlesinden hakikat döneminin kastedildiği görülmektedir.

Peygamberlerin isimleri, bedenleri ve getirmiş oldukları şeriatları değişmekle birlikte onların ruhlarının tek olduğu ve tek bir Hakikate (İlâhî Zat'a) hizmet ettiklerine inanılmaktadır.¹²⁸⁸ Tek olan bu ruha “Hakikat-ı Muhammediye (Nûr-u

¹²⁸² *Burhânu'l-Hak*'ta geçen bir iddiaya göre Hz. Muhammed bu isimden şifreli bir şekilde söz etmiştir. Diğer bir iddiaya göre ise Araplar, İranlıları kıskandıkları için Zerdüş'tün ismini Kur'ân'dan çıkarmışlardır. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 264; İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1488. *Sözler*), 1/461.

¹²⁸³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 264. Âbâdî'nin bir iddiasına göre Zerdüş'tün bedenindeki ruh Âdem'in ruhudur. Yazara göre Şâh Huşin'in yedilerinden birinin (Baba Tahir) ruhu, eskiden Zerdüş'tün bedeninde zahir olmuştur. Bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5679, 5688), 293-294.

¹²⁸⁴ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70-71.

¹²⁸⁵ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70.

¹²⁸⁶ Yukarıda İslâm, “Ali'nin Ehl-i Beyt'i” olarak ifade edilmektedir. Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70.

¹²⁸⁷ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 70.

¹²⁸⁸ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 77.

Muhammed’î)”¹²⁸⁹ denilmektedir.¹²⁹⁰ Hz. Muhammed’in ruhanî âlemdeki nuru, ilk önce Âdem’in bedenine girmiş, daha sonra sırasıyla diğer peygamberlerin bedenlerine intikal etmiş ve en son Hz. Peygamber’in kendi bedeninde zahir olmuştur.¹²⁹¹ Ayrıca Yâresân mensupları yârânların ruhlarının da, peygamberlerin bedenlerinde zahir olduklarını iddia ederler.¹²⁹² Çünkü bu yârânların ruhları, ruhanî âlemde İlâhî Zât’ın kendi nurundan yaratılmış ilk özel ruhlardır.

Nâme-i Serencâm’da Hz. Muhammed ile ilgili birkaç ifade bulunmaktadır. Bunlardan birine göre “Hudâvendigâr (Tanrı), Hz. Muhammed’i (son) peygamber olarak seçmiştir.”¹²⁹³ Adı geçen eserin diğer bir yerinde Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicret ettiği olaya işaret edilmektedir.¹²⁹⁴ Hz. Peygamber’in Medine’ye ilk girdiğinde İlâhî Zât’ın nuru ile şehri aydınlatmış olduğundan bahsedilmektedir.¹²⁹⁵

Nur Ali İlâhî Ehl-i Hak’ın, Hz. Muhammed’i Hâtemü’n-Nebiyîn (nebilere sonuncusu) olduğuna ve onun uyguladığı şeriatın da son şeriat olduğuna inandığını beyan eder.¹²⁹⁶ Bu şeriatın içinden¹²⁹⁷ Hz. Ali önderliğinde velâyet merhalesi¹²⁹⁸ başlamış, daha sonra tarikat ve marifet merhaleleriyle devam etmiştir.¹²⁹⁹ Diğer bir ifadeyle Hz. Ali ile başlayan velâyet dönemiyle beraber şeriat dönemi de Ehl-i Hak için tamamlanmıştır. Yani hakikat döneminin başlamasıyla beraber Ehl-i Hak için velâyet, tarikat ve marifet dönemlerinin de tamamlandığına inanılmaktadır.¹³⁰⁰ Buna

¹²⁸⁹ Hakikat-i Muhammediyye ile ilgili detaylı bilgi için bk. Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *TDV. 5/179-180*; Mehmet şimşek, “Peygamberlik Nurunun Hz. Muhammed’e İntikali”, *İlâhiyat Araştırmaları Dergisi* 11, (Haziran 2019),137-148; Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 77.

¹²⁹⁰ Sultanî, *Hamâse-i Milli-i İran*, 77.

¹²⁹¹ Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 948-949, 988, 992), 53, 55.

¹²⁹² Bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik*, 281-294; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 104.

¹²⁹³ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 102.

¹²⁹⁴ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh” *Serencâm*, 124, 127.

¹²⁹⁵ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh” *Serencâm*, 124.

¹²⁹⁶ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 264, 298.

¹²⁹⁷ “Hz. Muhammed’in vefatından sonra” ifadesi de kullanılmaktadır. Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 429-430), 23.

¹²⁹⁸ Nur Ali İlâhî’ye göre nübüvvet makamı ile velâyet makamı arasında gerek şer’î ahkâm gerekse dinin temel ilkeleri açısından herhangi bir fark yoktur. Nübüvvet ağaca, velâyet ise ağacın meyvesine benzetilerek ikisinin iç içe olduğu iddia edilir. Buna göre ağaç meyvesiyle ve meyve de ağaçla anlam kazanır. Yani nübüvvetin önceliği ve velâyetin sonralığı ağaç ile meyveye benzetilmektedir. İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 275, 652.

¹²⁹⁹ “Şeriat, tarikat, marifet, velâyet ve hakikat” olarak da sıralanmaktadır. Ceyhunâbâdî, *Hakku’l-Hakâyik* (no: 3471-3474),183.

¹³⁰⁰ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 405.

göre bütün dinlerin cevherinde hakikat döneminin maneviyata ulaşmak için son merhale olduğuna ve mezkûr dönemin kıyamete kadar devam edeceği ileri sürülmektedir.¹³⁰¹ Yukarıdaki iddialara bakıldığında Yâresân (Ehl-i Hak) mensupları bütün Peygamberlere iman etmektedir.

Peygamberlere gönderilen kitapların, suhurların hak olduğu ancak bu kitapların çoğunun tahrif edildiği ve suhurların ise yok edildiği ileri sürülmektedir. Buna göre Hz. Nûh'tan önceki peygamberlere gönderilen İlahî kitaplar (suhurlar), Hz. Nûh döneminde (tufanda) yok olmuş ve geride sadece Hz. İbrahim'e gönderilen suhurlardan dokuz kelime kalmıştır.¹³⁰² Hz. Davud'a gönderilen Zebûr'un ise ahkâmı ile ilgili vahiyler içermediği yalnızca Tanrı'ya yalvarış ve münacatlardan ibaret olduğu beyan edilmektedir.¹³⁰³ Tevrat ve İncil'in tahrif edildiği, bazı ifadelerinin de çıkartıldığı öne sürülmektedir. Kur'ân'ın ise tahrif edilmediği fakat Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i hakkında indirilen âyetlerin özellikle Hz. Ömer tarafından Kur'ân'dan çıkartıldığı iddia edilmektedir.¹³⁰⁴ *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen bir iddiaya göre Kur'ân 32 cüz olarak indirilmiştir. Bunun 30 cüzünün şeriata¹³⁰⁵ delil teşkil ettiği ve kalan iki cüzünün ise dinin (hakikatin) aslını oluşturduğu ileri sürülmektedir.¹³⁰⁶ Buna göre iki cüzün içindeki bilgiler sır (batınî bilgiler) olduğu için Peygamber'in kalbinde saklı kalmıştır.¹³⁰⁷ Bu sırları daha sonra imamlar şifahi olarak kendilerinden sonrakilere aktarmışlardır.¹³⁰⁸

¹³⁰¹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 405.

¹³⁰² Bu kelimelerin başında, "müşrik olmayın" yazıldığı belirtilmiştir. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (494. Sözlür), 1/140. Suhurlar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ömer Dumlulu, "Suhurlar", *Türki Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/477-478.

¹³⁰³ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (494. Sözlür), 1/140-141.

¹³⁰⁴ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (494. Sözlür), 1/141.

¹³⁰⁵ Zahirî anlamlar kastedilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3835), 201.

¹³⁰⁶ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3834-3836), 201.

¹³⁰⁷ Nur Ali'nin diğer bazı ifadelerine göre yukarıdaki bu sırlar Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar "sine be sine" yani şifahi bir şekilde aktarılmıştır. Hz. Peygamber bu sırları herkese açıklamamıştır. Çünkü Peygamber dönemindeki bazı insanlar (imamlar ve kendi yârânları) hariç, bu sırları anlayacak durumda değillerdi. İlahî'nin diğer bir ifadesine göre Hz. Peygamber, insanlara tebliğ etmesi gerekenleri açıklamıştır. Fakat insanlar Hz. Peygamber'in bu açıklamalarını kendi kapasitelerine göre algılamışlardır. Yani Selman ve diğer yârânların algılamalarıyla diğer sahabelerin algılamaları arasında fark olduğu bildirilmektedir. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 248, 300-302; İlahî, *Âsâru'l-Hak* (982. 1266. Sözlür), 1/297, 380.

¹³⁰⁸ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3837-3838), 201.

Mehdi döneminde¹³⁰⁹ bu sırlara (iki cüze) Furkan ismi verilmiş daha sonra bunlar Kürtçeye “Kelamlar” olarak çevrilmiş günümüzde ise *Serencâm* başlığıyla Farsça olarak yayımlanmıştır.¹³¹⁰ Fakat *Âsâru'l-Hak*'ta geçen “sözler”e göre Kur’ân 32 cüz olarak indirilmiş¹³¹¹ ve 32 cüz olarak yazılmıştır.¹³¹² Kur’ân’ın aslı denilen bu iki cüz Ali ve Ehl-i Beyt’i ile irfan ve hakikat hakkındaki sırları içeren vahiylerdir. Buna göre Peygamber’den sonra onun yerine Ali’nin geçmesi ve hilâfetin de Fatıma’dan doğan çocukları ile devam etmesi gerekirdi. Ancak başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabeler tarafından bu iki cüz kabul edilmemiş ve yazdırılmamıştır.¹³¹³ Konu ile ilgili anlatılan hikâyeye göre günün birinde Hz. Ali, Hz. Ömer’in de mevcut olduğu camide insanlara Kur’ân-ı Kerîm’in kendi yanında olan ve 32 cüzden oluşan mushaf olduğunu söylemiştir. Fakat Hz. Ömer ve onun yandaşları Ali’ye karşı çıkararak kendilerinin toplamış oldukları Kur’ân’ın yeterli olduğunu söylemişlerdir.¹³¹⁴ Bu söyleme karşı Ali, Allah adına yemin etmiş ve gerçek Kur’ân’ı bu insanların artık göremeyeceklerini beyan etmiştir.¹³¹⁵ Buna göre eğer Hz. Ali elindeki âyetleri insanlara zorla kabullendirmeye çalışmış olsaydı fitne ve savaş çıkmış olurdu. Bu yüzden Hz. Ali elindeki âyetlerin sır olarak kalmasını tercih etmiş¹³¹⁶ ve kendisi için zahirî olan halifeliği de daha sonraya bırakmıştır.¹³¹⁷

Nur Ali İlahî’nin sözlerini aktaran oğlu Behram İlahî ise 30 cüz olan Kur’ân’ın¹³¹⁸ gerçek Kur’ân’a “çok yakın” olduğu için onu okumanın sevap kazandırdığını, imanı güçlendirdiğini, kalbi rahatlattığını ve ruhu

¹³⁰⁹ Abdullah Hudâbende’nin aktarımına göre Ehl-i Hak, İmamiyye’nin On İkinci İmamı Muhammed Mehdi’nin tekrar zuhur edeceğine ve dünyayı adaletli bir şekilde yöneteceğine inanmaktadırlar. Hz. Ali tarafından söylenen sırlar imamlar vasıtasıyla son imam olan Mahdi’ye ulaşmış ve o da bu sırları kendisinden sonraki Yâresân mensuplarına aktarmıştır. Hudâbende, *Şinâht-ı Firka-i Ehl-i Hak*, 107.

¹³¹⁰ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3839-3841), 202.

¹³¹¹ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1386. *Sözler*), 1/427.

¹³¹² Ali’nin, Kur’ân’ın ilk kâtibi, Hz. Osman, Zeyd b. Sabit ve diğerlerinin ise sonraki kâtipler oldukları ileri sürülmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1371. *Sözler*), 1/423.

¹³¹³ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1386. *Sözler*), 1/427.

¹³¹⁴ Nur Ali İlahî, Kur’ân ayetlerinin Hz. Ebû Bekir döneminde toplatıldığını ve Osman döneminde (30 cüz olarak) bir araya getirildiğini kabul etmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1371. *Sözler*), 1/423.

¹³¹⁵ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1371. *Sözler*), 1/423-424.

¹³¹⁶ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1385. *Sözler*), 1/427.

¹³¹⁷ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1429. *Sözler*), 1/441.

¹³¹⁸ Son cüz yani Nebe ile Nas arasındaki sureler kastedilmektedir. Son cüzü okuyan birinin bütün Kur’ân’ı okumuş gibi olduğu söylenmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1328. *Sözler*), 1/399.

sakinleştirdiğini söylemektedir.¹³¹⁹ İlahî, Ehl-i Hak mensuplarının Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirilmiş ve son kitap olduğuna inandıklarını açıklamaktadır.¹³²⁰ Kur'ân¹³²¹ Allah tarafından ilk olarak toplu halinde kadir gecesinde lavh-ı mahfuzda indirilmiş ve ardından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e 23 yıl içinde nazil olmuştur.¹³²² İlahî, büyük surelerin¹³²³ genelde ahkâm konularından bahsettiğini, ahkâmla imanın iç içe olduğunu ve imanın yerinin kalp olduğunu beyan etmektedir.¹³²⁴

Kur'ân'da her konuyla ilgili ifadelerin mevcûd¹³²⁵ olduğu fakat bu ifadelerden bazılarının zahirî bazılarının ise batınî anlamlar içerdiği¹³²⁶ ve asıl amacın batınî anlamlar olduğu iddia edilir.¹³²⁷ Bu ifadeleri en iyi anlayan kişinin Hz. Ali olduğu ve onun söylediği her sözün de Kur'ân'da bulunduğu ileri sürülmektedir.¹³²⁸ Zira Kur'ân'ın batınî anlamları Hz. Ali ve daha sonra onun yârânları ya da imamları vasıtasıyla hakikat dönemine kadar aktarıldığı öne sürülmektedir.¹³²⁹ Buna göre hakikat dönemine gelindiğinde Kur'ân'ın sırrı (iki cüzü) Sultan İshak tarafından yârânlara açıklanmış ve onlar da bu sırları şifreli olarak kendi dönemlerinde yazılan kelimelere (nüshalara) aktarmışlardır. Nur Ali İlahî, gerçek kelimelerde herhangi bir hata olmadığını fakat bazı cahil Ehl-i Hak mensupları tarafından kelimelere yanlış eklemeler yapılarak tahrif edildiğini de

¹³¹⁹ Geniş bilgi için bk. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1325-1328, 1385. Sözler)*, 1/398-399, 427.

¹³²⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 251.

¹³²¹ “32 cüzlü ya da ona yakın olan 30 cüzlü” ifadesi açıktan kullanılmamıştır. Fakat bize göre yazarın levh-i mahfuzdaki Kur'ân ile kastettiği 32 cüzlü Ali Mushafi'dir.

¹³²² İlahî, *Âsâru'l-Hak (1363. Sözler)*, 1/420.

¹³²³ Küçük sürelerde konuların başı ve sonu yani özet olarak geçtiği söylenmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1383. Sözler)*, 1/426.

¹³²⁴ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1383. Sözler)*, 1/426.

¹³²⁵ Diğer bir ifadeye göre, Kur'ân âyetlerinin manaları yazmak için bütün ağaçlar kesilerek kalem yapılsa ve bunlarla denizlerin bütün suları mürekkebe olsa dâhi yine de Kur'ân'ın manaları yazılamaz. Âlimler yüzyıllarca Kur'ân âyetlerine anlam vermiş olsalar da yine de bu âyetlerin her bir kelimesine binlerce anlam verilebilir olduğu söylenir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1324. Sözler)*, 1/398.

¹³²⁶ Diğer bir ifadeye göre “Kur'ân, genel anlamda her konuya işaret etmiş ama ayrıntılara girmemiştir.” İlahî, *Âsâru'l-Hak (1382. Sözler)*, 1/426.

¹³²⁷ Mesela Nur Ali İlahî kendisinin eğer isteseydi tek bir ebced harfiyle bir âyetin zahirî anlamını değiştirerek binlerce anlam ekleyebilir olduğunu bildirmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1381. Sözler)*, 1/426.

¹³²⁸ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1381. Sözler)*, 1/426. Aynı eserin bir diğer ifadesine göre Hz. Ali insanlara nahiv ilmini öğretmeden önce Arapların kendileri bile Kur'ân'ı yanlış okumuştur. Bk. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1389. Sözler)*, 1/428.

¹³²⁹ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 3837, 3875)*, 201, 203.

bildirmektedir.¹³³⁰ Yukarıdaki ifadelerden anlaşılan şu ki kelimeler ile ilgili farklılıklar ve çelişkili ifadeler bazı kelimelerden kaynaklanmıştır.

2.9. Yâresân'ın Sahabe ve Hilafet Anlayışı

Yâresân kaynaklarında sahabelerle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan *Hakku'l-Hakâyik*'teki iddialara göre, Hz. Peygamber döneminde iyiliği ve kötülüğü temsil eden iki kesim insan vardı. Hz. Ali'nin yârânlarına ve onun taraftarlarına “iyilerin temsilcileri”¹³³¹ denilirken diğer kesimlere ise “Yedi baş zalim ve Sekiz baş kâfir”¹³³² diye hitap edilirdi.¹³³³ Ceyhunâbâdî, Hz. Peygamber'in en önemli sahabelerini, müşriklerin elebaşları olan Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibi kişilerle aynı seviyeye koymuştur. Hz. Peygamber'in en önde gelen sahabelerinden olan fakat Ceyhunâbâdî'nin kötü diye isimlendirdiği kişiler, “Ebû Bekir, Hz. Ömer, Osman, Zübeyir,¹³³⁴ Talha, Abdurrahman b. Avf, Ebû Sufyan, Hâlid b. Velid, Muaviye,¹³³⁵ Amr b. Âs,¹³³⁶ Yezid,¹³³⁷ Mervan b. Hakem, Hind bint Utbe (Ebû Sufyan'ın eşi) ve Ayşe'dir”.¹³³⁸ Ceyhunâbâdî adı geçen kişileri, ezelden beri iyi ruhların zıdları olan kötü ruhlar olduklarını iddia eder.¹³³⁹ Bunların kötülüklerinin Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra zahir olduğunu ve Hz. Ali'ye karşı olduklarını ileri sürer.¹³⁴⁰ Yukarıda görüldüğü gibi Ceyhunâbâdî, bazı sahabeler hakkında en çirkin ifadeleri kullanmıştır. Onun aşırıya giden ifadeleri, oğlu Nur Ali İlahî tarafından

¹³³⁰ İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1381. Sözcükler), 1/426.

¹³³¹ Daha önce de ifade edildiği gibi bu yârânların başları 28 kişidir. Bunların, üç (ezel, şeriat ve hakikat) dönemdeki isimleriyle ilgili bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3715-3768), 195-198.

¹³³² Yedi kötü ruhlar için Sekizler de denilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 4023-4024), 211.

¹³³³ Daha önce de ifade edildiği gibi yukarıdaki isimlerin sayıları değişmektedir. Bu sayıların içinde Ebû Cehil, Ebû Laheb, Amr b. Abdud ve İbn Mülcem gibi isimler de dâhil edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 195, 209, 213-214.

¹³³⁴ İlahî, Zübeyir'in Hz. Ali ile beraber olduğunda onu kurtulmuşlardan saymıştır. Ancak Zübeyir daha sonra Ali'den ayrılarak Talha ile birlikte olduğu için o hakikatten sapmış olarak nitelendirilmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (1520. Sözcükler), 1/470.

¹³³⁵ Ebû Cehil'in reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3708), 195.

¹³³⁶ Ebû Laheb'in reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3707), 195.

¹³³⁷ Ebû Sufyan'ın reenkarnasyonu olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3710), 195.

¹³³⁸ Hindi ve Ayşe'ye “Ümmü'l-fasad” (fasadın anneleri) denilmektedir. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3705-3715, 4007-4008), 195, 210, 213-214.

¹³³⁹ Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3955, 3996-3997, 5943-5948), 207, 209, 306-307.

¹³⁴⁰ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3955), 207.

bile hoş görülmeyle farklı yorumlarla yumuşatılmaya çalışılmıştır.¹³⁴¹ Ceyhunâbâdî'nin önde gelen sahabelere yönelttiği çirkin ithamların sebebinin Hz. Ali'nin hilafetiyle ilgili tartışmaların bir neticesi olduğu anlaşılmaktadır.

Hakku'l-Hakâyik dışında Yâresân'ın diğer kaynaklarında ilk üç halife ve sahabelerle ilgili ifadelerin aşırı ve çirkin olmadığı görülmektedir. Mesela İlahî, ilk üç halifenin Ali'ye karşı hatalarının olduğunu belirtmekle birlikte bunların hakkında aşırı fikirlerden kaçınılması gerektiğini bildirmektedir. Bu söylemlerden birine göre Ali, manevi âlemde¹³⁴² ve hutbelerinde Muaviye dışında diğer halifelerden şikâyetçi olmamıştır.¹³⁴³ İlahî, Ebû Bekir'in Hz. Ali ile arasının iyi olduğunu hatta birkaç defa Ali'nin lehine halifelikten geçmek istediğini fakat Ömer'in Ebû Bekir'e mâni olduğunu öne sürmektedir. Diğer bir ifadeyle Ömer kendisinden sonra Ali'nin halife seçilmemesi için Abdurrahman'ı şûrâ heyetine dâhil etmiş ve böylece Osman'ı halife seçirmiştir.¹³⁴⁴ Buna göre Ali'nin halifeliğine ilk karşı çıkan ve Ali'ye haksızlık eden kişi Ömer'dir. Ömer önce Ebû Bekir'in halife olmasını sağlamış ardından kendisi halife olmuş ve Osman'ın da halife seçilmesine sebep olmuştur. Buna göre, Ali'ye haksızlık edenlerin başı Ömer'dir.¹³⁴⁵ Ancak Nur Ali İlahî, Hz. Ömer hakkında bu sözleri söylemekle beraber Ali'nin zahirî halifelikten feragat etmiş olduğunu da vurgulamaktadır. Bu söyleme göre Ali, Müslümanlar arasında fitne ve savaş çıkarmaması için zahirî halifelikten vazgeçmiştir. Diğer bir ifadeyle Ali, kılıçlı (Ebû Sufyan ve Muaviye gibi) Müslümanlar ile hakiki (Ehl-i beyt) Müslümanlar açığa çıksınlar diye ilk başta zahirî halifelikten vazgeçmiştir. Eğer Ali, Hz. Peygamber'den sonra halife olmuş olsaydı kimin hakiki ve kimin münafık olduğunun belli olmayacağı öne sürülmektedir. Zira bunun bir imtihan süreci olduğu ve süreçten sonra Ali'nin

¹³⁴¹ Bu yorumlar hakkında geniş bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 56, 138, 172, 256-257, 390-091.

¹³⁴² Nur Ali İlahî, manevi âlemde Ali'yle beraber olduğunu ileri sürmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1436. Sözler)*, 1/443.

¹³⁴³ Diğer bir ifadeyle Ali'nin zahirî şikâyetleri münafıklar hakkındadır. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1436. Sözler)*, 1/443.

¹³⁴⁴ "Hz. Osman, beceriksiz ve liyakatsiz bir halife olarak" nitelendirilmektedir. Hz. Ömer'in halifelik konusunda haksızlıklar yapmış olmasına rağmen onun döneminde bazı iyi işlerin gerçekleştiği de bildirilmektedir. Mesela, Hz. Ömer'in sıradan bir yaşam sürerek adaleti uygulamaya çalıştığı ve İslâm topraklarını genişlettiği bildirilmektedir. Yâresân'a göre Ömer, iyi işleri gerçekleştirmeden önce Hz. Ali'ye danışır, onun hayran olduğu siyasi zekâsından faydalanırmış. Fakat Ömer'in tek bir hatasından (Ali'nin zahirî halifeliğine karşı çıkması) dolayı yaptığı bütün iyi işlerin boşa gittiği ileri sürülmektedir. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1428. Sözler)*, 1/440.

¹³⁴⁵ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1428. Sözler)*, 1/440.

hakiki Müslümanların halifesi seçildiği belirtilmektedir.¹³⁴⁶ İlâhî, bunlarla birlikte Ali'ye halifelik isminin verilmiş olmasını ve onu halifelik sıralamasına konulmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre Ali, apayrı özelliklere ve çok üstün faziletlere sahiptir.¹³⁴⁷

Âsâru'l-Hak'ta halifelikle ilgili geçen açıklamalara göre Hz. Hasan halifelik makamını kendi rızasıyla Muaviye'ye bırakmış ve hatta ona biat etmiştir. Bu yolla Hz. Hasan da zâhirî halifelik makamının peşinde koşmadığını ortaya koymuş ve bu konuda kendisine itiraz eden insanların itirazlarını çürütmüştür. Fakat Hz. Hüseyin kendi hakkı olan halifelik makamını geri almak için artık kılıçla mücadele etmeyi tercih etmiş ve bu yolda kendi canını dahi fedâ etmiştir.¹³⁴⁸ Buna göre eğer Hz. Hüseyin mücadele etmemiş olsaydı Beni Ümeyye ve Beni Abbâs oğullarının zulümleri yüzünden Müslümanlık yaşanmaz hale gelecekti.¹³⁴⁹

İlâhî'nin halifelik konusundaki ifadelerinde tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Nitekim yazar bir yandan, Ali'nin halifelik hakkının başta Ömer olmak üzere bazı kişiler tarafından gasp edildiğini ileri sürerken diğer yandan Ali'nin hakkı olan hilafet makamının gasp edildiği gibi söylemlerin bilinçsizce söylenmiş sözler olduğunu bildirmektedir. O, bu söylemlerin Şii mezhebi içinde yaygın olduğunu ve mezkûr mezhebin âlimlerinin bu söylemleri devam ettirerek farkında olmadan Ali'nin makamını küçük düşürdüklerini de vurgulamaktadır.¹³⁵⁰

2.10. Tenâsüh (Ruhların Beden Değiştirme) İnancı

Tenâsüh Arapça “n-s-h” kökünden türetilen bir kelimedir. *Ne-se-ha* kelimesi ise bir sözlükte “bir şeyi iptal etmek, yerine başka bir şey ikamet etmek”, “bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek”, “bir şeyin bir mekândan diğerine aynıyla geçirmesi”, “menetmek” gibi anlamlara geldiği bildirilmektedir. Terim olarak ise “insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen manevi

¹³⁴⁶ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1428. Sözlük), 1/440.

¹³⁴⁷ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1445. Sözlük), 1/444.

¹³⁴⁸ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1462. Sözlük), 1/450.

¹³⁴⁹ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1465. Sözlük), 1/452.

¹³⁵⁰ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1429. Sözlük), 1/440-441.

unsurun, ölümden sonra tekrar bir âlemde, yeniden kendine uygun canlı veya cansız başka bir bedene geçmesi”¹³⁵¹ gibi manalara gelmektedir.

Şehristânî tenâsüh inancını Sabiilik’ten hareketle şöyle tanımlar: “Ruhların cesetlerin birinden diğerine geçmesi ve bir şahıstan bir başkasına intikal etmesi”dir.¹³⁵² Aytekin Şenzeybek’e göre Şehristânî tenâsüh inancının kökenini Sabilik’e dayandırmaktadır. Ancak yazara göre “muasır araştırmacıların tümü, bu inancın ilk defa nerede ve ne zaman başladığı, kim veya kimler tarafından ortaya atıldığı hususunda tarihi kaynakların yetersizliği sebebiyle kesin bir kanaat oluşmadığı üzerine ittifak etmektedirler. Bu sebeple bazı âlimler tenâsüh inancının Hint düşüncesinin bir ürünü olduğunu iddia ederken, bazıları bu inancı kökenini Eski Mısır ve Yunanlılara dayandırmaktadır.”¹³⁵³

İslâmî literatürde “tenâsüh” ismiyle bilinen “ruh göçü” mefhumu, batı terminolojisinde birbiriyle irtibatlı beş ayrı terimle ilişkilendirildiği bildirilmektedir.¹³⁵⁴ Ruhların yükselişi ve düşüşü açısından tenâsühün iki kısma ayrıldığı aktarılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre ruhlar, cismanîlikten ayrılarak nurânîliğe yükselir. İkincisine göre ruhun en yüce makamdan en düşük mertebeye inmesidir.¹³⁵⁵

Yâresân mensupları kendilerinin tenâsüh inancını kabul etmediklerini ileri sürmekle birlikte ruhların beden değiştirme inancını kabul ettiklerini ve hatta bu durumun ruhlar için bir zorunluluk olduğunu öne sürmektedir. Yâresân mensupları ruhların beden değiştirmesine “dona don/câme be câme” ifadeleriyle ve bu süreci seyr-i tekâmül nazariyesiyle açıklamaktadırlar.¹³⁵⁶ Dolayısıyla aşağıda ilk olarak bu kavramların anlamları açıklanacak ardından seyr-i tekâmül nazariyesi çeşitleriyle birlikte detaylı bir şekilde izah edilecektir.

¹³⁵¹ Detaylı bilgi için bk. Şenzeybek, *Dürzîlik*, 410; Ali İhsan Yitik, “Tenâsüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40/441-443.

¹³⁵² Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, çev. Mustafa Öz, ed. Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Litera Yayıncılık 2. Baskı 2011), 230.

¹³⁵³ Şenzeybek, *Dürzîlik*, 411.

¹³⁵⁴ Detaylı bilgi için bk. Şenzeybek *Dürzîlik*, 410.

¹³⁵⁵ Detaylı bilgi için bk. Şenzeybek *Dürzîlik*, 411.

¹³⁵⁶ İlâhî, *Burhânu’l-Hak*, 172-173.

2.10. 1. Yâresân İnançında Dona Don/Câme be Câme Anlayışı

Ruhların beden değiştirmesi, Yâresân'ın önemli inanç esaslarından biridir. Konunun anahtar kavramları ise “don”, “câme” ve “mazhar”dır. “Elbise değiştirme ve tekrar zuhur etme anlamlarına gelen”¹³⁵⁷ don veya câme kavramları Yâresân'ın temel kaynaklarında “dona don, don be don”, “câme be câme” ve “mazhar be mazhar”¹³⁵⁸ şeklinde kullanılmaktadır. Bu kavramların genel ıstılâhî anlamları, ölümden sonra ruhların diğer bir bedene geçmelerini ifade eder. Adı geçen kavramlar içerisinde en çok kullanılan ise “dona don/don be don” tamlaması olduğu için biz de çalışmamızda aynı ifadeyi kullanacağız.

Nur Ali İlahî dona don inancını *Burhânu'l-Hak* eserinde şöyle tanımlamaktadır: “Ruha sahip olan her bir canlı, kendisinden önceki bir başka bedeninin ruhunun mazharı, donu ya da câmesidir.”¹³⁵⁹ İlahî, mazhar, câme ve don kavramlarının anlamlarını şu şekilde izah eder: “Arapça bir kelime olan mazharın sözlük anlamı ‘oluş, ortaya çıkış ve kaynağın (tanrının) zahir olması’ demektir. Terim anlamı ise seyr-i tekâmül’ü tamamlayan ve bu sebeple parlayan bir bedene İlahî Zât’ın nurunun zuhur etmesidir.”¹³⁶⁰ Buradaki mazhar kavramının tanımlanmasından da görüldüğü üzere seyr-i tekâmül’ü başarılı bir şekilde bitiren ruhların İlahî Zât’ın nurunu yansıttığına inanılmaktadır.¹³⁶¹

Nur Ali İlahî'nin mazhar konusundaki son ifadesinden anlaşıldığına göre Yediler ve diğer bazı özel yaratılmış ruhlar, seyr-i tekâmül süreçlerini daha önceden ya da manevî âlemde bitirerek Hakk'ın mazharına layık olmuşlardır. Diğer bir ifadeyle bu ruhlar, ezeli âlemde Tanrı tarafından özel görevler için yaratılmış ve mezkûr ruhların farklı dönemlerde bazı bedenlerde ortaya çıkmıştır.¹³⁶²

Câme kavramı ise Farsça bir kelime olup “giyinmek, yaymak, ortaklaşmak” anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Kürtçede “ayna” manasına gelir.¹³⁶³ İlahî câme’yi

¹³⁵⁷ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 190.

¹³⁵⁸ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 190; Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5122-5123), 266.

¹³⁵⁹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 173.

¹³⁶⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 173.

¹³⁶¹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 173.

¹³⁶² Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Âsârü'l-Hak* (1069, 1073-1076. *Sözler*), 1/327-328.

¹³⁶³ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 173.

şu şekilde tanımlar: “(Yediler gibi İlâhî Zât tarafından yaratılan özel bedenlerin) seçkin ruhlarının sıfatlarını temsil eden ruhtur ki ikisi de mana âleminde kemal mertebesine eşit makama sahip olup tek bir kaynaktan çıkmıştır/yaratılmıştır.”¹³⁶⁴

Nur Ali İlâhî, don kelimesini hem Türkçede¹³⁶⁵ hem de Arapçada kullanıldığını bildirmektedir. O, Türkçede kullanılan donun câme anlamıyla aynı manaya geldiğini bildirmektedir. Fakat İlâhî, don kelimesinin Arapçada “başka, daha aşağı, daha az, daha geride ve daha yüksek” gibi farklı manalarda kullanıldığını öne sürmektedir. İlâhî’nin don kelimesinin Arapça anlamlarıyla ilgili verdiği bilgiler aslından dona don teorisinin çeşitlerini ortaya koymaktadır. Buna göre dondaki ruh, eğer sürekli günah işler ve bunun sonucu olarak insan bedeninden farklı türlerin (hayvan, bitki ve cansız varlıklar) bedenlere intikal ederse bu durum “başka” kelimesiyle ifade edilir. Eğer insan donundaki ruh nefsânî ve şehvi arzularına uymuş ve bunun sonucu olarak gerilemiş ise o ruh sahip olduğu bedenden çok daha aşağı olan başka bir insan bedenine intikal eder ise ve bu durum “daha aşağı” kelimesiyle ifade edilir. Eğer insan donundaki ruh geçici şehvi azgınlıklara uymuş ve bunun sonucunda ruhta olumsuzluklar ve eksiklikler ortaya çıkmış ise o ruh sahip olduğu bedenden birkaç beden daha aşağı bir bedene intikal eder ki bu durum “daha az” kelimesiyle ifade edilir. Eğer insan donundaki ruhun gaflet sonucunda seyr-i tekâmül görevi durmuş ise o ruh sahip olduğu bedenden bir aşağı bedene intikal eder¹³⁶⁶ ki bu durum “daha geri” kelimesiyle ifade edilir. Eğer insan donundaki ruh olağanüstü çalışma ve çabalama sonucunda seyr-i tekâmül’ünü bitirmiş ise bu durum “daha yüksek” kelimesiyle ifade edilir.¹³⁶⁷ Yâresân akidesine göre ruh, İlâhî Zât’ın nurunun bir parçasıdır. Bu parçanın “temiz” insanların bedenlerinde dolaşarak aslına geri döneceğine inanılmakta ve buna “dona don veya câme be câme” denilmektedir.¹³⁶⁸

Nur Ali İlâhî, don kavramının Arapça anlamlarının Ehl-i Hak kaynaklarında geçen cümlelerin siyak ve sibakıyla birlikte değerlendirildiğinde manalarının

¹³⁶⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 173.

¹³⁶⁵ Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu* (Ankara: TDK Yayınları, 2010), 703.

¹³⁶⁶ Yukarıdaki açıklamalarda yer alan “çok daha aşağı”, “birkaç beden daha aşağı” ve “bir aşağı beden” tanımlamaları konunun daha iyi anlaşılması için tarafımızca eklenmiştir. İlâhî’nin açıklamalarında bu ibareler yer almamaktadır.

¹³⁶⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 172-173.

¹³⁶⁸ Safizâde, “Devre-i Heft-tvâne”, *Serencâm*, 190.

karışmayacağı ve amaçlanan mananın anlaşılacağını ileri sürmektedir. İlahî, Ehl-i Hak kaynaklarında ruh göçüyle ilgili olarak kullanılan “don” ve “came” kavramlarının Arapça karşılıkları yerine Türkçe ıstılahi anlamlarının daha çok kullanıldığını vurgulamaktadır.¹³⁶⁹ Yazar, mazhar kelimesinin ise don ya da câme anlamlarında nadiren kullanıldığını bildirir.¹³⁷⁰ İlahî'nin ruh göçünü ifade eden kavramlar arasındaki farklılıkları bu derece detaylandırmasının nedeninin seyr-i tekâmül nazariyesiyle doğrudan bağlantılı olduğu kanaatindeyiz. Yâresân inancında, ruhların dünya hayatında bin defa don değiştirdikten sonra bin birincisinde İlahî Zât'a ulaşacağına inanılmaktadır. Zira ölen kişi ölmeden önceki bedeninde “iyi ameller” işlerse onun ruhu daha iyi olan bir başka bedene intikal eder. Eğer kişi ölmeden önceki bedeninde “kötü ameller” işlerse onun ruhu, aşama aşama engelli insan bedenine kadar intikal eder.¹³⁷¹ Engelli bedeninde de kötü ameller işlemeye devam eden ruh kuş, yırtıcı hayvan, bitki ve karıncaların bedenlerine intikal eder.¹³⁷²

Yâresân mensupları açısından binbir sayısı önem arz etmektedir. Nur Ali İlahî bu süreci seyr-i tekâmül ya da Seyr-i kemal ismiyle açıklar.¹³⁷³ Yaresan inancına göre iyi ameller işleyen ruhlar bu hayatta bin kere farklı bedenlere girdikten (seyr-i tekâmül ettikten) sonra bin birinci göçte Hakk'a ulaşarak O'nunla birleşirler.¹³⁷⁴ İlahî, seyr-i tekâmül sürecinin, insanları Tanrı'ya sevk etmekle meşgul olan etkili kişilerin denetimi altında gerçekleşmesi gerektiğini bildirmektedir.¹³⁷⁵ İyi ruhlar, hem bu hayatta hem de ebedi hayatta Hak'la birleşerek karşılığını alırlar. Fakat kötü amel işleyen ve arzularına uyan ruhlar sürekli daha aşağı bedenlere intikal ederek bir anlamda cezalandırılırlar.¹³⁷⁶

Yâresân inancına göre dünya hayatında olan hiçbir şey tümüyle yok olup gitmemektedir. Onun için eğer bir insan tekrar iyi bir dereceye sahip olmak isterse güzel işler yapması gerekir. Yoksa onun ruhu yırtıcı hayvanların ruhundan da daha aşağı bir hale gelir. *Nâme-i Serencâm*'da geçen bir ifadeye göre insan, iyi ve kötüyü

¹³⁶⁹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 174.

¹³⁷⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 174.

¹³⁷¹ Ceyhunâbâdî, “Rıdvân”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 5131-5133), 266.

¹³⁷² Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 190.

¹³⁷³ İlahî, *Burhanu'l-Hak*, 174.

¹³⁷⁴ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 139-140.

¹³⁷⁵ İlahî, *Burhanu'l-Hak*, 619.

¹³⁷⁶ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 190; İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 92-94, 119-120

seçme yeteneğine sahiptir. Buna göre insan iyiyi seçerse “üstün bedene” ve kötüyü seçerse “nâkıs bedene” sahip olur.¹³⁷⁷

Nur Ali İlâhî ruhun kaynağının İlâhî Zât olduğu ve bu ruhun Tanrı tarafından insan bedenine üflendiğini bildirmektedir.¹³⁷⁸ O, ruh ile nefis-i nâtıkayı aynı anlamda kullanarak şöyle tanımlamaktadır: “Ruh veya nefis-i nâtika, hayatın varlığının kökü, duyguların özelliklerinin gücü, oluşumların esasının çıkış yeri, her varlığın tabiat, yaratılış, suret ve maddesini, mahiyet ve varlık âleminde düzenli olarak idare eden ve yöneten şeydir.”¹³⁷⁹ Başka bir ifadeyle “ruh, suyun güldeki hareketi, yağın susamdaki hareketi, ateşin kömürdeki nüfuzu, aydınlığın havadaki (uzaydaki) nüfuzu gibi bedende hareket eden latif (şeffaf) bir cisimdir.”¹³⁸⁰ O, ruhların Tanrı’nın bir parçası olduğuyla ilgili Kur’ân-ı Kerim’den şu ayetleri delil getirir:¹³⁸¹

Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. ¹³⁸² *Hani Rabbin meleklere, Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin demişti.* ¹³⁸³ *Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi.* ¹³⁸⁴ *O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş'in sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, irâdesiyle ilgili vahyi*¹³⁸⁵ *kullarından dilediğine, kendi indirir.* ¹³⁸⁶ *Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.* ¹³⁸⁷ *...Onlarla arasında bir perde germiştii. Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.* ¹³⁸⁸ *İşte sana da, emrimizle, bir ruh*

¹³⁷⁷ Safizâde, “Devre-i Heftvâne”, Serencâm, 190.

¹³⁷⁸ İlâhî, Marifetu'r-Ruh, 41,118.

¹³⁷⁹ İlâhî, Marifetu'r-Ruh, 35.

¹³⁸⁰ İlâhî, Marifetu'r-Ruh, 35-36.

¹³⁸¹ İlâhî, Marifetu'r-Ruh, 37.

¹³⁸² Nisâ, 4/171.

¹³⁸³ Hicr, 15/28-29.

¹³⁸⁴ Secde, 32/9.

¹³⁸⁵ Nur Ali, “vahyi” kelimesini “ruhu” olarak çevirmektedir. İlâhî, Marifetu'r-Ruh, 39.

¹³⁸⁶ Mü'min, 40/15.

¹³⁸⁷ İsrâ, 17/85.

¹³⁸⁸ Meryem, 19/17.

(kalpleri dirilten bir kitap) ¹³⁸⁹ vahyettik. ¹³⁹⁰ İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. ¹³⁹¹

Nur Ali İlahî yukarıdaki âyetlere atıfta bulunarak ruhların Tanrı tarafından bedenlere üflenen ince ve suretsiz yani hava gibi gözle görülmeyen bir madde olduğunu ifade etmektedir. ¹³⁹² O, Tanrı'nın bir parçası olan ruhların yaratılmış olduğunu bildirmektedir. İlahî konuyla ilgili İmam Sadık'a atıfta bulunarak Hz. Âdem'e ve Hz. İsa'ya ¹³⁹³ üflenen ruhların da yaratıldığını ileri sürmektedir. ¹³⁹⁴ Ancak o, cisimlere üflenen ruhların ebedi olduğunu ve cismin yok olmasından sonra ruhların farklı bedenlerde dolaşarak en sonunda sonsuzluğa kavuşacağını da öne sürmektedir. ¹³⁹⁵ Konuyla ilgili Kur'an'ın şu âyetlerini delil göstermektedir: *Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim.* ¹³⁹⁶ *Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.* ¹³⁹⁷ *Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar.* ¹³⁹⁸

¹³⁸⁹ Nur Ali İlahî 'nin aktardığı mealde "Kur'an" ifadesi geçmemektedir. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 39.

¹³⁹⁰ Şûrâ, 42/52.

¹³⁹¹ Mücadele, 58/22.

¹³⁹² İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 41,58.

¹³⁹³ Ancak Hz. İsa, Hz. Ali ve Sultan İshak'ın ruhlarına, "Rûhulkudüs ya da melekutî ruh" da denilmektedir. Buna göre adı geçen ruhlar ile seyr-i tekâmül süreciyle kemale erişen ruhlar arasında derece açısından fark vardır. Rûhulkudüs'ün İlahî Zât'tan ayrılmış tertemiz ve aynı zamanda kemale erişmiş olduğu diğer ruhların ise ancak seyr-i tekâmül süreciyle kemale erişebilecekleri öne sürülmektedir. Nur Ali İlahî, ilk başta ruhu genelde "melekutî ruh ve beşerî ruh" diye ikiye ayırmakta ardından melekutî ruhu kendi içinde iki kısma bölmektedir. İki kısma bölünen ruhun ilkinde beden ile birlikte yaratılan, ikincisine ise bedenden bağımsız olarak yaratılan ruh denilmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (769, 771 797. Sözler), 1/224, 225, 231.

¹³⁹⁴ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 39-41.

¹³⁹⁵ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 45.

¹³⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/55.

¹³⁹⁷ Bakara 2/154

¹³⁹⁸ Nisâ, 4/157.

İlâhî yukarıdaki âyetlere de işaret ederek öldükten sonra cisimlerin yok olacaklarını¹³⁹⁹ ancak ruhların ebedi olup Tanrı'nın yanına yükseleceklerini öne sürmektedir.¹⁴⁰⁰

Nur Ali İlâhî, ruhların ölümsüz ve cisimlerin ise ölümlü olduklarını şöyle değerlendirmektedir: Ruhlar, ince ve latif bir varlık olup doğası gereği yukarıya yükselmektedirler.¹⁴⁰¹ Konuyla ilgili *Marifetu'r-Ruh*'ta¹⁴⁰² Kur'ân'ın şu âyetlerini delil getirmektedir: *Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' derler.*¹⁴⁰³ *Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.*¹⁴⁰⁴ *Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız O'na döndürüleceksiniz.*¹⁴⁰⁵ Fakat cisimler, ağır ve yaratılış gereği topraktan oldukları için nefsâni şehvete düşkün ve daha aşağıya meyillidirler. Bu yüzden cisimler, eğer nefs-i emmârenin yani dünya şehvetinin etkisi altında kalırlarsa ruhanî makamları idrak edemezler.¹⁴⁰⁶ Dolayısıyla İlâhî, cisimlerin ölümlü ve ruhların ise ölümsüz varlıklar olduğunu ileri sürmekle birlikte bu ölümsüzlüğü seyr-i tekâmül nazariyesiyle açıklamaktadır.

2.10.1.1. Seyr-i Tekâmül

Nur Ali İlâhî, Kur'ân'da geçen *Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz derler.*¹⁴⁰⁷ âyetini ileri sürerek yaratılan bütün varlıkların tekrar O'na döneceğini öne sürmektedir.¹⁴⁰⁸ İlâhî'ye göre ayetteki “geri dönüş” ancak

¹³⁹⁹ İlâhî'nin, ölen insanların cesetleriyle ilgili farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde göre insanlar öldükten sonra bedenleri üçe ayrılır. Bunlardan ilki genel ve normal insanların cisimleri. İkincisi mukaddes kişilerin cesetleri ki bunların mezarları genellikle türbe olarak kullanılmaktadır. Bu kişilerin öldükten sonra bedenlerinin yok olduğu fakat türbelerinin başında görevli bir kişinin durması gerektiği bildirilmektedir. Bu kişinin görevi ise türbe sahibinin ruhu ile onu ziyaret edenler arasında bir vasıta olmaktır. Üçüncüsü ise ruhları kemâle eren bedenlerdir. Bunların cesetlerinin ebedî olarak yok olmayacağı iddia edilmektedir. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 615-616. İlâhî'nin diğer bir ifadesine göre ilk Yediler seviyesine ulaşmış zatların öldükten sonra bedenleri de göğe yükselir. Bununla birlikte makam olarak Yediler'den daha aşağı seviyede olan ya da son nefesini verdiği anda bile kemale erişen zatların bedenlerinin dünyada kalacağı fakat bu bedenlerin çürümeyeceği de iddia edilmektedir. İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1020. Sözler)*, 307.

¹⁴⁰⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 47.

¹⁴⁰¹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 86.

¹⁴⁰² İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 58-59.

¹⁴⁰³ Bakara, 2/156.

¹⁴⁰⁴ Ankebût, 29/57.

¹⁴⁰⁵ Rûm, 30/11.

¹⁴⁰⁶ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 86.

¹⁴⁰⁷ Bakara, 2/156.

¹⁴⁰⁸ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 92.

seyr-i tekâmül ile mümkündür. Buna göre Tanrı, mutlak bir şekilde âlim olduğu için yaratılan ilk ve son varlık hakkındaki ilme de sahiptir. Tanrı, kâinatta mevcut olan farklı varlıkları yaratırken hepsini illet-ma'lül, sebep-sonuç ilişkisi üzere yaratmıştır. Bu nedenle Tanrı, kendi hikmetiyle kâinattaki bütün varlıklar için doğaları gereği bir başlangıç ve bir son tayin etmiştir. Çünkü Tanrı dışında bütün varlıkların bir başlangıcı ve bir sonu vardır. Buna göre dini açıdan her bir varlığın (sorumlu varlıklar) kendileri için tayin edilen bu süreci iyi değerlendirip asıl amaçlarına (Îlâhî Zât) geri dönmeleri ve böylece ebedî hayata kavuşmaları gerekir.¹⁴⁰⁹ Îlâhî, geri dönüş anlamına gelen mead'ın aslında iki manası olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi bilinen kıyamet günüdür. İkincisi ise seyr-i tekâmülün sonucuna göre olan kıyamet günüdür. Buna göre tayin edilen süreç içerisinde en son merhalede yani asıl gâye olan Zât'a ulaşmak gereklidir.¹⁴¹⁰

Seyr-i tekâmül inancına sahip olanlara göre ölümden sonra bedenler yok olup gidecek ve ruhlar istisnai durumlar¹⁴¹¹ dışında tekrar eski bedenlere dönmeyeceklerdir. Çünkü ruhların olgunlaşmaları için dünyadaki başka bir bedene intikal etmeleri gerekmektedir.¹⁴¹² Nur Ali Îlâhî konuyla ilgili olarak ölümden sonra sadece beden sorguya çekilecek diyenlerin ya da diğer fırkaların ekseriyetinin de eski beden yok olup gideceğini ve eski bedene benzeyen yeni bir beden ile hesaba çekileceklerini aktarmaktadır.¹⁴¹³

Nur Ali Îlâhî'ye göre evrendeki bütün varlıkların yaratılış gereği birbirlerinden farklı oldukları gibi bunlar seyr-i tekâmül süreçleri açısından da birbirlerinden

¹⁴⁰⁹ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 91-92.

¹⁴¹⁰ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 92.

¹⁴¹¹ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 92. İstisnai durumlar ile ilgili Ku'ran'daki şu âyetler delil olarak gösterilmektedir: *Yahut altı üstüne gelmiş (tıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter. Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Bakara 2/259-260.*

¹⁴¹² Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 92-93.

¹⁴¹³ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 93.

farklıdır. Başka bir ifadeyle evrendeki bu farklı varlıkların her kesiminin vakitleri yani başlangıç ile bitiş tarihleri özel olarak tayin edilmiş ve süreçleri bu şekilde devam etmiştir. Evrende olan bu varlıklardan biri de yeryüzünde yaşayan varlıklar olup bunların da kendilerine özel bir seyr-i tekâmüllerinin olduğu iddia edilmektedir.¹⁴¹⁴ İlahî'ye göre düşük (cansızlar, bitkiler ve hayvanlar gibi varlıklar) ya da yüksek (insanlar) mertebelerde¹⁴¹⁵ olan bütün varlıkların kendilerine tayin edilen süreçler içerisinde seyr-i tekâmüllerini bitirmeleri gerekir ki işin sonucunda bu varlıkların her biri yaptıkları amellerine göre karşılığını alabilsinler.¹⁴¹⁶

Nur Ali İlahî'nin ifadesine göre düşük olan varlıklar yani cansız bir varlık kendi sürecindeki seyr-i tekâmülü iyi bir şekilde geçirdikten sonra bir mertebe yükselerek bitki bedenine intikal edebilir. Aynı şekilde bu mertebe daha da yükselebilir. İlahî, bu süreci şu şekilde izah eder: Cansız varlıklar fâni olduktan sonra bunların geride kalan eserlerinin kendilerine eşit ya da kendisinden yüksek derecede olan bir başka mertebede ortaya çıkar. Bu süreç aşamalı olarak canlı varlığa (bitkilere) daha sonra ruh sahibi (hayvanlara) varlıklara dönüşür. Bir diğer aşama, akılsız ruh sahibi varlıkların cisimlerinin yok olmalarından sonra bunların ruhları yok olmayarak kendinden yüksek derecede olan bir başka varlığa yükselmeleridir. Bu varlıklar hem akıl sahibi hem de ruh sahibi olduklarından yani varlıkların iyiyle kötüyü ayırabilecek derecede güce sahip olmalarından dolayı yaptıkları işlerden sorumlu tutulmaktadırlar. Zira varlıkların hem beden hem de ruhen gelişerek seyr-i tekâmül sürecini iyi bir şekilde tamamlayarak kemale ulaşmaları gerekir. Amelleri gereği maneviyata yükselmelerinden sonra cisimlerinin fâni olup gidecekleri, ruhlarının ise daha önce yaptıkları amellerden dolayı sorgusu yapılarak ebedî hayatlarıyla ilgili karar verileceği bildirilir.¹⁴¹⁷ Nur Ali İlahî mükâfat ve cezalar ile ebedîlik konusunu, Tanrı'nın istediği zamana ya da evrenin yok edileceği zamana kadar diye açıklamaktadır. Mutlak

¹⁴¹⁴ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 93.

¹⁴¹⁵ Nur Ali İlahî, “düşük” ya da “yüksek mertebe” tabirlerinin, varlıkların ilk makamları ve ilk yaratılışlarını ifade etmek için kullanılan kavramlar olduğunu açıklar. Yazara göre, ilk yaratılışta varlıkların düşüklük ya da yükseklik kavramlarıyla tanımlamayacağını, bu tanımlamanın ancak seyr-i tekâmül süreci ve sonucunda kullanılabileceğini vurgulamaktadır. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 96.

¹⁴¹⁶ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 96.

¹⁴¹⁷ Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 96-99.

ebediliğin İlâhî Zât olduğu bildirilmekte ve konuyla ilgili Ku'rân'dan bazı âyetler¹⁴¹⁸ delil gösterilmektedir.¹⁴¹⁹

Nur Ali İlâhî yukarıda aktarılan ifadelerin genel anlamda inananların seyr-i tekâmül ve me'âd ile ilgili düşünceleri olduğunu söylemekle birlikte ruhların bekası ve me'âdın varlığının detayları konusunda da genel düşüncenin aynı olduğunu bildirmektedir. İhtilafın, me'âdın nasıllığı ve farklı türlere nasıl ayrıldığı ile ilgili olduğu ileri sürmektedir. Buna göre bu farklı türler ana başlıkları ile şöyle özetlenmektedir: “Seyr-i tekâmül-i idhâlî, (maddi âlemden berzah'a) Seyr-i tekâmül-i ittisâlî (berzah'tan maddi âleme) Seyr-i tekâmül-i imtizâcî (yükselen kavis şeklinde) ve Seyr-i tekâmül-i ittihâdî (yükselen ve alçalan kavis şeklinde)”dir.¹⁴²⁰

2.10.1.1.1. Seyr-i Tekâmül-i İdhâlî

Seyr-i tekâmül-i idhâlî (maddi âlemden berzaha), akıllı ruh sahibi olan varlıklar ilk merhalelerinde seyr-i tekâmüllerini başarılı bir şekilde bitirdiklerinde ruhları ebedî âlemine sevk edilir. Fakat kötü ameller neticesi ya da herhangi bir nedenden dolayı beden ile ruhun tek başında ya da birlikte seyr-i tekâmül süreçleri durduğu andan itibaren ruh, maddi bedenden ayrılıp fasıllı¹⁴²¹ ya da fasılasız bir şekilde doğrudan berzah¹⁴²² âlemine intikal ettirilerek yerleştirilir.¹⁴²³ Maddi âlemde yapılan hataların telafisi için berzah âleminin bir fırsat yeri olduğu ileri sürülmektedir. Bu fırsatlar, Tanrı'nın Bağışlayıcı (Ğafûr) ve Merhametli (Rahîm) sıfatlarıyla bağlantılı olarak gerçekleşir.¹⁴²⁴ Berzah âlemindeki fırsatların, ruhların maddi âlemde

¹⁴¹⁸ *Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.* Hûd, 11/106-107; *Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.* Kasas, 28/88; *Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.* Rahman, 55/26-27.

¹⁴¹⁹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 98-99.

¹⁴²⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 100.

¹⁴²¹ İntihar edenlerin, aniden hayatını kaybedenlerin, delilerin vb. şekilde ölenlerin ruhları, maddi bedeni terk ettiklerinde kısa bir süreliğine bedensiz olarak boşta kalır. Bu ruhların daha sonra berzah âlemine intikal ettirilecekleri ileri sürülmektedir. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, (3. dip), 101.

¹⁴²² Nur Ali İlâhî berzah âlemine aynı zamanda “temsil âlemi” de denildiğini bildirmektedir. O, berzah âlemini dünya ile ahiret arasındaki mekân ve zamandan münezzehe manevi bir âlem olduğunu vurgular. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 103.

¹⁴²³ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 101-102.

¹⁴²⁴ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 102.

yaşadıkları mekânlara ve ortamlara benzer bir şekilde hazırlanmış olduğu iddia edilmektedir.¹⁴²⁵ Nur Ali İlahî berzah âlemindeki fırsatın da bir zaman sınırı olduğunu ve bunun sonucunda işlenen iyi ve kötü amellere göre ruhların ebedî hayatlarının belirleneceğini bildirmektedir.¹⁴²⁶

2.10.1.1. 2. Seyr-i Tekâmül-i İttisâfî

Seyr-i tekâmül-i ittisâfî (berzah'tan maddi âleme), ruhun berzah âleminden maddi âleme seyr-i tekâmülünü ifade eder. Bu süreci savunanlar genel olarak Seyr-i tekâmül-i idhâfî sürecini savunanlar ile aynı süreci iddia etmektedirler. Ancak ruhun Berzah âleminden maddi âleme seyr-i tekâmül edeceğine inananlara göre fırsatlar, Berzah âlemi yerine tekrar maddi âlemde yaratılır. Çünkü dünyada ekilen tohumların dünyada toplanması gerekir. Başka bir ifadeyle işlenen günahların yeri maddi âlem olduğu için bunun telâfisinin de bu âlemde olması zorunludur.¹⁴²⁷ Bu inanç sahiplerine göre berzah âlemindeki ruh ile cisimde mevcut olan ruh arasındaki bağlantı tayin edilen süreye kadar kurulan manevi bir bağıdır.¹⁴²⁸ Ruhanî âlemdeki ruhun suretlerdeki ruhla olan bağlantısı mevcut cismin ölmesiyle sona erebileceği gibi bunun daha erken ya da öldükten daha sonra devam edebileceği de ileri sürülmektedir.¹⁴²⁹ Maddi âlemdeki cisimde mevcut olan ruhun seyr-i tekâmül sürecindeki kazanımları, lezzetlileri (iyilikler) ve acıları (kötülükler) berzahtaki ruha da etki eder. Maddi âlemdeki ruhun bu durumdan haberinin olması ya da kendisini ikili kalıpta hissetmesi gerekmez. Çünkü maddi âlemdeki cismin, iyi, kötü vs. olaylarla karşılaşması kendisinin kaderiyle ilgilidir. Berzah âlemindeki ruhun maddi âlemdeki ruh ile olan manevi bağını kullanarak seyr-i tekâmül etmesinin Tanrı'nın emri ve hikmetiyle bağlantılı olduğu öne sürülmektedir.¹⁴³⁰ Bununla birlikte Berzahtaki ruhun

¹⁴²⁵ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 102.

¹⁴²⁶ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 102-103.

¹⁴²⁷ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 109.

¹⁴²⁸ Berzahtaki ruh ile cisim arasında gerçekleşen bağ, kablo ile elektrik arasındaki bağa benzetilmektedir. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 109.

¹⁴²⁹ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 109.

¹⁴³⁰ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 110. *Âsârul-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre berzahtaki ruhların tekrar tekâmül etmeleri için çoğunlukla yeni doğan bebeklerin bedenlerine intikal ettirilerek şans verilir. Ancak bu iki

maddî âlemdeki ruhla olan manevî bağı münasebetiyle malum iki ruhun aynı anda tek bir bedende birleşmesi anlamına gelmez.¹⁴³¹ Buna göre Berzahtaki ruh Berzahtaki varlığını devam ettirirken diğer ruh cismanî âlemde Berzahtaki ruhun son intikal ettiği bedenle birleşir. Cismanî âlemdeki ruh işlediği ameller sebebiyle insandan insana, insandan hayvana veya hayvandan insana intikal edebilir.¹⁴³² İlahî'nin bu açıklaması, Berzahta bekleyen ruhun cismanî âlemdeki bedenlerde, işlediği amellere göre yalnızca insan ve hayvan türleri arasında ruh göçü yaşaması dikkat çekici bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.10.1.1.3. Seyr-i Tekâmül-i İmtizâcî

Seyr-i tekâmül-i imtizâcî (kavis şeklinde yükselen) inancına göre İlahî Zât tarafından yaratılan yeryüzündeki bütün varlıklar genel anlamda dört kısma ayrılırlar. Bunlar, cemağî (cansız) varlıklar,¹⁴³³ nebatî (bitkisel) varlıklar, hayvanî varlıklar¹⁴³⁴ ve insanlardır. Bu dört kısım varlığın en aşağıdan en yukarıya yükselme seviyeleri, cansız varlıklar, bitkisel varlıklar, hayvanî varlıklar ve insanlar¹⁴³⁵ şeklindedir. Buna göre cansız varlıklar bitkisel varlığa geçtiklerinde bu ikisinin bir diğer üst varlık olan hayvanî hayata geçmeleri ve böylece bir üst merhale olan insanî hayata yükselmeleri gerekir. İnsanî seviyeye ulaştıktan sonra dörtlü bir şekilde seyr-i tekâmül ederek en son merhale olan Hakk'a ulaşmaları gerekir. İnsanî sürecin de yetişkin, akıllı, reşit ve mükellef dönemlerinden sonra başlaması gerektiği

ruhun hesaplarının ayrı oldu ileri sürülmektedir. Ayrıca bazen berzahtaki birçok ruhun tek bir insan bedeninde intikal ettirilebileceği de öne sürülmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (3. Sözlür)*, 2/6.

¹⁴³¹ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 110.

¹⁴³² Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 110.

¹⁴³³ Mertebesi, maden, taş, kaya vb. cemağî varlıklardan daha aşağıda olan türler de bu sınıfa dâhil edilmektedir. Cemađî varlıkların mükâfatlandırılması onların cami, Cemhâne vb. iyi amellerin gerçekleştiği yapılarda kullanılmaları, cezalandırılması ise onların meyhane vb. şer amellerin işlendiği mekânlar için kullanılmaları yoluyla gerçekleşir. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 112; İlahî, *Âsâru'l-Hak (948. Sözlür)*, 1/287.

¹⁴³⁴ İlahî, hayvanların insan merhalesine erişmeden önce seyr-i tekâmül aşamaları gereği kendilerine özel Haşr ve Neşr günlerinin olduğunu ve buna göre hesaba çekileceklerini ileri sürmektedir. Bu hesap göz önüne alınarak ölen hayvanların ruhları insan bedenine ya da diğer bir hayvan bedenine intikal ettirilir. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 616; İlahî, *Âsâru'l-Hak (930, 932. Sözlür)*, 280, 282.

¹⁴³⁵ İnsan merhalesine kadar gelen ilk üç merhalenin seyr-i tekâmüllü bir kurala göre olduğu ancak bu kuralı Tanrı dışında kimsenin bilmediğini de bildirilmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1035. Sözlür)*, 1/316.

bildirilmektedir.¹⁴³⁶ Bu varlıkların bir üst seviyedeki varlığa geçme şekilleri direkt ve kesintili bir surette olmayıp bu geçişlerin süreçsel ve bitişik olduğu ileri sürülmektedir. Yani en aşağıdaki seviyede olan cansız varlıkların bir üst varlığa yükselmesi için cisimlerin yaratılışından itibaren bir sonraki seviyeye geçme sürecini izlemesi gerekir. Buna göre birinci merhaleden doğrudan ikinci merhaleye geçilemez.¹⁴³⁷ Mesela bir parça taşın özünü oluşturan ruhun bir bitkiye, bir bitkideki ruhun bir hayvana ve bir hayvandaki ruhun bir insan bedenine direkt dönüşmesi mümkün değildir. Zira bu varlıkların hiçbirinin birbiri ile sayısal ve devamlılık bakımından aynı olmadıkları bildirilmektedir. Çünkü çöllerdeki her bir kum ya da taş tanesinin çokluğu ve yıllarca oralarda yok olmadan aynı şekilde kalmaları, çöllerde her yılın bahar aylarında canlanan ve son baharda kuruyup yok olan bitkiler ile mukayese edilemeyeceği izah edilmeye çalışılmaktadır. Aynı şekilde bitki tanelerinin hayvanlarla ve hayvanların da insanlarla hem yaşam süresi hem de sayısal bakımdan eşit olmadıkları bildirilmektedir. Söz konusu bu varlıkların aslında aynı kökten oldukları yani cansız (toprak) varlıktan türemiş oldukları ileri sürülmektedir. Konuyla ilgili çeşmeden kesintisiz bir şekilde akan su örnek gösterilmektedir. Buna göre kesintisiz olarak akan suyun ayrı ayrı damlaları da aynı kökten gelir. Bu yüzden her bir varlığa (cansız varlıkların, bitkili varlıkların ve hayvanların) intikal eden ruh kendilerinden daha üst varlıklara göç ettiği zaman daha önceki suretlerde geçirdiği dönemin izlerini de taşır.¹⁴³⁸ Bu düşünceye göre ikinci varlık birinci varlıktan, üçüncü varlıklar ilk iki varlıktan, insan ise ilk üç varlıktan daha mükemmeldir. Çünkü bitkisel varlıklardaki ruh hem içinde bulunduğu bitkinin hem de daha önceki cansız varlıkta geçirdiği dönemin izlerini taşır. Aynı şekilde hayvanî varlıklara intikal eden ruh da kendinden önceki ilk iki varlıklarda geçirdiği dönemin izlerini taşır. Aynı prensipten hareketle insan bedenine intikal eden ruh da daha önce intikal ettiği üç varlıkta geçirdiği

¹⁴³⁶ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 111-112. Bu sürecin, çocuğun doğduktan sonra kırkıncı gününden itibaren başlayacağı da bildirilmektedir. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 121.

¹⁴³⁷ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 113-114.

¹⁴³⁸ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 113-115.

dönemin izlerine sahip olur ki insan bedenine intikal eden ruhların mezkûr varlıklarda geçirdiği dönemin izlerini taşıması hasebiyle daha üstün olduğuna inanılmaktadır.¹⁴³⁹ Bu varlıkların sırasıyla bir sonraki varlıklar üzerinde etkisinin varlığı ileri sürülmektedir.¹⁴⁴⁰ İlâhî konuyla ilgili Hz. Ali'ye atfedilen bir rivayete dayanarak dört çeşit nefsin var olduğunu bildirmektedir. Bunlar bitkisel nefis (namiye-i nebatiyye/nefs-i nebati), hayvanî nefis (hissiye-i hayvaniyye), ermişlerin nefisleri (natika-i kutsiyye) ve evrensel nefis yani külliye-i ilâhiyye'dir.¹⁴⁴¹ Seyr-i tekâmül-i İmtizaci görüşünü kabul edenlere göre ruh, intikal ettiği her türdeki maddede geçirdiği 1000 dönem sonundaki sevap ve günahları ayrı ayrı hesaplanır ve 1001. Dönemde bir üst türdeki maddeye intikal eder. Örneğin, cansız varlıklardan birine intikal eden ruhun bin dönem sonunda işlediği sevap ve günahlar hesap edilir ve sevabı günahından fazla ise bir üst tür olan bitkilerin en alt kademesini oluşturan bir bitki suretine intikal eder.¹⁴⁴²

2.10.1.1.4. Seyr-i Tekâmül-i İttihâdî

Seyr-i tekâmül-i ittihâdî, ruhun içinde bulunduğu bedende işlediği sevap ve günahların hesaplanması sonucunda bir üst ya da alt türdeki bir başka varlığa intikal etmesi anlamına gelir. İlâhî, seyr-i tekâmülün dördüncü kısmının ilk üç türle genel hatlarıyla aynı olduğunu fakat asıl seyr-i tekâmülün tekâmül-i ittihâdîye kaidelerine göre gerçekleştiğini bildirmektedir.¹⁴⁴³

¹⁴³⁹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 115.

¹⁴⁴⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 115.

¹⁴⁴¹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 115. İlâhî'nin diğer bir ifadesine göre insan, beş çeşit ruha sahiptir. Bunlar, cemadî, nebati, hayvanî, beşerî ve melekutî ruhtur. İlk dört ruhun yok olacağı fakat bunların izleri, hatıraları melekutî ruhta kalacağı ve bu ruhun ebedî olacağı iddia edilmektedir. Buna göre seyr-i tekâmül inancındaki muhasebe ve sorgulanma melekutî ruha göre yapılır. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (922. *Sözler*), 276.

¹⁴⁴² İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 116.

¹⁴⁴³ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 117.

Tekâmül-i ittihâdî görüşüne göre insana nefs-i ilâhiye-i melekuti'den¹⁴⁴⁴ bir ruh üflenir.¹⁴⁴⁵ Bu ruh, annenin karnındaki altı merhaleyi (sülâle, nutfe, alaka, mûdga, izâm ve lehm)¹⁴⁴⁶ bitirdikten sonra cenine üflenir.¹⁴⁴⁷

Îlâhî'ye göre insan ruhu ile bedeninin birlikte iyi bir şekilde çalışarak seyr-i tekâmül sürecinin sonunda ruhun Hakk'a ulaşması gerekir. Eğer ruh, tembellik, gaflet ya da farklı sebeplerden dolayı dona don süreci sonunda Hakk'a ulaşamadıysa tekrar bir sonraki beden ya da bedenlere geri döndürülecektir.¹⁴⁴⁸ Bu konuyla ilgili Yâresân kaynaklarında bir netlik görülmemektedir. Îlâhî, Seyr-i tekâmül-i ittihâdî konusunu birkaç madde halinde şöyle izah etmeye çalışmaktadır:

¹⁴⁴⁴ Farklı illetlerden dolayı bazı beşerlerin ilk insanî varlıkların bedenlerinde Nefs-i ilâhi'ye-i melekuti ruhtan üflenmediği için bunların insan ile hayvan arasında berzahlı (azablı) bir şekilde yaşayacakları bildirilmektedir. Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, (14. dip), 117. Bu kişilerin hem bedenlerinin hem de ruhlarının toprak oldukları ve Îlâhî Zât'a kavuşamayacakları iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, "Huld", *Hakku'l-Hakâyik*, 467.

¹⁴⁴⁵ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 117.

¹⁴⁴⁶ Konuyla ilgili Kur'ân'ın şu âyetleri aktarılmaktadır: *Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir. Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz. Sonra da kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz. Mü'minûn, 23/12-16.*

¹⁴⁴⁷ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 118-119. Ruhun anneden yeni doğan çocuklara üflendiği de bildirilmektedir. Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, (169. dip), 117.

¹⁴⁴⁸ Îlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 120. Diğer bir rivayete göre eğer ruhlar belirlenen sürcin sonunda başarısız olurlar ise bunlar nizam'ın (yeraltı/berzah) en alçak katına gönderileceklerdir. Detaylı bilgi için bk. Matveyev, "Ali-Îlâhîler", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 465.

1. Seyr-i tekâmül ile ilgili belirlenen en azami süre yeryüzündeki takvim hesabına göre 50 bin yıldır.¹⁴⁴⁹ Bu sürede¹⁴⁵⁰ insan bedenindeki ruhlar kemale erişemezlerse tekrar bir diğer bedene intikal eder.¹⁴⁵¹
2. İnsan bedenlerinin ortalama ömrü 50 yıldır. Eğer bir beden ortalamadan daha uzun süre yaşarsa ruhun intikal ettiği bir sonraki beden daha az süre yaşar ve bu şekilde elli bin yıllık seyr-i tekâmül sürecini tamamlar.¹⁴⁵² Buna göre dona don inancına göre ruh insan bedeninde bin bir dönem geçirir. Bu sürecin bin dönemini dünyada farklı bedenlerde geçiren ruh bin birinci dönemde İlâhî Zât'a kavuşur.¹⁴⁵³ Bu süreç kısaca şu şekilde formüle edilmektedir: 50 (insan bedeninin ortalama ömrü)x1000 (ruhun insan bedeninde geçirdiği dönem sayısı)=50,000 (seyr-i tekâmül için belirlenen azami süredir).
3. Seyr-i tekâmül-i ittihâdî'ye inananlara göre dona don sürecinin başlangıcı yeni doğan bir çocukta kırk birinci gününden itibaren başlar. Çocuk eğer kırk günü doldurmadan bir saniye bile erken

¹⁴⁴⁹ 50 bin yıl süresiyle ilgili Kur'ân'ın işaret ettiği öne sürülmektedir. Bu iddia sahibi, Meâric Suresinin 4. âyetini şöyle aktarmaktadır: *Melekler ve Cebrâil, miktarı 50 bin yıl olan o derecelere bir günde yükselirler*. Khismatulın, "Ehli Hakk Dininde Berzah Âlemi" *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 465. Adı geçen âyetin TDV. Meâlinde; *Melekler ve ruh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar*, şeklindedir. Nur Ali İlâhî, 50 bin yıl sayısında gizemli bir söylemin olduğunu söylemektedir. 50 bin yılın sonunda "diriliş günü" olarak belirlenen sürecin gerçekleşmesinin başlayacağıdır. Zira bu sürecin her bir ferdin Zerbü'l-ecel olarak belirlenen bir süreç olduğu ve dünyadaki zaman ile alakası olmadığı vurgulamaktadır. Çünkü kıyametin ya da diğer bir deyişle gezegenin yok olmasıyla birlikte ölen biriyle yıllar önce ölmüş ve toprak altında yatan biri mükaise edildiğinde adaletsizlik ortaya çıkar. Yani 50 bin yıl sürecinin iki şekilde yorumlanması gerektiği bildirilmektedir. Bunlardan biri maksimum 50 bin yıl ve diğeri ise en az bir saat denilmektedir. Diğer bir ifadeyle 50 bin yılın tek bir bedende de tamamlanabilirliğidir. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak (930-931. Sözler)*, 280- 281.

¹⁴⁵⁰ Bu sürecin insan bedeninin kemâle ermesi için belirlenen ilk süre olduğu da bildirilmektedir. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 121.

¹⁴⁵¹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 120, 126.

¹⁴⁵² İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 120.

¹⁴⁵³ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik*, 177-178.

ölürse geride kalan günlerin seyr-i tekâmülden sayılmadığı belki bir çeşit cereme (ceza)¹⁴⁵⁴ olduğu ileri sürülmektedir.¹⁴⁵⁵

4. Eğer insan bedenindeki bir ruh kendisinden daha aşağı seviyede olan bir diğer varlık bedenine intikal ettirilirse bu varlık suretinde geçirilen zamanın insan için tayin edilen seyr-i tekâmül süresinden sayılmaz.¹⁴⁵⁶
5. Eğer ruh, elli bin yıl içerisinde bin bedende dolaşarak bin birinci defasında Hakk'a ulaşmayı başaramazsa bu ruh İlâhî Zât'a kavuşma feyzinden mahrum kalır.¹⁴⁵⁷ Ancak söz konusu ruhun bu süreç içerisinde, farklı bedenlerde yaptığı iyi ve kötü ameller dikkate alınır. Buna göre ruhun iyi amelleri, önceki bedenlerinden birine ya da daha aşağı seviyede olan yani iyi olmaya aday olan bir başka bedene mükâfat anlamında aktarılır. Ruhun daha önce işlediği kötü amelleri ise daha aşağı seviyede olan bedenlerden birine cezalandırma olarak aktarılır.¹⁴⁵⁸ İlâhî, mükâfat ve cezalandırma konusuyla ilgili "Tîn Suresi'nin 4-8."¹⁴⁵⁹ ve Mutaffifin Suresi'nin 7-18.¹⁴⁶⁰ âyetlerini delil olarak gösterir.¹⁴⁶¹
6. Kemale erişemeyen ruhlar, mevcut bedenlerinin yok olmasından sonra yeni bir bedene intikal edene kadar geçici olarak berzah âleminde bekletilir.¹⁴⁶² Bu bekleme süresinin ne kadar süreceği

¹⁴⁵⁴ Bir iddiaya göre dona don aşamasındaki bazı bedenlerde günah işleyenlerin ruhları ceza olarak yeni doğan çocuk bedenine intikal ettirilir. Bu bedenlerin yediyle kırk gün arasında vefat ettirildiği ileri sürülmektedir. Günahkâr ruhların bu şekilde cezalarını çektikten sonra temizlenip kaldıkları yerden seyr-i tekâmül süreçlerine tekrar devam ettirilecekleri öne sürülmektedir. Ceyhunâbâdî, "Ferdavs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 776-781), 44.

¹⁴⁵⁵ Detaylı bilgi için bk. Matveyev, "Ali-İlâhîler", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 465; İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 121.

¹⁴⁵⁶ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 122.

¹⁴⁵⁷ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 122.

¹⁴⁵⁸ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 122.

¹⁴⁵⁹ Tîn, 95/4-8.

¹⁴⁶⁰ Mutaffifin, 83/7-18.

¹⁴⁶¹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 122-123.

¹⁴⁶² Bu ruhların berzahta bekletilmeleriyle ilgili Mü'minûn Suresi'nin 100. âyetinde geçen *Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.* İfade delil olarak gösterilmektedir. Matveyev, "Ali-İlâhîler", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 465.

konusu belirsizdir ve bu durum kişiden kişiye değişir.¹⁴⁶³ Berzahta bekletilen “her varlığın”¹⁴⁶⁴ ruhları ile ilgili hesap kitap yapılır ve haklarındaki son karar Tanrı tarafından verilir.¹⁴⁶⁵

7. Ruhların, bedenlerin yok olması sebebiyle bir başka bedene intikal etmesi *Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.*¹⁴⁶⁶ âyetine uygundur.¹⁴⁶⁷ İlâhî âyetin bir cümlesinden hareketle bu âyet dona don inancının delili olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁶⁸ Fakat âyetin bütününe bakıldığında, inkârcılar hakkında söylenmiş uyarı babında bir âyet olduğu görülmektedir.¹⁴⁶⁹
8. Yeryüzündeki bütün akıllı varlıklar, cinsiyet açısından üç çeşit (müzekker, müennes ve ikisi arasında olanlar) yaratılmıştır. İlk iki bedenlerdeki ruhlar sonraki donlarını değiştirmeyerek aynı cinslere intikal ederler. Üçüncü cinsteki ruhlar ise erkeklik ya da dişilik hormonlarından hangisi ağır basıyorsa daha sonraki intikalleri o cinsten olan bir bedene olur. Buna göre üçüncü cinsin daha sonraki donları, ya kendisi gibi üçüncü cinsiyete, ya müzekker bir bedene ya da müennes bir bedene intikal eder.¹⁴⁷⁰
9. Eğer bir insanın ruhu bir tür aşağıya inerse bu ruhun akıllı bir hayvanın bedenine intikal etmesi mümkündür.¹⁴⁷¹
10. Bazı insanların ruhları içinde bulunduğu beden hayattayken başta Tanrı'nın hikmeti olmak üzere, farklı sebeplerle, kendilerinin bile haberleri olmadan, aynı anda ve geçici olarak başka bir bedende görülebilir¹⁴⁷² İlâhî bu iddiasına Cebrail'in, Dîhyetü'l-Kelbî

¹⁴⁶³ Karaca'nın aktarımına göre dona donun geçiş süreci üç gündür. Karaca, *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat*, 172.

¹⁴⁶⁴ Nur Ali İlâhî, “her mevcudî (varlığı)” ifadesini kullanmaktadır. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 124.

¹⁴⁶⁵ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 123.

¹⁴⁶⁶ Nisâ, 4/56.

¹⁴⁶⁷ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 123.

¹⁴⁶⁸ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 124.

¹⁴⁶⁹ Nisâ, 4/56.

¹⁴⁷⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 124-125.

¹⁴⁷¹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 125.

¹⁴⁷² “Temsili ruh” ve “Buruziyye ruh” de denilmektedir. Yaşayan bedendeki ruhun bir diğer bedende zahir olmasını ifade eder. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 125. Nur Ali İlâhî, bazen tek bedende aynı anda iki

suretine bürünerek Hz. Muhammed'e, bir beşer suretine girerek de Hz. Meryem'e görünmesini delil olarak göstermektedir.¹⁴⁷³

11. Nur Ali İlahî'ye göre dünyada yaşayan varlıklardan bazıları birçok fırsattan ve nimetten yararlanabilmesine rağmen diğerleri bunlardan mahrum kalmaktadır. Mesela bazı insanların çocuklukları doğduğu andan itibaren bol nimet içinde büyürler ve ona göre eğitilirler. Fakat bazıları için durum tersi olur. Hayvanlarda da durum aynıdır. Bazıları güzel ot ve yiyeceklerle beslenirken diğerleri bunlardan mahrum kalır. Bu durumlarda Tanrı adaletinin bir gereği olarak, varlıkların içinde bulunduğu şartlara göre hüküm verir.¹⁴⁷⁴
12. İlahî'ye göre ruhlar bir alt ya da bir üst türdeki başka bir bedene intikal ettiğinde, daha önceki suretlerde geçirmiş bazı olayları hatırlayabilir.¹⁴⁷⁵ Ancak bedendeki ruhlar genelde (İstisnai durumlar hariç)¹⁴⁷⁶ geçmişte yaşanmış iyi ve kötü olayları hatırlayamazlar. Maddi bedenlerden bağımsız olan ve belli bir müddete kadar berzah âleminde bekletilen ruhlar geçmişte yaşananları ve gelecekte vuku bulacak olan bütün olayları hatırlar. Fakat bedenlere intikal eden ruhlar yaşanmış ve yaşanacak olayları hatırlamazlar. Çünkü ruhlar, maddi âlemdeki bedenlerin nefsanî heveslerinin etkisi altında kalacaklardır. Ayrıca ruhlar intikal ettiği her bedende farklı duygulara sahiptir. Bu yüzden geçmişteki

ruhun birleşmesinin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. O, bu olayın kendi bedeninde de gerçekleştiğini haber verir. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (759, 772, 784. Sözler), 219, 225-226, 228.

¹⁴⁷³ İlahî yukarıdaki olayla ilgili Meryem Suresinin 17. âyetinde geçen *Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.* ifadesini delil göstermektedir. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 126.

¹⁴⁷⁴ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 126.

¹⁴⁷⁵ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 126-127.

¹⁴⁷⁶ İlahî, istisnai durumları üç kategoride ele alır. Bunlardan ilki, anneden yeni doğan çocuğun en az kırk günü doldurmadan eski bedeninde yaşadığı hatıraların hepsini ya da bazılarını hatırlamasıdır. Bununla birlikte nadir de olsa bazı çocuklar, yaş kısıtlaması olmaksızın, akıl baliğ olana kadar eski hatıralarını hatırlar. İkincisi, daha önce de ifade edildiği gibi farklı sebeplerden dolayı insan ruhu hayvan bedenine girdiğine onun en son intikal ettiği insan bedenindeki kötü bazı hatıralarını tenbih ve uyarı amacıyla hatırlamasıdır. Üçüncüsü ise eski ve şimdiki donlarında hep iyi ameller işleyen, dünya heveslerinin etkisi altında kalmayan ve eski bedenlerindeki hatıralarının kendisinde kötü bir iz bırakmadığı insanların eski hatıralarını hatırlatılmasıdır. Buna göre heveslerine yenilmeyen ve ruhlarına hâkim olanlar kendi kabiliyetlerine göre eski hatıralarından kendileri için yeni öğütler çıkartacaklardır. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 131-132.

bedenlerde kaydedilen hafızaların mezkûr beden yok olduğunda kaydedilen bütün duyguların silinir. Ancak bu duyguların manevî âlemde (berzahta) olan ruhta silinmez.¹⁴⁷⁷ İlâhî'ye göre eğer geçmiş bedenlerde yaşanan olaylar bir sonraki bedenlerde hatırlanırsa bunlar tek bir beden haline gelir ki bu durum seyr-i tekâmül sürecini ortadan kaldırır.¹⁴⁷⁸ Aynı şekilde, geçmişte iki insan arasında yaşanan iyi ve kötü olaylar tekrar hatırlanırsa bu durum toplumda kargaşaya neden olur ya da her iki taraf, geçmişteki olayların etkisi altında kalarak seyr-i tekâmül süreçlerinin durmasına sebep olur.¹⁴⁷⁹

Nur Ali İlâhî yukarıda belirtilenlerin ayrı ayrı ya da genel anlamları ile kendi yerlerinde doğru bir şekilde düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre yukarıda yapılan açıklamaların içeriği Tanrı'nın gayb âlemindeki sırlarından ve hikmetlerindedir. cismanî âlemde yaşayan insanoğlu ise gayb âleminde olan bu sırlardan haberdar değildir.¹⁴⁸⁰

Nur Ali İlâhî, amelleri iyi ve kötü olarak ikiye ayırır. Riyasız işlenmiş iyi ameller hem dünyada toplum nezdinde iyidir ve olumlu karşılığı olur hem de manevî hayatta karşılığı verilir. Bununla birlikte kötü amellerden dolayı insanlar, hem bu dünyada toplumun indinde kötü ve itibarsız bir hale gelir hem de manevî hayatta ceza çekerler. Zira manevî hayattaki mükâfat ve cezaların keyfiyetini Tanrı dışında kimse bilmez. Yukarıdaki konuyla ilgili verilen örnekler teşbihten ibarettir. Tanrı tarafından verilen bu mükâfat ve cezalar keyfiyetiyle ilgili O'nun dışında kimsenin hüküm verme hakkı yoktur. Buna göre eğer belirlenen süreç içerisinde seyr-i tekâmülü bitmeyen ya da bu sebepten dolayı berzah âleminde bekletilen ruhlar İlâhî Zât'ın

¹⁴⁷⁷ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 127-128.

¹⁴⁷⁸ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 128.

¹⁴⁷⁹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 128.

¹⁴⁸⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 128-129.

merhameti ve adaletiyle seyr-i tekâmülü tamamlar ve daha sonra haklarında son kararı verir.¹⁴⁸¹

Yukarıda da belirtildiği gibi dona don inancının zahirde tenâsüh ve hulul gibi inançlarla aynı oldukları ileri sürülüyorsa da bunların aynı olmadığı vurgulanmaktadır. Bir başka ifadeyle ruhların beden değiştirme konusu yalnızca seyr-i tekâmül süreciyle bağlantılı olarak açıklanır.¹⁴⁸² İlâhî, Ehl-i Hak mensuplarının seyr-i tekâmüle inandıklarını ve bunun tenâsüh inancından farklı olduğunu öne sürmektedir.¹⁴⁸³

2.10.1.2. Tenâsüh ile Seyr-i tekâmül'ün Farkı

Nur Ali İlâhî tenâsühün çelişkili ve batıl bir inanç olduğunu ileri sürerek kendilerinin Seyr-i takâmül teorisine inandıklarını vurgular. İlâhî'nin aktarımına göre tenâsühçüler maddi âlemde mevcut olan bütün varlıkların öldükten hemen sonra ruhlarının bir başka bedene göç ettiğine inanırlar. Bu teoriye göre ruhun birinci bedenden ikinci bedene göç etmesi ani ve kesintisiz olmalıdır. Diğer bir deyişle ruhun birinci bedenden ikinci bedene göç etmesi arasında bir saniyelik farkın bile olmaması gerekir.¹⁴⁸⁴ İlâhî'nin aktardığı rivayete göre tenâsüh düşüncesine inananlar, ruhun başlangıcını (İlâhî Zât'ın bir parçası olduğunu) ve bitişini (İlâhî Zât'a geri döneceğini) inkâr etmektedirler. Onlara göre kâinat devam ettiği sürece ruhların da farklı bedenlerde göçleri devam eder. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh* adlı eserinde tenâsühçülerin İlâhî Zat'a geri dönüşe, âhîret gününe, hesap gününe, mizana, mükâfata ve cezaya inanmadıklarını ileri sürer. Diğer bir ifadeyle tenâsühçüler, ruhların iyi ve kötü amellerinin karşılığını ruhun göç ettiği bedenlerde yani bu dünyada göreceklerine inanırlar.¹⁴⁸⁵

İlâhî, tenâsühe inananların kendi aralarında da farklı düşünelere sahip olduklarını aktarır ve bunları dört kısma ayırır. Bunlar, Nesh

¹⁴⁸¹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 132-134.

¹⁴⁸² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 172.

¹⁴⁸³ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 120.

¹⁴⁸⁴ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 137-138.

¹⁴⁸⁵ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 138.

(Mensühiyye), Mesh (Mesühiyye), Fesh (Fesühiyye) ve Resh (Resühiyye) olarak isimlendirilir.¹⁴⁸⁶ Buna göre Nesh, mevcut bedeninin yok olmasıyla beraber ruhun bir insan bedeninden diğer insan bedenine intikalini, göç etmesini ifade eder.¹⁴⁸⁷ Mesh ise ruhun insan bedeninin yok olmasıyla beraber hayvan bedenine göç etmesi olarak tanımlanır. Bu teoriye göre ruh, insan bedeninde bulunduğu süre içerisinde işlediği iyi ve kötü amellerin karşılığına uygun bir hayvan bedenine göç eder. Mesela, hırslı insanların ruhları karıncaların, domuzların bedenlerine, hırsız insanların ruhları ise fare gibi hayvanların bedenlerine göç eder.¹⁴⁸⁸ Fesh, insan ruhunun bitkilere intikalini ifade eder.¹⁴⁸⁹ Resh düşüncesine göre ise insan ruhu cansız varlıklara da göç eder.¹⁴⁹⁰ Her ne kadar İlâhî, tenâsühle seyr-i tekâmülü birbirinden ayırsa da Hocaeddin,¹⁴⁹¹ Hudâbende,¹⁴⁹² Hamzeh'ee¹⁴⁹³ Karaca¹⁴⁹⁴ gibi Yâresân üzerine çalışmaları bulunan modern dönem araştırmacıları bu iki inancın ayniliğini vurgulamaktadır.

İlâhî'ye göre tenâsühçüler, ruhun Tanrı tarafından yaratılmadığını, onun kendiliğinden ortaya çıktığına inanırlar ve kıyameti de reddederler. Ehl-i Hak mensupları ise hem yaratılışa hem de seyr-i tekâmül nazariyesi çerçevesinde kıyamet gününe inanırlar. Ona göre Ehl-i Hak, ruhların bedenlere intikalinin seyr-i tekâmül nazariyesine uygun şekilde gerçekleştiğine inanır. O, İlâhî Zât tarafından insan bedenine üflenmiş bir nur parçasıdır. İlâhî'ye göre tenâsühçülerin aksine Ehl-i Haklar, seyr-i tekâmül

¹⁴⁸⁶ Tenâsühün çeşitleriyle ilgili isimlendirmeler harekeli olarak doğrudan Nur Ali İlâhî'nin *Marifetu'r-Ruh* adlı eserinden alınmıştır. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 138-139

¹⁴⁸⁷ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 138.

¹⁴⁸⁸ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 139.

¹⁴⁸⁹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 139.

¹⁴⁹⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 139. Nesh, Mesh, Fesh ve Resh türleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Şenzeybek, *Dürzîlik*, 416-417.

¹⁴⁹¹ Hocaeddin, Yâresân (Ehl-i Hak) mensuplarının Tanrı'nın Ali ve diğer bazı bedenlerde tecelli ettiğine inandıkları için onları "Aliyullahî" ismiyle birlikte "Hulûl" inancıyla aynı görmektedir. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 108.

¹⁴⁹² Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 119.

¹⁴⁹³ Hamzeh'ee, *Yâresân*, 202-204.

¹⁴⁹⁴ Karaca, Ehl-i Haklar'ın donadon akidelerinden dolayı "Hulul ve tenasüh" inancına sahip olduklarını bildirmektedir. O ayrıca Ehl-i Haklar'ın yazılı kaynaklarında "Nesh, Mesh, Fesh ve Resh'in" donadon inancıyla aynı olduğu rivayet edilmekle birlikte ancak bazı Ehl-i Hakların don değiştirmenin sadece insandan insana olduğunu söylediklerini de aktarmaktadır. Karaca, *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat*, 102, 172.

nazariyesi çerçevesinde dünya ile âhiretteki mükâfatlandırma, cezalandırma ve berzah âlemine de inanırlar.¹⁴⁹⁵

Nur Ali İlâhî, tenâsühçülerin iddialarının çelişkili ve batıl olduğunu birkaç madde ile açıklamıştır:

1. İlâhî'ye göre ruh, tenâsühçülerin iddia ettiği gibi beden ölümüyle birlikte ruh doğrudan bir diğer bedene intikal edemez. Ruhun bir bedenden diğer bedene intikali arasında bir saniye bile olsa bir zaman boşluğunun bulunması zaruridir.¹⁴⁹⁶
2. İlâhî'ye göre, ölen insan bedenleri, hayvan bedenlerinden fazla oldukları düşünülürse bu durumda birden fazla insan ruhunun tek bir hayvan bedeninde intikalı anlamına gelir ki bu mümkün değildir. Eğer aksi olursa bu durumda tek bir insan ruhunun aynı anda birden fazla hayvan bedeninde intikal etmesi manasına gelir ki bu da mümkün değildir. İlâhî konuyla ilgili sözlerinde şöyle devam etmektedir: Gerçek şu ki insan varlığına kıyas edildiğinde her gün yeryüzünde ve deniz altında sayıları bilinmeyecek kadar hayvan, karınca, haşarat, balık ve diğer canlılar yok olmaktadır. Bu sebeple de ölen bir insan bedeninin ruhunun birçok canlının bedenine intikal etmesi anlamına gelir. İlâhî bu sebeplerden dolayı tenâsühçülerin iddialarını tutarsız olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴⁹⁷
3. İlâhî, bütün semâvî dinlerin mensuplarının kıyamete, hesap gününe inandıklarını ve ayrıca mantık açısından da tenâsühçülerin iddialarının batıl olduğunu söyler.¹⁴⁹⁸
4. İlâhî, tenâsühçülerin iddia ettikleri gibi eğer kıyametin varlığı inkâr edilirse ruhların da ebedî olmadığı anlamına gelir. Durum böyle olunca dünyada herkes istediğini yapmaya çalışır ve böylece kargaşa çıkar.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁵ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 176-177; İlâhî, *Âsâru'l-Hak (930. Sözler)*, 278-279.

¹⁴⁹⁶ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 144-145.

¹⁴⁹⁷ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 145-147.

¹⁴⁹⁸ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 147.

¹⁴⁹⁹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 147.

İlâhî yukarıda aktarılan ifadelerden yola çıkarak tenâsüh düşüncesinin çelişkili, tutarsız olduğunu ileri sürmekle birlikte seyr-i tekâmül inancının ise doğru olduğunu öne sürmektedir.¹⁵⁰⁰

2.11. Yâresân İnançında Kıyamet Günü

Yâresân mensupları ruhların beden değiştirmelerine inandıkları için kıyamet günü anlayışları da net değildir. Yâresân kaynaklarında, yeniden diriliş,¹⁵⁰¹ haşr,¹⁵⁰² yevmü'd-din,¹⁵⁰³ hesap günü,¹⁵⁰⁴ iyi ve kötü amellerin hesap edilerek son kararın verileceği gün¹⁵⁰⁵ mûad, mead¹⁵⁰⁶ ve berzah¹⁵⁰⁷ gibi kavramlar geçmektedir.¹⁵⁰⁸ Nur Ali İlâhî bütün Ehl-i kitaplarda kıyamet inancı olduğunu ve dolayısıyla Ehl-i Hak mensuplarının da kıyamete inandıklarını bildirmektedir.¹⁵⁰⁹

Nur Ali İlâhî ölümden sonra cisimlerin yeniden diriltilmeleriyle ilgili farklı görüşlerin olduğunu aktarmaktadır. Yazar bu farklı görüşleri şöyle sıralamaktadır: Kıyamet gününde sadece cisimlerin diriltileceğine ve hesaba çekileceğine inananların çoğunluğu Müslüman fıkıhçılar ve Ehl-i Kitab'ın (Yahudi ve Hıristiyanlar) önde gelenleridir. Müslüman fıkıhçılar konuyla ilgili âyetlerinin zahirî anlamlarını ve İmam Sadık'tan nakledilen bazı rivayetleri delil göstermektedir.¹⁵¹⁰ İlâhî'ye göre filozoflar, dinler ve mezhepler meadin gerçekleşeceği konusunda görüş birliğine sahiptir. Ancak

¹⁵⁰⁰ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 147-148.

¹⁵⁰¹ “Bedenlerin ölümünden sonra bunların tekrar canlandırılması ve yaşatılmasına “neşr günü” denilmektedir. İlâhî, bunun şeriatçıların tanımı olduğunu ileri sürerek Ehl-i Hak mensuplarının neşrinin ise seyr-i tekâmül nazariyesine göre gerçekleşeceğini öne sürmektedir. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 53.

¹⁵⁰² İlâhî, şeriatçıların tanımı diyerek haşr gününü “ölülerin kıyamet gününde tekrar diriltilip bir araya toplanmaları” diye tanımlamaktadır. *Marifetu'r-Ruh*, 53. Ancak İlâhî, gerçek haşrın, seyr-i tekâmülün sonunda İlâhî Zât'a erişmek olduğunu vurgular. İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1029. Sözler)*, 314.

¹⁵⁰³ Jukovsky, Ehl-i Hak'ın Fatiha suresinin tevlinin yapıldığı yazma bir eserden şu cümleyi nakleder: “Benim, Yevme'd-din'im (يوم الدين) Pir Bünyâmin'dir”. Namiq Musalı ise “Yevmeddin'i, kıyamet mahkemesi günü” diye çevirmektedir. Musalı, “İran'da Ehli Hak Tarikati”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (20. dip), 111.

¹⁵⁰⁴ Musalı, “İran'daki Ehl-i Hak veya Ali-İlâhî Tarikati”, *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, (111. dip), 239.

¹⁵⁰⁵ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 98.

¹⁵⁰⁶ “Kıyamet günü ya da geri dönüş” anlamlarına gelmektedir. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 92.

¹⁵⁰⁷ Berzah, *Nâme-i Serencâm* ve *Marifetu'r-Ruh*'ta geçen ifadelerle göre “zaman ile mekândan münezze, dünya ile âhiret arasında olan bir yerdir.” Safizâde, “Ferheng-i Gorâni” *Serencâm*, 613; *Marifetu'r-Ruh*, 103, 123.

¹⁵⁰⁸ Bu kavramlarla ilgili detaylı bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Heftvâne”, *Serencâm*, 271; Ceyhunâbâdi, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik (no: 558, 1998, 1708)*, 33, 90, 105; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 175, 177; İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 53-54, 60, 92, 162-163.

¹⁵⁰⁹ İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 147.

¹⁵¹⁰ Konuyla ilgili âyetler ve rivayetlere bk. İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 66-72.

bunlar meadin keyfiyeti konusunda ise ayrışır. Filozoflar meadin ruhanî olacağını ileri sürerken din ve mezheplerin çoğunluğu bunun cismanî olduğuna inanır.¹⁵¹¹ Kıyamet gününde hem cisimlerin hem de ruhların diriltileceği ve bu ikisinin beraber hesaba çekileceğine inananlar, farklı bilim dallarından yani din âlimleri ve felsefeciler gibi tahkik ehli olup araştıran insanlardır.¹⁵¹²

Nur Ali İlahî'nin açıklamalarına göre kıyamet gününde ruh ve beden hesaba çekileceğine inananlarla ilgili zikredilmesi gereken bir diğer zümre ise herhangi bir açıklamada bulunmayan yani tavakkuf ehlidir. Bunlar, meadla ilgili yukarıda bildirilen inançların hakikati hakkında çekimser kalanlardır. İlahî bu kesime mensup olanların, Câlînûs¹⁵¹³ ve onun takipçileri olduğuna işaret eder.¹⁵¹⁴ Dolayısıyla İlahî, yukarıda bildirilen ilk üç grubun öne sürdükleri bazı naklî ve aklî delilleri¹⁵¹⁵ *Marifetu'r-Ruh* eserinde ayrı başlıklar altında aktardıktan sonra Yâresân'ın meâd inancını seyr-i tekâmül nazariyesi açısından izah eder.

Nur Ali İlahî, Ehl-i Hak inancına göre kıyamet gününün ruhların kendi seyr-i tekâmül süreçlerini bitirmeleriyle beraber başlayacağını vurgular.¹⁵¹⁶ Diğer bir deyişle ruhun ilk bedene girmesinden itibaren elli bin yıl boyunca gerçekleştirdiği intikallerin sonuncusuyla birlikte kıyamet günü başlayacaktır.¹⁵¹⁷ Belirlenen sürenin sonunda hesap yapılacağı bu hesaptan başarılı olarak çıkan ruhların tekrar İlahî Zât'a kavuşacakları ve böylece onlar için ebedî hayatın başlayacağı vurgulanmaktadır.¹⁵¹⁸ Kaynaklarda, kıyamet, yeniden diriltme ve hesap günü gibi kavramları farklı şekilde ele alınmakla birlikte bütün canlı varlıkların öldükten sonra tekrar diriltilerek hesaba çekilecekleri de ifade edilmektedir.¹⁵¹⁹ Yani meâdde herkesin işlediği iyi ve kötü

¹⁵¹¹ Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 65, 75-82.

¹⁵¹² Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 85-87.

¹⁵¹³ Asıl ismi Galinos olup bu isim İslâm literatürde Câlînûs olarak meşhur olmuştur. Çağdaş Batı dillerinde ise Galen/Galinos şekillerinde yazıldığı bildirilmektedir. Farklı isimlerle anılan bu kişi İslâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozoftur. Geniş bilgi için bk. İlhan Kutluer, "Câlînûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/32-34.

¹⁵¹⁴ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 61.

¹⁵¹⁵ Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 65-87.

¹⁵¹⁶ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 59-60.

¹⁵¹⁷ Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1087), 60; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 177; İlahî, *Âsâru'l-Hak* (930. Sözler), 380.

¹⁵¹⁸ İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 58, 92, 120.

¹⁵¹⁹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3441), 181.

amellerinin seyr-i tekâmül nazariyesine göre hasaplanacağına inanılmaktadır.¹⁵²⁰ İlâhî'ye göre, iyi ve kötü amellerin adalet ölçüsü bir sevabın yüz günaha denk olmasıdır. Meâddaki hesaplama bu şekilde yapıldıktan sonra kişilerin iyi amelleriyle kötü amelleri eşitlenmiş olur. Yukarıdaki kıstas ölçüsünde, ruhun kötü amelleri iyi amellerinden fazla çıksa bile bu durum onun İlâhî Zat'a erişmesine engel değildir. Eğer ruhun kötü amelleri daha fazla çıkarsa iyi amellerinin dört katını aşmaması şartıyla o da Hakk'ın lütfuyla affedilir. Ancak eğer ruh ya da ruhların kötü amelleri yukarıdaki ölçüleri aşacak olur ise onlar affedilmeyecekler ve cehennem azabına atılacaklardır.¹⁵²¹

Nur Ali İlâhî, haşr ve neşr konusunda dikkat çekici bir bilgi verir. Ona göre her gezegenin haşr ve neşrleri ayrıdır.¹⁵²² İçinde yaşadığımız gezegenin belli bir ömrü vardır. Bu süre sonunda bütün varlıklar yok olacak ve hemen akabinde haşr ve neşr süreci başlayacaktır. Nur Ali İlâhî, kâinatın ebedî olduğunu fakat içindeki gezegenlerin belli bir süreden sonra yok olabileceklerini ve yerlerine eskiye benzeyen yeni gezegenlerin yaratılabileceğini ileri sürmektedir. Buna göre içinde yaşadığımız gezegen yok olduğunda Yaratıcı'nın emri gereği mezkûr gezegene benzeyen yeni bir gezegen yaratılacak ve varlıklar kaldıkları yerden seyr-i tekâmüllerine devam edeceklerdir.¹⁵²³ Bu sebeple her gezegenin kendi kıyameti vardır ve bunların haşr, neşr, cennet ve cehennemlerinin de ayrıdır.¹⁵²⁴

¹⁵²⁰ Geniş bilgi için bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (930. Sözlür), 279-283.

¹⁵²¹ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 3445-3452), 181-182.

¹⁵²² İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (930. Sözlür), 280.

¹⁵²³ İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (930. Sözlür), 280-281.

¹⁵²⁴ Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (925-727. Sözlür), 277; Khismatulin, "Ehl-i Hakk Dininde Berzah Âlemi", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 466.

2.12. Yâresân İnançında Cennet ve Cehennem Anlayışı

Yâresân (Ehl-i Hak) kaynaklarında bakıldığında cennet¹⁵²⁵ ve cehennem¹⁵²⁶ kavramları kullanılmaktadır.¹⁵²⁷ *Nâme-i Serencâm* ve *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen ifadelerle göre, Âdem ile Havva yaratıldıktan ve ruhlarının bedenlerine girmesinden sonra cennete gönderilmişler ve ardından yeryüzüne indirilmişlerdir.¹⁵²⁸ Bununla birlikte Ehl-i Hak kaynaklarında cennet ve cehennem kavramlarına farklı anlamlar da yüklenmiştir.¹⁵²⁹ Mesela Ceyhunâbâdî, cennet ile cehennemin her birini, mana (manevi) ve suret (mekân) diye ikiye ayırmıştır. Buna göre manevi cennet, İlâhî Zât'ın nurunun yansıdığı her yerde, suretsel yani mekânsal cennet ise göklerde dir.¹⁵³⁰ Diğer bir ifadeyle cennet kavramı “ebedî olan ve fani olan cennet” diye ikiye ayrılmıştır.¹⁵³¹ Ebedî cenneti tercih eden ruhlar ebedî hayata yani Hakk'a kavuşacaklar, fani cenneti tercih edenler ise seyr-i nüzûl prensibi gereği alt türdeki bedenlere intikal eder ve nihai noktada cehennem azabına maruz kalırlar.¹⁵³² Ceyhunâbâdî, konuya tasavvufî bir yorum getirerek cennetin manasının aşk olduğunu ve Tanrı'nın makamının da aşkta olduğunu söyler.¹⁵³³ Buna göre cennet, “Yâr'a ulaşmak, O'nu görmek ve O'nu razı etmek” demektir.¹⁵³⁴

Ceyhunâbâdî, manevi cehennemin “küfrün olduğu her yer” ve mekânsal cehennemin ise “yerin yedinci katı” olduğunu bildirir.¹⁵³⁵ Bu katların derinliği ise

¹⁵²⁵ Aynı anlamlarda gelen “behişt, behiştî berin, behiştî baka, fena ve ebedî hayat” kavramlar da kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bk. İshak vd. “Devre-i Âbidîn” *Serencâm*, 539; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 558, 811-816, 1788, 1880, 2099, 2539, 4393, 4402, 4409), 33, 46, 94, 105, 230; İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 99; İlâhî, *Âsârü'l-Hak* (1526. *Sözler*), 1/473-474; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 113-116.

¹⁵²⁶ Aynı anlama gelen “düzeh” kavramı da kullanılmaktadır. İshak vd. “Bârgah Bârgah” *Serencâm*, 107; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 816, 1335, 1146, 1341, 1879, 1924, 1931, 4409), 46, 62, 71, 72, 99, 101-102, 230.

¹⁵²⁷ Örnek olarak bk. İshak vd. “Devre-i Âbidîn” *Serencâm*, 539; Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 558, 570, 811-816, 1788, 2099, 4393, 4402, 4409), 33, 46, 94, 105, 230; İlâhî, *Marifetu'r-Ruh*, 99; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 113-116.

¹⁵²⁸ İshak vd. “Devre-i Âbidîn” *Serencâm*, 539; Ceyhunâbâdî, “Giriş”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 95-98), 6-7.

¹⁵²⁹ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 115.

¹⁵³⁰ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1341-1344), 72.

¹⁵³¹ “Fani olan cennet” ibaresinden geçici dünya zevkini tercih etmiş olanlar kastedilmiştir.

¹⁵³² Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 811-816), 46.

¹⁵³³ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1788), 93.

¹⁵³⁴ Detaylı bilgi için bk. Hocaeddin, *Sersepordegân*, 103; İlâhî, *Âsârü'l-Hak* (1421, 1526. *Sözler*), 438, 473-474.

¹⁵³⁵ Ceyhunâbâdî, “Firdevs”, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1345-1347), 72.

yaratılış mitolojisinde yer alan suyun altındaki Hacer taşına kadar uzanır.¹⁵³⁶ Aynı zamanda adı geçen taş Kaf Dağı ile aynı anlamda kullanılmış ve buranın yerin en derin sekizinci kat cehennemi olduğu da ileri sürülmüştür.¹⁵³⁷ Ceyhunâbâdî'nin iddiasına göre haşır gününden sonra kâfirleri seyr-i tekâmülleri sonlandırılacak ve doğrudan adı geçen cehenneme gönderilecekler, orada ebedî olarak yanacaklardır.¹⁵³⁸ Hocaeddin'e göre kötü işleri işleyen kişilerin ruhlarının daha kötü bedenlere gönderilmeleri ve bu şekilde ceza çekmeleri o kişilerin cehennemidir.¹⁵³⁹

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında cennet ve cehennem kavramlarına farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Ruhun bedenden ayrılmasıyla beraber tekrar yeryüzünde başka bir bedende yaşamını sürdüreceği iddia edilmektedir.¹⁵⁴⁰ Buna göre, sürecin sonunda iyi olan ruhlar İlahî Zât'a kavuşacaklar ve böylece ebedî bir yaşam süreceklerdir.¹⁵⁴¹ Fakat malum sürecin sonunda başarısız olan ruhlar berzah âlemine gönderilerek yeni bir şans daha verilecektir.¹⁵⁴² Ehl-i Hakk'ın, reenkarnasyon inançlarından dolayı cennet ve cehennemdeki yaşamı reddettikleri de aktarılmaktadır.¹⁵⁴³ Dolayısıyla Ehl-i Hak kaynaklarında berzah kavramının hem cehennem hem de günah işleyenler için yeni bir fırsat yeri anlamlarında kullanılmıştır.

2.13. Yâresân'ın İbadet Esasları ve Dini Gelenekleri

Sultan İshak'ın önemli fonksiyonlarından biri Yâresân Cemaati içerisinde yeni bazı kavramlar oluşturması, bunları inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dâhil etmesidir.¹⁵⁴⁴ Adı geçen temeller dört kavram üzerine bina edilmiştir. Bunlar, temizlik,

¹⁵³⁶ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1347-1348), 72.

¹⁵³⁷ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 1336, 1348-1349, 1998-1999), 71-72, 105.

¹⁵³⁸ Ceyhunâbâdî, "Firdevs", *Hakku'l-Hakâyik* (no: 2082-2084), 109.

¹⁵³⁹ Hocaeddin, *Sersepordegân*, 103-104.

¹⁵⁴⁰ Golmorad Moradi, "Ehl-i Hakk'ın Kutsal Kitabı: Zebûr-ê Hakikat" çev. Çetin Taşçı, *Êzidi-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak, (Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014), 444.

¹⁵⁴¹ *Âsâru'l-Hak*'ta yapılan bir açıklamaya göre kemâle erişme merhaleleri Kur'an-ı Kerim'deki bazı âyetlerde yer almaktadır. İnsanlar (şeriatçılar) cenneti bir kurtuluş ve cehennemi ise bir azap yeri olarak anlamışlardır. Yâresân inancına göre ise kemâle eren biri için cennete girmek çocuğa verilen küçük bir ödül gibidir. Yani kemâle erişenler için en büyük ödül İlahî Zât'a tekrar kavuşmaktır. Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Âsâru'l-Hak* (901. Sözler), 1/268-269.

¹⁵⁴² İlahî, *Marifetu'r-Ruh*, 120, 122-123.

¹⁵⁴³ Moradi, "Ehl-i Hak'ın Kutsal Kitabı" *Êzidi-Kızılbaş-Yaresan-Kürtler*, 461.

¹⁵⁴⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 58-60.

doğruluk, nefisini yok etmek/kendi benliğini yok saymak ve bağıştta bulunmaktır.¹⁵⁴⁵ Yâresân akidesine göre, bu vasıfları taşıyan kimseler Tanrı'ya daha çok yaklaşır.¹⁵⁴⁶

2.13.1. Dört Esas

Yâresân (Ehl-i Hak) kaynaklarında temel esaslarla ilgili vurgu yapılmaktadır. Bu esaslardan dördü “temizlik, doğruluk, nefisini yok etmek ve bağıştta bulunmak”tır. Esaslardan biri olan temizlik, zahirî ve batınî olarak ikiye ayrılmaktadır. Zahirî temizlik, bedeninin temiz olması, yiyeceklerin helal ve temiz olmasıdır. Batınî temizlik, söylemlerin doğru olması, amellerin, düşüncelerin ve davranışların güzel olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Ehl-i Hak mensuplarının, Tanrı'nın çizdiği doğru yolu takip etmeli,¹⁵⁴⁷ buyruklarını yerine getirmeli ve yasaklardan uzak durmalıdır.¹⁵⁴⁸ Esaslardan ikincisi olan “doğruluk” *Bizi doğru yola ilet.*¹⁵⁴⁹ âyetinde “sırât-ı müstakim”e göre şekillendirilmiştir. Buna göre ruh ve bedenler Tanrının emirlerini yerine getirmeli, nehiyelerinden kaçınmalı, doğru söz söylemeli, doğru yolu takip etmeli, yalan sözden ve hileden uzak durmalıdır.¹⁵⁵⁰ Esaslardan üçüncüsü olan “yok olma” ile fırka kaynakları şu açıklamaları yapar: İnsan, kibrini, bencilliğini yenmeli, şeytanî heveslerden uzak durmalı, kendi varlığını yok sayarak Tanrı'ya teslim olmalı ve O'nun rızası dışında bir şey istememelidir. Diğer bir deyişle insan kendi benliğini yok sayarak fenâfillâh makamına gelmelidir.¹⁵⁵¹

Nur Ali İlâhî, esaslardan dördüncüsünün iki anlama geldiğini bildirir. Bunlardan biri rıd'â (ردآ) ve ikincisi ise rıdâ (رضا)dır.¹⁵⁵² İlâhî'ye göre rıd'â, kişinin çile çekse bile yârânlara Tanrı için riyasız bir şekilde yardım etmesi anlamına gelir. Rıdâ ise genel ve özel olmak üzere iki anlamı vardır. Rıdâ'nın genel anlamı, kişinin Tanrı için

¹⁵⁴⁵ Adı geçen esaslarla ilgili *Nâme-i Serencâm*'da Sultan İshak'ın kendi lehçesiyle ilgili söylediği bir ifade esas alınmaktadır. Bu ifade şöyledir: "راستی و نیستی و ردا", "Ey yârânlara! Yâresân âyinin dört esası olan temizlik, doğruluk, yok olma ve yardım etmeyi yerine (emir edildiği gibi) getiriniz". İshak vd. "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 573.

¹⁵⁴⁶ İshak vd. "Devre-i Âbidîn", *Serencâm*, 491.

¹⁵⁴⁷ Fatiha suresinin 6. âyetiyle Meryem süresinin 36. âyetlerine işaret edilmektedir.

¹⁵⁴⁸ Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 573; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 23.

¹⁵⁴⁹ Fâtiha 1/6.

¹⁵⁵⁰ Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 573; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 23.

¹⁵⁵¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 23.

¹⁵⁵² Dördüncü esasın "rıd'â" ve "rıdâ" şeklinde ikiye ayrılmasının temel nedeninin Yâresân'ın eski risalelerinde bu kavramların farklı yazımından kaynaklandığı bildirilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 24.

ibadet ve riyazette bulunarak İlahi Zât'a ulaşma mertebesine eriştikten sonra teslim olma makamıdır. Bu makamda kişinin benliği ve iradesi kendi elinde olur. Rıdâ'nın özel anlamı ise kişi teslim olduktan sonra artık onun benliğinin İlahî Zat'ın mazharı haline gelmesidir. Diğer bir ifadeyle bu kişinin iradesi Tanrı'nın iradesi anlama gelir. Onun yaptığı her şey Tanrı'nın rızası doğrultusundadır.¹⁵⁵³ Dolayısıyla Yâresân kaynaklarında Ehl-i Hak mensuplarının yukarıda ifade edilen dört esasa uygun olarak davranmaları gerektiği vurgulanır.

2.13.2. Cemhâne

Cemhâne, cem ve hâne kelimelerinin birleşiminden meydana gelen bir kavramdır. Sözlükte Cem (جمع) “toplama, bir araya getirme, toplanmış”, hâne (خانه) , “ev, mesken ve saray” anlamlarına gelir.¹⁵⁵⁴ Yâresân kaynaklarında “Cemhâne” ibadethane anlamında kullanılmaktadır. Buna göre, Yâresân mensuplarının bir araya gelerek dini riteüllerini gerçekleştirdikleri mekâna, Cemhâne denilir.¹⁵⁵⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi Yâresân mensupları, ilk cemin ruhanî âlemde, İlahî Zât ile yârânlar arasında gerçekleştiğine inanırlar.¹⁵⁵⁶ Bu inanişe göre maddî âlemde de cem merasimi devam ettirilmiş ve merasim Sultan İshak'la beraber ayrı bir önem kazanmıştır. Konuyla ilgili *Serencâm*'da geçen bir ifadeye göre Sultan İshak, insanların kurtuluşa ermeleri için Cemhâne'ye gitmelerini ve adakta bulunmalarını emretmiştir.¹⁵⁵⁷ İlahî, İslâm'ın ilk dönemlerinde de cem merasiminin farklı isimlerle gerçekleştirildiğini ileri sürer.¹⁵⁵⁸ Buna göre Ehl-i Hak Cemaati'nin mensupları bazı özel ibadetlerini yapmak ve adaklarını sunmak için Cemhâne'de toplanırlar. İlahî, bu insanların dini merasimlerini yapmaları için Cemhâne olarak inşa edilen mekânlara gitmelerinin zorunlu olmadığını da vurgulamaktadır. Buna göre cem merasiminin yapılacağı mekânın temiz olması yeterlidir. Ceme katılacak kişilerin, kinsiz, riyasız, kibirsiz, ruhen ve bedenen temiz olmaları gerekmektedir. Çünkü ceme katılan kişilerin

¹⁵⁵³ Geniş bilgi için bk. Safizâde, “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 573; İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 24.

¹⁵⁵⁴ Kanar, *Farsça dilbilgisi*, 431, 468.

¹⁵⁵⁵ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 27.

¹⁵⁵⁶ Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyık*, 53-54, 60-61.

¹⁵⁵⁷ İshak vd. “Kelâm-ı Hazâne”, *Serencâm*, 568.

¹⁵⁵⁸ Mesela Nur Ali İlahî'ye göre “Cemhâne” İslâm'ın ilk dönemlerinde “Hângâh” olarak bilinirmiş ve bu mekânlarda bazı özel kesimler (tarikât ve marifet ehli) dini merasimlerini gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra Ehl-i Haklar kendi dini merasimlerini “Cemhâne” ismi altında yapmışlardır. *Burhânu'l-Hak*, (2. dip), 26.

kalplerine İlâhî Zât'ın nurunun yansıtılacağına ve böylece Hak ile birleşmenin gerçekleşeceğine inanılmaktadır.¹⁵⁵⁹ Cemde toplanmanın bir diğer amacı ise cemaat arasında ortaya çıkan problemleri çözüme kavuşturmaktır.¹⁵⁶⁰

Nur Ali İlâhî, Ehl-i Hak erkeklerinin günde beş (sabah, öğlen, ikindi, akşam ve yatsı) vakitte Cemhâne'ye gidip zikretmelerini tavsiye edildiğini bildirmektedir.¹⁵⁶¹ Belirlenen vakitlerde Cemhâne'ye gidemeyenlerin haftada bir kere ya da en az ayda bir kere cemlere katılması zorunludur.¹⁵⁶² Hudâbende'nin aktardığı bilgilere göre, Ehl-i Hak mensupları genelde haftanın cuma gecelerinde bir araya gelerek cem merasimini yaparlar. Yapılan bu merasimler vasıtasıyla haftalık ibadetlerin yerine getirildiğine inanılmaktadır.¹⁵⁶³

Cem merasiminin gerçekleşebilmesi için en az üç kişinin hazır olması şart koşulmuştur.¹⁵⁶⁴ Merasime katılmak isteyen cemaat mensuplarının bâliğ ve akli dengesi yerinde olmalıdır. Kadınlar ceme katılabilmek için eşlerinden/erkeklerinden izin almalı ve ayrı bir bölümde oturmalıdır.¹⁵⁶⁵ Ceme katılan kişiler bellerine bir kemer takmalı veya bir bez parçası takmalıdır. Ceme katılanlar bellerine taktıkları kemerleri veya bez kuşakları birbirlerine bağlamalıdır. Cemde kemer takmanın üç açıdan zorunlu olduğu beyan edilir: Bunlardan birincisi, kul beline kemer takarak yaratıcısına karşı saygılı olduğunu gösterir. İkincisi, kul beline kemer takarak yaratıcısına ibadet etme ve diğer varlıklara hizmet etme gayreti içinde olduğunu gösterir. Son olarak bu

¹⁵⁵⁹ Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7008-7017), 360-361; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 27. Sultan İshak'ın zatının cemde hazır olduğuna inanılır. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1592. *Sözler*), 1/500.

¹⁵⁶⁰ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 27; Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 201.

¹⁵⁶¹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 92. Yâresân mensuplarının yukarıda belirtilen vakitlerde zikretmeleri zorunlu (vacip) bir durum olduğu bildirilmektedir. Safizâde, "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 566.

¹⁵⁶² İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 92.

¹⁵⁶³ Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 201.

¹⁵⁶⁴ Konuyla ilgili bazı istisnai durumlar vardır. Mesela Nur Ali'nin bir ifadesine göre, cem merasimi iki kişiyle de gerçekleşebilir. Bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1600. *Sözler*), 1/502. İbrahim Karaca'ya göre adı geçen konuyla ilgili yapılan sahada araştırmasında Ehl-i Hak mensuplarına sorulan bir soruya karşı farklı cevaplar alınmıştır. Cevaplardan birine göre ceme tek kişinin katılımıyla da tören yapılabilir. Buna göre şâh, pir ve delil batınî âlemde her yerde mevcut olduğu için tek kişiyle de cem töreni gerçekleşebilir. Karaca, *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat*, 177. Bir diğer aktarıma göre cem töreninin yapılma şekliyle ilgili Ehl-i Hak mensupları içerisinde bazı farklılıklar vardır. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 201.

¹⁵⁶⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 81. İlâhî'nin diğer bir ifadesine göre kadınların ceme katılabilmeleri için "Melek Can'ın" (Sultan İshak'ın kız kardeşi) derecesine erişmeleri gerekir. İlâhî, *Âsâru'l-Hak* (1563. *Sözler*), 1/502. Musalı'nın aktardığı rivayete göre Ehl-i Hak'ın bazı hânedânlarında kadınların ceme katılmalarına izin verilmemektedir. Musalı, "Giriş" *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, 19. Karaca, kadınların kendileri için oluşturulan bölümlerden ceme katılabildiklerini bildirmektedir. Geniş bilgi için bk. Karaca, *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat*, 178.

kişiler bellerine taktıkları kemerlerin uçlarını birbirine bağlayarak tek vücut¹⁵⁶⁶ olduklarını gösterirler.¹⁵⁶⁷

Cemhâne'ye giren herkesin büyük bir saygı, tevazu, nezaket içinde ve içtenlikle hareket etmesi gerekir. Cemhâne'nin kapısından girerken Allah'ın isimleri okunmalı ve secde edilmelidir. Secde eden kişi eğer Cemhâne'ye ilk giren ise sağ tarafta kibleye (Perdiver) bakarak dizlerinin üstüne oturmalıdır.¹⁵⁶⁸ Daha sonradan gelen kişi de aynı şekilde Allah'ın isimlerini okuyarak secde etmeli ve ardından ortaya oturan kişinin sağ elini kendi sağ eliyle tutarak karşılıklı olarak eller öpülmelidir.¹⁵⁶⁹ Ardından “ceme katılma onuru” denilen secdeyi etmelidir. Bu kişi, ortaya oturan kişinin “Ya Hak/Ya Ali” söyleminden sonra sağ taraftaki boş olan yere dizleri üzerine oturmalıdır.¹⁵⁷⁰ Cemhâne'ye daha sonradan katılan kişiler için de sıralama aynı şekilde devam etmelidir. Merasime katılan herkes sağ taraftan başlayarak boş olan yerde halka şeklinde oturmalı ve bu kişiler arasında herhangi bir farklılık söz konusu olmamalıdır.¹⁵⁷¹ Topluluk, merasim ruhuna aykırı olan sohbetlerden kaçınılmalıdır.¹⁵⁷² Çünkü merasimde edilen zikirler/dualar, namaz ibadetin yerine geçmektedir. Yani namaz kılınırken konuşulmadığı gibi cemde de dua dışında konuşulmaz.¹⁵⁷³

Cem merasimi, Seyyit ya da Naib (yardımcı), Halife, Kelam-okuyucu ve Hadim tarafından yönetilir. Baş yönetici olan Seyyit, Cemhâne girişinin tam karşısında oturur. Seyyid'in sağında Kelam-okuyucu, solunda ise Halife oturmalıdır. Hadim ise tören bitene kadar kapının önünde ayakta durmalıdır. Seyyit ya da Naib'in vazifesi, töreni yürütmek ve adak dualarını okumaktır. Seyyid'in yokluğunda Naib cem merasimini yönetebilir. Naib'in de yokluğunda merasimi, manevi yönü yüksek olan ve cemi yönetebilme kabiliyetine sahip olan kişi yönetmelidir. Fakat kişi bu yetkiyi daha önce

¹⁵⁶⁶ Nur Ali İlahî, konuyla ilgili *Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.* Nisâ suresinin 103. âyetini delil göstererek âyeti kendi düşüncesiyle yorumlamıştır. Yani cemde toplanan kişiler tek vücut halinde düşünerek zikretmelidirler. Birden fazla bedende tek bir ruh halinde birleşerek sadece O düşünülmalıdır. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 82.
¹⁵⁶⁷ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 81-82.

¹⁵⁶⁸ Bağdaş kurmak şeklinde de oturulabilir. Safizâde, “Hurde-i Serencâm” *Serencâm*, 566.

¹⁵⁶⁹ Ayakta olan kişinin güç ve kuvveti yerinde ise sol ayağını/dizini yere koyarak oturanın elini öpmesi daha uygundur. Yaşlılar biraz eğilerek elleri öpebilirler. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 83.

¹⁵⁷⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 83, 86.

¹⁵⁷¹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 83-84.

¹⁵⁷² İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 86.

¹⁵⁷³ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1593. Sözcükler)*, 1/500.

Seyyit'ten almış olmalıdır. Cemde Halife ve Kelam-okuyucu hazır olmadıklarında Seyyit ya da Naib adı geçen kişilerin görevlerini de gerçekleştirebilirler. Ancak Halife ve Kelam-okuyucu, Seyyit ya da Naib'in görevlerini gerçekleştirme yetkisine sahip değillerdir.¹⁵⁷⁴

Yukarıda belirtilen yetkili kişilerden biri adak duasını okumadan adaklardan kimse yememelidir. Halife'nin vazifesi adakları eşit bir şekilde bölmektir.¹⁵⁷⁵ Kelam-okuyucu Ehl-i Hak kelimelerini okuyabilen biri olmalı, bağlama ve def gibi bazı müzik âletlerini çalabilmelidir. Müzik eşliğinde okunan kelimelere cemdeki kişiler de eşlik edebilirler.¹⁵⁷⁶ Hadim, düzeni sağlamalı ve merasim bitene kadar ayakta durmalıdır. Seyyit duayı okuduktan sonra Hadim özel tekbiri (Evvel ve Âhır Yâr) söyler ve ardından adakları dağıtmaya başlar.¹⁵⁷⁷ Halife ve Hadim merasim bitene kadar adaklardan yememelidir.¹⁵⁷⁸

Hadim, zorunlu bir durum olmadıkça Cemhâne'den dışarıya çıkmamalıdır. Tören devam ederken Hadim dışarıdaki işlerle ilgili yanındaki diğer Hadim'den yardım istemelidir. Eğer Hadim'in yanında başka Hadim yok ise ya da kendisinin dışarıya çıkması zorunlu ise Hadim başındaki şapkayı (sarığı) kendini temsilen yerine koyarak çıkmalıdır. Hadim şapkasız/sarıksız ise üzerinde mevcut olan diğer bir eşyasını kendi yerinde koyarak dışarıya çıkmalıdır. Hadim, ayaklarını iyice yıkayarak çorapsız bir şekilde sofranın üzerine çıkmalı ve adakları dağıtmalıdır. Bu durumun iki önemli yönü olduğu belirtilmektedir. Bunlardan birincisi Hadim'in ceme karşı daha saygılı ve alçakgönüllü olduğudur. İkincisi Hadim, sofranın üzerinde düşen adak taneleri yalın ayakla hemen fark etmiş olarak onları basmaktan kaçınmış olur. Ceme katılan diğer kişiler çorap giyip giymeme konusunda serbest olmakla beraber giyilen çorapların kokusuz ve temiz olmasına özen göstermeleri gerekir.¹⁵⁷⁹

Hadim, töreni başlatmadan önce cemdeki kişiler oturdukları yerden kalkabilirler. Ancak dua okunduktan sonra cemdeki kişiler tören bitene kadar dizleri üstünde

¹⁵⁷⁴ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 85.

¹⁵⁷⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 84-85.

¹⁵⁷⁶ İshak vd. "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 566.

¹⁵⁷⁷ Adak merasiminin başlama ve sonlandırılması süreciyle ilgili altı çeşit dua vardır. Bu duaların okunuş şekilleri, Yâresân mensuplarının yaşadıkları bölgelere göre değişmektedir. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 85, 113-117.

¹⁵⁷⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 86.

¹⁵⁷⁹ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 85-86.

oturarak zikretmekle meşgul olmalıdırlar.¹⁵⁸⁰ Bu zikirlere sesli zikir (اذکار جلی) ve sessiz zikir (اذکار خفی) denilir.¹⁵⁸¹ Sessiz zikir/dualar başladığında katılımcılar ellerini göğüslerine koyarak gözlerini kapatmalılar ve sessiz zikre devam etmelidirler. Ancak sesli zikir ile meşgul olmak zaman ve mekânın gerekliliği sebebiyle bazen edilebilir ve bazen edilmeyebilir.¹⁵⁸² Sesli zikirler duruma göre bazen okunabilir ve bazen de okunmayabilir. Sesli zikirler ya adakların yenmesinden sonra ya da sessiz zikirler okunmadan önce veyahut sonra okunabilir. Sesli zikirler birkaç bentten oluştuğu için Seyyit bu bentler geçişinde aralar verebilir. Verilen aralarda cemdekiler yerlerinden kalkabilirler. Fakat sessiz zikirler başladıktan sonra acil bir durum çıkmadıkça zikrin bitimine kadar ara verilmemeli ve cemaat yerinden kalkmamalıdır. Acil durumlar şu şekilde izah edilmektedir: Eğer zikir başladıktan sonra cemaatten biri aniden rahatsızlanırsa kişi dışarıya çıkarılmalı ve tören devam ettirilmelidir. Ya da eğer zikir başladıktan sonra cemaati etkileyecek bir olay ortaya çıkarsa bu durumda merasime ara verilmelidir. Yarım kalan merasim daha sonra en erken bir vakitte devam ettirilmelidir.¹⁵⁸³

Sesli ve sessiz zikirler beş farklı başlığa ayrılmaktadır. Bunlara, “İbadet, Hâcât, Muizât, Cezbiyât ve Murakebât duaları” denilir. İbadet duaları, dini vecibelerin yerine getirilmesi içindir. Bunların bir kısmı sesli diğer bir kısmı sessiz okunmalıdır. Hâcât duaları, herhangi meşru bir amel için yapılan dualardır. Bunların da bir kısmı sesli ve diğer bir kısmı sessiz okunmalıdır. Muizât duaları, ahlakı düzeltme ve ruhu arındırmaya yönelik dualardır. Cezbiyât duaları, katılımcıları bir vecd ve aşkınlık haline getirebilen özel ezgilerden oluşan sesli dualardır. Murakebât duaları ise mebdeye teveccüh etmek suretiyle teslimiyet ve mütevazı halinde “zikir-fikir” ya da “fikir-zikir” ile meşgul olarak yapılan dualardır.¹⁵⁸⁴

Nur Ali İlahî, “zikir-fikir” ve “fikir-zikir” denilen duaların dereceleri ve önemi için Kur’ân’ın bazı âyetlerini delil göstermektedir.¹⁵⁸⁵ İlahî, *Bunlar, iman edenler ve Allah’ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır*, âyetinin “zikir-fikir” ile meşgul

¹⁵⁸⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 87.

¹⁵⁸¹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 86-87.

¹⁵⁸² İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 87.

¹⁵⁸³ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 87-88.

¹⁵⁸⁴ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 88; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 238.

¹⁵⁸⁵ Âyetlerle ilgili bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 89, 91, 206.

olan insanları, âyetin devamındaki *Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur*¹⁵⁸⁶ ifadesi ise “fikir-zikir” ile meşgul olan insanları kastetmektedir şeklinde yorumlamaktadır.¹⁵⁸⁷ Ona göre “zikir-fikir” hem cismani olarak yapılan ibadetleri hem de gizli zikirleri (hafî zikir) kapsamaktadır. İbadetleri cismani olarak yapanlara şeriat ehli (âbid minallah) ve ibadetlerini (zikirlerini) kalbi olarak yapanlara ise tarikat ehli (âbid billah) denilmektedir.¹⁵⁸⁸ Bu çeşit ibadetler “fikirden önce zikir” (ذکر قبل از فکر) olarak da isimlendirilmektedir.¹⁵⁸⁹ Fikir-zikir ibadetini yapanlar marifet ehli (âbid ilallah) ve hakikat ehli (fenâfillah) olarak isimlendirilir.¹⁵⁹⁰ Bu insanlar kendilerini Tanrı'nın lütfuyla müjdelenmiş ve dünya sevgisinden de kurtarılmış olarak görür. Bunlar sadece Tanrı'yı düşünerek zikretmektedirler. Bu çeşit zikre, “zikirden önce fikir” (فکر قبل از ذکر) denilmektedir. Zira İlâhî, genel anlamda zikretmenin öncelikli olduğunu ve özel anlamda ise fikrin (düşünme) önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁹¹ Buna göre, zikredilerek yapılan ibadetler ilk merhale ve düşünerek yapılan ibadetler ise en üst merhalede. Üst merhaleye ulaşanların hakikat ehli oldukları söylenmektedir.¹⁵⁹²

2.13.3. Adak

Adak/nezir Yâresân mensuplarının önemli ibadet esaslarındandır. Adaklar Cemhâne'de yapılan ibadetlerden sonra yenilir. Nur Ali İlâhî'nin aktardığına göre nezrin sözlük anlamı şöyledir: “Kendisine zorunlu olmayanı kendi üzerine zorunlu kılmaktır”.¹⁵⁹³ Buna göre, insan bir adak adamak niyet ettikten sonra adağı şartlarıyla beraber yerine getirmekten sorumludur. İlâhî, adağın şartlarını iki açıdan değerlendirmektedir. Biri adağın şer'î şartları diğeri ise Ehl-i Hakk'ın şartlarıdır.¹⁵⁹⁴ Ehl-i Hakk'ın şartları şunlardır: Adaklar, satın alınabilir ve satılabilir bir eşya olmalı,

¹⁵⁸⁶ Ra'd 13/28.

¹⁵⁸⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 91-92.

¹⁵⁸⁸ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 139.

¹⁵⁸⁹ Bu tür zikirlerin hem sesli hem de sessiz olarak yapıldığıdır. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 92.

¹⁵⁹⁰ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 139-141.

¹⁵⁹¹ Sessiz yapılan zikirdir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 92.

¹⁵⁹² Zikrin çeşitleri ve önemleri hakkında detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Âsâru'l-Hak*, 1/191-207.

¹⁵⁹³ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 93.

¹⁵⁹⁴ İlâhî, adağın şer'î tanımını ve şartlarını birkaç maddeyle açıkladıktan sonra konuyla ilgili Kur'ân'ın Bakara 3, 27, 40 ile İsra 34) âyetlerini ve bazı rivayetleri delil olarak göstermektedir. Geniş bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 93-95.

şer'î açıdan yenmesi mübah hükmünde olmalı ve zararsız olmalıdır.¹⁵⁹⁵ Bu şartları taşıyan adaklar altı kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisine, ikincisine ve üçüncüsüne genel anlamda “kurban” denilir. Kurbanların birincisine “kurban ya da kurbanî” denilir.¹⁵⁹⁶ İkincisine “kurban hükmünde olan kurban” denilir. Birinci kurbanı, “kanlı kurban” ve ikinci kurban ise “kansız kurban” olarak da isimlendirilir.¹⁵⁹⁷ Üçüncüsü kurban hükmünde olmayıp kurban ismiyle sunulan yiyeceklerdir. Adanın dördüncü kısmına “hizmet” beşincisine “niyaz” ve “şükranê” denilir.¹⁵⁹⁸

Yâresân'da kanlı kurbanlar, deve, evcil boğa/öküz, kuzu/koç ve horozdur.¹⁵⁹⁹ Adları geçen hayvanların kurban olması için bazı vasıfları taşıması gerekir. Bu vasıflar şöyle sıralanmaktadır: 1. Kurbanlar erkek olmalı ve hadım ya da iğdiş edilmiş olmamalıdır.¹⁶⁰⁰ 2. Deve, boğa/öküz ve koçun kurban sayılması için en az bir yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.¹⁶⁰¹ 3. Yaşlı ve işe yaramayan olmamalıdır. 4. Ayıplı olmamalıdır. 5. Hayvanların kuyruğu, kulakları ve ayaklarından herhangi biri kesik ve dişleri düşmüş bir halde olmamalıdır. 6. Sağlam olmalı yani hasta ve yaralı bir halde olmamalıdır. 7. Zayıf olmamalıdır. 8. Kesilen kurbanların haram ve mekruh olan parçalar birbirinden ayrılmalı ve helal etler Yâresân âyini tarafından belirtilen kurallara göre yenmelidir.¹⁶⁰² Yukarıda belirtilen ilk 5 vasfı taşımayan hayvanların kurbandan sayılmadığı fakat bunlar adak kurbanı olarak kesilebilir.¹⁶⁰³

¹⁵⁹⁵ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 97. Cemaatin, adaklardan yemeleri zorunlu bir durum olmadığı yani isteğe bağlı olduğudur. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1632. Sözlere)*, 1/507.

¹⁵⁹⁶ İlahî'ye göre kurban kesmek seyr-i tekâmül sürecini yükseltir. Kesilmiş olan bu kurbanların çoğunlukla beşer şeklinde göründükleri de iddia edilmektedir. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1606-1607. Sözlere)*, 1/503.

¹⁵⁹⁷ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 100; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 245.

¹⁵⁹⁸ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 97.

¹⁵⁹⁹ Evcil olmayan yani dağlarda yaşayan öküz, koç, ceylan ve geyik gibi hayvanların da kurban edilebileceği belirtilir. İlahî'ye göre, horozun kurban olması için altı aylık olması gerekir. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 98.

¹⁶⁰⁰ Çiftçilik için iğdiş edilmiş öküzler hariç tutulmuştur. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 98.

¹⁶⁰¹ Hamzeh'ee, konuyla ilgili sadece devenin ismini belirtmiş ve şöyle aktarımda bulunmuştur: “Evcil erkek deve bir yaşından küçük olmalıdır...”. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 245. Hamzeh'ee'nin bu ifadesini referans gösterdiği kaynaktaki ifadeyle örtüşmemektedir. Yani Hamzeh'ee, mezkûr ifadeyi ya yanlış aktarmış ya da yanlış çevirmiştir.

¹⁶⁰² Haram ve mekrûh olan parçalarla ilgili Caferi fikhî ölçüt alındığı söylenmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 99.

¹⁶⁰³ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 98-99.

Kansız kurbanlar, dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar, helal olan balıklar, ceviz, ekmek (girde)¹⁶⁰⁴ ve nardır.¹⁶⁰⁵ Adları söylenen bu kurbanların kansız olmalarına rağmen Sultan İshak tarafından kurban sayıldıklarına inanılmaktadır.¹⁶⁰⁶ Kanlı ve kansız kurban hükmünde olmadığı halde kurban yerine sunulan yiyecekler, kavun, şeker, badem, kavut/kavut¹⁶⁰⁷ ve tuz şeklindedir.

Hizmet yemeğinin hazırlanabilmesi için, en az 3 kilo pirinç, 250 gram tereyağı/kuyruk yağı, bir horozla¹⁶⁰⁸ ve birkaç ekmek lazımdır.¹⁶⁰⁹ Niyaz, hayvan eti dışında ve ateşte pişmeyen her türlü yiyeceği kapsar. Bu yiyecekler merasimin sonlarına doğru sunulur. Şükrâne ise niyaz için uygun olan her türlü yiyeceği kapsamaktadır. Fakat şükrâne, cem dışında da tüketilebilir.¹⁶¹⁰ Niyazın, Tanrı'ya hamd etmek ve şükrânenin O'na şükür etmek için yapıldığına inanılır.¹⁶¹¹ Nezir yemeklerinden Ehl- Hak dışındaki insanlara ve hatta diğer din mensuplarına da verilebilir.¹⁶¹² Dolayısıyla yukarıda anlatılan kurbanların ve diğer nezir çeşitlerinin hazırlanması ve yenmesi bir takım kurallar çerçevesindedir.

2.13.3.1. Adak Merasiminin Yapılış Şekli

Adağın kabul törenleriyle ilgili genel kurallar aşağıda izah edilmektedir.¹⁶¹³ Fırka kaynaklarında ilk önce kanlı kurbanların kesimleri ve

¹⁶⁰⁴ Girde denilen bu ekmek için ortalama 75 gram tereyağı, 150 gram su ve 375 gram un kullanılır. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 100. Adı geçen ekmekle ilgili şöyle bir hikâye anlatılmaktadır. Yediler'den altısı İshak'a birer kurban kesmişlerdir. Fakat Ramzbâr, girde denilen ekmeği hazırlamış ve İshak'a sunmuştur. İshak adı geçen ekmeği de kurbandan saymıştır. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1608. Sözler)*, 1/503.

¹⁶⁰⁵ Ceviz dışındaki diğer kansız kurban çeşitleri, kurban adına adak yapılarak yenilebilir. Fakat ceviz, serserpordan (baş ekmek) gibi diğer bazı merasimlerde kullanılır. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 100.

¹⁶⁰⁶ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 100.

¹⁶⁰⁷ "Govud" da denilmektedir. Kavut, kavrulmuş ve dövülmüş buğday ya da tahıl ununun bal, pekmez veya şekerin karıştırılmasıyla yapılan helva çeşididir. Ali Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, ed. Ali Polat, (İstanbul: Bilgeoğuz, 2011), 212.

¹⁶⁰⁸ Horoz, pirinçle beraber pişirildiğinde hizmet yemeğinden sayılır. Yemekte horozun kesilmesi önemlidir. Fakat bazı istisnai durumlarda horozsuz da hizmet yemeği yapılabilir. Geniş bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 101; İlahî, *Âsâru'l-Hak (1620. Sözler)*, 1/505. Ceyhunâbâdî, hizmet için kesilen horozun dört aylık ya da beş aylık olmasının yeterli olduğunu belirtmektedir. Bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik (no: 6745, 8027)*, 347, 414.

¹⁶⁰⁹ Kanlı kurban ve hizmetin yanında ekmek yoksa bu nezirler eksik sayılmaktadır. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 107.

¹⁶¹⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 102.

¹⁶¹¹ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 103.

¹⁶¹² Cemaate mensup olmayan insanların nezir yemeğinden yirmi dört saat öncesi ve sonrası içki içmemeleri ve domuz eti yememeleri şart koşulmaktadır. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1623. Sözler)*, 1/506.

¹⁶¹³ Kurallar, İran'ın batı tarafındaki bazı kasabalarında yaşayan Yâresân (Ehl-i Hak) mensuplarının uygulanmaktadır. Hudâbende, *Ehl-i Hak*, 191.

etlerin Cemhâne'deki cemaate sunulma şekliyle ilgili açıklamamalar yapılmaktadır. Daha sonra kansız kurbanların ve adağın diğer çeşitlerinin sunulma şekilleriyle ilgili bilgiler verilir. Buna göre, kurban edilecek hayvanlara kesmeden önce ot/yem, su verilir. Ardından hayvan yıkanır ve kesmek için kullanılacak olan bıçak bilenir. Kurbanı kesecek kişi belini bağlar, elindeki bıçağın ucunu kendi ağzına doğru tutar ve Seyyit'in kurban duasını okuması için kibleye (Perdiver) doğru çapraz vaziyette oturur. Seyyid'in karşısında duran Hadim, eğilerek "Allah" der ve ardından Seyyit "Eyvallah" diyerek bıçak duasını okur.¹⁶¹⁴ Daha sonra kurbanın yüzü kibleye çevrilir ve Allah'ın adı ile kesilir. Akıtılan kan toplanır ve temiz olan bir yere gömülür. Kurba etinin helal ve haram/mekruh olan bölgeleri birbirinden ayrılır.¹⁶¹⁵ Haram ya da mekruh olan bölgeleri bir köşeye gömülür. Kurbanın derisiyle bağırsağı satılarak Niyaz adı altında Cemhâne için harcanır. Kurbanın eti kaynar suda pişirilir. Ardından kemikleri ayrılarak¹⁶¹⁶ et parçaları ekmek arasına konur ve biraz bekletilir.¹⁶¹⁷ Hadim, sağ eliyle ibrik ve sol eliyle de leğeni tutarak "Evvel ve Âhir Yâr'dır" diyerek secdeye gider. Secdeden kalktıktan sonra ilk önce Seyyit'in elini ve ardından sağ taraftan başlayarak bütün cemaatin elini yıkar.¹⁶¹⁸

Balık, ceviz, ekmek ve nar merasimi de yukarıda ifade edilen kanlı kurban merasimi gibi yapılır. Fakat bu iki merasim arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kansız kurban merasimi için bıçak ve bıçak duası gerekmez. Balık farklı şekillerde pişirilebilir. Ceviz, nar ve ekmek¹⁶¹⁹ dağıtılırken

¹⁶¹⁴ "Keskin bıçak, nefes alıcı ve Şâh'ın işareti..." Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 104-105; Hamzeh'ee, *Yâresân*, 247.

¹⁶¹⁵ Kurbanın beyni kellesinden çıkarılarak temiz bir yere gömülmelidir. Çünkü Sultan İshak döneminde Perdiver'de kesilen boğanın beyni Eyüvvet'in comesi olduğu iddia edilmektedir. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 7315-7321), 376.

¹⁶¹⁶ Hudâbende, "et peşirilmeden önce kemikten ayrılmalı" şeklinde aktarmaktadır. Hudâbende, *Ehl-i-Hak*, 191. Ancak *Burhânu'l-Hak*'ta "et pişirildikten sonra kemikten ayrılmalı" ifadesi geçmektedir. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 110.

¹⁶¹⁷ Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 104-108.

¹⁶¹⁸ Detaylı bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 108-110.

¹⁶¹⁹ Ceviz, nar ve ekmeğin baş kısımlarının olduğu ifade edilir. Buna göre, cevizin baş kısmı ağaçtaki dalla birleştiği yer, narın baş kısmı çiçek açtığı yer ve ekmeğin baş kısmı onun ilk kesildiği yerdir. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 126.

cemaat ellerini yıkamayabilir. Yeterince nar ve ekmek varsa bunlar tane şeklinde dağıtılabilir.¹⁶²⁰ Cevizin ise parçalanarak dağıtılması gerekir.¹⁶²¹

Nezrin üçüncü çeşidi sayılan kavun, şeker, badem ve kavutun merasimi de kansız kurban merasimi gibi yapılır.¹⁶²² Hizmet merasimi ise kanlı kurban gibi yapılır.¹⁶²³ Niyaz ve şükrâne merasimleri nar ve ekmek merasimi gibi yerine getirilir.¹⁶²⁴ Yukarıda genel olarak aktarılan adak ve merasimlerin yapılaş şekilleri Yâresân mensuplarının yaşadıkları bölgelere göre bazı farklılıklar arz etmektedir.

2.13.4. Ad Koyma

Yeni doğan çocuklara ad koyma töreni “nâm gozarî” olarak isimlendirilir. Yâresân akidesine göre yeni doğan çocuklar yedinci günden sonra isimlerinin koyulması için aileleri tarafından Cemhâne’ye götürülmelidirler. Ad koyma töreninin yapılabilmesi için aile, çocukla beraber Cemhâne’ye adak da götürmelidir. Çocuk, töreni yürüten kişiye teslim edilir. Kişi, sağ elini çocuğun başının altına koyarak onun saadetli biri olması için Pir Bünyâmin’in dualarından okur.¹⁶²⁵ Cemhâne’de hazır bulunan kişiler de ellerini yukarıya kaldırarak duada bulunurlar. Dualar bittikten sonra daha önce belirlenen isim çocuğa konulur ve adaklar oradaki insanlara dağıtılır.¹⁶²⁶ Çocuklara aynı zamanda baş koymak (Sersepordan) töreni de yapılmaktadır.

2.13.5. Baş İçin Bir Ceviz Kırmak/Baş Eğmek

Yâresân mensubu olan her bir ferdin, baş eğmek/teslim olmak (Sersepordan) ya da baş için bir ceviz kırmak (Cevz-i ser şikesten) denilen töreni gerçekleştirmesi

¹⁶²⁰ Fakat konuyla ilgili bazı değişik uygulamaların olduğu da ifade edilir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 126-127; Hamzeh’ee, *Yâresân*, 258.

¹⁶²¹ Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 126.

¹⁶²² Fakat bazı uygulamalarda, kavunun kesilmesi için bıçak duasının yapıldığı da bildirilmektedir. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 127.

¹⁶²³ Kesilen horozun derisine biraz niyazda bulunulmalıdır. Detaylı bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 128.

¹⁶²⁴ Niyaz ve şükrânede bıçak ve sofrâ duaları bulunmamaktadır. Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 127.

¹⁶²⁵ Dualar için bk. İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 552-555.

¹⁶²⁶ İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 552; Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 7-8.

gerekir.¹⁶²⁷ Törende cevizin kırılması, ferdin nefsanî heveslerinin isteklerine boyun eğmemesi ve kendi iradesini Padişâh'a (İshak) teslim etmiş olması anlamına gelir.¹⁶²⁸

Yâresân cemaatine mensup bir ailede doğan her çocuk için doğumunun yedinci gününden itibaren malum tören gerçekleştirilmesi zorunludur.¹⁶²⁹ Bunun gerçekleşebilmesi için bazı şartların kabullenilmesi ve bazı malzemelerin hazır olması gerekir. Şartlar şu şekildedir: Her ferdin, Padişâh'a, pire ve delile sahip olması/inanması gerekir.¹⁶³⁰ Pir, Yâresân hânedânlarından delil ise aile hânedânından seçilmelidir. Malzemeler şu şekildedir: Her bir fert için bir ceviz olmalıdır. Bir metre kareden az olmayacak "şed" denilen beyaz bir bez parçası olmalıdır.¹⁶³¹ Bir kurban ya da hizmet olmalıdır. Niyaz türlerinden bir miktar getirilmelidir. Bu türlerden şeker (şâh-ı nebat) tercih edilmektedir. İki miskal saf gümüş değerinde para getirilmelidir.¹⁶³² Cevizi kırmak ve parçalamak için bir mühür (sikke), cevizin başını kesmek için bir bıçak ve cevizin parçalarını koymak için bir tepsi gerekir.¹⁶³³ Şartlar ve malzemeler sağlandıktan sonra kurban ya da hizmet yemeği ceme sunulur ve dua okunur. Ardından ceviz ve diğer malzemeler hazır bir şekilde Cemhâne'ye getirilir. Baş egecek kişi ya da vekili Cemhâne'de hazır bulunur. Pir, kişiye "Etmam-ı hüccet-i lazıma"¹⁶³⁴ denilen ifadeleri okur ve kişi bunları kabul eder. Pir, önce ceviz duasını, ardından bıçak duasını okuyarak aynı bıçakla cevizin kabuğunu açar ve içini parçalara ayırır. Pir ya da halife cevizin parçalarını cemaate dağıtır. Cemaat, sağ elinin arkasını sol elinin içine koyar ve cevizin parçalarını sağ elinin avucuna alır. Seyyit tarafından

¹⁶²⁷ Adı geçen törenlerde kırılmış olan cevizlerin, "ruhanî âlemde gerçekleşmiş nuranî cevizi" temsil ettiğine inanılır. Bk. İshak vd. "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 558.

¹⁶²⁸ Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 63.

¹⁶²⁹ Aile, fakirlik gibi bazı sebeplerden dolayı belirlenen vakitte çocuğunun törenini yapamazsa bu ailenin bazı adaklarda bulunması ve töreni en geç bir yıl içerisinde gerekir. Geniş bilgi için bk. İshak vd. "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 556.

¹⁶³⁰ Padişâh'tan amaç, Zât'ın tecelli etmiş olduğu kişidir. Bu kişinin zahirde ya da batında hazır olduğuna inanılmaktadır. Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 60.

¹⁶³¹ Şedd, "anlaşma ve bunu devam ettirebilme" şeklinde beyan edilmektedir. Bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 63. Şedd, tören devam ederken ferdin omozuna atılır ve bittiğinde delile verilir. Geniş bilgi için bk. İshak vd. "Hurde-i Serencâm", *Serencâm*, 556; Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 8094), 417.

¹⁶³² Miskal, "beş grama denk gelen bir ağırlık ölçüm birimidir." Hamzeh'ee, *Yâresân*, 285.

¹⁶³³ Genelde pirin yanında cevizi kırmak için "Mührü Muhammedi" denilen mührün var olduğu söylenmektedir. Fakat adı geçen mührün yokluğunda normal metalden olan mühür yeterli görülmüştür. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 8071-8074), 416; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 62, 132.

¹⁶³⁴ Bu ifadenin içeriğiyle ilgili bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 136-137.

ikinci dua okunur ve avucun içindekiler yenir.¹⁶³⁵ Delil, ayakta duran bir kişiyi kendi yerine vekil seçer.¹⁶³⁶ Malum kişiyle baş eğecek kişi sol elleriyle Hadim'in eteğini tutarlar. Hadim de aynı şekilde mezkûr kişilerin eteklerini tutar ve tören bitene kadar etekler bırakılmaz. Sağ eller öpülmek için açık durumda olmalıdır. Seyyit, törenin bitirme duasını okuduktan sonra etekler bırakılır. Ardından delil yerine vekil tayin edilen kişi vekillikinden vazgeçer. Pir ile delil nezirlerden kendi haklarını alır ve böylece baş için ceviz kırmak töreni bitirilir.¹⁶³⁷

Baş için ceviz kırma töreni toplu halde de yapılabilir. Bu durumda tören sahipleri tarafından getirilen malzemeler karıştırılır ve tören toplu bir şekilde yapılır. Bununla birlikte gerektiğinde fertlerin isimleri teker teker törende söylenir. Toplu törendeki kişilerin pirleri ve delilleri aynı değilse cemde hazır bulunan bir pir ve bir delil seçilmelidir. Seçilen pir ve delil baş koymak törenini fertlerin kendi pirleri ve delilleri adlarına gerçekleştirmelidir.¹⁶³⁸ Baş koymak ya da baş için ceviz kırmak töreninin yapılmasıyla ilgili yukarıda aktarılanlarla beraber mezkûr törenin icrasıyla ilgili hânedânlar arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır.¹⁶³⁹

2.13.6. Evlilik

Yâresân mensubu olan her fert buluş çağına eriştiğinde meşru yoldan evlenmesi ve aile kurması zorunlu bir vazife olarak kabul edilir.¹⁶⁴⁰ *Âsâru'l-Hak*'ta geçen bir ifadeye göre eş seçiminde, eşlerin ahlakî uyumları, yaş uyumları ve çiftlerin aile uyumları gibi şartlarına dikkat edilmelidir.¹⁶⁴¹ Evlenmenin asıl amacı nesli devam ettirmektir. Eşlerin bilerek çocuk yapmamaları nesillerini öldürmüş gibi günah işlemiş oldukları söylenir.¹⁶⁴² Zira eşlerin birbirlerine sadık olmaları, hakkı korumaları, iyi ve güzel ahlaklı çocuklar yetiştirip topluma sunmaları gerekir. Yâresân düşüncesine göre, evlenmek isteyen kişi, baş eğdiği hânedân hariç cemaatin diğer mensuplarıyla evlenebilir. Çiftler evlenmek istedikleri zaman töreni yapmak için belli bir günü

¹⁶³⁵ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 132-133.

¹⁶³⁶ Delil mevcut olmadığında cemhânedeki kişilerden biri onun yerine vekil seçilir. Safizâde, *Meşâhiri Ehl-i Hak*, 6.

¹⁶³⁷ Geniş bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 134.

¹⁶³⁸ Geniş bilgi için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 137.

¹⁶³⁹ Bu farklılıklar için bk. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 289.

¹⁶⁴⁰ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1121-1122. Sözlere)*, 1/352-353.

¹⁶⁴¹ İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1123. Sözlere)*, 1/353.

¹⁶⁴² İlâhî, *Âsâru'l-Hak (1178. Sözlere)*, 1/363.

seçerek Cemhâne'ye gitmeliler ve Seyyit'in huzurunda evlenme törenini gerçekleştirmeliler. Seyyid'in eşliğinde damat ve gelinin huzurunda Pir Musa'nın kelamı¹⁶⁴³ okunur ve kendilerine güzel temennilerde bulunulur.¹⁶⁴⁴

Yâresân inancında tek eşlilik benimsenmekte ve istisnai durumlar hariç çok eşlilik çirkinlik olarak görülmektedir.¹⁶⁴⁵ Erkeklerin birden fazla evlilik yapmalarının kerih görülmesinin önemli nedenlerinden biri eşler arasında adaletin yerine getirilmemesi ve böylece aile içi huzursuzluğun ortaya çıkması endişesidir.¹⁶⁴⁶ Evli çiftler ayrılmak istediklerinde bunda herhangi bir sakınca görülmemektedir.¹⁶⁴⁷ Daha önce de işaret edildiği gibi Yâresân aile yapısında erkeklerin önemli rol oynadıkları, kadınların ise asıl görevleri ev işlerini yapmak ve çocukları doğurarak büyütme olduğu da görülmektedir.¹⁶⁴⁸ Yâresân inancında kadınlar, erkeklerine tam bağlı olmalı hatta izinsiz ceme bile katılmamalıdır. Ayrıca kadınlar için en önemli görev evdeki işleri yapmasıdır

2.13.7. Özel Oruç Günleri

Yâresân mensupları arasında özel oruç (Roze-i Mahsus) günleri Sultan İshak tarafından ikame edilmiştir. Nur Ali İlahî, Hz. Âdem'den şariat dönemine (Hz. Muhammed dönemi) kadar olan bütün dinlerde orucun tutulmasını zorunlu bir durum olduğunu ifade eder. Fakat o, Kur'ân'da belirlenen orucun dört merhaleye ayrıldığını ileri sürmektedir. Bu merhalelere, şariat orucu, tarikat orucu, marifet orucu ve hakikat orucu ismini verir.¹⁶⁴⁹ İlahî, hakikat orucu merhalesinin Ehl-i Hakk'ın özel oruç günleriyle aynı olduğunu iddia eder.¹⁶⁵⁰ Bu özel oruç günleri Sultan İshak'ın kendi

¹⁶⁴³ Pir Musa'nın kelamının içeriğinde, evlenmenin meşru yoldan gerçekleşmiş olması, çiftlerin zina etmemeleri ve karşılıklı olarak sadık kalmaları gibi hususlar bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. İshak vd. "Devre-i Çihilten" *Serencâm*, 560-565.

¹⁶⁴⁴ Safizâde, *Meşâhir-i Ehl-i Hak*, 6-7.

¹⁶⁴⁵ İslâm'ın ilk dönemlerinde gerçekleşen çok eşliliğin nedeni erkeklerin nüfusunun kadınlarinkinden az olmasıdır. İlahî, *Âsâru'l-Hak (1173-1174. Sözler)*, 1/363.

¹⁶⁴⁶ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1142. Sözler)*, 1/356.

¹⁶⁴⁷ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1170, 1176. Sözler)*, 1/361, 363.

¹⁶⁴⁸ İlahî, *Âsâru'l-Hak (1145, 1147, 1199. Sözler)*, 1/356-357, 367.

¹⁶⁴⁹ Adı geçen merhalelerin her birinde tutulan orucun dereceleri hakkında geniş ilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 143.

¹⁶⁵⁰ İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 142-144.

emriyle üçer gün olmak üzere toplam altı gün olarak belirlenmiştir.¹⁶⁵¹ Bu altı günün ilk üç gününe “Niyet-i Mernovî, Davet-i Şâhî, Davet-i Padişâhî” ve ikinci üç gününe “Niyet-i Kavveltasî” denir.¹⁶⁵²

Yâresân kaynaklarında orucun aslının kaç gün olduğuyla ilgili farklı açıklamalar bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi *Nâme-i Serencâm*'da Mernovî orucu ve Kavveltasî orucu diye orucun altı gün olduğundan bahsedilmektedir.¹⁶⁵³ *Hakku'l-Hakâyik*'te geçen bir ifadeye göre Sultan İshak ilk başlarda orucun üç gece ve üç gündüz şeklinde peş peşe tutulmasını ve dördüncü günü bayram yapılmasını emretmiştir. Fakat bu şekilde peş peşe oruç tutmak Yâresân mensuplarını çok zorlamış ve yârânlar İshak'tan gece tutulan oruçları gündüzlere çevirmesini istemişlerdir. İshak daha sonra gece oruçlarını gündüz orucuna çevirmiş, orucu altı güne çıkartmış ve yedinci günü bayram ilan etmiştir.¹⁶⁵⁴ Ceyhunâbâdî'ye göre, Yâresân mensupları bu altı gün orucu peş peşe tutmalı ve yedinci günü bayram yapmalılardır.¹⁶⁵⁵ Ancak Nur Ali İlâhî, Ehl-i Hak mensuplarının ilk üç gün orucunu tutmalarını zorunlu kılarken ikinci üç gün orucunu tutmalarının ise zorunlu olmadığını belirtmiştir. İlâhî, ikinci üç gün tutulan orucun Kavveltasî olarak isimlendirilen şükür orucu olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵⁶

Yâresânlar, Niyet-i Mernovî orucunun kökenini Sultan İshak ve üç arkadaşının düşmanlarından kaçarak Merno denen mağarada üç gün aç kaldıkları hikâyeye dayandırmaktadır.¹⁶⁵⁷ Bu üç gün orucuna “Davet-i Şâhî” ya da “Davet-i Padişâhî” de denilmektedir. Kavveltasî orucu ise yirmi sekizlerin üçüncü yedisinin üç gün boyunca Şâhû denilen kalede kar altında mahsur kaldıkları rivayete dayandırılmaktadır.¹⁶⁵⁸ Ceyhunâbâdî'nin anlattığı hikâyeye göre, Kürt bölgelerinden yedi kişi İshak'la görüşmek için Şâhû kalesine varmışlar ve bu görüşmenin gerçekleşmesi için İshak'ın de mezkûr kaleye kadar gelmesini istemişlerdir. İshak, bu kibirli isteklerinden dolayı

¹⁶⁵¹ İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 571-572.

¹⁶⁵² İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 570-571; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 144.

¹⁶⁵³ İshak vd. “Bârgêh Bârgêh”, *Serencâm*, 143; İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 571.

¹⁶⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 341-343.

¹⁶⁵⁵ Altı gün orucunu peş peşe tutmayanlar yani ilk üç gün orucu tutup ikinci üç günü tutmayanlar ya da aksini yapanlar ayrımcılıkla suçlanmaktadırlar. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 345-346.

¹⁶⁵⁶ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 151-152, 159.

¹⁶⁵⁷ İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 146.

¹⁶⁵⁸ Geniş bilgi için bk. İshak vd. “Hurde-i Serencâm”, *Serencâm*, 570-571.

yedi kişiye kızarak üzerlerinde üç gün boyunca kar yağdırmış ve böylece cezalandırmıştır. Hef-tenler, İshak'ın yedi kişiyi kar altından kurtarması ve affetmesi için ona ricada bulunmuşlardır. İshak yârânların ricasını kabul etmiş ve Kavveltasî ismindeki kişileri affederek kar altından kurtarmıştır.¹⁶⁵⁹ İshak, bu yedi kişiyi de kendi yârânlarından saymış ve altı gün olan orucun son üç gününün Kavvaltas'lar adına tutulmasını istemiştir.¹⁶⁶⁰

Nur Ali İlâhî, Mernovî orucunun yılın hangi günlerinde tutulacağını açıklar. Buna göre, Mernovî orucu, her yıl kameri aylardan¹⁶⁶¹ birinin on ikisiyle on dördüncü günleri arasında tutulur.¹⁶⁶² Ayın on beşinde ise “fitir/oruç bayramı” (عيد فطر) yapılır.¹⁶⁶³ Orucun ilk gecesinde Bünyâmin, ikinci gecesinde Davud ve üçüncü gecesini Mustafa adına birer adak sunulmalıdır. Orucun bittiği yani bayram gecesini ise İshak (Padişâh) adına bir adak sunulmalıdır.¹⁶⁶⁴ Fakat daha önce de belirtildiği gibi orucun altı gün tutulduğu ve ardından bayramın yapıldığı görüşleri de bulunmaktadır.¹⁶⁶⁵ Ayrıca Yâresân'ın bazı hânedânları oruçlarını Çille'nin¹⁶⁶⁶ sonunda yani bahar aylarında tuttukları da rivayet edilmektedir.¹⁶⁶⁷

Yâresân mensupları oruç geceleri ve bayram gecesini fitre vermelidirler. Buna göre her bir ferdin, “Ser-fitr-ı yarî” adında çeyrek gümüş değerinde fitre vermesi gerekir. Bu fitreler orucun ilk gecesini ya da bayram gecesini verilir. Ayrıca her bir Yâresân bayram gecesinde yıllık “Serane'i-Yârî” adında üç miskal gümüş vermeli ve

¹⁶⁵⁹ Ceyhunâbâdî, bu yedi kişinin kar altında kalarak öldüklerini ve daha sonra İshak tarafından tekrar diriltildiklerini iddia etmiştir. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik* (no: 6710-6719), 345-346.

¹⁶⁶⁰ Âbâdî'ye göre, altı günün son üç gününün Kavvaltasî'ler adına olmasını İshak'tan Yediler istemiş ve istek kabul edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 343-346.

¹⁶⁶¹ Kameri ay İran'ın kullandığı şemsi takvimine göre kış aylarından olan Azer (Aralık) ile Day/Ceddi (Ocak) ayları içerisinde olduğu belirtilmektedir. Hamzeh'ee, *Yâresân*, 267.

¹⁶⁶² Ocak ayına denk gelmektedir.

¹⁶⁶³ Bayram için bk. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 161.

¹⁶⁶⁴ Bazı hânedânlar arasında ilk üç sıralamayla ilgili farklılıklar vardır. Aileler kendi maddi durumlarına göre adak sunabilirler. İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 147.

¹⁶⁶⁵ Fakat Yâresân hânedânları arasında, altı gün orucunun hangi aylarda tutulmasıyla ilgili bazı farklılıklar da vardır. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 346-347.

¹⁶⁶⁶ Kışın başlangıcı olarak sayılan “Büyük Çille ve küçük Çille” aralık ayının 21'inden başlar. Büyük Çille 40 ve Küçük Çille ise 20 gündür. Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, 207.

¹⁶⁶⁷ Bu farklı görüş, Sultan İshak'ın oruç dönemiyle ilgili “Çille” ifadesini kullanmasından dolayı kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bazı hânedânlar oruçlarını çillenin başında ve bazıları ise çillenin sonunda tuttukları belirtilmektedir. Geniş bilgi için bk. Ceyhunâbâdî, *Hakku'l-Hakâyik*, 346-347; İlâhî, *Burhânu'l-Hak*, 148-154.

bu gümüşler üçe bölünmelidir. Bunun üçte ikisi pire, üçte biri ise delile verilmelidir.¹⁶⁶⁸ Dolayısıyla yukarıda da anlatıldığı gibi özel oruç günleriyle ilgili kaynaklarda ve hânedânlar arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen adı geçen orucun Sultan İshak'la beraber başladığı bildirilmektedir.



¹⁶⁶⁸ Yukarıda belirlenen miktardan daha fazlasının verilmesi teşvik edilmektedir. Geniş bilgi için bk. İlahî, *Burhânu'l-Hak*, 147-148.

SONUÇ

Yâresân'ın temel kaynaklarında Yâresân, Hakikat Ehli ve Ehl-i Hak gibi isimler kullanılmaktadır. Yâresân mensupları kendilerine Ali İlahî ve Aliyullâhî gibi isimlerin verilmesini kabul etmezler.

Yâresân düşünce sistemi batınî yorum yapısına sahip olduğu için bu inancın çıkış tarihi ve teşekkül süreci problemlidir. Yâresân inancının temel kaynakları daha sonraki yüzyıllarda yazıldığı için bu inancın ilk süreçlerini şifahi (sine be sine) bir şekilde geliştiğine inanılmaktadır. Buna göre bu süreç Hz. Ali'yle başlatılmış, Behlül-i Mahî, Şah Fazl-ı Veli, Baba Nahus ve Şâh Huşin'e kadar devam ettirilmiştir. Yâresân kaynaklarında bu aşama, “şeriat, velâyet, tarikat ve marifet” dönemleri diye isimlendirilmekte ve bunlar bir nevi hazırlık sürecidir. Çünkü Sultan İshak'ın önderliğinde hicri 7./13. yüzyılda Yâresân inancı sistemleştirilmiş ve buna “hakikat çağı” ismi verilmiştir. Yâresân mensupları bu hakikat çağının Sultan İshak ile başladığını ve bu sürecin kıyamete kadar devam edeceğine inanırlar. Sultan İshak Yâresân inancını kurarak sistemli bir hale getiren ve hakikat merhalesinin önderi olarak kabul edilir.

Sultan İshak kendisinden sonra bu inanç ve âyinin devam edebilmesi için Yâresân hanedanlarını oluşturmuştur. Yâresân hanedanlıkların çoğu Kürt soylu olmak ile birlikte bunlardan bazıları Türk soyludurlar. Yâresân mensupları ilk dönemlerde yoğun olarak İran'ın Kirmanşâh, Luristân ve Irak'ın Kerkük ile Süleymaniye şehirlerinde yaşamış daha sonra ise İran'ın farklı şehirlerine yayılmışlardır.

Yâresân âyini, başta eski İran inançları olmak üzere Hind dinlerinden, Hıristiyanlıktan, bazı felsefi akımlardan, mistisizmden ve Gulât-ı Şîa inançlarından etkilenen senkretik bir yapıya sahiptir. Bu sebeple Yâresân cemaati bazen İslam dışı bir topluluk olarak tanımlanır. Fakat Yâresân mensupları kendilerinin Hz. Muhammed'in şeriatını, Hz. Ali'yle başlayan velâyeti ve Şîa'nın Oniki İmam'ını kabul ettiklerini ve Caferî mezhebinden geldiklerini vurgulayarak Sultan İshak ile hakikat çağının başladığına inanırlar. Yâresân toplumu şeriat ve diğer merhaleleri bir araç olarak görmekte, “hakikat dönemini” ise amaç olarak kabul etmektedir. Dinlerin bir zahirî ve bir de batınî yönünün var olduğu, zahirî yönünün araç, batınî yönünün ise

amaç olduğuna inanılmaktadır. Bütün İlahî dinlerin Yâresân âyinine hizmet ettiği ve bunların hakikat dönemiyle kemâle eriştiğine inanılmaktadır.

Yâresân inancının temelini tecelli anlayışı oluşturmaktadır. Yâresân'ın temel kaynaklarında eşi benzeri olmayan tek bir İlahi Zât'tan ve O'nun bütün varlığın kaynağı olduğundan bahsedilmektedir. Bilinmeyen bu Zât kendisini âşikar etmek için bazı özel bedenlerde tecelli etmiştir. O'nun birçok defa tecelli ettiğine fakat ana tecellisinin belli kişilerin bedenlerinde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bedenlerde gerçekleşen tecelliler, "Zat-ı Beşer" ve "Zatı Mihman" gibi kavramlarla açıklanmaktadır. Hz. İsa, Hz. Ali ve Sultan İshak gibi kişiler İlahî Zât'ın Zâtî tecellileridir. Sultan İshak hakikat dönemini temsil ettiği için en mükemmel tecellinin onun bedeninde gerçekleştiğine inanılır. Bu tecellilerin, İlahî Zât'ın yeryüzündeki en önemli temsilcileri olduklarına da inanılmaktadır.

Yâresân inancında yaratılış ilk olarak ruhânî âlemde ardından maddî âlemde gerçekleşir. Yaratılış konusu inci, deniz/su gibi metaforlar üzerinden mitolojik olarak açıklanmaktadır. Yâresân yaratılış inancına göre hiçbir şey yok iken İlahî Zât'ın nuru denizde zuhur eder, nur bir inciye dönüşür ve incinin patlamasıyla kâinat yaratılır. İlahî Zât ruhânî âlemde incide zuhur ederek ilk olarak İlk Yediler'i ardından diğer yârânların ruhlarını yaratmıştır. Kâinatın, İlk Yediler'in isteği üzerine yaratıldığına ve daha sonra İlahî Zât ile yârânlar arasında Yâresân'ın dini âyininin gerçekleştirildiğine inanılmaktadır. Yâresân mensupları kendilerinin kâinatın yaratılış sebebi olduklarına inanırlar. Bu inanca göre yârânların ruhları, Peygamberler, filozoflar, krallar ve bazı önde gelen şahsiyetlerin bedenlerinde ortaya çıkar ve bunlar Yâresân âyinine hizmet ederler.

Yâresân inanç sistemine göre kâinat yaratıldıktan sonra yeryüzünde ilk olarak Cân ve İbn Cân denilen varlıklar yaşamıştır ve bunlar bozgunculuk yapınca melekler tarafından yok edilmişlerdir. Daha sonra yârânların isteği üzerine Âdem ile Havva'nın bedenleri yaratılarak cennete gönderilmiş ardından yeryüzüne indirilmişlerdir. Yâresân kaynaklarında, ilk Peygamber'in Hz. Âdem ve son Peygamber'in Hz. Muhammed olduğu, ancak peygamberlerin dinin zahirî yönlerini, Yâresân inancının ise dinin batınî yönlerini temsil ettikleri bildirilmektedir. Hatta kaynaklarda Zerdüş'tün de Peygamber olduğu ve onun Yâresân âyini için çabaladığı ifadelerinin

geçtiği de görülmektedir. Hz. Muhammed’le birlikte peygamberliğin ve şariat döneminin bittiği vurgulanır. Yâresân kaynaklarında, zâhirde Hz. Muhammed’in makamının, batında ise Hz. Ali’nin makamının üstün olduğu iddia edilerek Hz. Ali “zât” ve Hz. Muhammed ise “sıfat” olarak gösterilmektedir.

Yâresân mensupları Hz. Muhammed’ten önceki peygamberlere gönderilen kitaplara ve Kur’ân’a da inandıklarını vurgular. Ancak onların kendi yâranlarını peygamberlerden daha üstün gördükleri ve bunların kelâmlarını da kutsal olarak kabul ettikleri görülmektedir. Çünkü Peygamberlerin ve onlara gönderilen kitapların dinin zahirî yönünü ve yâranların kelâmlarının dinin batınî yönünü temsil ettiğine inanılmaktadır. Ceyhunâbâdî ve Nur Ali İlâhî gibi kişiler tarafından daha sonraki yüzyıllarda yazılan kelimelerin ve söylenen sözlerin de Yâresân Cemaati’nin geneli tarafından temel kaynaklı eserler olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu kişilerin ruhen ve bedenlen kemale eriştiklerine ve kelimelerinin de ilham kaynaklı olduğuna inanıldığı görülmektedir.

Yâresân inancına göre ruhlar, İlâhî Zât’ın nurundan ayrıldığı için tekrar ona dönecektir. Ruhların bin beden değiştirerek kemâle eriştiklerinde bin birincide İlâhî Zât’a kavuşacaklarına inanılır. Bin beden değiştirme “dona don” ve “came be came” gibi kavramlarla tanımlanmakta ve sürecin de seyr-i tekâmül anlayışıyla gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Dona don sürecinin 50.000 yıl olduğu ve süreç sonunda kemâle erişemeyen ruhların ise aşağı bedenlere intikal ettirilerek cezalandırıldıkları inancı vardır. Kur’ân’ın bazı âyetlerinin batınî yorumlar eşliğinde dona don ve seyr-i tekâmül nazariyesine referans gösterildiği görülmektedir. Nur Ali İlâhî, dona don inancının seyr-i tekâmül nazariyesiyle “hak” olduğunu ve bu inancın tenâsüh akidesinden farklı olduğuyla ilgili farklı deliller ileri sürmekte ancak bu delillerin ikna edici olmadığı görülmektedir.

Yâresân âyin merasiminin ruhânî âlemde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bu âyin, Sultan İshak döneminde sistemli hale getirilmiştir. İki çeşit Yâresân mensubu vardır. Bunlardan ilki Yâresân soyundan gelinlerdir ki bunlara “çekide”, ikincisi ise diğer inançlara sahip olan ve daha sonradan Yâresân âyinine katılanlardır ki bunlara da “çespide” denir.

Yâresân'ın temel kaynakları incelendiğinde tek Tanrı'ya, yaratılışa, peygamberlere, indirilen ilâhî kitaplara, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna ve seyr-i tekâmül nazariyesiyle mükâfatlandırma ve cezalandırma gibi temel inanç esaslarına inandıkları görülmektedir. Ancak Yâresân mensupları dinin esaslarına batınî yorumlar ekleyerek kendi inançlarını dinin merkezine yerleştirmektedir. Senkretik bir inanç yapısına sahip olan Yâresân inancında en çok eski İran inanç ve kültürünün etkisinin olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Yâresân mensupları kendilerinin hakikate erişmiş bir toplum ve inançlarının da en mükemmel bir âyin olduğuna inanırlar.



KAYNAKÇALAR

- Abdalî, Hüseyin. *Şi'ayân-ı Afganistan*, Tahran: Naşr-ı Mezrab, 1. Baskı, 1391/2013.
- Âqâ Cerî, Seyit Haşım - Estahrî, Hadî. “Nigahî Nev be Âyin-i Ehl-i Hak ba Tekye’i ber Kitap Serencâm”. *Tarihnâme-i Harezmî-Fasıl-nâme-i İlmi-Tahassûsî*. 1-22. 1/2. Danişgâh’i Harazmî, 1392/2014.
- Algar, Hamid. “Ehl-i Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/513-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ali Hocaeddin, Seyit Muhammed. *Sersepordegân Tarih ve Şerh-i Âkâyid-i Dinî Ehl-i Hak*. Tebriz: Çaphane-i Hurşîd 1349/1970.
- Aruçi, Muhammed. “Ülü’l-Azm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/ 294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Azimî, Kiyumers - Çelûnger, Muhammed Ali. “Perakendegi Fırak ve Mezheb-i Teşeyyû der Kürdistan”. *Fasıl-nâme-i İlmi Pejûheşî-i Şîa Şinâsi*. 39/10. Payız, 2012.
- Bahtiyârî, İbrahim. “Nekd ve Berresi Akaid Ehl-i Hak”. *Fasıl-nâme-i Tahassus-ı Fırak ve Edyanî*. 4, ts. 111-160.
- Behrâmî, İreç. *Ustûre-i Ehl-i Hak*. Tahran: Naşr-ı Âtiyye, 1. Baskı. 1378/2000.
- Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 31/59. İstanbul: İSAM Yayınları 2. Baskı, 2010.
- Belyayev, Y. A. “Aleviler, Ali-İlâhîler”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. 445-450. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.

- Bozan, Metin. “Ehl-i Hak (Yârsânîlik)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/130-131, Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Bulut, Halil İbrahim. *Düinden bugüne Siyasî-İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ceyhunâbâdî, Nimetullah. *Hakku’l-Hakayik (Şâhnâme-i Hakayik)*. thk. şrh ve nşr. Muhammed Mokrî. Tahran: Kitaphâne-i Tahurî, 1982.
- Dehî, Nureddin Çahar. *Esrar-ı Fırak-i Hâksâr-i Ehl-i Hak*. Tahran: Farhengi Pîk, 1. Baskı, 1369/1991.
- Demirci, Mehmet. “Hakikat-i Muhammediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Destgerdî, Vehid. *Divan-ı Baba Tahir-i Uryan*. Tahran: İntişârât-ı Emir-i Kebir, trs.
- Dumlu, Ömer. “Suhuf”. *Türki Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- During, Jeen. “Avrupa ve İran’daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”. *Alevi Kimliği*. çev. Bilge Kurt Torun ve Hayatı Torun, ed. T. Olsson vd. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1990.
- During, Jean. “Ehl-İ Hakk’ın Cem Ve Manevi Meclisleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 107 (Eylül 2023), 1-12. <https://doi.org/10.60163/hbv.107.001>.
- Çağatay, Neşet - Çubukçu, İbrahim Agah. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.
- Cumazade, Seyit Cevad İmam - Veyisî, Sara. “Ehl-i Hak (Yâresân) Mütala-i Merdum Şînas-ı Guruh-î az Şia’yan-ı Ustan-ı Kirmânşâh”. *Fasılname-i İlmi Pojûheşî-i Şîa Şînasî*. 13/50. Tabistân, 2015.

- Çelebi, İlyas. “İsim Müsemâmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/548-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Edmonds, J. C. “Kakailer”, *Êzidî-Kızılbaş-Yaresan-Kürtler*. çev. Zafer Avşar, haz. Mehmet Bayrak. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Ersöz, İsmet. “Ashâb-ı Kef”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Gordlevsky, V. A. “Karakoyunlu”. çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Gündüz, Tufan. “Şâh İsmail”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/252-255. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Hallac-ı Mansur. *Tavasın ‘Enel Hak’*. çev. Yaşar Güneç. İstanbul: Yaba Yayınları, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. “Elyesa”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedi*. 11/69-70. İstanbul: TDV Yayınlar, 1995.
- Harman, Ömer Faruk. “Dânyâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedi*. 8/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Halm, Heinz. “Batılı Kaynaklarda Ahlê Haq, Kakai, Êzidî Kürtler”. çev. Zafer Avşar, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*. haz. Mehmet Bayrak. 383-385. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Hamzeh’ee, M. Reza. *Yâresân (Ehl-i Hak) bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Dini Tarihsel Bir İnceleme*. çev. Ergin Öpengin. İstanbul: Avesta Yayınları, 2008.
- Hudâbende, Abdullah. *Şinâht-ı Fırka-i Ehl-i Hak*. Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emir-i Kebir, 3. Baskı, 1388/2010.

- Hurde'i Avesta Bahş-ı az Kitabı Avesta.* thk. İbrahimî Pur-Davud. Tahran: Esatir, 1386/2008.
- İhsan, Yitik Ali. “Tenâsüh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/441-443. İstanbul: TDV Yayınları 2011.
- İlâhî, Nur Ali. *Burhânu'l-Hak.* Tahran: İntişârât-ı Ceyhûn, 8. Baskı. 1373/1994.
- İlâhî, Nur Ali. *Marifetu'r-Ruh.* Tahran: İntişârât-ı Ceyhûn, 5. Baskı. 1384/2005.
- İlâhî, Nur Ali. *Âsâru'l-Hak.* ed. Behramı İlâhî. ?: Diba Yayınları, 1. cilt, 4. Baskı, 1373/1995.
- İlâhî, Nur Ali. *Âsâru'l-Hak.* ed. Behramı İlâhî. Tahran: İntişârât-ı Ceyhûn Diba Yayınları, 2. cilt, 2. Baskı, 1373/1995.
- İshak, Sultan vd. *Nâme-i Serencâm veya Kelamı Hâzâne,* thk. nşr ve çev. Sıddık Safizâde Burake'î. Tahran: İntişârât-ı Hirmend, 1375/1997.
- İvegin, Hayrettin. *Delî Görünüşlü Behlül Dânende.* Ankara: Yurt kitap Yayın, 2005.
- Jukov, Y. M. (ed.). “Ehl-i Hakk Sovyet Tarih Ansiklopedisi”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar Ansiklopedi Maddeleri.* ed. Ahmet Taşğın. 475-476. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Jukovsky, Valentin Alekseyeviç. “İran'da Ehl-i Hakk Tarikatı”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar,* ed. Ahmet Taşğın. 99-141. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Coğrafyasında Türkler.* ed. Ali Polat. İstanbul: Bilgeoğuz, 2011.

- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*. Ankara: TDV. Yayınları, 1. Baskı, 2010.
- Kaplan, Doğan. “Ehl-i Haklar (Yaresanilik) ve Kürtler”, *Kürtler (Toplum, Din)*, ed. Adnan Demircan vd. 2/265-275. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Baskı 2015.
- Kanar, Mehmet. *Farsça Dilbilgisi, eviri Tekniği, Sözlük Farsça-Türkçe/Türkçe-Farsça*. İstanbul: Say Yayınlar, 1. Basım, 2011.
- Kandemir, M. Yaşar. “Hâlid b. Sâid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karaca, İbrahim. “İran Ehl-i Haklar”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, 863-870.
- Karaca, İbrahim. “Ehl-i Haklar’da Toplumsal İlişkiler”, *Academic Social Studies / Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar* Year: 4- Number: Special Issue (zel Sayı) 1, P. 51-54, Desember 2020.
- Karaca, İbrahim. *Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat*. İstanbul: izgi Kaitabevi Yayınları. 2022.
- Karaca, İbrahim. “Ali İlahi Değil Ehl-i Hak’ız; Ehl-i Hak Türklerinde Ali Kültü”. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 105 (Bahar - Mart 2023), 233-243.
- Khismatulin, A. A. “Ehli- Hakk Dininde Berzah lemi”. ev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Tařđın. 461-470. İstanbul: nsz Yayıncılık, 2013.
- Kılıç, Sevd nal. “Yedi Sayısının Kültürel Arka planı çerçevesinde Gribnme Mesnevisi’nin Yedinci Bölümü zerine İnceleme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 86, (Yaz 2018). 112-114.

- Kolesnikov, A. İ. “Ehl-i Hakk”. çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar Ansiklopedi Maddeleri*. ed. Ahmet Taşğın, 479-481. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Kreyenboerk, Philip. “Nihle-i Yezidî, Ehl-i Hak ve Alevî der Kürdistan”. çev. Mustafa Dehkan, *Mearif*. 20/3. 54-55. 1383/2005.
- Krymsky, A. “Ali-İlâhî”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar Ansiklopedi Maddeleri*. ed. Ahmet Taşğın. 473-474. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Krymsky, A. Y. “İran’da Gizli bir Tarikat: Ehli Hak”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. 159-165. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Kubâdî, İsmail. “Müessis ve Pişvâyân-ı Ehl-i Hak”. *Mecelle-i Kelam*. 67-75, 4. Yıl, no: 14.
- Kurtuluş, Rıza. “Luristân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/227. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kutluer, İlhan. “Câlînûs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/32-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Lescot, Roger. *Yezidiler*. çev. Ayşe Meral. ed. Abdullah Keskin. İstanbul: Avesta Yayınları, 2001.
- Marr, Y. N. “Ehli- Hakk Tarikatının Zikir Töreni”. çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*, ed. Ahmet Taşğın. 431-443. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.

- Matveyev, K. P. “Ali İlâhîler: Halife Ali’yi İlâhîleştirilenler”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. 459-460. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1.Baskı, 2013.
- Menteşasvili, M. “Ehl-i Hak [Ali-İlahi, Kaka]”. çev. Mehmet Demir. *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*. haz. Mehmet Bayram. 434-438. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Minorsky, V. “Ahl-ê Haqq Tarikatı”. çev. Seyfî Cengiz. *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak. 391-396. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Mehmet, Bayrak, (ed.), “İnanç ve Kültür Kaynaklarıyla Kürt Aleviliği”, *Êzidî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*, 13-30. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Minorsky, V. F. “İran’daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. 164-364. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Mokri, Mohammed. “Kürt Batınlığı”. çev. V. Barak. *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*. haz. Mehmet Bayrak. 573-599. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Moradî, Golmurad. “Ehl-i Hakk’ın Kutsal Kitabı: Zebur-ê Hakikat”. çev. Çetin Taşçı. *Êzidî-Kızılbaş-Yaresan Kürtler*. haz. Mehmet Bayrak. 439-465. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Murphey, Rhoads. “Kasırsîrin Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/ 575. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Mürtezaoğlu, Cavit. *Yarizm*, “Ehl-i Hak Alevilerin Yirmi Dört Ulu Ereni”. Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2011.

- Öz, Mustafa. “Mehdî el-Muntazar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/367-377. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. “Yezidilik”, *Başlangıçtan günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. 740-741. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Özdemir, Ali Rıza. *Geçmişten Geleceğe Kürt Aleviliği*. Ankara: Kripto Yayınevi, 2016.
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Müşa’şa‘lar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32./155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Petruşevsky, İ. P. “Ehli- Hak veya Ali-İlâhî”. çev. Namiq Musalı, *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Peyman-ı Ebu’l-Beşerî - Hadî Vekilî. “Endişe’i Hindû ve Budâyî Tenâsüh der Ehli Hak (Yâresân)”. *Marifetü Edyan*. 5/3.(Tabistân, 1393/2015). 69-82.
- R. İzady, Mehirdad. “Kürtlerin Din ve İnanç Yapısı”. çev. Huri Tuşik Öztürk, *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân-Kürtler*, haz. Mehmet Bayrak. 497-546. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Ruhanî Nejad, Hüseyin. “Ehl-i Hak der Âyine-i Hakikat”. *Pejûhişgâ-i Ūlum-ı İnsanı ve Mûtalîâtı Ferhangî*. 39/168-169. trs.
- Safizâde Burake’î, Sıddık. *Meşâhîr-i Ehl-i Hak*. Tahran: Kitaphane-i Tahurî, 1360/1981.
- Safizâde Burake’î, Sıddık. *Ehl-i Hak: Piran ve Meşâhîr*. Tahran: Hurufiyye, 1. Baskı, 1387/1999.

- Sâ'dî Golâmhüseyin *İlhiçî*, Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir-i Kebir 1. Baskı, 1357/1978.
- Salih Sabrı, Yavuz. "Mi'rac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Seqal, İ. L. "Ali-Allahîler". *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. çev. Namiq Musalı. ed. Ahmet Taşğın. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Sultanî, Muhammed Ali. *Tarihi Hânedânhâ-i Hakikat ve Meşâhiri Muta'hhırı Ehl-i Hak der Kirmanşâh*. Tahran: Naşr-ı Seha, 3. Baskı, 1384/2005.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Mazhar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/243-245. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Smirnov, K. N. "Nuseyrîlik ve Ehli- Hak". çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.
- Steat, F. M. "İran'daki Ehl-i Hak Mezhebi". *Êzidî-Kızılbaş-Yâresân Kürtler*. çev. Zafer Avşar. hzr. Mehmet Bayrak. Ankara: Özge Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Sultanî, Muhammed Ali. *Hamase-î Milli-î İran der İtikad-i Aleviyân-i Yâresân*. Tahran: İtlâ'at-ı İntişârât. 2. Baskı, 1395/2017.
- Şeber, Casım Hasan. *Târîh-i meş'aşa'in ve terâcimi i'lâmühüm*, Necef: Metba'tu'l-âdâb, 1965.
- Şehmerdan, Reşit. *Târîh-i Zerdüştîyân Pes az Sâsâniyân*. Tahran: Çap-ı Rastî, 1360/1982.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. çev. Mustafa Öz. ed. Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Litera Yayıncılık 2. Baskı 2011.

- Şenzyebek, Aytekin. *Ana kaynaklarına göre Dürzîlik*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım 2012.
- Şimşek, Mehmet. “Peygamberlik Nurunun Hz. Muhammed’e İntikali”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2019), 137-148.
- Tabibî, Haşmetullah. “Menşa-i İctimâ-i Mûtekedat-ı Kürdan-ı Ehl-i Hak”, *Berresihây-i Tarihi*. 7/5. ts.
- Tabibzâde, Omid. “Mukâyise-i Aqval-ı Ezidî-hâ ba Kelam-ı Yâresân der Pertevu Berhî surudehâ-i İran-ı Ğarbî”. *Edeb-i Püjûhî*. 33/20. (Tabistân, 1391/ 2013), 53-74.
- Telci, İsmail Numan. “Bir Etno-Dini İnanış Olarak İran’daki Yâresân İnanıcı: Tarihi, Esasları ve Bugünkü Durumu”. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 10/2. Güz 2017. 441-443.
- Topaloğlu, Bekir. “İsm-i A‘zem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Turan, Fatma Ahsen. “Arnavut’taki Bektaşî Tekkeleri”. *IV. Uluslararası Alevilik-Bektaşîlik Sempozyumu*. ed. Doç. Dr. Orhan Kurtoğlu vd. 2/633-648. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bayram Veli Araştırmalar ve Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.
- Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurumu*. Ankara: TDK Yayınları, 2010.
- Uluçay, Ömer. *Ehl-i Hak Baba Tahir Uryan Zerdüş*. Adana: Gözde Yayınevi, 1996.
- Usta, Aydın. “Sâmâniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Vasilyev, L. S. “Aleviler ve Ali-İlâhiler”. çev. Namiq Musalı. *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. ed. Ahmet Taşğın. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.

Yazıcı Tahsin. “Hemedan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17/183-185, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Vecih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/585-586. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yesna Bahş-ı az Kitab-ı Avesta. thk. İbrahimî Pur Davud. Tahran: Esatir, 1387/2009.

Yıldırım, Nimet. “İran Mitolojisinde Su, Su ile İlgili Kutsallar ve Törenler” *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsî'ye Sadî'den Şamlûya İran'un Sözlü ve Yazılı Kaynakları*. ed. Özge Uysal, 47-73. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, İkinci Basım 2019.

<https://www.britannica.com/biography/Saint-George> (Erişim tarihi 16. 12. 2023)

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/ahmet-demirbas/amr-bin-abdud-bir-insan-azmani-578244> (Erişim tarihi 8. 7. 2023)